BİZANS MİMARLIĞINDA KAPALI YUNAN HAÇI PLAN ŞEMASI

Canan KILIÇ

Ağustos 2019 DENİZLİ

BİZANS MİMARLIĞINDA KAPALI YUNAN HAÇI PLAN ŞEMASI

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Canan KILIÇ

Danışman: Dr. Öğr. Ü. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN

Ağustos 2019

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Canan KILIÇ tarafından Dr.Öğr.Ü. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN yönetiminde hazırlanan **"Bizans Mimarlığında Kapalı Yunan Haçı Plan Şeması"** başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 5 Ağustos 2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı/Danışman
Dr.Öğr.Ü. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN

Jüri
Dr.Öğr.Ü. Muradiye ÖZTAŞKIN

Jüri
Dr.Öğr.Ü. Seçkin EVCİM

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 28/08/2019 tarih ve 34/01 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü
Prof.Dr. Ahmet BARDAKÇI

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Canan KILIÇ

ÖNSÖZ

Bizans Mimarisinde Kapalı Yunan Haçı Plan Şeması başlıklı tez konumu, Bizans mimarisinin gizemli dönemlerini incelemek için seçmiştim. Böylelikle Bizans mimarisi konusundaki bilgilerimin de derinleşeceğine inandım, öyle de oldu.

Tez yazmanın birçok bilimsel zorluklarıyla karşılaştım. Bu zorluklarla bazen başa çıkmakta zorlandığım zamanlar oldu. Ama bir hedefim vardı ve karşıma çıkan zorlukların üstesinden gelmeyi başarmam gerekirdi. Tez süresi benim için uzun soluklu bir dönem olmakla birlikte, yazmış olduğum tezin bilimsel sonucunun yanında birçok hayat dersleri çıkarmış oldum ve bunlar benimle birlikte hayatımın sonuna kadar gelecek en güzel tecrübelerdir.

Tez benim için sadece bilimsel bir süreç değildi aynı zamanda hayata olan bakışıma yön veren, okumayı daha çok sevdiren, farklı birçok araştımaya yönlendiren ve çalışırken eğlendiren bir süreçti.

Tez konumu belirlemede, ardından araştırma ve yazma döneminde bana destek olan sorduğum bütün sorulara sabırla cevap veren ayrıca düşünceleriyle bana yol gösteren hocam Dr. Öğr. Ü. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN' a sonsuz teşekkürler.

Ayrıca İstanbul'un karmaşık sokaklarında benimle birlikte yapılara ulaşmak için yorulmadan, bıkmadan dolaşan, kaynak taraması konusunda ve fotoğraf çekimi için yardımcı olan Rukiye GÜL'e, Kapadokya'nın tozlu yollarında benimle kilometrelerce yürüyen araştırma ve fotoğraf çekimi konusunda bana birçok desteği olan Elif GÖREN'e sonsuz teşekkürler.

Tez çalışmam süresince verdikleri destekleri için, yardımları için, misafirperverlikleri için, Gizemnur ÜNSAL ve ailesine, Neriman AKBOLAT ve ailesine, Burcu AKIN'a, Halime İNAN'a Onur ÇAKMAK'a ve uzun soluklu bu serüvende benden hiçbir desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürler.

ÖZET

BİZANS MİMARLIĞINDA KAPALI YUNAN HAÇI PLAN ŞEMASI

KILIÇ, Canan

Yüksek Lisans Tezi

Sanat Tarihi A.B.D.

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

Mayıs 2019, 208 Sayfa

Bizans mimarisinde birçok farklı plan şeması uygulanmıştır. Özellikle Orta Bizans döneminden itibaren Kapalı Yunan Haçı plan tipinin sıkça yapılarda uygulandığı görülmektedir. Bu plan tipine sahip olan yapılar, dikdörtgen bir zemin planı üzerinde yer almakta; yapının merkezinde dört serbest destek üzerine oturan, pandantif geçişli kubbeli bir bölüm, kubbenin dik eksenlerinde bulunan haç kolları tonoz örtülü olup, çapraz eksenlerinde bulunan köşe odaları tonoz veya kubbe ile örtülüdür.

Yapılar genel olarak pramidal bir fonksiyona sahiptirler. Planın ortaya çıkması konusunda liturjik ihtiyaçları ve dönemin mimarisinde estetik ihtiyaçları da gözeterek oluşturulduğu söylenebilir.

Kapalı Yunan Haçı planı farklı biçim ve tiplerde görülmektedir. Farklı araştırmacılar tarafından sütun sayılarına göre, naos ve bema ilişkisine göre farklı tipoloji önerileri getirilerek plan tipi araştırılmıştır. Ek olarak bu plan tipinin kökeni, gelişimi, ilk örnekleri ve çeşitlemeleri hakkında da farklı görüşler öne sürülmektedir.

Tez kapsamında Kapalı Yunan Haçı plan şemasında olan kiliseler toplu bir çalışma olarak detaylı bir şekilde incelenmiş olup yeni bir tipoloji önerisi getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Bizans Mimarisi, Kapalı Yunan Haçı, Kilise, İstanbul, Kapadokya

ABSTRACT

THE INSCRIBED- CROSS PLAN IN BYZANTINE ARCHITECTURE

KILIÇ, Canan

Master Thesis

Departman of Art History

Thesis Advisor: Assistant Professor Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

May 2019, 208 Pages

Many different plan schemes were applied in Byzantine architecture. Especially since the Middle Byzantine period, it is seen that the Inscribed- Cross Plan type is frequently applied for he churches. The structures are located on a rectangular floor plan, a domed section with pendants on four free supports in the center of the naos, the vaulted cross arms on the vertical axes of the dome, and the corner rooms on the cross axes are covered with vault or dome.

Churches generally have a pramidal structure. I can be said that the plan was created by considering the liturgical needs and aesthetic needs in the architectureof the period.

The inscribed- cross plan is seen in different forms and types. Different typology suggestions were made by different researches according to the number of columns and the relation between naos and bema. In addition, there are different vievs on the origin, chronology, development and variations of the plan type.

In the scope of the thesis, the churches in the Inscribed- Cross Plan scheme were examined in detail as a collective study and a new typology proposal was proposed.

Key Words; Byzantine Architecture, The inscribed-cross plan**,** Church, İstanbul, Cappadocia

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1: Kapalı Yunan Haçı Plan Şeması ve Bölümleri 82
Çizim 2: İki Destekli Yapılar ve Çeşitleri 89
Çizim 3: Dört Destekli Yapılar ve Çeşitleri 90
Çizim 4: Altı destekli Yapılar ve Çeşitleri 92
Çizim 5: Köşe Duvarlı Yapılar ve Çeşitlemeleri 94

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Tipoloji Önerileri Karşılaştırma Tablosu 87
Tablo 2: Kapalı Yunan Haçı Plan Şeması Tipoloji Önerisi Ve Tiplere Göre Yapı Dağılımı 206

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Bafa, Kapkırı Manastır Kilisesi 110
Şekil 2: Yunanistan/Pherrai, Kosmosoteira Kilisesi..... 110
Şekil 3: Yunanistan/Korfu, İosonos ve Sosipatros Kilisesi 111
Şekil 4: Yunanistan/Korfu, İosonos ve Sosipatros Kilisesi Dış görünüşü 111
Şekil 5: Yunanistan/Amfissa, Metamorphosis Kilisesi 112
Şekil 6: Yunanistan/Ligourio, Hagios İoannis Kilisesi..... 112
Şekil 7: Yunanistan/Mesaria, Taxiarches Kilisesi 113
Şekil 8: Nevşehir, Cambazlı Kilise..... 113
Şekil 9: Kayseri, Kilise Cami 114
Şekil 10: Konya, Amphilokios Kilisesi (Eflatun Mescidi) 114
Şekil 11: Konya, Meram Aziz Eustathios Kilisesi 115
Şekil 12: Göreme, Barbara Kilisesi 115
Şekil 13: Göreme, Barbara Kilisesi 116
Şekil 14: Göreme, Barbara Kilisesi iç görünüşü 116
Şekil 15: Göreme, Çarıklı Kilise (Şapel 22) 117
Şekil 16: Göreme, Çarıklı Kilise (Şapel 22) iç görünüşü..... 117
Şekil 17: İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami)..... 118
Şekil 18: İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami) Kuzey Kilise Kesiti 118
Şekil 19: İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami) Dış Görünüşü 119
Şekil 20: İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami) İç Görünüşü..... 119
Şekil 21: İstanbul, Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami) 120
Şekil 22: İstanbul, Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami) 120
Şekil 23: İstanbul, Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami) Dış Görünüşü 121
Şekil 24: İstanbul, Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami) İç Görünüşü 121
Şekil 25: İstanbul, Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami)..... 122
Şekil 26: İstanbul, Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami) Kesiti 122
Şekil 27: İstanbul, Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami) Dış Görünüşü . 123
Şekil 28: İstanbul, Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami) İç Görünüşü.... 123
Şekil 29: İstanbul, Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami/ Müzesi) 124
Şekil 30: İstanbul, Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami/ Müzesi) Kesiti 124
Şekil 31: İstanbul, Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami) Paraklesion'u Dış Görünüşü 125
Şekil 32: İstanbul, Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami) Paraklesion Kubbesi..... 125
Şekil 33: İstanbul, H. İoannes en tou Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami) 126
Şekil 34: İstanbul, H. İoannes en tou Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami) Kesiti 126
Şekil 35: İstanbul, H. İoannes en tou Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami) Dış Görünüşü 127
Şekil 36: İstanbul, H. İoannes en tou Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami) İç Görünüşü 127

Şekil 37: İstanbul, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii) 128
Şekil 38: İstanbul, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii) Güney Kilise Kesiti 128
Şekil 39: İstanbul, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii) Güney Kilise Dış Görünüşü 129
Şekil 40: İstanbul, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii) Güney Kilise İç Görünüşü 129
Şekil 41: İstanbul, Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami) 130
Şekil 42: İstanbul, Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami) Kesiti 130
Şekil 43: İstanbul, Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami) Dış Görünüşü 131
Şekil 44: İstanbul, Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami) İç Görünüşü 131
Şekil 45: İstanbul, Meryem Ana Peribleptos Manastırı Kilisesi (Sulu Manastır) 132
Şekil 46: Aksaray, Karagedik Kilisesi 132
Şekil 47: Aksaray, Karagedik Kilisesi 133
Şekil 48: Aksaray, Karagedik Kilisesi Dış Görünüşü 133
Şekil 49: Aksaray, Karagedik Kilisesi İç Görünüşü 134
Şekil 50. Kızılçukur Sütunlar Kilisesi 134
Şekil 51: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Fatih Cami) 135
Şekil 52: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Fatih Cami) Aksonometrik Çizimi 135
Şekil 53: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Fatih Cami) Dış Görünüşü 136
Şekil 54: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Fatih Cami) Dış Görünüşü 136
Şekil 55: Tirilye Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi 137
Şekil 56: Side EE Kilisesi 137
Şekil 57: Side Piskoposluk Sarayı Küçük Kilise 138
Şekil 58: Trabzon Ayasofya Kilisesi 138
Şekil 59: Trabzon Ayasofya Kilisesi 139
Şekil 60: Trabzon Ayasofya Kilisesi Kesiti 139
Şekil 61: Trabzon Ayasofya Kilisesi Dış Görünüşü 140
Şekil 62: Trabzon Ayasofya Kilisesi İç Görünüşü 140
Şekil 63: Sardes E Kilisesi 141
Şekil 64: Sardes E Kilisesi Restitüsyon Planı 141
Şekil 65: İznik Hagios Tryphonos Kilisesi 142
Şekil 66: Makedonya/Strumica, Onbeş Martyr Kilisesi 142
Şekil 67: Bulgaristan/Kolusha, Aziz George Kilisesi 143
Şekil 68: Selanik, Panagia ton Khalkeon Kilisesi 143
Şekil 69: Selanik, Panagia ton Khalkeon Kilisesi Dış Görünüşü 144
Şekil 70: Yunanistan/Boeotia, Sagmata Manastırı 144
Şekil 71: Yunanistan/Boeotia, Sagmata Manastır Kilisesi 145
Şekil 72: Yunanistan/Boeotia, Hosios Meletios Manastırı 145
Şekil 73: Boeotia, Hosios Loukas Manastırı'ndaki Theotokos Kilisesi 146
Şekil 74: Boeotia, Hosios Loukas Manastırı'ndaki Theotokos Kilisesi Dış Görünüşü 146
Şekil 75. Yunanistan/Atina, Kapnikarea Kilisesi 147
Şekil 76: Atina, Petrake Manastırı Kilisesi (Mone Petrake) 147
Şekil 77: Yunanistan/Athos, Zigos Manastırı Kilisesi 148
Şekil 78: Yunanistan/Athos, Xenophontos Manastır Kilisesi 148

Şekil 79: Yunanistan/Athos, Iviron H. Ioannis Manastır Kilisesi 149
Şekil 80: Yunanistan/Athos, Kelli of H. Prokopius Manastır Kilisesi 149
Şekil 81: Yunanistan, Olynthos Kilisesi 150
Şekil 82: Yunanistan Eğriboz/Kriezote, Hagia Triada Kilisesi 150
Şekil 83: Yunanistan, Poleponnesos/Areia, Hagia Mone Manastır Kilisesi 151
Şekil 84: Yunanistan, Poleponnesos/Chonikas, Koimesis tes Teotokou Kilisesi 151
Şekil 85: Yunanistan, Poleponnesos/Merbaka, Panagia Kilisesi 152
Şekil 86: Sille, Aziz Khariton Manastırı'nda Kaya Kilisesi (Akmanastır) 152
Şekil 87: Selanik, Kutsal Havariler Kilisesi 153
Şekil 88: Selanik, Kutsal Havariler Kilisesi Dış Görünüşü 153
Şekil 89: Yunanistan/Atina, Kaisariani Manastır Kilisesi 154
Şekil 90: Yunanistan/Atina, Kaisariani Manastır Kilisesi Dış Görünüşü 154
Şekil 91: Yunanistan/Atina, Panagia Gorgoepikos Kilisesi 155
Şekil 92: Yunanistan/Atina, Panagia Gorgoepikos Kilisesi Dış görünüşü 155
Şekil 93: Yunanistan/Naksos, Hagios Mamas Kilisesi 156
Şekil 94: Yunanistan/Evritanya, Episkopi Kilisesi 156
Şekil 95: Bolu, Çeltikdere Kilisesi 157
Şekil 96: Bolu, Çeltikdere Kilisesi 157
Şekil 97: Bafa, Latmos Church 8 (Kaiwe Asar Adası) 158
Şekil 98: Side, Küçük Liman Kilisesi 158
Şekil 99: Side, Küçük Liman Kilisesi Dış Görünüşü 159
Şekil 100: Niğde, Eski Gümüş Kilisesi 159
Şekil 101: Göreme, Elmalı Kilise (Şapel 19) 160
Şekil 102: Göreme, Elmalı Kilise (Şapel 19) Kesiti 160
Şekil 103: Göreme, Elmalı Kilise (Şapel 19) İç Görünüşü 161
Şekil 104: Göreme, Karanlık Kilise (Şapel 23) 161
Şekil 105: Göreme, Karanlık Kilise (Şapel 23) İç Görünüşü 162
Şekil 106: Göreme, Karanlık Kilise (Şapel 23) İç Görünüşü 162
Şekil 107: Göreme, Şapel 25 163
Şekil 108: Göreme, Kılıçlar Kilisesi (Şapel 29) 163
Şekil 109: Göreme, Kılıçlar Kilisesi (Şapel 29) Aksonometrik Çizimi 164
Şekil 110: Göreme, Kılıçlar Kilisesi (Şapel 29) İç Görünüşü 164
Şekil 111: Mustafapaşa, Hacı İsmail Dere Kilisesi 165
Şekil 112: Mustafapaşa, Hacı İsmail Dere Kilisesi İç Görünüşü 165
Şekil 113: Ürgüp, Şahinefendi Kilisesi 166
Şekil 114: Ürgüp, Soğanlı Han Kilisesi 166
Şekil 115: Ihlara Belisırma Direkli Kilise 167
Şekil 116: Ihlara Belisırma Direkli Kilise İç Görünüşü 167
Şekil 117: Ihlara Selime Karanlık Kale Kilisesi 168
Şekil 118: Ihlara Belisırma Alakilise 168
Şekil 119: Ihlara Belisırma Alakilise İç Görünüşü 169
Şekil 120: Selime, Derviş Akın Kilisesi 169
Şekil 121: Nevşehir Bezirhane Kilisesi 170
Şekil 122: Nevşehir Bezirhane Kilisesi Kesiti 170

Şekil 123: Ortahisar Hallça Kilisesi..... 171
Şekil 124: Ortahisar Hallaç Kilisesi İç Görünüşü 171
Şekil 125: Ortahisar Hallaç Kilisesi İç Görünüşü 172
Şekil 126: Aksaray, Çanlı Kilise 172
Şekil 127: Aksaray, Çanlı Kilise Kesiti 173
Şekil 128: Aksaray, Çanlı Kilise Dış Görünüşü 173
Şekil 129: Aksaray, Gökçe (Mamasın) Köy Ensesi Kilisesi..... 174
Şekil 130: Kayseri, Güzelöz, Hagios Eustathios Kilisesi 174
Şekil 131: Sille, Aya Elena Kilisesi..... 175
Şekil 132: Sille, Aya Elena Kilisesi..... 175
Şekil 133: Sille, Aziz Kiriakon Kilisesi 176
Şekil 134: Niğde, Yeşilyurt Köyü Kilise 176
Şekil 135: Karaman- Karadağ 35 Nolu Kilise..... 177
Şekil 136: Madenşehir Çet Dağı Kilisesi 177
Şekil 137: Dereköy (Fisandon) Kilise Cami 178
Şekil 138: Naxos, Agios Mamas Kilisesi (Panagia Theoskepasti)..... 178
Şekil 139: Bulgaristan Mesembria, Vaftizci Yahya Kilisesi Aksonometrik çizimi 179
Şekil 140: Bulgaristan Mesembria, Vaftizci Yahya Kilisesi Aksonometrik çizimi 179
Şekil 141: Sırbistan Montenegro, St. Tripun Kilisesi (St. Triphon) 180
Şekil 142: Sırbistan Montenegro, St. Thomas Kilisesi 180
Şekil 143: Yunanistan Prespa, Hagios Germanos Kilisesi..... 181
Şekil 144: Yunanistan Prespa, Hagios Germanos Kilisesi Dış Görünüşü 181
Şekil 145: Yunanistan/Koita, Aziz Georgios Kilisesi..... 182
Şekil 146: Yunanistan/Koita, Aziz Georgios Kilisesi Dış Görünüşü 182
Şekil 147: Yunanistan Poleponnesos/Gereumana, Pantanassa Kilisesi..... 183
Şekil 148: Yunanistan Poleponnesos/Gereumana, Pantanassa Kilisesi Dış Görünüşü 183
Şekil 149: Kıbrıs, Kalopanagiotis Hagios Herakleidos Kilisesi..... 184
Şekil 150: Kıbrıs, Lapta Panagia Akheiropoietos Kilisesi..... 184
Şekil 151: Kıbrıs, Karpaz Hagios Philon, Kilisesi 185
Şekil 152: Kıbrıs, Karpaz Hagios Philon, Kilisesi Kesiti 185
Şekil 153: Kıbrıs, Sotira Hagios Georgios Kilisesi 186
Şekil 154: Kıbrıs, Larnaka Kiti Panagia Angeloktisti Kilisesi..... 186
Şekil 155: İstanbul, Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami) 187
Şekil 156: İstanbul, Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami) 187
Şekil 157: İstanbul, Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami) Dış Görünüşü..... 188
Şekil 158: İstanbul, Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami) İç Görünüşü..... 188
Şekil 159: Yunanistan Mistra, Peripleptos Kilisesi 189
Şekil 160: Trabzon Hagios Eugenios Kilisesi (Yeni Cuma Cami) 189
Şekil 161: Afyon, Ayazin A Kilisesi 190
Şekil 162: Afyon, Ayazin A Kilisesi Dış Görünüşü..... 190
Şekil 163: Afyon, Ayazin A Kilisesi Dış Görünüşü..... 191
Şekil 164: Afyon, Ayazin A Kilisesi İç Görünüşü 191
Şekil 165: Afyon, İhsaniye Ali'nin İni Kilisesi..... 192
Şekil 166: Afyon, İhsaniye Ali'nin İni Kilisesi İç Görünüşü..... 192

Şekil 167: Tirilye, Panagia Pantobasilissa Kilise (Kemerli Kilise) 193
Şekil 168: Tirilye, Panagia Pantobasilissa Kilise (Kemerli Kilise) İç Görünüşü 193
Şekil 169: Kisleçukuru Manastır Kilisesi Restitüsyon planı 194
Şekil 170: Kisleçukuru Manastır Kilisesi Kesit Restitüsyonu 194
Şekil 171: Başara, Güney Kilise Restitüsyon Planı 195
Şekil 172: Başara, Güney Kilise Restitüsyon Planı 195
Şekil 173: Avcılar, Yusuf Koç Kilisesi 196
Şekil 174: Avcılar, Yusuf Koç Kilisesi Örtü Sistemi Planı 196
Şekil 175: Avcılar, Yusuf Koç Kilisesi 197
Şekil 176: İstanbul, Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami) 197
Şekil 177: İstanbul, Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami) Kesiti 198
Şekil 178: İstanbul, Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami) Dış Görünüşü 198
Şekil 179: İstanbul, Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami) İç Görünüşü . 199
Şekil 180: İstanbul, Mangana Aziz Georgios Manastırı Kilisesi 199
Şekil 181: İstanbul, Atik Mustafa Paşa Cami 200
Şekil 182: İstanbul, Atik Mustafa Paşa Cami Kesiti 200
Şekil 183: İstanbul, Atik Mustafa Paşa Cami Dış Görünüşü 201
Şekil 184: İstanbul, Atik Mustafa Paşa Cami İç Görünüşü 201
Şekil 185: Başara, Kuzey Kilise Restitüsyon Planı 202
Şekil 186: Başara, Kuzey Kilise Genel görünüş 202
Şekil 187: Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih cami) 203
Şekil 188: Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Cami) Kesiti 203
Şekil 189: Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Cami) Dış Görünüşü 204
Şekil 190: Makedonya/Nerezi, St. Panteleimon Kilisesi 204
Şekil 191: Makedonya/Nerezi, St. Panteleimon Kilisesi Dış Görünüşü 205
Şekil 192: Yunanistan Boiotia, Aulis, Hagios Nikolaos Kilisesi 205

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **i**
ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **iv**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **v**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **vi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
KAPALI YUNAN HAÇI PLAN ŞEMASI

1.1. Plan Şemasının Tanımı **2**
1.2. Plan Şemasının Kökeni **4**
1.3. Plan Şemasının İlk Örnekleri **6**

İKİNCİ BÖLÜM
KAPALI YUNAN HAÇI PLAN ŞEMASINDAKİ YAPILAR KATALOGU

2.1. İki Destekli Yapılar (Tip 1) **8**
2.1.1. Destekleri Batıda Yer Alan İki Destekli Yapılar (Tip 1a) **8**
2.1.1.1. Destekleri Batıda Yer Alan Kompleks Tip Yapılar (Tip1a.I) **8**
2.1.1.2. Destekleri Batıda Yer Alan Basit Tip Yapılar (Tip1a.II) **11**
2.1.2. Destekleri Doğuda Yer Alan İki Destekli Yapılar (Tip 1b) **13**
2.2. Dört Destekli Yapılar (Tip 2) **14**
2.2.1. Kompleks Dört Destekli Yapılar (Tip 2a) **14**
2.2.2. Yarı Kompleks Dört Destekli Yapılar (Tip 2b) **39**
2.2.3. Basit Dört Destekli Yapılar (Tip 2c) **42**
2.2.4. Genişletilmiş Dört Destekli Yapılar (Tip 2d) **64**
2.3. Altı Destekli Yapılar (Tip3) **68**
2.3.1. Batı Yönde Fazladan İki Desteğe Sahip Yapılar (Tip 3a) **68**

2.3.2. Güney Yönde Fazladan İki Desteğe Sahip Yapılar (Tip 3b) 71
2.4. Köşe Duvarlı Yapılar (Tip4) 71
2.4.1. Kompleks Köşe Duvarlı Yapılar (Tip 4a) 71
2.4.2. Basit Köşe Duvarlı Yapılar (Tip 4b) 73
2.4.3. Genişletilmiş Köşe Duvarlı Yapılar (Tip 4c) 74
2.4.4. İki Köşe Birimli Yapılar (Tip 4d) 77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

3.1. Plan Şemasının Genel Özellikleri 79
3.2. Tipoloji 85
3.2.1. Diğer Araştırmacıların Tipoloji Önerileri 85
3.2.2. Tipoloji Önerisi 88
3.3. Kronoloji 95

SONUÇ 97
KAYNAKLAR 98
ŞEKİLLER 110
ÖZ GEÇMİŞ 207

GİRİŞ

Bu çalışma kapsamında, Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen (843-1204) kiliselerde hâkim yapı tipi olan "Kapalı Yunan Haçı Plan Şeması" konu edilmiştir.

Çalışmanın ön bölümlerinde plan tanımı verilmiş, plan tipinin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine diğer araştırmacıların görüşleri aktarılmıştır. Çalışmanın amacı plan tipinin farklı varyantlarını belirleyerek tipoloji önerisi oluşturmaktır. Bu amaçla Kapalı Yunan Haçı plan şemasına sahip 111 yapı kataloglanmıştır. Katalog bölümünde yapı ile ilgili araştırmalar hakkında bilgi verilmiş, yapının ayrıntılı mimari tanıtımı yapılmış ve plan, kesit çizimleri ve fotoğraflarla birlikte yapılar tanıtılmıştır. Katalog çalışmasıyla elde edilen veriler üzerinden, plan şeması için bütüncül bir tanımlama ve tipoloji önerisi yapılmıştır. Böylece plan şemasının mimari tasarım dinamiklerinin belirlenmiş ve uygulamada farklılaşan detaylar saptanmıştır.

Plan tasarımında belirleyici öğenin merkez kubbeyi destekler olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle plan şeması için destek sayısı ve destek biçimine göre güncel bir tipoloji önerisi yapılmıştır. Tipoloji önerisinde daha önceki araştırmacıların görüşlerine de yer verilmiştir.

Kapalı Yunan Haçı plan şeması oldukça geniş bir coğrafi alanda yaygınlık göstermektedir. Ancak tez çalışmasında Bizans İmparatorluğu'nun siyasi egemenlik sınırlara içerisinde çalışılmıştır. Kapalı Yunan Haçı planlı yapılar İstanbul, Kapadokya, Frigya, Yunanistan, Balkanlar, Kıbrıs, Ege Adaları ve Akdeniz kıyılarını kapsayan geniş bir yayılım alanına sahiptir. Bu noktada aynı dönemlerde Avrupa ve Ermeni-Gürcü mimarisinde karşılaşılan yapılar konu dışında bırakılmıştır.

Araştırma konusu büyük oranda mevcut yayınlar üzerinden teorik bir sonuç üretmeye yönelik olarak ilerlemiştir. Bu nedenle çalışmanın en önemli aşamasını yayın taraması oluşturmuştur. Yayın taramaları İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane'de gerçekleştirilmiştir. Sayısal olarak oldukça fazla örnek barındıran İstanbul ve Kapadokya Bölgesi'ndeki yapılar ziyaret edilmiş ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAPALI YUNAN HAÇI PLAN ŞEMASI

1.1. Plan Şemasının Tanımı

Kapalı Yunan Haçı planı için kullanılan çeşitli terimler bulunmaktadır. Türkçe'de 'kapalı yunan haçı'nın yanı sıra 'yunan haçı', 'kare içinde haç' terimleri de kullanılmaktadır. Almanca'da 'kreuzkuppelkirche' (haç biçimli kubbeli kilise), Fransızca'da 'croix inscrite' (kapalı haç), 'croix grecque inscrite' (kapalı yunan haçı), 'crucforme a coupole' (kubbeli haç), İngilizce'de 'cross-in-square' (kare içinde haç), 'inscribed cross' (kapalı haç), 'quincunx' (beş noktalı haç) ifadeleri kullanılır[1].

Kapalı Yunan Haçı planlı kiliseler, dikdörtgen bir zemin planı üzerinde yer almaktadır. Yapının merkezinde genel olarak dört destek üzerine oturan, pandantif geçişli kubbeli bir bölüm bulunur. Kubbenin dik eksenlerinde bulunan haç kolları tonoz örtülü, çapraz eksenlerinde bulunan köşe birimleri ise tonoz veya kubbe ile örtülüdür. Bu plan şemasında, karakteristik olarak yapılar küçük, destekler sütun veya payedir. Kubbe, pencerelerle hareketlendirilmiş yüksek kasnaklar üzerine oturur. Doğuda, genellikle dışa taşkın üç apsis uygulanmıştır. Özellikle İstanbul'da bulunan örneklerde, batıda nartheks yer almaktadır[2].

Kapalı Yunan Haçı plan tipindeki kiliselerde mimari yapı, piramidal bir görünüm halinde zirvede yer alan kubbe etrafında toplanmaktadır. Naos, haç kollarını örten beşik tonozlar ile göğe yükselen bir bütün durumundadır[3]. Boşlukların piramidal sistemi Ortodoks inancının hiyerarşik sisteminin ifadesine uygun düşmektedir[4]. Böylece Kilise Teşkilatı'nın ihtiyaç duyduğu hiyerarşik görüntü düzenine uygun bir mimari çerçeve oluşur[5]. Haç şeklini meydana getiren yapıda, yalnızca en kutsal kişilerin

---

[1] Robert Ousterhout, *Bizans'ın Yapı Ustaları*, Çev: Fügen Yavuz, İstanbul 2011, s. 31. Sacit Pekak, "Kappadokia'da Bizans Dönemine Ait Haç Planlı İki Kilise", *Sanat Tarihi Dergisi*, XVII/2, İzmir 2008, s. 93.

[2] S. Pekak, a.g.m., 2008, s. 94. Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, London 1986, (1965), s. 340-341.

[3] Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palailogoslar Devri Anıtları*, İstanbul 1973, s. 82.

[4] R. Ousterhout, a.g.e., 2011, s. 39.

[5] Otto Demus, *Byzantine Mosaic Decoration Aspects of Monumental Art in Byzantium*, New York 1964, s. 10- 11. Hans Buchwald, *Form, Style and Meaning in Byzantine Church Architecture,* Brookfiel 1999, s. 308- 309.

(Mesih, Meryem Ana, Melekler) kiliselerin en üst noktasına yerleştirildiği; ayrıca gökyüzünde gerçekleştiği düşünülen ya da cennetin kaynağı veya amacı olan imgelerin yanı sıra her figür için en uygun yerin sağlanmış olduğu görülmektedir. Böylece zamanın estetik ihtiyaçları karşılanmış ve kozmolojik düzen anlayışı görsel olarak yansıtılmış olur[6]. Bunun yanı sıra, Kapalı Yunan Haçı plan tipinin insan vücudunun üç doğrultusunu (dikeylik, derinlik ve yataylık) barındırdığı belirtilmektedir. Dikeylik hissi kilisenin yüksek merkezi kubbesiyle; derinlik hissi apsisle ve yataylık hissi haç kollarının tonozları ile sağlanmaktadır[7].

Kapalı Yunan Haçı planı yaygın bir şekilde Orta Bizans Dönemi'nde (843-1204) inşa edilmiş olan kiliselerde görülmektedir[8]. Bu dönemde manastırların toplum yaşamında en önemli merkez ve toplum üzerinde etkili bir güç haline geldikleri görülür. Buna paralel olarak liturjik törenlerde manastır anlayışına uygun değişiklikler olduğu anlaşılır. Dini seremoniler geniş kalabalıklara yönelik olmaktan ziyade, küçük gruplara yönelik ya da sadece din adamlarının katıldığı daha kapalı törenlere dönüşmüştür[9].

Erken Bizans döneminde kilise inşaatı ağırlıklı olarak imparator ve ailesiyle az sayıdaki yüksek rütbeli din adamı tarafından yürütülen bir imar faaliyetiyken Orta Bizans döneminde idari sistemde gerçekleşen değişimler ve güçlü aristokrat ailelerin ortaya çıkması sonucunda inşa faaliyetlerine yeni katılımcılar eklenmiştir. Bu durumun sonucu olarak; çok sayıda ancak önceki devirlerle karşılaştırıldığında daha küçük boyutlu kiliselerin inşa edildiği görülmektedir. Yapılan bu inşa faaliyetleri sırasında Kapalı Yunan Haçı planı sayesinde köşe birimlerinin ve özellikle de üst katların aristokrat sınıfının ihtiyaç duyduğu bir durum olan ayrıcalıklı ve kişiye özel ibadet mekânları sağlanmaktadır[10].

---

[6] O. Demus, a.g.e., 1964, s.10-11, 17.
[7] H. Buchwald, a.g.e., 1999, s. 309.
[8] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, (1965), s. 340.
[9] Thomas F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople.* Architecture and Liturgy, Pennsylvania 1971, s. 177-179.
[10] Thomas F. Mathews, "Private Liturgy in Byzantine Architecture: Toward a re-appraisal*" Cahiers Archaeologiques 30,* 1982, s. 125- 138. Haluk Çetinkaya, *İstanbul'da Orta Bizans Dini Mimarisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 238.

1.2. Plan Şemasının Kökeni

Orta Bizans Dönemi'nde Kapalı Yunan Haçı planlı kiliseler imparatorluğun hemen her bölgesinde en çok karşılaşılan yapılar olmuştur. Plan şemasının kökeni ile ilgili olarak iki ana başlıkta toparlanabilecek görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki Kapalı Yunan Haçı plan şemasının, Bizans kilise mimarisinin kendi içindeki gelişim sonucunda ortaya çıktığı; diğeri ise komşu uygarlıkların mimari kültürlerden alınmış olduğu görüşüdür[11].

Planın kökenini Bizans Mimarisi içinde geliştiğini ilk öne süren araştırmacı O. Wulff'tur. Wulff çalışmasında Karanlık Dönem'e[12] tarihlenen İznik Koimesis, Selanik Ayasofyası, İstanbul Kalenderhane, Demre Aziz Nikolaos, Ankara Aziz Klemens, Efes Meryem, Dereağzı ve Skripou kiliseleri gibi bazı yapıları "*halbbasiliken*" "yarım bazilikal tip" olarak gruplandırır. Bu yapıları diğer kubbeli bazilikalardan ayıran en önemli özelliğin, geçiş sistemlerindeki fark olduğunu belirtmektedir. Kubbe geçiş elemanı olarak pandantif kullanılmış ve böylece daha geniş bir kubbeyle örtülü orta mekân genişletilmiş olup haç kolları daralmış durumdadır. Wulff'a göre yarım bazilikal tipteki yapılar, normal kubbeli bazilikalar ile Kapalı Yunan Haçı planlı yapılar arasındaki geçiş dönemi yapılarıdır ve mimari gelişimin devamlılığını sağlamaktadırlar[13]. Bazı araştırmacılar Vize Ayasofyası, Kasr İbn-i Wardan, Sige Baş Melekler ve Antalya Panagia (Cumanun) gibi yapıları da bu gruba dâhil ederek, kiliseleri haçvari naoslu kubbeli bazilikalar olarak ele alırlar[14].

Millingen (1912), Diehl (1925), Brunov (1932), Ebersolt (1934) gibi araştırmacılar Wulff'un ifade ettiği gibi kapalı Yunan Haçı planının kökeni için, Bizans Mimarisinin kendi gelişim çizgisinde oluştuğunu belirtmektedirler[15].

F.W. Deichman, plan tipinin kökeni konusunda, Skripou (873-874) gibi haçvari planlı ve tonozlu bazilikaları, Kapalı Yunan Haçı planının gelişimi için bir başlangıç

---

[11] S. Pekak, a.g.m., 2008, s. 94.
[12] "Karanlık Dönem" genel olarak I. Iustinianos (527 – 565) dönemi sonrası ile I.Basileos (867 – 886) dönemi arasındaki zaman dilimi içerisinde 610 – 850 yılları arasını ifade eder. Cyril Mango, *Bizans Mimarisi,* (Çev. M. Kadiroğlu). Özel basım, Ankara 2006, s. 90.
[13] Oskar Wulff, *Die Koimesis-Kirche in Nicaea und Ihre Mosaiken*, Heinz und Heinz, Strasbourg 1903, s. 98-108.
[14] C. Mango, a.g.e., 2006, 90. R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 285-300.
[15] S. Pekak, a.g.m., 2008, s. 94-95.

aşaması olabileceğini ifade eder[16]. C. Mango, Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerin İkonoklast dönemde Bithinya'daki yani genel olarak Konstantinopolis'in hinterlandındaki manastır ortamında geliştiğini ileri sürmektedir[17]. H. Buchwald (1999), Kubbeli bazilikaların ilk Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerden uzun zaman önce inşa edilmiş olduğunu belirterek, Kapalı Yunan Haçı plan şemasının kubbeli bazilikalardan ilham alınarak geliştirildiğini ifade etmektedir[18].

J. Strzygowski, Kubbeli Bazilika ile Kapalı Yunan Haçı planı arasındaki gelişimi belirtir ancak bu plan tipinin doğu kültürlerinde görülen haçvari mezar yapılarından ortaya çıktığını ve İran-Ermeni mimarisinden de etkilenmiş olduğunu ifade etmektedir[19]. Strzygowski, Ermeni mimarisini anlattığı eserinde Kapalı Yunan Haçı plan tipi ile ilgili olarak, Cerre'deki Ateş Tapınağı, Resafa Sur Dışı Kilisesi ve Musmiye'de bulunan bir yapının bu plan tipinin örnekleri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 7. yüzyılda inşa edilmiş olan Mren Katedrali için de bu plan tipinin en erken örneklerinden biri olduğu söylenmektedir[20]. A. Grabar'a, göre Kapalı Yunan Haçı planlı yapılar antik dönem imparator mezarlarından türemiştir[21].

R. Krautheimer (1986), kapalı Yunan haçı planlı yapıların kökeni konusunda Ermenistan üzerinden ya da doğrudan Sasani Ateş Tapınaklarıyla İran mimarisinden türemiş olabileceğini ifade eder. Ayrıca Krautheimer, bu plan tipinin ilk örnekleri olarak; Loire'daki Germigny-des-Pres (800 öncesi), Milano'daki S. Satiro (868), İspanya- Tarassa'daki S. Miguel (868) ve S. Germano'daki Cinque Torri (778- 797) kiliselerini sayar. Anadolu ve Trakya'da ise 8. ve 9. yüzyıllarda görüldüğünü ifade etmektedir[22].

---

[16] Fredrich Wilhelm Deichman, *Versucht Einer Darstellung, Der Grundrisstypen des Kirchenbaues in Frühchristilcher und Byzantinischer Zeit im Morgenlande*, Auf Kunst-geogreaphischer Grundlage, Halle (S.), Konrad Triltsch 1937, s. 50.
[17] C. Mango, a.g.e., 2006, s. 91.
[18] H. Buchwald, a.g.e., 1999, s. 30.
[19] Josef Strzygowski, *Kleinasien, Ein Neuland der Kunsfgeschichte*, J. C. Heinrichhische Buchhandlung, Leipzig 1903, s. 132-135.
[20] Josef Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier und Europa,* Kunstverlag Anton Schroll u. Co, C. II,Wien 1918, s. 478- 482.
[21] Andre Grabar, *Martyrium. Recherches Sur la Culte des Reliques et l'art Chrétien Antique,* Vol: 1, London 1972, s. 166-167, 199-200.
[22] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 341.

1.3. Plan Şemasının İlk Örnekleri

Kapalı Yunan Haçı plan tipi 8. ve özellikle 9. yüzyıllarda yeni bir plan tipi olarak ortaya çıkmıştır. Erken Bizans döneminde sıkça rastladığımız büyük bazilikalardan farklı olarak daha küçük boyutlu merkezinde bir kubbenin bulunduğu yapılar görünmeye başlar. Orta Bizans Dönemi boyunca Kapalı Yunan Haçı plan tipi, farklı çeşitlemeleriyle imparatorluğun tüm bölgelerinde görülmektedir.

Orta Bizans Dönemi dini mimarisinin Konstantinopolis'teki ilk örnekleri, 9.yüzyılın son çeyreğinde Büyük Saray içinde I. Basileios tarafından yaptırılan iki kilisedir. Bu yapılardan biri inşası 864'te başlayan ancak I. Basileos tarafından tamamlanan Theotokos tou Pharou (Meryem Ana) kilisesi, diğeri ise 880'de açılan Nea Ekklesia (Yeni Kilise) kilisesidir. Bu iki yapıda günümüze ulaşmamıştır. Nea Ekklesia tanımlarından yola çıkılarak Kapalı Yunan Haçı planlı yapıların ilk örneği olarak kabul edilir[23]. Buchwald, farklı bir görüş olarak başkentteki ilk örnek olarak birçok araştırmacı tarafından 11. – 12. yüzyıllara tarihlenen H. Ioannes En To Trullo (Hırami Ahmet Paşa Cami) Kilisesi olduğunu ileri sürmekte ve yapıyı 9. yüzyıla tarihlemektedir[24].

İstanbul'da bu plan tipinin günümüze ulaşabilen diğer en erken örnekleri olarak 9. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen Atik Mustafa Paşa Cami[25] ve 907 yılı civarında inşa edildiği bilinen Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami) Kuzey Kilisesi'dir[26]. Başkentte tarihlenebilen diğer bir Kapalı Yunan Haçı planlı yapı ise, İmparator I. Romanos Lekapenos (920-944) tarafından, 920 ile 922 yılları arasında yaptırılan Myrelaion Manastırı (Bodrum Cami) Kilisesi'dir[27].

---

[23] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 355.
[24] H. Buchwald, "Lascarid Architecture" *Jahrbuch der Österreichischer Byzantinischer Gesellschaft, 26*, 1977, s. 290.
[25] Thomas F. Mathews, Ernest J. W. Hawkins, "Notes on the Atik Mustafa Paşa Camii in Istanbul and Its Frescoes*", Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 39, 1985, s. 133-134.
[26] Cyril Mango, Ernest J.W. Hawkins, "Additional Notes (Constantine Lips)", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 18, 1964, s. 299-315.
[27] Thomas F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*. A Photographic Survey, Pennsylvania: University Press, 1976, s. 209.

Side'de bulunan iki kilise Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerin en erken tarihli örnekleri durumundadır. "ee" kilisesi 7.-8. yüzyıllara[28], Piskoposluk Sarayı içindeki küçük kilise ise 7. yüzyıla tarihlenmektedir[29].

Tirilye Fatih Cami de Kapalı Yunan haçı plan tipinin en erken örneklerinden biridir. Evangelides'in verdiği bilgilerden yola çıkılarak yapının 700 yılı civarında yapılmış olduğu düşünülür. Ancak, kilisede yapılan son incelemeler neticesinde Fatih Camii'nin 9. yüzyıl sonlarında inşa edildiği anlaşılmaktadır[30].

Yunanistan'da bulunan Episkopi- Eurytanien'de Panagia kilisesi Kapalı Yunan Haçı plan şemasında basit tipte inşa edilmiş olan yapı, 8. yüzyılın ikinci yarısına ya da 9. yüzyılın ortalarına tarihlendirilir. Montenegro'da (Karadağ) Sv. Tripun Kilisesi (St. Triphon), St. Thomas Kilisesi 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir[31].

Kapadokya Bölgesinde, Kapalı Yunan Haçı plan tipinin sadece Orta Bizans döneminde kullanıldığı görülmektedir. Bölgede bu plan tipinde inşa edilmiş birçok kilise ve şapel bulunmaktadır. 9. yüzyıl veya 10. yüzyıla tarihlendirilen Göreme Kılıçlar Kilisesi ve Ihlara Direkli Kilise bölgenin en erken tarihli Kapalı Yunan Haçı planlı kiliseleridir[32].

---

[28] Semavi Eyice, L'Eglise Cruciforme Byzantine de Side En Pamphylie. Son Importance au Point de Vue de L'Histoire de L'Art Byzantine, *Anatolia,* III, Ankara (1958), s. 35-42. Semavi Eyice, Side'nin Bizans Devrine Ait Binalarının Sanat Tarihi Bakımından Değerleri, *V. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1960, s. 53-60.

[29] Şener Yıldırım, "Dating Dispute Over the Cross-in-Square Church in the Episcopal Palace in Side", *OLBA*, S. XXV, Mersin 2017, s. 421- 438.

[30] Sacit Pekak, a.g. 1996, s. 314. Sacit Pekak, *Trilye Zeytinbağı Fatih Camisi Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı*, İstanbul 2009, s. 42.

[31] Slobodan Ćurčić, *Architecture in the Balkans: From Diocletian to Süleyman the Magnificent*, New Haven and London 2010, s. 337-338.

[32] Spiro Kostof, *Caves of God. Cappadocia and Its Churches*, Oxford University Press 1989, s. 123.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPALI YUNAN HAÇI PLAN ŞEMASINDAKİ YAPILAR KATALOĞU

2.1. İki Destekli Yapılar (Tip 1)

2.1.1. Destekleri Batıda Yer Alan İki Destekli Yapılar (Tip 1a)

2.1.1.1. Destekleri Batıda Yer Alan Kompleks Tip Yapılar (Tip1a.I)

Katalog No: 1

Şekil: 1

Yapının Adı: Kapkırı Manastırı Kilisesi

Yapının Yeri: Kapkırı köyü, Bafa gölünün doğusunda, eski Latmos (bugün Beşparmak, dağlarının güney yamaçlarındaki antik Heraklea kentinin bir kısım kalıntıları üzerine oturmuş küçük bir yerleşimdir. Yapı bu köyün batısında bulunmaktadır[33].

Tarihlendirme: Kilisenin planına göre tarihlendirme yapılacak olursa, 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar oldukça yaygın olan ancak 14. yüzyılda da örnekleri olan bir plan tipinde inşa edilen yapıdır. Genel olarak 11. yüzyıldan 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar, örneklerine daha çok Yunanistan'da rastladığımız iki serbest destekli kiliselerden biridir[34].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: İlk bakışta, 7 x 10 metre boyutlarında uzunlamasına dikdörtgen naos, doğuda dışa taşan üç cepheli apsisi ve apsisin iki yanında duvarlara açılmış nişleriyle Yunanistan'da özellikle Thesalya bölgesindeki "küçük dikdörtgen kiliseleri" akla getirmektedir. Kuzey ve güney duvarlarda içte ve dışta yer alan duvar payeleri, naosun söz konusu yapılardan farklı bir planlaması olduğunu gösterir. Kilisenin yan cephelerinde çoğunlukla Kapalı Yunan Haçı yapılarda görüldüğü gibi, kuzey ve güney haç kollarının dışa yansıması durumu görünür. Haç kolları ile birlikte köşe mekânların da dikdörtgen naosla bir bütün olarak yer aldığı göz önünde bulundurularak kilisenin Kapalı Yunan Haçı planında olduğunu söylenebilir. İki

[33] Zeynep Mercangöz, "Kapıkırı Adasındaki Manastır Kilisesi Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, S. VI, İzmir 1992, s. 73–90.
[34] Z. Mercangöz, a.g.m., 1992, s. 73–90.

serbest destekli Kapalı Yunan Haçı plan şemasında olan kilise tek kubbelidir. Apsisi içte yarım yuvarlak dışta üç cephelidir. Yapının nartheksinin kuzeydoğu ve güneybatı köşelerinde, batı duvarında bulunan girişin iki yanındaki izlerden yola çıkılarak, nartheksin üç ayrı çapraz tonozla örtüldüğü anlaşılır[35].

Katalog No: 2

Şekil: 2

Yapının Adı: Kosmosoteira Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Pherrai

Tarihlendirme: 1152[36]

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: 18.5 x 23.5 metre ölçülerine sahip olan yapı, kapalı Yunan haçı planlıdır ve kilise iki desteklidir, merkezinde bir kubbe yer almaktadır[37]. Destekleri batıda yer alan iki destekli yapılar arasındadır. Köşe odaları kubbe ile örülüdür. Yapının doğusunda üç apsis bulunmaktadır.

Katalog No: 3

Şekil: 3-4

Yapının Adı: İosonos ve Sosipatros Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Korfu

Tarihlendirme: 12. yüzyıl[38]

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı kapalı yunan haçı planına sahip olan iki destekli tip olarak adlandırlan grup içinde yer almaktadır. Yapı merkezinde bir kubbe yer alır ve yapının iki desteği batı bölümünde bulunmaktadır. Kilisenin doğusunda üç apsis bulunur; köşe apsisler içten ve dıştan yarım yuvarlak orta apsis içten yarım yuvarlak dıştan üç köşelidir.

Katalog No: 4

Şekil: 5

Yapının Adı: Metamorphosis Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Amfissa

Tarihlendirme: 12. yüzyıl ilk çeyreği[39]

---

[35] Z. Mercangöz, a.g.m., 1992, s. 73–90.
[36] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 408.
[37] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 408.
[38] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 429.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı kapalı yunan haçı planına sahip olan iki destekli tip olarak adlandırlan grup içinde yer almaktadır. Kilise 8.5 x 12.3 m ölçülerindedir naos ise 7 x 7 ölçülerine sahiptir[40]. Yapı merkezinde bir kubbe yer alır ve yapının iki desteği batı bölümünde bulunmaktadır. Kilisenin doğusunda üç apsis bulunur; apsisler içten yarım yuvarlak dıştan üç köşelidir.

Katalog No: 5

Şekil: 6

Yapının Adı: Hagios İoannis Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Ligourio

Tarihlendirme: 11. yüzyıl sonu[41]

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı kapalı yunan haçı planına sahip olan iki destekli tip olarak adlandırlan grup içinde yer almaktadır. Yapı merkezinde bir kubbe yer alır ve yapının iki desteği batı bölümünde bulunmaktadır. Kilisenin doğusunda üç apsis bulunur; köşe apsisler içten yarım yuvarlak dıştan düz duvarlıdır orta apsis içten yarım yuvarlak dıştan üç köşelidir.

Katalog No: 6

Şekil: 7

Yapının Adı: Taxiarches Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Mesaria

Tarihlendirme: 1158[42]

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı kapalı yunan haçı planına sahip olan iki destekli tip olarak adlandırlan grup içinde yer almaktadır. Kilise 8 x 14 m ölçülerine sahiptir[43]. Yapı merkezinde bir kubbe yer alır ve yapının iki desteği batı bölümünde bulunmaktadır. Kilisenin doğusunda üç apsis bulunur; köşe apsisler içten yarım yuvarlak dıştan düz duvarlıdır orta apsis içten yarım yuvarlak dıştan üç köşelidir.

---

[39] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 429.
[40] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 430.
[41] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 429.
[42] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 430.
[43] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 430.

2.1.1.2. Destekleri Batıda Yer Alan Basit Tip Yapılar (Tip1a.II)

Katalog No: 7

Şekil: 8

Yapının Adı: Cambazlı Kilisesi

Yapının Yeri: Nevşehir Ortahisar

Tarihlendirme: 11. yüzyılın ikinci yarısı- 13.yüzyıl başı[44]

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Cambazlı Kilise iki serbest destekli Kapalı Yunan Haçı plan şemasında inşa edilen bir yapıdır. Destekler batıdadır. Bema tonozu doğu haç kolunu oluşturur. Üç apsisi bulunur. Orta apsis bema tonozu arkasında derin tutulmuştur. Kilisenin girişi güney yönünde dikdörtgen bir mekândan sağlanmaktadır.

Katalog No: 8

Şekil: 9

Yapının Adı: Kilise Camii

Yapının Yeri: Kayseri'de, Yeşilhisar, Erdemli Köyü, Erdemli vadisinin doğusunda yer alır.

Tarihlendirme: Kilise içindeki resim programları üslup yönünden esas alınarak 11. yüzyıla tarihlenir[45].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise iki serbest destekli Kapalı Yunan Haçı plan şemasına sahiptir. Doğu yönünde üç apsis bulunur ve bu apsislerden ortadaki apsis yan apsislere oranla daha büyüktür. Yapının merkezinde iki serbest tarafından taşınan bir kubbe bulunur. Güney duvarın doğu yönünde dikdörtgen bir mezar nişi bulunmaktadır.

Katalog No: 9

Şekil: 10

Yapının Adı: Amphilokios Kilisesi (Eflatun Mescidi)

Yapının Yeri: Konya'nın ortasında Alâeddin Tepesi olarak adlandırılan höyüğün üstünde bulunmaktaydı[46].

---

[44] Buket Coşkuner, *11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 287.

[45] Nilay Karakaya, 2002 Yılı, Kayseri Yeşilhisar İlçesi Erdemli Köyü'ndeki Kaya Kiliseleri Duvar Resimleri. 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (26– 31 Mayıs 2003), C. 2, Yayın No.98, Ankara 2004, s. 17-28.

Tarihlendirme: Eflâtun Mescidi, mevcut çok sayıdaki fotoğrafından yola çıkarak Orta Bizans dönemine (842-1204) ait ve plan bakımından İç Anadolu'daki Bizans kiliselerinin benzeri bir yapıydı. Türkler Anadolu'ya 12. yüzyıldan itibaren hâkim olduklarına göre bu kilise 9. -11. yüzyıllar içinde yapılmış olmalıdır[47].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı iki serbest destekli kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Yapı çeşitli yayınlara Amphilokios Kilisesi, Eflâtun Rasathânesi, Saat Kulesi gibi adlarla da geçmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu kiliseden ilk bahseden kişi Ebü'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir el-Herevî'dir. Herevî, çağının başlıca ziyaret yerleri hakkında bilgi verdiği Kitâbü'z-Ziyârât adlı eserinde buradan, "Konya şehrinde büyük caminin yanındaki kilisede hakim Eflâtun'un mezarı vardır" diye bahsetmiştir[48].

Bizans döneminde Sen Afilokis Kilisesi olarak Hristiyanlara hizmet veren daha sonra da Selçuklu ve Osmanlılar döneminde Eflatun Camii adıyla Müslümanlara hizmet vermiştir. 1877 yılında tepesine konulan bir saatle saat kulesi haline getirilip insanlığa hizmet veren Alaattin Tepesi'deki bu yapı 1921 yılında yıktırılmış ve günümüze sadece Bell gibi araştırmacıların ve seyyahların fotoğrafları kalmıştır[49].

Katalog No: 10

Şekil: 11

Yapının Adı: Meram Aziz Eustathios Kilisesi

Yapının Yeri: Günümüze ulaşmayan yapı Konya merkeze bağlı Meram köyünde bulunan bir duvar kilisesidir[50].

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: İki destekli kapalı Yunan haçı plan tipindedir ve kilisenin nartheksine güneydeki kapıdan girilmektedir. Kilise dikdörtgen planlı bir narthekse sahip olup naosa buradaki tekli bir kapı ile geçilir. Naos doğu duvarına ve iki kare ayağa oturan sekizgen kasnaklı bir kubbe bulunur. Doğu yönünde yer alan apsis hem içten hem de dıştan yuvarlak biçimdedir[51].

---

[46] Semavi Eyice "Eflatun Mescidi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Ankara 1994, s. 477.
[47] Semavi Eyice, a.g.e., 1994, s. 477.
[48] Semavi Eyice, a.g.e., 1994, s. 477.
[49] Mehmet İpçioğlu, "Gertrude Bell'in Anılarında Konya", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 2009, S. 21, s. 251.
[50] İlker Mete Mimiroğlu, *Konya Ansiklopedisi*, "Aya Elena Kilisesi", Kültür Yayınları, C. 1, Konya 2006, s. 139-171.
[51] İ. M. Mimiroğlu, a.g.e. 2006, s. 139-171.

2.1.2. Destekleri Doğuda Yer Alan İki Destekli Yapılar (Tip 1b)

Katalog No: 11

Şekil: 12-14

Yapının Adı: Barbara Kilisesi (Şapel 20)

Yapının Yeri: Azize Barbara Kilisesi Göreme Açık Hava Müzesi'nde bulunur. Kilise, müzenin girişine yaklaşık 150 m uzaklıkta, kuzeye doğru devam eden dik yamaca ulaşmadan sağda yer almaktadır. 19 no.lu Elmalı Kilise ile aynı kaya kütlesi içine daha yüksek kotta oyulmuştur.

Tarihlendirme: 11. yüzyılın ikinci yarısı

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Çarıklı Kilisesi ile aynı mimari formdadır[52]. Kilise, kayaya oyma, iki serbest destekli kapalı Yunan haçı plan tipine sahiptir[53]. Ortadaki kubbe iki sütunla desteklenir. Haç kolları beşik tonozludur. Üç apsislidir ve ortadaki apsis yan apsislerden daha büyüktür. Apsisler naostan ikişer templon levhalarıyla ayrılır. Her apsiste altar bulunur.

Barbara Kilisesinin naosu, dik eksenlerinde bulunan haç kolları ve çapraz eksenlerinde kuzeydoğu ve güneydoğu köşe mekânlarından oluşmaktadır. Kilisenin kuzeybatı ve güneybatısında köşe mekânları yoktur. Bu sebeple batı bölümde haç plana, doğu bölümde köşe odaları ve serbest destekleriyle kapalı haç planlı bir kilise görünümündedir[54]. Kiliseye naosun güney duvarında bulunan bir kapı ile giriş sağlanır. Naos doğu-batı yönde 5.15 metre, kuzey-güney yönde 5.50 metre ölçülerindedir[55].

Katalog No: 12

Şekil: 15-16

Yapının Adı: Çarıklı Kilise (Şapel 22)

Yapının Yeri: Çarıklı Kilise, Göreme Açık Hava Müzesi'nde sol tarafta, yamacın sonunda yer alan bir manastır topluluğunun kilisesidir. Kilise, manastır avlusundan 4-5 metre yüksekte bulunur ve yapıya sonradan eklenmiş demir bir merdivenle ulaşılmaktadır.

---

[52] Meltem Arı, *The İnscribed-Cross Churches In Göreme,* In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Master Of Arts In The Department Of History Of Architecture, Ankara 2004, s. 37.

[53] Ceylan Karaca, *Göreme Açık Hava Müzesi'nde Bulunan Azize Barbara Kilisesi,* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 39.

[54] C. Karaca, a.g.e., 2013, s. 39.

[55] Nergis Ataç, *Kappadokia'da Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliselerde Apsis, Doğu Haç Kolu Ve Köşe Mekanları Resim Programı* , Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 106.

Tarihlendirme: 11. yüzyıl ortaları (Rott 1908; Jerphanion 1932; Budde 1958; Thierry 1975, Epstein 1975,1981; Rodley 1985; Kostof 1989; Thierry 2002). 12. yüzyıl (Lafontaine-Dosogne 1963). 12 yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başı (Restle 1967; Ötüken 1985). 13. yüzyıl sonu (Schiemenz 1972)

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Çarıklı Kilise "Sandal Kilisesi" olarak da bilinmektedir[56]. Bu isim zemindeki ayak izine benzeyen iki çukurdan kaynaklanır[57].

Çarıklı kilise, iki serbest destekli kapalı Yunan haçı planına sahiptir. Beşik tonozlu kollar kuzey, güney ve batı taraflarındaki merkezi kubbeyi desteklemektedir. Doğu köşe mekânları kubbeli ve düz bir tavanla örtülüdür. Kubbeler ana bingilerin üzerinde yükselir. Kilisenin üç apsisi vardır, hepsi at nalı şeklindedir. İkonastasisi zarar görmüş durumdadır. Giriş kuzey haç kolundadır. Bu kilise için gerekli olan bir durumdur çünkü apsis doğu yönünü vurgulamak amacıyla cepheye paralel yerleştirilmek zorunda kalınmıştır[58]. Yapının kaya bloğu içerisine yerleştirilmesindeki zorunluluklar ve tamamlanmamış olması nedeniyle diğer yapılardan farklı olduğu göze çarpmaktadır[59]. Hem Çarıklı kilise hem de Barbara kilisesinin doğu kolunda, merkezi kubbe gibi aynı seviyeden gelen küçük bir kubbe tarafından örtülüdür[60]. Yapının naosu doğu-batı yönde 5.50 metre, kuzey-güney yönde 4.70-5.80 metre ölçülerindedir[61].

2.2. Dört Destekli Yapılar (Tip 2)

2.2.1. Kompleks Dört Destekli Yapılar (Tip 2a)

Katalog No: 13

Şekil: 17-20

Yapının Adı: Konstantin Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (Fenari İsa Cami)

Yapının Yeri: Fatih ilçesi sınırları içerisinde Aksaray semtinde Vatan Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Tarihlendirme: Günümüze gelebilmiş ve tarihlenebilen en eski Kapalı Yunan Haçı planlı Bizans yapısıdır. VI. Leon'un (886-912) hükümdarlığı sırasında Konstantin Lips

[56] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 38.
[57] Lyn Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappodocia*, Cambridge University Press, 1985, s. 164.
[58] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 164.
[59] Ann Wharton Epstein, "Rock-Cut Chapels In Göreme Valley, Cappadocia: The Yılanlı Group And The Column Churches" In Cahiers Archéologiques, 1975, 24, s. 115-127.
[60] Epstein, A. W. 1975, s. 115-127.
[61] N. Ataç, a.g.e., 2015, s. 113.

tarafından yaptırılmıştır[62]. Pulgher, Mordtmann, Van Millingen, Ebersolt, Thiers ve N. Brunov gibi birçok araştırmacı yapıdan bahsederler. Bütün bu araştırmacılar da Bizans metinlerine dayanarak kuzey kilisenin Konstantinos Lips adlı İmparator VI. Leon (886-912) ve Konstantinos Porfirogennetos (913-959) dönemlerinde yüksek mevkide bulunan bir devlet adamı tarafından yapıldığını belirtmektedirler[63]. Yapının açılışı İmparator VI. Leon'un da katıldığı ve 907 veya 908'de gerçekleşen bir ayinle olmuştur ve İmparator Konstantinos Porfirogennetos, Konstantinos Lips'ten protospatharios[64] olarak bahsetmektedir[65]. Latin işgalinden sonra Michael VIII Palaeologus'un (1260-1282) eşi İmparatoriçe Theodora, binayı restore ettirmiş ve güney kiliseyi ekletmiştir[66].

Lips Manastırı'ndan ilk defa modern kaynaklarda Patrik Konstantinos tarafından yazılan 1861 tarihli Constantiniade adlı kaynakta Panakhrantos Manastırı olarak bahsedilmektedir[67]. Bu ismin kaynağı olarak; kuzey kilisesi dışında dar bir korniş üzerinde bulunan kitabe kuşağında geçen yazıt gösterilir[68]. Pulgher (1878), yapının Halıcılar Cami olarak da bilindiğini, Panakhrantos kilisesi olduğunu ifade etmektedir[69]. Mordtmann (1892), bu yapının Konstantin Lips Kilisesi olduğunu ve bu manastırın Halıcılar Köşkü olarak adlandırılan yerde bulunduğunu belirtir[70]. Grosvenor (1895), Demirciler Manastırı olarak adlandırılmış olan yapının Lips Manastırı kilisesi olduğunu belirtip, kiliseyi 10. yüzyıla tarihlendirilir[71]. Millingen (1912), yapıyı Meryem Panakhrantos kilisesi olarak adlandıranların yanılmış olduklarını ve bu kilisenin adının Lips kilisesi olduğunu söylemektedir[72].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Fenari İsa cami farklı dönemlerden yapılmış iki kilise binası ve "L" biçimli bir paraklesion oluşur. Kuzey kilise olarak tanımlanan bu erken tarihli yapının uzunluğu 14.50 ve genişliği 9.50 metredir[73]. Kuzey Kilise beş kısımdan oluşan (ama beş nefli olmayan) kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip olup

[62] C. Mango, E. J. W. Hawkins, a.g.m., 1964, s. 299-315.
[63] Theodore Macridy, "The Monastery of Lips and The Burials of the Palaiologi", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 13, 1964, s. 255.
[64] Protospatharios: Bizans İmparatorluğu döneminde VIII. ile XII. yüzyıllar arasında yüksek rütbeli generallerin veya yerel yöneticilerin atandığı en yüksek rütbelerden birisidir.
[65] Esra Güzel Erdoğan, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Kitabı, Meryem Ana "(Theotokos) Konstantinos Lips Manastırı Kilisesi (Fenarî İsa Camii)"* İstanbul 2016, s. 59.
[66] Süleyman Kırımtayıf, *Converted Byzantıne Churches In Istanbul, Their Transformation Into Mosques or Masjıds,* İstanbul, 2001, s. 45.
[67] T. Macridy, a.g.m., 1964, s. 254.
[68] T. Macridy, a.g.m., 1964, s. 254. Cornelius Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Dresden 1912, s. 34.
[69] Domenico Pulgher, *Les Anciennes Églises Byzantines de Constantinople*, Vienne 1878, s. 26.
[70] A. S. Mordtmann, *Esquisse Topographique de Constantinople*, Lille 1892, s. 72.
[71] Edwin A. Grosvenor, *Constantinople*, C. II. London 1895, s. 429
[72] Alexander Van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture*, London 1912, s. 122-123.
[73] E. G. Erdoğan, a.g.m., 2016, s. 61.

yapılışında Romalı bir imparatorun aynı yerde bulunan mezarına ait taşlar ile 6. yüzyıldan kalma eski malzemeler kullanılarak inşa edilir[74]. Plan tipinin İstanbul'da uygulanan "Kompleks tip" başkent tipi ya da gelişmiş tip olarak da adlandırılan grubuna girer. Merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunur. Her iki yanında bulunan pastoforion hücreleri yonca planlı birer şapel görünümündedir. Yapının ana apsisi ve yan apsisleri içten yarım daire formunda olup dıştan üç cephelidirler. Apsisten pastoforion hücrelerine kemerli, dar küçük açıklıklardan ulaşılmaktadır. Naostan pastoforion hücrelerine ise üstü kemerli birer küçük açılıktan girilmektedir[75].

Kilisenin batısında yer alan nartheks kemerler tarafından birbirinden ayrılan üç çapraz tonozlu bölümden meydana gelir. Güneyinde, nartheksin üzerindeki galeriye ulaşımı sağlayan bir merdiven kulesi bulunmaktaydı. Nartheks 9.50 metre uzunluğunda ve 3.20 metre genişliğine sahiptir[76]. Yapının iç nartheksi üç bölümlüdür ve her bölümün üzeri çapraz tonozlarla örtülüdür. Ayrıca iç nartheksin kuzey ve güney duvarları dışa doğru genişletilerek eliptik bir durumdadır[77]. Bema bölümü İstanbul kiliselerinin bir özelliği olarak geriye doğru uzatılmış şekildedir. Bemanın bu durumundan dolayı pastoforion hücreleri daha uzun mekânlar haline gelmiştir[78].

Onarımlar: 15. yüzyılın sonuna doğru, Fenari ailesinde Alaeddin Ali tarafından camiye dönüştürülen kilise Fenari İsa Cami adını almıştır[79]. Camiye dönüştürülen kilise binasında yapısal anlamda çok önemli bir değişiklik yoktur, yalnızca güneybatı köşeye bir minare eklenmiştir. Ancak 1633 yılında çıkan bir yangın sonucunda büyük ölçüde hasar gören kilise üç yıl sonra 1636 yılında dönemin sadrazamlarından Bayram Paşa tarafından köklü bir onarım geçirir[80]. Bu onarımda kubbe yeniden inşa edilmiştir ve kubbeyi destekleyen dört sütun yerlerinden kaldırılmıştır[81]. Daha sonra yapılan bir restorasyonla esaslı bir değişime uğrar ancak 1917 yılında başka bir yangında yine ciddi hasar gören yapı 1960 yılında tekrar restorasyona başlanır[82]. 1960 yılında Bizans Enstitüsü tarafından başlayan koruma çalışmaları, Türk yazarlar tarafından

---

[74] Wolfgang Müller- Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası,* Çev: Ülker Sayın, İstanbul 1998, s. 126.
[75] Haluk Çetinkaya, *İstanbul Orta Bizans Dini Mimarisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 167.
[76] T. Macridy, a.g.m., 1964, s. 258.
[77] Yelda Yalaman, *Pantepoptes Manastırı Kilisesi, "Eski İmaret Cami",* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 73.
[78] Y. Yalaman, a.g.e., 1990, s. 73.
[79] John Freely, Ahmet S. Çakmak, *İstanbul'un Bizans Anıtları,* İstanbul 2005, s. 146.
[80] T. Macridy, a.g.m., 1964, s. 253-254.
[81] H. Arthur, S. Megaw, "Notes on Recent Work of the Byzantine Institute in İstanbul", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 17, 1963, s. 333-371.
[82] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 146.

düzenlenerek hem yapısal hem de kilisenin kurulumuyla bağlantılı incelemeler için fırsatlar sağlandı[83]. Fenari İsa Cami'de bugünlerde yine bir restorasyon çalışması yapılmaktadır.

Katalog No: 14

Şekil: 21-24

Yapının Adı: Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami)

Yapının Yeri: İstanbul Laleli semtinde, Ordu Caddesinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapı, İmparator I. Romanos Lekapenos (920-944) tarafından, 920 ile 922 yılları arasında yaptırılmıştır[84]. İmparator Romanos'un Myrelaion'u aile mezarlığı olarak yaptırmıştır. 922'de ölen karısı Theodora, 931'de ölen büyük oğlu Khristophoros, 946'da ölen oğulları Kostantinos ve karısı Helena; 948'de Proti'de sürgünde ölünce vasiyeti gereği kendisi ve son olarak 961'de kızı Helena bu aile mezarlığına gömülmüşlerdir[85]. Kilise, sarayın yanında düz bir konum sağlamak için oluşturulan büyük bir altyapı üzerine kurulmuştur[86]. Myrelaion kilisesi Roma dönemine ait bir rotondo kalıntısının kenarına inşa edilir ve çapı 30 metreden fazla olan bu rotondo Bizans devrinde içine sütunlar dikilerek ve üzerleri tonozlarla örtülerek su sarnıcına çevrilir. Yapı üzerine İmparator I. Romanos Lekapenos (920-944) sarayını kurdurmuş, daha sonra burada Myrelaion adıyla bir manastır inşa ettirmiştir[87]. Yapının II. Bayezid (1481-1512) döneminde Sadrazam Mesih Ali Paşa tarafından camiye çevrilmiştir[88].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Myrelaion Kilisesi Kapalı Yunan Haçı planına sahiptir. Striker (1981), naos planının, bema ile pastophoria hariç, bir bölümün üzerinin 8 metre olduğunu ve kare şeklinde düzenlendiğini belirtir[89]. Bu plan şemasına sahip olan kiliselerde, tonozlar merkeze bulunan kubbenin altında yukarıdan aşağı doğru basamaklanırken, biçimler piramit şeklinde kümelenir[90]. Dört destekle taşınan bir kubbesi vardır. Kilisenin kubbesi; tonozun kesiştiği yerin üzerinde 5,50 metre çapında

[83] Megaw, A. *The Original Form of The Theodokos Church of Constantine Lips,* Dumbarton Oaks Papers, Vol: 18, 1964, s. 279.
[84] Thomas F. Mathews, a.g.m., 1976, s. 209.
[85] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 150.
[86] Lyn Rodley, *Byzantine art and Architecture: An Art Introduction*, Cambridge 1994, 135.
[87] Semavi Eyice, "Zeytinbağı / Trilye Bizans Dönemi Kiliseleri", *AraST*, XII/1–1995, Ankara 1996, s. 250.
[88] Haluk Çetinkaya, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Kitabı, "İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi"* İstanbul 2016, s. 46.
[89] Striker, L. C. *The Myrelaion (Bodrum Camii) in İstanbul,* Princeton-New Jersey 1981, s. 11.
[90] R. Ousterhout, a.g.e., İstanbul 2011, s. 32.

ve 3,15 metre yüksekliğinde üçgen payandalar tarafından ayrılan sekiz tane yuvarlak tepeli penceresi bulunan yüksek bir kasnak üzerindedir[91]. "Kompleks tip" başkent tipi ya da gelişmiş tip olarak da adlandırılan forma sahip olan kilise iki katlıdır. Kapalı haç planının en erken uygulamalarından biri olan yapının ilginç özelliklerinden biri de nartheksin kuzey ve güney iç duvarlarının yuvarlatılmış büyük birer niş hâline getirilmiş olmasıdır[92].

Bemanın her iki yanında pastoforion odaları bulunur. Bemadan pastoforion odalarına kemerli açıklıktan geçilir. Pastoforion hücreleri üç yapraklı yonca (trikonkhos) planlıdır. Yapının üç bölümlü nartheksi bulunur ve kuzey güney yönde apsidal formla sonlanır. Nartheksin orta bölümü kubbe ile örtülüyken kuzey ve güney birimleri çapraz tonozla örtülüdür. Nartheksin orta bölümü kare planlıdır ve 2,80 metrelik bir aralığı sadece 0,47 metre yükselerek kapatan sığ bir kubbe ile örtülüdür[93].

Yapının dört haç kolu beşik tonozla, köşe mekânlar çapraz tonozla, pastoforion hücreleri ise küçük kubbeler ile örtülüdür. Kubbe geçiş elemanı olarak pandantif kullanılmıştır. Yarım daire formunda üç apsisi bulunan kilisenin apsisleri dışta üçer cephelidir. Apsislerde birer pencere açıklığı bulunur. Kilise, dikdörtgen bir platform tarafından taşınmaktadır[94]. Yapıya dışardan bakıldığında nartheksin yan taraflarından, batı cephesinden ve naostan dışarı çıkan iç bölünmeyi vurgulayan büyük ve payandalar bulunur. Bu payandalar içte dikdörtgen, dışta ise kare üzerine yarım silindir şeklini alırlar.

Onarımlar: Kilise 1200 yılından sonra, olasılıkla Latin istilası sırasında bir yangında büyük hasar görmüş ve 1300 yılı civarında tamir edilmiş ve kilisenin alt yapısı bir mezar binasına dönüştürülmüştür[95]. 1453'te Osmanlı'nın İstanbul'u fethinden sonra, kilise 1500'lü yıllarda Sadrazam Mesih Paşa tarafından camiye dönüştürülür. Kilise camiye çevrildiğinde, bir mihrap, ahşap bir minber ve dıştan da güneybatı köşesine kesme taştan bir minare eklenir. Günümüzde "Bodrum Cami" olarak bilinen yapı "Mesih Paşa Cami" olarak da bilinmektedir. 1784 ve 1912 yıllarında, cami yangın olaylarından dolayı büyük bir hasar görür[96].

---

[91] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 151.
[92] H. Çetinkaya, a.g.m., 2016, s. 46.
[93] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 152.
[94] A. V. Millingen, a.g.e., 1912, s. 198. J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 152.
[95] Striker, L. C. 1981, s. 11.
[96] T. F. Mathews, a.g.e., 1976, s. 209.

Katalog No: 15

Şekil: 25-28

Yapının Adı: Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami)

Yapının Yeri: Haliç'e hâkim bir tepe üzerinde Aya Kapı (Azize Theodosia Kapısı) civarlarında yer alır. Molla Zeyrek Camii'nin kuzey batısında, Fatih Külliyesi'nin güneydoğusunda yer alan yapı Haydar Caddesi ile ona paralel olan Karadeniz Caddesi'nin arasında bulunur. Yapıya Küçük Mektepli Sokak'tan ve Haydar İmareti Sokak'tan ulaşılabilmektedir[97].

Tarihlendirme: I. Alexios Komnenos'un annesi Anna Dalassena tarafından oğlunun hüküm sürdüğü dönem olan 1081- 1118 yılları arasına tarihlendirilir[98]. Dolayısıyla 11. yüzyılın sonlarında yapılmış olmalıdır. Eyice (1994), manastırın 1081- 1087 yılları arasında yapılmış olabileceğini ileri sürer[99]. Pulgher (1878), kilisenin 11. yüzyılda Dalassena tarafından yaptırılmış olduğunu belirterek, II. Mehmet döneminde camiye dönüştürüldüğünü ve yapının bulunduğu civardaki bir mahallenin de aynı adla anıldığını ifade etmektedir[100]. Brunov (1932), yapıdan sadece Eski İmaret Cami olarak bahsetmiş ve Bizans dönemindeki adıyla ilgili bir bilgi vermemiştir[101]. Krautheimer (1986), Bizans dönemindeki adıyla Pantepoptes Kilisesi olan Eski İmaret Cami'nin 1081 ve 1087 yılları arasında inşa edilmiş olduğunu ifade etmiştir[102].

1453 yılında Türk fethinden hemen sonra camiye çevrilen yapı, bir süre Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Fatih Cami'nin imareti olarak kullanıldığından Eski İmaret Cami olarak anılır[103].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Pantepoptes Manastır Kilisesi Orta Bizans mimarisinin standart plan tipi olan kapalı Yunan haçı planına sahiptir. Rodley (1994), yapının orijinalde kuzey ve güney duvarlarında nişler bulunan üç bölümlü nartheksi olan Kapalı Yunan Haçı olanına sahip olduğunu ifade eder[104]. Freely - Çakmak (2005) dört desteli olan 11. yüzyıl kiliselerinin iyi bir örneği olduğunu, üç apsisi ve iki

---

[97] Mustafa Birer, *Eski İmaret Camii (Pantepoptes Manastırı Kilisesi) Koruma Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 17.
[98] Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, s. 613.
[99] Semavi Eyice, Eski İmaret Cami, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 11, İstanbul 1995, s. 391.
[100] D. Pulgher, 1878, s. 28.
[101] Nicolas Brunov, "Zur Enforschung der Byzantinischen Baudenkmaeler*", Byzantinische Zeitschrift*, 1932, s. 53.
[102] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 361.
[103] J. Freely, A.S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 168.
[104] L. Rodley, a.g.e., 1994, s. 199.

nartheksi bulunduğunu, İmparatorluğun son beş yüzyılında Bizans dini mimarisinde görülen dört kubbeli kapalı Yunan haçı planına sahip olduğunu ifade ederler[105].

Dört destek tarafından taşınan merkezi bir kubbeye sahiptir. Merkezi kubbe oldukça yüksek olup çapı 4,45 metredir[106]. Kubbenin iç mekândaki hâkimiyeti yapının dış mekânında da çok net görünür. Yapının merkezinde bulunan kubbe; sekizgen 4 ayak vasıtasıyla taşıtılmaktadır. Bu sekizgen ayaklar, özgün sütunların yerini Türk döneminde almış olmalıdırlar. Haç kolları beşik tonozlu olup köşe mekânlar çapraz tonozlarla örtülüdür[107]. Yapının dört haç kolu eşit değildir; kuzey ve güney haç kolları doğu ve batı haç koluna göre daha büyüktür. Kuzey ve güney haç kolları 3 metre iken doğu ve batı haç kolu 2,50 metredir[108].

Kilise üç apsislidir. Dıştan üç cepheli olan apsisler içten yarım daire şeklindedirler. Apsisin önünde bulunan beşik tonozlu bema bölümü orijinal durumdadır. Yapı fetihten sonra camiye dönüştürüldüğünde mihrap; doğu yönü yerine Mekke'ye çevrildiğinden apsisteki eski pencereler duvarlarla örülmüştür. Bu bölüm günümüzde yuvarlak kemerli bir pencere tarafından aydınlatılır[109].

Kilisenin doğu yönünde ana apsisin sağ ve sol taraflarında tetrakonkos (dört yapraklı yonca) şeklinde prothesis ve diakonikon hücreleri bulunur bu hücreler kilise içinde ayrı bir şapel durumundadırlar. Prothesis 603 cm yüksekliğindedir; batı ve güneyindeki geçişler vasıtasıyla harime bağlanır[110]. Yapının tamamını dolaşan korniş herhangi bir kesintiye uğramadan bütün olarak pastoforion hücresini de dolaşır. Diakonikon ise 602 cm yüksekliğindedir; batı ve kuzeyindeki geçişler vasıtasıyla harim mekânına bağlanır[111]. İki hücrenin de üzeri çapraz tonozla örtülüdür ve bemanın uzantısı sebebi ile doğuya doğru uzantı gösterirler.

Orta Bizans döneminin bir özelliği olarak kilisenin kubbesi 12 kaburgalıdır ve kubbede 12 yuvarlak kemerli pencere bulunur. Narthekslер çapraz tonozla örtülüdür. İç nartheksin üstünde ise iki sütunla açılan bir galeri bulunur. Dış nartheksin yan mekânları çapraz tonozlarla orta mekânı ise kubbe ile örtülüdür. İç ve dış nartheks arasındaki bağlantı üç açıklık ile sağlanır. Yapının bodrumunda iç nartheksten ulaşılan bir sarnıç bulunur.

---

[105] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 170.
[106] Y. Yalaman, a.g.e., 1990, s. 35.
[107] A. V. Millingen, a.g.e., 1912, s. 214.
[108] Jean Ebersolt, ve Adolphe Thiers, *Les Eglises de Constantinople,* Paris 1913, s. 173.
[109] J. Ebersolt, ve A. Thiers, a.g.e., 1913, s. 173-174.
[110] M. Birer, a.g.e., 2014, s. 59.
[111] M. Birer, a.g.e., 2014, s. 60.

Onarımlar: 12.- 15. yüzyıllar arasında yapının batısına dış nartheks eklenmiştir. Bu ek kısmın eklendiği dönem olarak; Yalaman (1990), Palaiologoslar devrinde (13.-15. yüzyıllar) olabileceğini ifade eder. 20. yüzyıl başlarına tarihlenen fotoğraflarına bakıldığında, yapının üst sınırlarını meydana getiren özgün kemerlerinin orta kısımlarının kırılmış olduğu, bu kısımların üstünde de yapıyla herhangi bir uyumu bulunmayan bir kırma çatının yer aldığı görülür[112]. Eski İmaret Cami'de bugünlerde, kubbenin sağlamlaştırılması için yapılacak bir restorasyon çalışması sürmektedir.

Katalog No: 16

Şekil: 29-32

Yapının Adı: Pammakaristos Manastır Kilisesi (Fethiye Cami/ Müzesi) Paraklesion'u

Yapının Yeri: İstanbul'un Fatih ilçesinde Çarşamba semtinde Kâtip Musluhittin Mahallesinde yer alan Fethiye Camii'nin önceden mahallesi de bulunmaktaydı ve tam olarak tespit edilemeyen bir tarihte, belediye düzenlemeleri sonucu Fethiye ile Kâtip Musluhittin mahalleleri birleştirilmiştir[113].

Tarihlendirme: Müller-Wiener (1998) kaybolan bir yazıtın verdiği bilgiye göre; kilise Komnenoslar döneminde İoannes Komnenos ve eşi Anna Dukaina tarafından inşa ettirildiğini ifade eder[114]. Mango (2006), yapının günümüzde cami olarak kullanılan kuzey kısmının 12. yüzyıla ait olabileceğini söyler ve günümüzde müze olarak kullanılan Kapalı Yunan Haçı plan tipindeki güney kısmının ise (parekklesion) 1310 yılına tarihlendiğini ifade eder[115].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı dört evrede incelenebilir; ilki 1294 yılına doğru yapılan kuzeydeki Dehlizli tipteki kilise, ikincisi 1315 yılına doğru yapılan Kapalı Yunan Haçı planlı paraklesion (mezar şapeli), üçüncü olarak kuzeydeki yapıyı kuzey, batı ve kısmen güney de çevreleyen 1350-1400 yıllarında yapılan dış hollerdir, son evresi ise Türk döneminde yapılan eklerdir[116].

Güneyde bulunan mezar şapeli Kapalı Yunan Haçı planına sahiptir[117]. Merkezde bulunan kubbe yüksek kasnaklı 24 bölümlü ve 12 pencerelidir. Bemanın yan taraflarında prothesis ve diakonikon hücreleri bulunur. Bema ve yan şapeller haçvari

[112] M. Birer, a.g.e., 2014, s. 126.
[113] Mine Esmer, *İstanbul'daki Orta Bizans Dönemi Kiliseleri Ve Çevrelerinin Korunması İçin Öneriler*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 143.
[114] W. Müller- Wiener, a.g.e., 1998, s. 132.
[115] C. Mango, a.g.e., 2006, s. 221.
[116] Y. Yalaman, a.g.e., 1990, s. 80.
[117] Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palailogoslar Devri Anıtları,* İstanbul 1973, s. 21.

tonoz ile örtülüdür. Naosun doğunda bulunan dışardan köşeli olan apsisler içten yarım daire formuna sahiptirler. Üç çapraz tonoz ile örtülü olan nartheksin üzerinde bir gynekaion bulunur.

Onarımlar: Pammakaristos Manastırı, Sultan III. Murad döneminde (1574-95), Hicret'in 1000. yılında (1590) meydana gelen birtakım kavgalar nedeniyle, Rumların elinden alınmış; Azerbaycan ve Gürcistan'ın fethi anısına Fethiye ismiyle verilerek camiye dönüştürülmüştür[118]. Kilise camiye çevrildikten sonra işlev değişikliği sebebiyle en önemli mekânsal değişim kuzey kilisede meydana gelir. Ana apsis ve Pastoforion hücreleri kaldırılarak kıbleye yönelen, mihraplı, üzeri kubbe örtülü bir bölüm eklenmiş; yapının güneybatı köşesine de bir minare yapılmıştır[119].

Katalog No: 17

Şekil: 33-36

Yapının Adı: Ayios İoannes En To Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami)

Yapının Yeri: İstanbul'un tarihi mahallelerinden Fatih'in Çarşamba semtindeki Koltukçu ve Beyceğiz Kuyusu sokakları arasındaki batıya eğimli bir parsel üzerine inşa edilmiş olup, Fethiye Camii'nin güney tarafında kalmaktadır[120].

Tarihlendirme: Gurlitt (1912), Paspates'in tanımladığı gibi yapıyı Vaftizci Yahya Trullo Kilisesi olarak tanımlamaktadır[121]. Krautheimer (1986), yapıyı aziz Yahya Trullo kilisesi olarak tanımlamakta ve 12. yüzyıl da inşa edildiğini belirtmektedir[122]. Kilise St. John the Baptist in Trullo/Ayios Ioannis/ Aya Yani Kilisesi adlarıyla da bilinmektedir[123]. İnşa tarihini veya bani bilgilerini verecek kitabe levhası bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığını kesin söylenemese de mimari özelliklerinden hareketle eserin muhtemelen 12. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır[124]. Kilise İstanbul'un fethinden yaklaşık 140 sene sonra Yeniçeri Ağası Hırami Ahmet Paşa tarafından camiye çevrilmiştir[125].

---

[118] Hüseyin Efendi Ayvansarayi, *Hadikatü'l Cevami, İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar,* Ankara 2001, s. 215.
[119] M. Esmer, a.g.e., 2012, s. 147.
[120] Serkan Sunay, "Hırami Ahmet Paşa Cami", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi,* S. 30, 2011, s. 174.
[121] C. Gurlitt, a.g.e., 1912, s. 40.
[122] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 368.
[123] S. Sunay, a.g.m., 2011, s. 174.
[124] S. Sunay, a.g.m., 2011, s. 174.
[125] Aynur Çınar, *Hırami Ahmet Paşa Camisi Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 25.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip olan kilise İstanbul'da bu plan şemasında inşa edilmiş olan en küçük kilise denilebilir. Dört haç kolu birbirine eşit olan kilisenin haç kolları beşik tonozlarla örtülü ile merkez mekân pandantif geçişli sekiz dilimden oluşan bir kubbe ile örtülüdür. Kilisenin girişi batıda yer alır.

Nartheks kuzey- güney doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen biçiminde olup çapraz tonozlarla üç bölüme ayrılmıştır. Nartheksin sağ ve sol bölümlerinin batı duvarında yer alan kemerlerle oluşturulmuş nişlerin arkosolium bulunur[126]. Nartheksten naosa geçiş, ortada büyük iki yanda daha küçük kemerlerle sağlanır. Naos kare şeklinde oluşturulmuştur. Bema naosun doğu bölümünde bulunur, üzeri beşik tonozla örtülmüş ve zemini naostan yaklaşık 10 cm. yükseltilmiştir[127].

Doğuda kilisenin üç apsisi bulunur. Apsisler içte ve dışta yarım daire formundadırlar. Apsislerin bu özellikleriyle başkent örnekleri arasında farklılaşan bir yapıdır.

Onarımlar: Harim bölümünü bölen dört adet sütun kaldırılıp, bunların yerine kuzey ve güney duvarlara oturan kalın ahşap kirişler yerleştirilmiştir. Yapıya ait 1870'lerdeki fotoğraflara bakıldığında, harimin güneybatı köşesine ahşap bir minare eklendiği görülmektedir[128].

Katalog No: 18

Şekil: 37-40

Yapının Adı: Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii)

Yapının Yeri: Zeyrek Camii, Tarihi Yarımada'da, Fatih İlçesi'nin Haliç'e hâkim bir noktasında bulunmaktadır.

Tarihlendirme: 12. yüzyılda Komnenos Hanedanı hükümdarlarından İoannes Komnenos'un eşi İrene tarafından, Pantokrator Manastırı olarak yaptırılmıştır. Yapı, farklı tarihlerde inşa edilmiş, üç bölümden oluşmaktadır. Güney Binası ilk olarak 1118-1124 yılları arasında İmparatoriçe Eirene tarafından Pantokrator'a adanmış manastır kilisesi olarak inşa ettirilir[129]. Meryem Ana'ya ithaf edilen ikinci bir bina olarak kuzey

[126] A. Çınar, a.g.e., 2008, s. 23.
[127] A. Çınar, a.g.e., 2008, s. 24.
[128] A. Çınar, a.g.e., 2008, s. 25.
[129] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 367.

kilise inşa edilir[130]. İkisi arasında kalan orta bina, 1136 yılında yapılan bir mozole binasıdır[131]. "Typikon" denilen ve kuruluş ilkelerini belirleyen manastıra ait bir çeşit vakfiye 1136'da yazılmıştır ve yapıların mimarı olarak Nikeforos bilinmektedir[132]. Gurlitt (1912), yapının İmparatoriçe Eirene tarafından inşa ettirildiğini ve Manuel Komnenos tarafından büyütüldüğünü belirtir[133].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Pantokrator Manastırı'nın Kuzey Kilise'si, Orta Bizans mimarisinin en yaygın plan tiplerinden biri olan kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Haç kolları beşik tonozlu olan kilisenin merkezinde dört haç kolu tarafından taşınan kasnaklı bir kubbe bulunur. Kubbe geçiş elemanı olarak pandantif kullanılmıştır. Köşe mekânlar ise çapraz tonozlar ile örtülüdür. Doğu bölümünde bulunan apsis ve pastoforion hücreleri yarım daire şeklindedirler. Batı bölümde bulunan nartheksin doğu duvarında 3 tane kemerli açıklık bulunur. Ortadaki açıklık bu mekânı naosa bağlarken kuzey açıklık kapatılmış, güneydeki ise döşeme üzerine 1.80 m dolgu yapılarak pencere haline getirilmiştir[134].

İsa Peygambere ithaf edilmiş olan Güney Kilise en erken inşa edildiği düşünülen yapı olup kapalı Yunan haçı planına sahip ve üçlü apsisi vardır. Haç kolları beşik tonozlarla, köşe mekânlar ise kubbeli tonozlarla örtülüdür. İç ve dış nartheks olarak iki nartheksi bulunur. Merkezinde tek bir girişi bulunan dış nartheks, pilasterlerin taşıdığı çapraz tonozlarla örtülü beş bölümden oluşur. Orta bölüm yan bölümlere oranla daha geniş biçimlidir. Dış nartheksin her bölümünde yer alan kapılardan iç nartheksin bölümlerine geçiş bulunur. İç narthekste beş bölümden oluşur. Orta bölümün tonozu daha sonraki bir dönemde kaldırılarak, dış nartheksin eklenmesi sırasında mekân bir kubbe ile kapatılır. Aslında bu bölüm açık olup üzerinde bir galeri yer almaktaydı ve onun aynı hizadaki bölümü, yüksek bir kasnak tarafından taşınan kubbe ile kapalıydı[135]. Batı galerisi, iç nartheksten hem kuzey hem de güney kısımların üzeri boyunca uzanmaktadır. Nartheks galerisinin güney kısmının orta bölümünü örtmekte olan kubbe, yirmi dört dilimden oluşmakta ve kasnağında on iki pencere bulunmaktadır[136].

---

[130] Robert Ousterhout, Zeynep Ahunbay, Metin Ahunbay, S*tudy and Restoration of the Zeyrek Camii in Istanbul: First Report, 1997–98*, Dumbarton Oaks, 2000, s. 265.
[131] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 367.
[132] Semavi Eyice, "Zeyrek Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 377.
[133] C. Gurlitt, a.g.e., 1912, s. 33.
[134] Umut Almaç, *Zeyrek Camii (Pantokrator Kilisesi) Kuzey Bölüm Strüktür Analizi Ve Sağlamlaştırma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 21.
[135] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 179.
[136] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 179.

Binanın merkezinde yer alan kubbe on altı dilimlidir. Her dilim içerisinde de birer pencere yer alır. Haç kollarını oluşturan beşik tonozların her birinin birbiriyle kesiştiği noktanın altında, kubbeyi desteklemek amacıyla konulmuş Osmanlı barok tarzda sütun görüntüsü verilen taş payeler vardır. Bu payeler olasılıkla kendilerinden önce burada var olan sütunların yerlerine konmuşlardır[137].

Başmelek Mikâil'e ithaf edilmiş olarak yapılan mezar şapeli tek nefli bir yapıdır. Bu yapıda biri batıda diğeri doğuda olmak üzere iki kubbe yer almaktadır. Kubbelerin ikisi de kaburgalıdır ve pencereli yüksek kasnaklar tarafından taşınırlar. Doğu kubbesi yirmi dört dilimlidir ve on ikisinde pencereler vardır. Batı kubbesi ise on altı dilimli olup her dilim içerisinde pencere açıklıkları bulunur.

Onarımlar: Yapı, Osmanlı'nın fethinden kısa bir süre sonra II. Mehmet döneminde medreseye dönüştürülür, Zeyrek Molla Mehmet Efendi ilk müderris olarak hizmet vermeye başlar bu sebeple yapı "Zeyrek Camii" olarak adlandırılmıştır[138].

Katalog No: 19

Şekil: 41-44

Yapının Adı: Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami)

Yapının Yeri: İstanbul'da, Süleymaniye kentsel bölgesindeki Vefa Semti'nde bulunur.

Tarihlendirme: Pulgher (1878), kilisenin Aziz Theodoros kilisesi olduğunu, mezar kilisesi olarak kullanıldığını, 900 yılı civarlarında inşa edilmiş olacağını belirtir[139]. Millingen (1912), yapının ithaf edildiği azizin Theodoros olduğunu, ancak hangi Theodoros olduğunu belirmenin mümkün olmadığını belirtip, 11. yüzyılda şehre gelen Banduri'nin anlatımların yola çıkarak Tauri Forum'u yakınlarında bulunan Karbounaria semtinde bulunan Theodoros kilisesi olabilme ihtimalinin olduğunu söylemektedir[140]. Üç nefli naos ve nartheksin 11. yy.'da inşa edildiği; kuzey ve güneydeki eklerin, yapının Latin işgali sonrasındaki onarımında yapıldığı ve dış nartheksin ise 1320 civarında eklendiği düşünülmektedir[141].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Vefa Kilise Camii, Orta Bizans döneminin tipik kilise plan tipi olan, "kapalı Yunan haçı planına" sahiptir. Yapının üç bölümden oluşan nartheks bölümü; kuzey ve güney uçlarda birer nişle sonlanır. İç nartheks üç bölümden

[137] H. Çetinkaya, a.g.e., 2016, s. 48.
[138] R. Ousterhout, Z. Ahunbay, M. Ahunbay, a.g.m., 2000, s. 265.
[139] D. Pulgher, a.g.e., 1878, s. 22.
[140] A. V. Millingen, a.g.e., 1912, s. 245.
[141] M. Esmer, a.g.e., 2012, s. 52.

oluşur ve yan tarafları çapraz tonozla kapatılmıştır. Dış nartheks Palaiologoslar döneminde eklenmiştir, beş bölümden oluşmaktadır. Naosa geçiş nartheksten kemerli bir kapıyla sağlanır. Haçvari planlı olan naos bölümü üç neflidir ve kare biçimindedir.

Naos bölümünün doğu cephesinde ana nefte dışarı taşkın olan apsis, yan neflerinde ise, dışarı taşkın olmayan pastoforion hücreleri yer almaktadır. Naos dört ayak tarafından taşınan yüksek kasnaklı on iki kaburgalı bir kubbe örtülüdür. Ölçüleri, batıda kapı eşiğinden, haçın doğu kolunun bitiş çizgisine kadar 8.81 metre, kuzey-güney doğrultusunda 8.81 metre olup naos derinliği 2.18 metre, genişliği 3.52 metre olan bemaya ve derinliği 1.68 metre, genişliği 3.5 metre olan apsise açılmaktadır[142]. Haç kollarının üzeri beşik tonozlu olup köşelerdeki dört kare mekân birer küçük kubbe tarafından örtülmüştür.

Bemadan üç yapraklı yonca (trikonkhos) planına sahip olan prothesis ve diakonikon hücrelerine geçilir. Prothesis ve diakonikon mekânlarının üzeri de küçük kubbeler tarafından kapatılmıştır. Doğu yönünde bulunan ana apsis dıştan beş kenarlı içten yarım yuvarlaktır.

Onarımlar: II. Mehmed devrinde yapı kiliseden camiye dönüştürüldü, kiliseyi camiye dönüştüren Şeyhülislam Molla Gürani'dir[143]. 1484 tarihinde camiye dönüştürülen yapıya minare ve mihrap eklenmiştir. 15. yy. sonundaki bu değişimin ardından, yapı durumu hakkında, 1833'e kadar fazla bilgi bulunmamaktadır. Daha sonradan; 1833'de Charles Texier, 1877'de Pulgher ve 1878'de Paspates yapı ile ilgili çalışmalar yapmıştır[144].

Katalog No: 20

Şekil: 45

Yapının Adı: Meryem Ana Peribleptos Manastırı Kilisesi (Sulu Manastır)

Yapının Yeri: Koca Mustafa Paşa semtinde, Marmara caddesi üzerinde bulunan Sahakyan Nunyan Lisesi'nin altyapısı olarak kullanılan yapının girişi Mektep sokağındadır[145].

Tarihlendirme: Rodley (1994), Meryem Ana Peribleptos Manastırı kilisesinin III. Romanos (1028-1034) tarafından inşa ettirildiğini belirtmektedir[146]. Wiener (1998),

[142] M. Esmer,a.g.e., 2012, s. 55.
[143] S. Kırımtayıf, a.g.e., 2001, s. 31.
[144] M. Esmer, a.g.e., 2012, s. 52.
[145] H. Çetinkaya, a.g.e., 2003, s. 169.
[146] L. Rodley, a.g.e., 1994, s. 199.

yapının inşa tarihi olarak 1031 yılını önermektedir[147]. Yapıyı inşa ettiren III. Romanos ve onarımını yaptıran III. Nikephoros Boteniates bu yapıya gömülmüştürler[148]. Yapının Türkçe adı Sulu Manastır olarak bilinmektedir[149].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Günümüzde kiliseden sadece altyapısı kalmıştır. Üstyapıların da altyapı ile aynı plan tipinde olduğuna kanaat getirilmiştir. Altyapının plan tipi kapalı Yunan haçıdır[150]. Kare biçimli olan naos mekânına narthekstен dar bir geçişle ulaşılmaktadır. Naostan dar bir geçişle de bema bölümüne geçilmektedir. Doğu yönünde yer alan apsisin yan taraflarında pastoforion hücreleri bulunmaktadır.

Katalog No: 21

Şekil: 46-49

Yapının Adı: Karagedik Kilisesi

Yapının Yeri: Karagedik Kilise Kapadokya Bölgesi'nde, Aksaray'ın 42 km. güneydoğusunda, Güzelyurt (Gelveri) ilçesinin 11 km. batısında, Ihlara Vadisi sınırları içinde yer alan Belisırma Köyü'nde bulunmaktadır. Ihlara Vadisi girişinden yürüyerek 25 dakikalık mesafede, Melendiz Irmağı'nın doğu kıyısında, yaklaşık 45 metre yukarısında yer almaktadır[151].

Tarihlendirme: Günümüzde araştırmacılar tarafından "Aziz Hermolaos", "Aziz Georgios", "Ilanlı" veya "Karagedik Kilise" olarak adlandırılan kilisenin özgün ismine ve yapım tarihine ilişkin günümüze gelebilmiş dönem kaynağı ya da yazıt bulunmamaktadır. Fakat bölgede yaşamış olan Anastasios M. Lebides 1899 tarihli Yunanca yayınında Karagedik Kilise'nin girişinde bir kitabe olduğundan bahsetmiştir[152].

Lebides'ten sekiz yıl sonra, 20. yüzyıl kaynaklarında Karagedik Kilise'nin tarihlendirmesinden ilk defa bahseden araştırmacılar Ramsay ve Bell'dir. 1907 yılında yapıyı ziyarette bulunan araştırmacılar yapıda bulunan bir kitabeden veya kitabe izinden söz etmemişlerdir[153]. Ramsay ve Bell bölgedeki kiliselerin genel olarak çok erken

[147] W. Müller- Wiener, a.g.e., 1998, s. 200.
[148] L. Rodley, a.g.e., 1994, s. 199.
[149] Ken Dark, "The Byzantine Church and Monastery of St. Mary Peribleptos in Istanbul", *The Burlington Magazine*, Vol. 141, 1999, s. 656-664
[150] H. Çetinkaya, a.g.e., 2003, s. 176-177.
[151] Sacit Pekak, Nazlı Soykan, "Aksaray, Belisırma Köyü, Karagedik Kilise", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1, Ankara 2013, s. 199-226.
[152] S. Pekak, N. Soykan, a.g.e., 2013, s. 199-226.
[153] S. Pekak, N. Soykan, a.g.e., 2013, s. 199-226.

tarihlenemeyeceğini 9. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasına tarihlenebileceklerini ve Karagedik Kilise'nin de bu tarihler arasında yapılmış olabileceğini ifade ederler[154].

Duvar resimlerinde bulunan yazıtlarından dolayı, J. Lafontaine-Dosogne yapıyı 10. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasına tarihlendirir[155]. Catherine Jolivet-Levy (1991) ve Yıldız Ötüken (1990) Karagedik Kilise'de bulunan duvar resimlerine dayanarak, yapıyı 10. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasına tarihlendirirler.

Nicolé ve Michel Thierry ise yapıyı Çanlı Kilise'ye benzeterek 11. yüzyıla tarihlendirmişlerdir. Kostof, (1972) duvar resimlerindeki üsluptan dolayı yapıyı 11. yüzyıla tarihlendirir.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Karagedik Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Dört serbest destekli gelişmiş tipte kapalı Yunan Haçı plan sahip olan kilisenin ortasında naos, doğusunda bema, bemanın kuzeyinde kuzeydoğu köşe odası ve prothesis, güneyinde güneydoğu köşe odası ve diakonikon, doğusunda üç apsis bulunmaktadır. Karagedik Kilise, kapalı Yunan Haçı planının Kompleks (Gelişmiş ya da Başkent) Tipini yansıtmaktadır. Naos kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Ana apsis dışarda dört cepheli görünürken içten yuvarlaktır. Pastoforion hücreleri hemen hemen aynı ölçüye sahip olup kare planlıdır. Pastoforion hücrelerinden batı eksende bulunan yuvarlak kemerli dikdörtgen birer kapı ile güneydoğu ve kuzeydoğu köşe odalarına geçilmektedir. Yapının sadece güneydoğu ve kuzeydoğu köşe odaları günümüze gelebilmiştir. Naos doğu batı doğrultusunda yaklaşık 15.30 metre uzunluğundadır.

Katalog No: 22

Şekil: 50

Yapının Adı: Kızılçukur Sütunlar Kilisesi

Yapının Yeri: Sütunlar Kilisesi Göreme ve Çavuşin arasındaki Kızılçukur kasabasında yer alır.

Tarihlendirme: Bu kilisenin tarihi hala tam olarak bilinmiyor, fakat kapalı Yunan haçı planı genel olarak orta Bizans döneminde görülür ve bu sebeple 10. veya 11. yüzyıl tarihi önerilir[156].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı kapalı Yunan haçı plan tipindedir. Üç apsisi bulunmaktadır ve her apsis kendi altarına sahiptir. Naos bölümü dört sütun tarafından

[154] William Ramsay ve Gertrude Bell, *The Thousand and One Churches*, London 1909, s. 422.
[155] J. Lafontaine -Dosogne, "Nouvelles Notes Cappadociennes", *Byzantion*, Vol. 33, 1963, s. 121-183.
[156] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 124.

taşınan bir kubbe ile örtülü iken haç kolları beşik tonozlarla kapatılmıştır. Doğu yönünde iki yan apsisin önündeki iki yan mekân kubbe ile örtülüdür. Yapının batı bölümünde naosa ulaşımı sağlayan bir nartheks bölümü yer almaktadır.

Katalog No: 23

Şekil: 51-54

Yapının Adı: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Trigleia Manastırı İsa Kilisesi / Fatih Cami)

Yapının Yeri: Bursa ili Mudanya ilçesinin 12 km. batısında Tirilye'de yer alır.

Tarihlendirme: Pekak (2009), Evangelides'in verdiği bilgilerden yararlanarak yapının tarihi hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda manastırı 14 Ocak'ta bayramı kutlanan Hagios Stephanos 700 yılı civarında kurmuştur bu sebepten dolayı yapının adı Hagios Stephanos'tur[157].

Pekak (1996), kilisede yaptığı incelemeler sonucunda, farklı yerlerden alınan harç ve derzlerin laboratuvarlarda yaptırılan analizleri, mimari plastik parçalanın incelenmesi, plan ve malzeme-tekniğin karşılaştırmalı değerlendirilmeleri sonucunda Fatih Camii'nin 9. yüzyıl sonlarında inşa edildiği sonucuna ulaşmıştır[158].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan kilise dört serbest destekli kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiştir. Yapı, dıştan 16.32 x 34.73 metre ölçülerine sahip olup 11.00 x 11.45 metre ölçülerindeki yaklaşık kare planlı naos dört sütunun taşıdığı 4.66 metre çapında pandantif geçişli bir kubbe ile örtülmüştür[159]. Batısında bir avlu ve nartheks, ortasında naos, doğusunda bema, prothesis ile iki apsisten oluşmaktadır.

Yapı kareye yakın dikdörtgen planlı bir naosa sahiptir. Haç kolları beşik tonozlu, çapraz eksenlerde bulunan köşe odaları kubbemsi tonoz ile örtülüdür. Köşe mekânlar aynı zamanda farklı biçim ve büyüklüğe sahiptirler. Kare planlı olan prothesis batı bölümde kubbe biçiminde bir tonozla kapatılmıştır ve hem içten hem de dıştan yuvarlak planlı bir apsis bulunur.

Nartheks bölümü ise kuzey güney yönünde dikdörtgen planlı olup beşik tonozla kapatılmıştır. Nartheksin güney duvarında eksende üstte bir, kuzey duvarında eksenlerde altlı üstlü, yuvarlak kemerli iki pencere bulunurken; doğu duvarında,

[157] S. Pekak, a.g.e., 2009, s. 42.
[158] S. Pekak, a.g.m., 1996, s. 314.
[159] Eda Karacan, *Bursa ve Çevresindeki Bizans Dini Mimarisi,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van 2009, s. 55.

kapıların arasında ise birer niş yer almaktadır[160]. Yapının bema bölümü ise doğu haç koluna oranla daha dar olup beşik tonozla örtülüdür. Bema kuzey yönünde bir kapı açılığı ile prothesise bağlıdır, güney yönünde pencere tarafından dışarıya açılır, doğu yönünde ise ana apsisse bağlanır. İçten yuvarlak olan apsis dıştan üç cephelidir ve her cephe farklı uzunluktadır.

Katalog No: 24

Şekil: 55

Yapının Adı: Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi (Aya Yani Kilisesi)

Yapının Yeri: Manastır, Mudanya İlçesi'ne bağlı Zeytinbağı Kasabası'nın 3 km. batısında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Kilise 709 tarihinde inşa edilmiştir. Pelekete Manastırı Kilisesi için, 8. yüzyıl ortalarında birden çok kilisesi olan bir manastır kompleksi içinde yer aldığı bilinmektedir[161].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise doğu – batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı, dört serbest destekli, kapalı yunan haçı plan tipine sahiptir. Kilise dıştan 14.20 x 17.71 metre ölçülerindedir. Araştırmalara göre, naosun dört sütunla taşınan bir kubbe ile örtülü olduğu bildirilmektedir[162].

Yapının 14.20 metre uzunluğuna sahip olan batı cephesinde bulunan ancak günümüzde hiçbir izine rastlanılmayan nartheksten naosa üç kapı ile geçildiği düşünülmektedir[163]. Yapının 14.44 metre uzunluğundaki doğu cephesi 3.21 x 4.88 metre ölçülerindeki kuzey – güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bema ile içten ve dıştan yarım yuvarlak bir apsis ile sonlandığı görülür[164]. Yapının bema bölümünün üzeri beşik tonoz ile örtülüdür ve buradan pastoforion hücrelerine birer kapı ile giriş sağlanmaktadır. Apsisin kuzey ve güney cephesinde bulanan pastoforion hücreleri kare planlı, üzerleri pandantif geçişli kubbelerle örtülü olup doğuda içten yarım yuvarlak, dıştan düz bir duvarla sonlandırıldığı görülmektedir.

---

[160] S. Pekak, a.g.m., 1996, s. 313.
[161] Cyril Mango, Ihor Sevcenko, "Some Churches and Monasteries on the Southem Shore of the Sea Marmara", DOP, XXVII, Washington 1973, s. 235 – 277.
[162] E. Karacan, *.a.g.e.*, 2009, s. 52.
[163] E. Karacan, *.a.g.e.*, 2009, s. 52.
[164] E. Karacan, *.a.g.e.*, 2009, s. 52.

Katalog No: 25

Şekil: 56

Yapının Adı: Side EE Kilisesi

Yapının Yeri: Kilise, Side antik kentin doğu bölümünde, Piskoposluk Sarayı Kompleksinin batısında yer almaktadır[165]**.**

Tarihlendirme: Eyice tarafından, şehrin tarihçesi göz önüne alınarak kapalı Yunan haç planlı kiliselerin arkaik bir örneği olarak değerlendirilmekte ve 7.-8. yüzyıllara tarihlenmektedir[166].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Side EE Kilisesi kapalı Yunan haçı plan tipine sahip olan kilisenin dış uzunluğu 16.48 metredir. Doğu ve batısı eşit genişlikte olmayan yapının bema bölümünü de kaplayacak derinlikteki doğu bölüm genişliği 11.67 metre, batı ucu ise 10.90 metre genişliğindedir. Yapının doğu bölümü, kuzeyde 0.80 metre ve güneyde 0.22 m metre kadar kuzey ve güney yönünde dışa taşkın yapılmıştır. Naosa giriş, batıda yer alan üç kapı açıklığı ile sağlanmıştır. Eksende, doğu yönünde içten yarım daire, dıştan üç cepheli olarak inşa edilmiş, 2.48 metre genişliğinde ve 1.62 metre derinliğinde bir apsis bulunmaktadır. Farklı merkezli bir yaydan oluşan, tek bir basamak apsis yayı içinde görülebilmektedir. Apsis, dıştan alt kotta, yarım daire bir kaideye sahiptir. Bemanın kuzey ve güney yönlerinde birer kapı açıklığı ile ulaşılan köşe odaları yer almaktadır. Kuzeydeki köşe odası 2.80 x 2.65 metre ölçülerinde, güneydeki köşe odası ise 2.90 x 2.70 metre ölçülerinde kareye yakın bir plana sahiptir. Her iki oda da batıda yer alan ve 1.15 metre genişliğindeki birer kapı açıklığı ile naosa bağlanmaktadır. Naosun batısında üç kapı açıklığı ile ulaşılan bir nartheks bulunur.[167].

Doğu haç kolunun tonozu bemayı da örter. Ancak pastoforion adaları köşe birimlerinden ayrı örtülere sahiptir[168].

Katalog No: 26

Şekil: 57

Yapının Adı: Piskoposluk Sarayı Küçük Kilise (6 No'lu Mekân)

Yapının Yeri: Side antik kentinde yer almaktadır.

---

[165] Şener Yıldırım, *Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2013, s. 87.

[166] Semavi Eyice, "L'Eglise Cruciforme Byzantine de Side En Pamphylie. Son Importance au Point de Vue de L'Histoire de L'Art Byzantine", *Anatolia,* III, Ankara (1958), s. 35-42. Semavi Eyice, Side'nin Bizans Devrine Ait Binalarının Sanat Tarihi Bakımından Değerleri, *V. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1960, s. 53-60.

[167] Ş. Yıldırım, a.g.e., 2013, s. 87-88.

[168] Ş. Yıldırım, a.g.e., 2013, s. 236.

Tarihlendirme: 5-6. yüzyıllara tarihlendiren Mansel, piskoposun özel şapeli olarak nitelendirdiği mekânın son halini, 9-10. yüzyıllarda almış olabileceğini ileri sürmektedir[169].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Piskoposluk Sarayı Küçük Kilise 9,45 x 6,96 m ölçülerinde dikdörtgen planlı, dört serbest destek sistemi ile dört ayak tarafından taşınan bir kubbe ile örtülü olan kilise kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir[170]. Naosun doğusundaki eksende 2.37 metrelik genişlikte ve 1,50 metre derinlikte bir apsis bulunmaktadır. Apsisin batı tarafında dikdörtgen biçiminde bir bema vardır. Bemanın batı sınırı, 4,50 x 2,85 metre ölçülerindedir[171].

Katalog No: 27

Şekil: 58-62

Yapının Adı: Trabzon Ayasofya Kilisesi

Yapının Yeri: Trabzon ilinde Ortahisar ilçesinde bulunmaktadır.

Tarihlendirme: Komnenos kralı Manuel I (1238-1263) tarafından 1204 yılında şehir surlarının dışında inşa ettirilen yapı Küçük Ayasofya olarak da bilinir[172].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Ayasofya Kilisesi kapalı Yunan haçı planına sahiptir. Merkezinde dört sütun tarafından taşınan yüksek bir kubbe bulunmaktadır. Yan neflerin doğu açıklıkları beşik tonozla örtülü iken batı yönündeki uzun açıklıklar çapraz tonoz ile örtülüdür. Geç Bizans yapısının güzel bir örneği olan yüksek merkezli bir kubbe ve üç bölümlü nartheksi bulunmaktadır[173]. Yapının üç apsisi vardır, ortadaki apsis dıştan beş cephelidir içten yarım daire şeklinde olup yan apsisler (prothesis ve diakonikon) hem içten hem dıştan yarım yuvarlak formdadır.

Katalog No: 28

Şekil: 63-64

Yapının Adı: Sardis E Kilise

Yapının Yeri: Sardis'te yer almaktadır.

---

[169] Ahmet Müfid Mansel, *Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları,* Ankara 1978, s. 277- 284.

[170] Şener Yıldırım, "Dating Dispute Over the Cross-in-Square Church in the Episcopal Palace in Side", *OLBA*, , S. XXV, Mersin 2017, s. 421- 438. Ş. Yıldırım, a.g.e., 2013, s. 143.

[171] Yıldırım, Ş. 2017, s. 421- 438.

[172] İsmail Köse, İ. "Haghia Sophia In Trabzon", *Codrul Cosminului*, XVIII, No: 2, Trabzon 2012, s. 169-180.

[173] İ. Köse, a.g.m., 2012, s. 169- 180.

Tarihlendirme: 4. yüzyılda yapılan EA kilisesinin üzerine Laskarisler döneminde (1204- 1261) yapılmıştır. Tarihinin sikkelerden öğrenildiği belirtilmektedir[174].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Sardis E Kilisesi orta Bizans döneminin tipik plan şeması olan kapalı Yunan haçı planında inşa edilmiştir. Kilisenin dış tarafının boyutu yaklaşık olarak 10,95x 19,10 metre ölçülerindedir. Bu yapı genel olarak kullanılan dört veya iki sütunlu değil farklı bir uygulama olarak altı sütunlu olarak inşa edilmiştir. Bu altı sütundan dördü merkezde bulunan kubbeyi taşırken diğer iki sütun doğu haç kolunun bittiği yerde bema bölümünü yan taraflarında bulunan pastoforion hücrelerinden ayırmaktadır. Yapının üç bölümlü nartheksi bulunmaktadır[175].

Katalog No: 29

Şekil: 65

Yapının Adı: İznik Hagios Tryphonos (İstanbul Kapı Yakınındaki Kilise)

Yapının Yeri: İznik surları içinde bulunmaktadır. İstanbul kapısı yönünde kuzeye doğru uzanan Atatürk caddesi üzerindedir.

Tarihlendirme: İznik kilisesinin, İznik'in Türkler tarafında fetih tarihi olan 1331'den önce yapılmış olmasının muhtemel olduğu söylenebilir. Dış duvar tekniği ve kullanılan malzemelerine göre XI. yüzyıl sonlarınan XIII. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan devrede yapılmış olmasının da muhtemel olduğu söylenebilir[176].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı batı-doğu yönünde uzanan, üç apsisli ve ortada dört sütunun bulunduğu kapalı Yunan haçı planına sahip görünen tipik bir Bizans kilisesidir. Dört sütunlu Yunan haçı planı ile İznik kilisesi, bu planın en gelişmiş bir devresine işaret etmektedir. Kilisenin naos kısmı, Yunan haçı şeklinde olan planın gelişmiş tipini net olarak göstermektedir. Kilisenin doğu yönünde üç apsis bulunmaktadır[177].

Katalog No: 30

Şekil: 66

Yapının Adı: Onbeş Martyr Kilisesi

Yapının Yeri: Makedonya/Strumica' da yer almaktadır.

---

[174] Y. Yalaman, a.g.e., 1990, s. 82.

[175] Hans Buchwald, "Sardis Church *E*: A Preliminary Report", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 1977, s. 74-75.

[176] Semavi Eyice, "İznik'te Bir Bizans Kilisesi", Prof. Dr. Smai Eyice Külliyatı I Türk Tarih Kurumunda Yayımlanmış Çalışmaları, VI. Dizi, S. 3, Ankara 2015, s. 8-9.

[177] S. Eyice, a.g.e., Ankara, 2015, s. 5-6. E. Karacan, z.g.e., 2009, s. 43-46.

Tarihlendirme: Orta Bizans dönemine tarihlendirilir[178].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilen kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Yapını haç kolları tonoz ile örtülü köşe mekanlar birer kubbe ile örtülüdür. 10 x 16.5 m ölçüleri sahiptir[179].

Katalog No: 31

Şekil: 67

Yapının Adı: Aziz George

Yapının Yeri: Bulgaristan/Kolusha' da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 12. yüzyıla tarihlendirlir[180].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan tipine sahiptir. Kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Yapını haç kolları tonoz ile örtülü köşe mekanlar birer kubbe ile örtülüdür. 10 x 16.5 m ölçüleri sahiptir. Doğu bölümünde içten ve dıştan yarım yuvarlak üç apsisi bulunur.

Katalog No: 32

Şekil: 68-69

Yapının Adı: Selanik, Panagia ton Khalkeon Kilisesi

Yapının Yeri: Kilise Selanik'te bulunmaktadır.

Tarihlendirme: 1028 yılına tarihlendirilmektedir[181]. Yapı kiliseden camiye dönüştürülünce adı Kazancılar Cami olarak değiştirilmiştir[182].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilen kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Haç kolları beşik tonoz ile örtülü iken köşe mekânları çapraz tonoz ile örtülüdür. Doğu yönünde bulunan ana apsis içten yarım yuvarlak formda olup dıştan üç cephelidir. Apsisi kuzey güney yönlerinde pastoforion hücreleri bulunur.

[178] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 412.
[179] S. Ćurčić, a.g.e., 2010,s. 412.
[180] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 412.
[181] C. Mango, a.g.e., 2006, s. 168.
[182] C. Diehl, C. H. Le Tourneau Saladin, a.g.e., 1918, s. 179.

Katalog No: 33

Şekil: 70-71

Yapının Adı: Sagmata Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Boeotia'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 1105-1106 yıllarına tarihlendirlir[183].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilen kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır.

Katalog No: 34

Şekil: 72

Yapının Adı: Hosios Meletios Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Boeotia'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 1100 yılına tarihlendirlir[184].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilen kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Kilisenin köş mekanları birer kubbe ile örtülüdür.

Katalog No: 35

Şekil: 73-74

Yapının Adı: Hosios Loukas Manastırı'ndaki Theotokos Kilisesi

Yapının Yeri: Hosios Loukas, Yunanistan'da, Boeotia bölgesinde Distomo kasabası yakınlarında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Hosios Loukas Manastırı'ndaki Theotokos Kilisesi, tarihi net olarak belirlenmiş yapılardan olup 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir[185].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Theotokos Kilisesi dört sütunlu kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilmiştir. Batı yönünde iki sütunlu nartheks bölümü yer alır ve nartheksin batısında da bir revak bulunur. Bu revak iki kilise arasında bağlantı sağlar. Haç kolları beşik tonozla örtülü olan yapının köşe mekânları yıldız tonozla örtülüdür. Kilisenin doğu yönünde yer alan üç apsis, içten yarım yuvarlak dıştan ise üç cephelidir.

[183] S. Ćurčić, a.g.e.,, 2010, s. 391.
[184] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 391.
[185] R. Ousterhout, a.g.e., 2011, s. 42.

Katalog No: 36

Şekil: 75

Yapının Adı: Kapnikarea Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Atina'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 11. yüzyıla tarihlendirlir[186].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: : Kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilen kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Köşe mekanlar kubbe ile örtülü iken haç kolları tonoz örtülüdür. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

Katalog No: 37

Şekil: 76

Yapının Adı: Petrake Manastırı Kilisesi (Mone Petrake)

Yapının Yeri: Kilise Yunanistan'ın Atina şehrinde yer almaktadır.

Tarihlendirme: Petrake Manastırı 10. yüzyılın sonlarına tarihlendirilir[187].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Mone Petrake, 9.5 x 11.5 metre ölçülerinde olup kapalı yunan haçı plan tipine sahiptir[188]. Kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe ile örtülü, haç kolları beşik tonozla, köşe mekânlarda yine birer küçük kubbe ile örtülüdür. Yapının doğu yönünde bulunan üç apsis hem içten hem de dıştan yarım yuvarlak formdadır.

Katalog No: 38

Şekil: 77

Yapının Adı: Zigos Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Athos'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 13.yy başına tarihlendirlir[189].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır. Yapının haç kolları beşik tonoz ile örtülü iken köşe mekanlar çapraz tonoz örtülüdür.

---

[186] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 377-378.
[187] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 337.
[188] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 337.
[189] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 391.

Katalog No: 39

Şekil: 78

Yapının Adı: Xenophontos Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Athos' da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 13. yy başına tarihlendirlir[190].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: : Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

Katalog No: 40

Şekil: 79

Yapının Adı: Iviron H. Ioannis Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Athos'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 10. yy son çeyreğine tarihlendirlir[191].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır. Yapının haç kolları beşik tonoz ile örtülü iken köşe mekanlar çapraz tonoz örtülüdür. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

Katalog No: 41

Şekil: 80

Yapının Adı: Kelli of H. Prokopius Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Athos'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 11. yy son çeyreğine tarihlendirlir[192].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır. Yapının haç kolları beşik tonoz ile örtülü iken köşe mekanlar çapraz tonoz örtülüdür. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

---

[190] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 411.
[191] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 411.
[192] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 411.

Katalog No: 42

Şekil: 81

Yapının Adı: Olynthos Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Olynyhos' da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 11. yüzyıla tarihlendirilir[193].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır. Doğuda yer alan apsisin köşe makanları içten ve dıştan yarım yuvarlak orta apsisiçten yarım yuvarlak dıştan üç köşelidir.

Katalog No: 43

Şekil: 82

Yapının Adı: Hagia Triada Kilisesi

Yapının Yeri: Eğriboz/Kriezote'de yer almaktadır.

Tarihlendirme: 12. yüzyıla tarihlendirilir[194].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

Katalog No: 44

Şekil: 83

Yapının Adı: Hagia Mone Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Poleponnesos/Areia' Kriezote'de yer almaktadır.

Tarihlendirme: 1149 yılına tarihlendirilir[195].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

[193] S. Ćurčić, a.g.e.,. 2010, s. 411.
[194] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 411.
[195] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 423.

Katalog No: 45

Şekil: 84

Yapının Adı: Koimesis tes Teotokou Kilisesi

Yapının Yeri: Poleponnesos/Chonikas' de yer almaktadır.

Tarihlendirme: 12. yy ikinci yarısına tarihlendirilir[196].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır.

Katalog No: 46

Şekil: 85

Yapının Adı: Panagia Kilisesi

Yapının Yeri: Poleponnesos/Merbaka'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 12. yüzyıla tarihlendirilir[197].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer almaktadır.

2.2.2. Yarı Kompleks Dört Destekli Yapılar (Tip 2b)

Katalog No: 47

Şekil: 86

Yapının Adı: Aziz Khariton Manastırı'nda Kaya Kilisesi (Akmanastır)

Yapının Yeri: Konya ili Sille'de yer almaktadır.

Tarihlendirme: Eyice (1966), Orta Bizans Dönemi'ne ait olan kaya kilisesini 1067 tarihli onarım kitabesi ile 9.-10. yüzyıllara tarihlendiğini belirtir[198].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise dört serbest destekle oluşturulmuş Kapalı Yunan Haçı plan tipindedir. Kilise, tamamen kaya içine oyulmuştur ve kaya yüzünde açılan bir kapıdan, ayrıca yan taraftan olmak üzere içine girilmektedir. Kilisenin, nartheksi yoktur. Boyu 20 metre, genişliği ise 13 metre olan bu kilisenin merkezinde dikdörtgen şekilli dört paye, kemerleri taşımaktadır. Örtü sistemi tamamen tonoz

[196] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 423.
[197] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 423..
[198] Semavi Eyice, "Konya ile Sille Arasında Akmanastır", *Şarkiyat Mecmuası*, S. 6, İstanbul 1966, s. 135-160.

şeklinde yontulmuş kayalardan meydana gelmiştir. Orta mekânın üstü normal şartlarda kubbe ile örtülü olması gerekirken, mekânın tam kare olmayışından dolayı tonoz görünümüne sahiptir[199]. Doğu yönünde ortada bir büyük ve yanlarda iki küçük apsis (pastoforion hücreleri olarak adlandırılan prothesis ve diakonikon) vardır.

Katalog No: 48

Şekil: 87-88

Yapının Adı: Kutsal Havariler Kilisesi

Yapının Yeri: Olimbiu Sokağı'nın başında, Selanik surlarının batı kısmında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Kutsal Havariler Kilisesi 1312 ve 1315 yılları arasında patrik Niphon tarafından kurulmuştur ve Meryem'e adanan bir manastırın kilisesi olarak yapılmıştır[200]. Kilisenin ve manastırın orijinal adı bilinmemektedir. Kutsal Havariler olarak adlandırılması yakın tarihlidir ve Bizans metinleri tarafından desteklenmemektedir. Yapı camiye dönüştürülünce Soğuk Su Cami adını almıştır[201].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise dört sütunlu kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilmiştir[202]. Yapının merkezine dört destek tarafından taşınan bir kubbe, köşe mekânlarda dört kubbe bulunmaktadır ve haç kolları beşik tonozla örtülüdür. Kilise de "U" biçiminde bir galeri katı bulunmaktadır. Kilisenin doğu yönüne yerleştirilen üç apsis bulunur ve ana apsis yedi cephelidir. Yapının doğu cephesinde pastoforion ve ambulatorium arasındaki bağlantı, bina yapısının iki aşamalı olabileceğini düşündürmektedir[203]. Ćurčić (1979), yapıda iki yapım aşaması bulunduğunu ve bu iki aşamanın kronolojik olarak birbirine yakın olduğunu ifade etmektedir[204]. Ousterhout (2011), yapı iki aşamada inşa edilmemiş olsa da iki ayrı unsur olarak düşünüldüğünü ve dışardan da farklı işlevsellikleri olduklarını belirtmektedir[205].

---

[199] S. Eyice, a.g.m., 1966, s. 135-160.
[200] C. Mango, a.g.e., 2006, s. 233.
[201] Peter Ian Kuniholm, Cecil L. Striker, Dendrochronology and the Architectural History of the Church of the Holy Apostles in Thessaloniki, *Architectura: Zeitschrift für Geschichte der Architektur,* 1990, s. 1-26.
[202] P. Kuniholm, C. L. Striker, a.g.m., 1990, s. 1-26.
[203] R. Ousterhout, a.g.e., 2011, s. 129.
[204] Slobodan Ćurčić, *Gračanica: King Milutin's Church and its Place in late Byzantine Architecture*, 1979, s. 71-74.
[205] R. Ousterhout, a.g.e., 2011, s. 130.

Katalog No: 49

Şekil: 89-90

Yapının Adı: Kaisariani Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Atina'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 11. yüzyıla tarihlendirilir[206].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer aldığı görülür, yapı kapalı yunan haçı planında yarı kompleks dört destekli yapılar grubundadır. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

Katalog No: 50

Şekil: 91-92

Yapının Adı: Panagia Gorgoepikos Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Atina'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 11. yüzyıla tarihlendirilir[207].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planına sahip olup plan türünün dört destekli tipinde olduğu görülür. Yapı merkezinde dört serbest destek tarafından taşınan bir kubbe yer aldığı görülür, yapı kapalı yunan haçı planında yarı kompleks dört destekli yapılar grubundadır. Doğuda yer alan köşe apsisler içten yarım yuvarlak dıştan düz duvarlı iken orta apsis içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

Katalog No: 51

Şekil: 93

Yapının Adı: Hagios Mamas

Yapının Yeri: Yunanistan/Naksos'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: ?

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiştir. Yapının merkezinde dört ayak üzerinde taşınan bir kubbe yer almaktadır. Doğu haç kolundan oluşan bema bölümü birer açıklık ile yan taraflarında bulunan pastoforion

[206] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 377-378.
[207] S. Ćurčić, a.g.e.,. 2010, s. 377-378.

hücrelerine açılır. Pastoforion hücreleri birer apsis ile sonlanır. Ana apsis hem içten hem de dıştan yuvarlak formdadır[208].

Katalog No: 52

Şekil: 94

Yapının Adı: Episkopi Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Evritanya'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: Ćurčić (2010), 800 yılı dolaylarına tarihlendiğini belirtir. Diğer bir bilgiye göre ise 8. yüzyılın ikinci yarısı veya 9. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir[209].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Episkopi- Eurytanien'de bulunan Panagia kilisesi dört serbest destekli, merkezinde bu destekler tarafından taşınan bir kubbesi olan basit tipte, tek nartheksi bulunan kapalı Yunan haçı planlı bir kilisedir. Yapı 11x 17.5 m ölçülerine sahiptir[210].

2.2.3. Basit Dört Destekli Yapılar (Tip 2c)

Katalog No: 53

Şekil: 95-96

Yapının Adı: Çeltikdere Kilisesi

Yapının Yeri: Bizans dönemindeki adı bilinmeyen yapı, kaynaklarda Çeltikdere Kilisesi olarak adlandırılmaktadır[211]. Bolu İline bağlı Seben İlçesinin yaklaşık 26 km doğusundaki Çeltikdere Köyü'nün kuzeyinde yer alan yapı etrafı yüksek dağlarla çevrili bir alanda eski köy yerleşiminin bulunduğu meyilli bir araziye inşa edilmiştir[212].

Tarihlendirme: 11. yüzyıla tarihlendirilmektedir[213].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Çeltikdere Bizans Kilisesi doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturduğu, dıştan 9 x 12.30, içten 7.20 x 11.20 m ölçülerine sahip kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edildiği görülmektedir[214]. Kilisenin merkezinde dört serbest desteğe oturan yüksek kasnaklı kubbe ile örtülü bir

[208] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 328-329.
[209] S. Pekak, a.g.m., 2008, s. 85-113.
[210] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 337.
[211] Klaus Belke, *Tabula Imperii Byzantini 9: Paphlogonien und Honorias*, Wien 1996, s. 183.
[212] Ercan Verim, Oğulcan Avcı, "Çeltikdere'de Kapalı Yunan Haçı Planlı Bir Kilise", *History Studies International Journal of History*, S. 9, Eskişehir 2017, s. 235- 256.
[213] K. Belke, a.g.e., 1996, s. 183.
[214] E. Verim, O. Avcı, a.g.m., 2017, s. 235- 256.

bölüm bulunur. Dört yönde tonoz örtülü haç kolları yer alırken çapraz eksenlerinde yine tonozla örtülü köşe birimlerine yer verilmiştir. Kilisenin doğu yönünde üç apsis bulunur; ana apsis 1,60 x 2,30 m ölçülerinde dıştan beş cepheli içtan at nalı formunda, yan apsisler ise 1,20 x 1,40 m ölçülerinde dıştan yarım yuvarlak içten at nalı formdadır[215]. Yapının batı bölümünde beşik tonozla örtülü olan nartheks bölümü yer almaktadır. Naosa geçiş, nartheksin doğu duvarında bulunan yuvarlak kemerli üç açıklık ile sağlanmaktadır. Taşıyıcı ve örtü sistemlerinin tamamen yıkıldığı, duvarlarının da bir kısmının ayakta kaldığı naos bölümü 7,20 x 7,75 m ölçülerinde, kareye yakın dikdörtgen tabana sahiptir[216]. Çeltikdere Bizans Kilisesi'nin kapalı yunan haçı plan şemasının basit tip örneğinde inşa edildiği görülmektedir.

Katalog No: 54

Şekil: 97

Yapının Adı: Latmos Church 8 (Kaiwe Asar Adası)

Yapının Yeri: Efes ile Milas arasındaki Latmos Gölü'nün (Bafa Göl) güney kıyısından ayrılan Kaiwe Asar Adası üzerinde yer almaktadır[217].

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise, kapalı Yunan haçı plan tipinde ve merkezdeki büyük kubbeyi destekleyen dört sütun bulunmaktadır[218]. Naosun köşe mekânları kuzey-güney doğrultusunda uzanan beşik tonozlarla örtülüdür. Kilisenin üç apsisi bulunur, ana apsis yan apsislere oranla daha büyüktür ve yedi kenarlıdır. Yan apsisler ise dıştan üç kenarlı olup birer pencere açıklığına sahiptirler. Bema bölümünün her iki yanında pastoforion hücreleri yer almaktadır. Yapının batı yönünde üç bölümlü nartheks bölümü yer almaktadır.

Katalog No: 55

Şekil: 98-99

Yapının Adı: Küçük Liman Kilisesi

[215] E. Verim, O. Avcı, a.g.m., 2017, s. 235- 256.
[216] E. Verim, O. Avcı, a.g.m., 2017, s. 235- 256.
[217] Hans Buchwald, Lascarid Architecture, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Stuttgart 1979, s. 268-269.
[218] H. Buchwald, a.g.e., 1979, s. 268-269.

Yapının Yeri: Side kentinin batısında, Apollon ve Athena'ya adanmış olan tapınakların temenosunda yer alan ve AA Bazilikası olarak adlandırılan kilisenin orta nefinde yer almaktadır[219].

Tarihlendirme: Yıldırım (2013), AA Bazilikası ile Küçük Liman Kilisesinden bulunan bir grup mimari plastik için ve liturjik eleman için, 10. yüzyıl içine tarihlendirilebileceği önerisinde bulunmuştur. Ek olarak; Küçük Liman Kilisenin Side'de bugüne ulaşan en geç tarihli kilise olduğunu da belirtmektedir[220].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise**,** doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş olan kapalı yunan haçı planlıdır, dıştan 12.57 x 9.03 metre boyutlarındadır ve doğusunda 3.07 metre genişliğinde ve 1.84 metre derinliğinde, içten ve dıştan yarım daire formlu bir apsis bulunmaktadır. Yapının batısında bir nartheksi bulunur, kuzey ve güney duvarında yer alan ikişer duvar payesinin karşısına yerleştirilen in situ durumdaki üç sütun kaidesi de, kilisenin kapalı haç planına sahip olduğunu göstermektedir. Kilise, dört destekli plan şeması ile Orta Bizans Döneminde yaygın bir kullanımı olan kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin bir örneği olarak görülmektedir[221].

Katalog No: 56

Şekil: 100

Yapının Adı: Eski Gümüş Kilisesi

Yapının Yeri: Niğde'nin yaklaşık 7 km. kuzeydoğusunda Eski Andaval yolunun karşısında, Niğde yakınlarında Gümüşler kasabasında yer almaktadır[222].

Tarihlendirme: Rodley, apsis, kuzey duvarı ve narthekstekı resim programından dolayı kiliseyi 11. yüzyıla tarihlendirir[223].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Restle kiliseyi doğusunda üç apsisi bulunan dört destekli kapalı Yunan haçı planlı bir kilise olarak tanımlar[224]. Ortadaki apsis yan apsislere oranla daha büyük ve derindir. Haçın kollarının beşik tonozludur. Batı duvarında, nartheksten itibaren girişin her iki yanında, tabanları zeminden yaklaşık 1 metre yükselen derin kemerli girintiler vardır[225]. Kilisenin nartheksi dikdörtgen olup,

[219] Ş. Yıldırım. a.g.e., 2013, s. 89.
[220] Ş. Yıldırım. a.g.e., 2013, s. 246.
[221] Ş. Yıldırım. a.g.e., 2013, s. 90, 237.
[222] Marcell Restle, *Byzantine Wall Painting In Asia Minor*, Vol: 1, 1967, s. 180.
[223] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 117.
[224] M. Restle, a.g.e., 1967, s. 180.
[225] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 114.

kuzey güney yönünde beşik tonozludur. Naos yaklaşık 5.60 m yüksekliğindedir[226]. Yapının merkezinde bulunan kubbe sekizgen kaideden doğan dört büyük sütun tarafından desteklenmektedir[227]. Doğu haç kolu ve köşe birimler ile apsisler arasında dar olmasına rağmen bağımsız beşik tonozlar izlenir.

Katalog No: 57

Yapının Adı: Kızlar Kilisesi (Şapel 17)

Yapının Yeri: Göreme Açık Hava Müzesinin dışında bulunmaktadır. Kilise çok hasar görmüş olduğundan günümüzde ziyaretçiye kapalıdır[228].

Tarihlendirme: Şapel 17 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir[229].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Şapel 17, merkezi bir kubbe bulunan kapalı yunan haçı planlıdır. Küçük bir kubbe çok geniş beşik tonozlu kollar ve sütunlar üzerinde taşınmaktadır. Kuzeydoğu köşe mekânı düz tavanlı, diğer üç köşe mekân kubbelidir. Ana apsis yüksek bir templonla sınırlanır[230]. Kör nişler dört köşe mekânlarının duvarlarını süsler. Kilise beşik tonozlu dikdörtgen bir narthekse sahiptir[231]. Üç apsisi bulunmaktadır.

Katalog No: 58

Şekil: 101-103

Yapının Adı: Elmalı Kilise (Şapel 19)

Yapının Yeri: Elmalı Kilise (Şapel 19) Nevşehir, Göreme Açık Hava Müzesi'nin 150 metre sağında, vadinin dik yamacının yanındaki bir kaya bloğu içinde yer alır.

Tarihlendirme: 11. yüzyıl ortaları (Rott 1908; Jerphanion 1932; Budde 1958; Thierry 1972, Epstein 1975,1981; Rodley 1985; Kostof 1989; Thierry 2002). 12. yüzyıl (Lafontaine-Dosogne 1963) . 12 yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başı (Restle 1967). 13. yüzyıl sonu (Schiemenz 1972). 15. yüzyıl sonu ile 16 yüzyıl başları (Restle 1967)

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Göreme'deki en ünlü dört destekli kapalı yunan haçı planlı kiliselerden biridir. Kilise bu plan şemasının Kapadokya'da sıkça kullanılan

---

[226] Catherine Jolivet-Lévy, *Les Églises Byzantines De Cappadoce. Le Programme Iconographique De L'abside Et De Ses Abords,* Paris 1991, s. 278.
[227] Michael Gough, "The Monastery of Eski Gümüş – A Preliminary Report", *Anatolian Studies,* Vol: 14, 1964, s. 147-161.
[228] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 34.
[229] S. Kostof, a.g.e., 1989, s. 123.
[230] Yıldız Ötüken, *Göreme,* Ankara 1987, s. 46.
[231] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 181.

"taşra tip" uygulamasıdır. Bu tipte, kare veya kareye yakın dikdörtgen bir şema içine bir haç oturtulmakta, doğu duvara ise doğrudan apsis yerleştirilmektedir.

Jerphanion'a göre "elma" isminin nedeni kilise önünde olan elma ağacından kaynaklanmaktadır[232]. Elmalı kilise genellikle Çarıklı ve Karanlık kiliseleri ile birlikte sütun grubu içinde sınıflandırılmıştır. Merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe ile örtülüdür. Gittikçe sivrilen blok başlıklarıyla orta mekânı oluşturan dört ince kolon vardır. Sütunlar arasındaki kemer yayları orta mekânı çevreler. Kemerler arkasındaki haç kolları kubbelidir. Bu kilise üç apsislidir. Orta apsis yan apsislerden daha büyüktür. Batı duvarının orta mekânında yer alan naos girişi kiliseye erişim imkânı sağlar. Ancak bu orijinal giriş değildir. Aslında Elmalı Kilisesi, kilisenin kuzey duvarında günümüzde kapalı olan dikdörtgen narthekse sahiptir[233].

Katalog No: 59

Şekil: 104-106

Yapının Adı: Karanlık Kilise (Şapel 23)

Yapının Yeri: Karanlık Kilise, Göreme Açık Hava Müzesinde, yamacın sonunda bir kaya bloğunda yer alır. Kayaya oyma kilise, bir manastır topluluğu içinde yer alır. Kilise, manastır avlusundan 3-4 metre yüksekte bulunur.

Tarihlendirme: 11. yüzyıl ortaları (Rott 1908; Jerphanion 1932; Budde 1958; Thierry 1975, Epstein 1975,1981; Rodley 1985; Kostof 1989; Thierry 2002). 12. yüzyıl (Lafontaine-Dosogne 1963). 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başı (Restle 1967; Ötüken 1984). 13. yüzyıl sonu (Schiemenz 1972)

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Sütunlu kilise grubunun üçüncü üyesi Karanlık kilise, Çarıklı kilise ve Elmalı kilisenin birçok özelliğini taşır[234]. Karanlık kilise dört serbest destekli kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Üç apsislidir. Ana apsis diğerlerinden daha büyüktür. Merkez mekân, doğu haç kolu ve dört köşe mekânı kubbelerle, diğer haç kolları beşik tonozlarla örtülüdür. Dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu bir narthekse sahiptir. Nartheksin güneyinde küçük bir mezar odası bulunur.

Güney apsisinde güneybatı köşesinde küçük bir oturma sekisi vardır. Kuzey ve orta apsisler birbirine kemerli bir açıklık ile bağlıdır. Naos alçak bir oturma sekisiyle çevrilidir. Kilise küçük bir avluya sahiptir. Avlunun doğu duvarı üzerinde dekore

---

[232] Guillaume de Jerphanion, *Une Nouvelle Province De L'art Byzantin: Les Eglises Rupestres De Cappadoce,* Vol. 2, Paris 1930, s. 484.
[233] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 36.
[234] A. W. Epstein, a.g.e., 1975, s. 115-127.

edilmemiş pürüzsüz bir kaya alanı vardır. Bu cephe yemekhaneyle aynı forma sahip olup kilise girişinin içerir. Bu girişe dik açı yapan kısa bir merdivenle ulaşılır ve daha sonra nartheks içine açılır[235].

Manastırın odaları ve kilisesi, kuzeyde açık olan ve batı yönünün çoğunu kaybeden küçük, hafif düzensiz avlu etrafında toplanmıştır. Yapının zemin katında uzun, dar, açık bir vestibul bulunur ve bu kare kornişin üstünde düz bir tavan vardı[236].

Kilisenin doğrudan ışık kaynağı yoktur, ancak nartheksin kuzey köşesinde bir pencere tarafından dolaylı ve yetersiz bir şekilde aydınlatılır[237]. Yapının ölçüleri; naos doğu-batı 6 metre, kuzey-güney 5.50 metre, Ana apsis derinlik ve genişlik 1.90x2.45-2.55 metre, Kuzey apsis 1.35x1.20-1.35 metre, Güney apsis 1.25x1.05-1.35 metre şeklinde belirtilmiştir[238].

Katalog No: 60

Şekil: 107

Yapının Adı: Şapel 25

Yapının Yeri: Göreme Açık Hava Müzesinde yer alır.

Tarihlendirme: Yaklaşık olarak 11. yüzyıla tarihlendirilir[239].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise dört destekli kapalı yunan haçı planına sahiptir. Merkezi kubbe dört destek tarafından taşınır. Köşe odaları da kubbeyle örtülüdür. Kesişen kollar ise beşik tonozludur. Köşe bölmelerini çevreleyen kemerler duvarlardan sütunlara uzanır. Üç apsislidir. Ana apsis iyi muhafaza edilmiş templonlarla sınırlandırılmaktadır[240].

Katalog No: 61

Şekil: 108-110

Yapının Adı: Kılıçlar Kilisesi (Şapel 29)

Yapının Yeri: Göreme Açık Hava Müzesi yakınlarında Kılıçlar vadisinde bulunur.

Tarihlendirme: Kılıçlar Kilisesinin tarihlendirilmesinde araştırmacılar genellikle resim programını kullanırlar. Dolayısıyla bu kilisenin planı hakkında farklı görüşler vardır. Örneğin, Restle (1967) Paris Gregory olarak bilinen 905 tarihli aydınlatılmış el yazması

[235] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 42.
[236] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 50.
[237] M. Restle, a.g.e., 1967, s. 112.
[238] N. Ataç, a.g.e., 2015, s. 119.
[239] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 44.
[240] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 45-46

ile üslup paralel bir çizgi çizer ve bu genellikle Kılıçlar Kilisesi için verilen tarihtir[241]. Kılıçlar kilisesi Göreme Ihlara'da Direkli kilise ile birlikte en erken tarihli kapalı Yunan haçı planlı kiliselerdir[242]. (Rodley 1994), hiçbir Anadolu kapalı Yunan haçı planlı kilise kesin olarak tarihlendirilememiştir, ancak bir Kapadokya kaya kilisesi olan Kılıçlar kilisesi resim programı aracılığıyla 10. yüzyılın başlarına tarihlendirildiğini ifade eder[243]. 900'ler (Restle 1967; Thierry 1972; Epstein 1979). 10. yüzyıl ikinci çeyreği (Cave 1985; Jolivet-Levy 1991). 10. yüzyıl, ikinci yarısı (Jerphanion 1925; Swoboda 1962; Cormack 1967). 10. yüzyıl sonu (Ötüken 1984),11. yüzyıl (Kostof 1970)

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kılıçlar Kilisesi doğrudan Kılıçlar manastır kompleksiyle ilişkili olmasa da, kilisenin adı Kılıçlar Vadisi'nden gelmektedir. Kılıçlar kilisesi batıda küçük kubbeli bir narthekse sahip olan dört destekli kapalı yunan haçı planlıdır. Merkez mekân dört serbest destek ile taşınan kubbe ile örtülüdür. Haç kolları beşik tonozlu batı köşe mekânları düz tavanlı doğu mekânlar ise kubbelidir. "Taşta tipi" (basit tip) formundadır. Farklı bir giriş bölümüne sahiptir. Dikdörtgen bir revak dikdörtgen bir oda ile tek bir kemer boyunca dışarıya açılır. Plan açısından giriş bölümünün bu tipi narthekse benzer. Kilisenin at nalı formlu üç apsisi vardır, ana apsis yan apsislerden daha büyüktür.

Katalog No: 62

Yapının Adı: Şapel 32

Yapının Yeri: Göreme Vadisinde bulunur. Göreme Açık Hava Müzesinden epey uzaktadır.

Tarihlendirme: Bölgedeki diğer kiliseler gibi 11. yüzyıla tarihlendirilir. Şapel 32'nin bir dekorasyon programı olup olmadığı bilinmiyor. Ancak Göreme Vadileri kiliselerini içeren Giovannini'de bir liste bulunur. Bu listeye göre Şapel 32'nin bölgedeki kiliseler gibi tipik bir 11. yüzyıl dekorasyon programına sahip olabileceği düşünülür[244].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapadokya'da ya da Göreme'de yapılan birçok çalışma da şapel 32 ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ötüken yapıyı kapalı yunan haçı planına sahip olan kiliseler olarak sınıflandırır. Asimetrik düzenlemelerin

[241] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 46.
[242] S. Kostof, a.g.e., 1989, s. 123.
[243] L. Rodley, a.g.e., 1994, s. 140.
[244] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 48.

görülebileceği dokuz bölüme sahiptir. Batı köşe mekânları düz tavanlıdır ve doğu köşe mekânları Şapel 29'da olduğu gibi kubbelidir[245].

Katalog No: 63

Şekil: 111-112

Yapının Adı: Hacı İsmail Dere Kilisesi

Yapının Yeri: Kilise, Ürgüp'ten, Mustafapaşa'ya giden yolda, Mustafapaşa'ya varmadan Ayvalı yolu üzerinde yer almaktadır[246].

Tarihlendirme: 10. yüzyıl başı ve sonu (Thierry, 1975 ; Kostof, 1989), 930-940 (Restle, 1973 ; Jolivet-Levy, 1991) 10. yüzyıl sonu (Jerphanion, 1925-42 ; Shiemenz, 1977-78) 10. yüzyıl 3. çeyrek (Hild ve Restle, 1981)

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kayaya oyma, dört serbest destekli, kapalı Yunan haçı planlı bir şemaya sahiptir. Kareye yakın dikdörtgen planlı naos mekanının merkez bölümü ve köşe mekanları düz tavanlı iken haç kolları ise beşik tonozludur. Naos mekanı kuzeyde yer alır ve içte yarım daire planlıdır. Kilise üç apsisle sonlanır.

Katalog No: 64

Şekil: 113

Yapının Adı: Şahinefendi Kilisesi

Yapının Yeri: Ürgüp'ün Şahinefendi köyünde yer alır.

Tarihlendirme: Rodley (1985), manastırda çok renkli bir resim programı ve kitabe bulunmadığını, yapının esasen Hallaç manastırı, Bezirhane kilisesi ile çok benzer durumda olmasını da göz önünde bulundurarak kiliseyi 11. yüzyıla tarihlendirmektedir[247].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan Haçı planına sahiptir. Merkezinde bir kubbe yer alan kilisenin üç apsisi bulunmakta olup hepsi hafifçe at nalı formundadır. Yapının dört haç kolu beşik tonozlar ile örtülmüştür.

Katalog No: 65

Şekil: 114

Yapının Adı: Soğanlı Han

---

[245] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 48.
[246] N. Ataç, a.g.e., 2015, s. 174.
[247] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 39.

Yapının Yeri: Soğanlı vadisi Ürgüp'ün yaklaşık olarak 35 km güneyinde bir bölgedir ve Soğanlı Han olarak bilinen mağara anıtı burada yer almaktadır[248].

Tarihlendirme: Yapı 11. yüzyıla tarihlendirilir[249].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kompleks açıkça bir han değildir ancak bir manastırdır. Yapı kapalı Yunan haçı plan tipine sahiptir. Küçük dikdörtgen bir narthekse sahip olan yapının merkezinde bir kubbe bulunmaktadır. Doğu yönünde ortada büyük bir apsis ve kuzey güney yönlerde iki küçük apsis yer alır.

Katalog No: 66

Şekil: 115-116

Yapının Adı: Direkli Kilise

Yapının Yeri: Direkli Kilise, Kapadokya'nın Ihlara Vadisi Belisırma köyü mevkiinde bulunmaktadır.

Tarihlendirme: Kitabelerden kilisenin İmparator II. Basil ve VIII. Konstantin zamanlarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapı araştırmacılara göre muhtemelen 976-1025 ya da 979-1025 tarihleri arasında inşa edilmiştir[250].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Bu kilise bugüne kadar kaydedilmemiş bir manastır kompleksinin parçasıdır[251]. Kayaya oyulmuş kilise, sütunlu kapalı yunan haçı planına sahiptir. Doğusundaki ana apsisin kuzeyinde ikinci bir küçük apsis ile yine ana apsisin güneyinde bir paraklesion mekânı bulunmaktadır. Kilisenin girişi kuzey yönündendir ve nartheksi bulunur. Dörtgen planlı naos bölümünün merkezi, dört sütun tarafından desteklenen kubbe ile örtülü, haç kolları ise beşik tonozludur.

Direkli kilise dört serbest destekli basit tipte inşa edilmiş olan kiliselerden biridir. Avlusu yoktur. Vestibul beşik tonozludur. Rodley, burada ahşap zeminin; alanı iki katlı bölüme ayırdığını ifade eder[252]. Aslında yarım yükseklikte duvarın kiriş izleri ve bir kaya merdiveninin izleri bunu destekler niteliktedir[253]. Kilisenin nartheksi doğrudan dışarı açılır. Şapel yan tarafta mezar odası ile bağlantılıdır. Yapının ölçüleri;

---

[248] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 47.
[249] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 48.
[250] Hande Günözü, *Kapadokya Bölgesi, Ihlara Vadisi (Perıstrema) Bizans Dönemi Bahattin Samanlığı Kilisesi, Saint George (Kırkdamaltı) Kilisesi Ve Direkli Kilise Duvar Resimlerinin Taşıyıcı (Sıva-Duvar) Karakterizasyonu*, İstanbul 2016, S. 5, s. 25-46.
[251] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 85.
[252] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 87.
[253] Fatma Gül Öztürk, *A Comparative Architectural Investigation Of The Middle Byzantine Courtyard Complexes In Açıksaray- Cappadocia: Questions Of Monastic And Secular Settlement*, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Ankara 2010, s. 135.

Naos doğu-batı 7.50 metre, kuzey güney 7 metre, Ana apsis derinlik ve genişlik 2.40x1.60-2.15 metre, Kuzey apsis 1.40x1-1.20 metre Güney apsis 1.50x1.40-1.50 metre şeklinde olduğu belirtilir[254].

Katalog No: 67

Şekil: 117

Yapının Adı: Karanlık Kale Kilisesi

Yapının Yeri: Karanlık Kale Kilisesi, Ihlara Vadisi'nin Selime beldesinde bulunur.

Tarihlendirme: 9. ve 10. yüzyıllara tarihlendirilir.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kaya içine oyulmuş kilise kapalı yunan haçı planına sahiptir. Yapı bir arcosoliuma sahiptir. Kilisenin vestibulumu biri batıda kısa duvar ve biri kuzeydoğuda uzun duvarlı iki kemerli girintiye sahiptir. Dört serbest desteğe sahip olan yapı basit tip formundadır.

Katalog No: 68

Şekil: 118-119

Yapının Adı: Ala Kilise

Yapının Yeri: Ala Kilise, Melendiz Çay'ının doğu kenarında bulunur. Belisırma Köyünde bulunan Ihlara Vadisi'nde yer alır.

Tarihlendirme: Kilise 11. yüzyıla tarihlendirilmektedir[255].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan Haçı plan şemasına sahip olan kayaya oyma bir kilisedir. Ala Kilise, Kapadokya'nın en büyük kaya kiliselerinden biridir. Kapalı Yunan haçı olarak bilinen yapı; dört destekli, dokuz mekânlı olarak da adlandırılır[256]. Kilisenin beş kubbesi bulunmaktadır, en büyük kubbe merkezdekidir. Merkezdeki mekân ve haç kolları kubbe ile örtülüyken köşe odaları beşik tonozla örtülüdür. Üç apsisli olan kilisenin merkezdeki apsisi köşe apsislere göre daha büyüktür. Ala Kilise'nin nartheksi yoktur, kiliseye batı haç kolundan bir giriş ile ulaşılır. Apsis doğu haç kolundan kemer ile ayrılır. Bütün kemerler aynı yüksekliktedir. Yapının ölçüleri; Naos doğu-batı 10.06 metre, kuzey-güney 11.84 metre, Ana apsis derinlik ve

[254] N. Ataç, a.g.e., 2015, s. 148.

[255] Nicole Thierry, N. "L'Art Monumental Byzantine En Asie Mineure Du XI Siécle Au XIV", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 29, 1975, s. 73-111.

[256] Veronica Kalas, *Middle Byzantine Art and Architecture in Cappadocia- The Ala Kilise In Belisırma In The Peristrema Valley*, in J. Alchermes, H. Evans, and T. Thomas (eds) Anathemata Eortika: Studies in Honor of Thomas F. Mathews (Mainz: Philipp von Zabern), 2009, s. 184-194.

genişlik 1.07x2.74 metre Kuzey apsis 0.74x1 metre Güney apsis 0.85x0.94 metre şeklinde belirtilir[257].

Katalog No: 69

Yapının Adı: Koyunağıl Kilisesi

Yapının Yeri: Ihlara Vadisi'nde Yaprakhisar köyünde yer almaktadır.

Tarihlendirme: 10. veya 11. yüzyıla tarihlendirilir[258].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip olan kilisenin merkezinde bir kubbe bulunmaktayken haç kolları beşik tonozlu, köşe mekânlar çapraz tonozludur. Plan şemasının dört serbest destekli basit tipinde inşa edilmiştir.

Katalog No: 70

Yapının Adı: Kare Kilise

Yapının Yeri: Ihlara vadisi yakınında yer alır.

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise dört serbest destekli kapalı Yunan haçı plan tipinde olup merkezinde kubbe, haç kolları beşik tonozlu, köşe mekânları kubbemsi tonozlarla örtülü durumdadır[259]. Plan şemasının dört serbest destekli basit tipinde inşa edilmiştir.

Katalog No: 71

Şekil: 120

Yapının Adı: Derviş Akın Kilisesi

Yapının Yeri: Selime- Yaprakhisar mevkiinde bulunmaktadır.

Tarihlendirme: 10. yüzyıl sonu - 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Derviş Akın Kilisesi dört serbest destekli kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Yapının doğu- batı doğrultusunda uzanan naos bölümü 6x7.50 metre boyutlarında bir dikdörtgendir ve yapı bir nartheks bölümüne sahip değildir[260]. Kilisenin merkezinde yer alan kubbe 2.50 metre çapında ve pandantif

---

[257] N. Ataç, a.g.e., 2015, s. 155.
[258] Yıldız Ötüken, *Ihlara Vadisi,* Ankara 1990, s. 65.
[259] Y. Ötüken, a.g.e., 1990, s. 63.
[260] Yıldız Ötüken, "Selime'de Derviş Akın Kilisesi ve Mezar Odası", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara 1984, s. 293- 317.

geçişlidir. Yapının haç kolları eşit ölçülere sahip değillerdir; doğu haç kolu diğer haç kollarında 0.60 metre daha uzundur[261]. Dört köşe mekânları dikdörtgen plana sahip olup uzunlamasına beşik tonozlar ile örtülüdürler. Yapının doğu yönünde üç apsisi bulunmaktadır, yan apsisler yarım yuvarlak formlu orta apsis ise iç merkezli daire biçiminde olup derinliği 1.46 metredir ve yarım kubbe ile örtülüdür[262]. Derviş Akın Kilisesi kapalı Yunan haçı plan şemasında "taşra tipi veya basit tip" olarak adlandırılan forma sahiptir.

Katalog No: 72

Şekil: 121-122

Yapının Adı: Bezirhane Kilisesi

Yapının Yeri: Bezirhane olarak bilinen manastır Nevşehir Avcılar'dadır (Maçan). Kilise manastırın doğu tarafında yer alır[263].

Tarihlendirme: Manastırın tarihi bilinmiyor. Kilise bütün manastırlara tarihlendirilebilir. Kapalı yunan haçı planlı kiliseler, genel olarak Orta Bizans bağlantılıdır. Kilisenin resim programı için de 11. yüzyılın tarihi önerilir[264]. Bizans döneminden sonra yağ üretilen yer olarak kullanıldı. Bezirhane ismi bu kullanımdan kaynaklanır[265].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: . Kapalı yunan haçı planına sahiptir. Haç kolları beşik tonozludur, merkezi kubbe dört destek tarafından taşınmaktadır. Kiliseye batısındaki beşik tonozlu bir vestibulumdan ulaşılır[266].

Naosun orijinal girişi, batı duvarı merkezindedir ve merkezden biraz uzakta, güney yönünde bulunur. Bu, kemerli bir pencereye sahip dikdörtgen girişlidir. Jerphanion'un planına göre kilise küçük dikdörtgen bir narthekse sahiptir. Üç apsislidir. Ana apsis hafifçe at nalı formundadır. Apsis duvarında iki kemerli kör niş vardır; ilki kuzeyde diğeri geridedir. Yan apsislerde ana apsise göre göre küçük boyutludur ve at nalı formundadır.

Katalog No: 73

Şekil: 123-125

---

[261] Y. Ötüken, a.g.e., 1984, s. 293- 317.
[262] Y. Ötüken, a.g.e., 1984, s. 293- 317.
[263] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 51.
[264] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 33.
[265] M. Arı, a.g.e., 2004, s. 51.
[266] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 29-30.

Yapının Adı: Hallaç Kilisesi

Yapının Yeri: Ortahisar- Ürgüp yolu üzerinde, Ortahisar'ın 1 km. kadar kuzeydoğusunda bulunur. Kilise adını Hallaç deresi mevkiinden alır. Yapı, büyük bir kaya kütlesine oyularak yapılmıştır.

Tarihlendirme: 11. yüzyıl ortalarına tarihlendirilir.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Hallaç Kilise Kapalı Yunan Haçı planına sahiptir. Kilisenin etrafında yer alan diğer yapılarla değerlendirildiğinde bir manastır yapısı olduğu anlaşılır. Üç apsisi bulunur, apsisin sağına düşen kısımda küçük bir niş, nişin ortasında bir oturma sekisi vardır. Kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe yer alır. Yapının dört haç kolu da kubbe ile örtülüdür. Kapadokya kaya kiliselerinde görülen 'Basit Dört Destekli Tip' sınıfına girmektedir. Dört köşe mekân ise çeşitli tonozlarla örtülüdür; güneydoğu ve güneybatı mekânlarında çapraz tonozlar vardır, kuzey köşe mekânı beşik tonozlu: kuzeydoğu mekânının tonozu kuzey / güney, kuzeybatı mekânının tonozu ise doğu / batı yönündedir. Kilisenin güney tarafında kiliseye bitişik bir de mezar mekânı bulunur. Yapının ölçüleri; Naos doğu-batı 7 metre, kuzey-güney 8 metre, Ana apsis derinlik ve genişlik 3.40x2.90 metre şeklinde belirtilir[267].

Katalog No: 74

Şekil: 126-128

Yapının Adı: Çanlı Kilise

Yapının Yeri: Batı Kapadokya'da, Çeltek ve Akhisar köyleri arasında, Aksaray'ın 15 km güneydoğusunda yer almaktadır. 4 km aşağıdaki düzlükte Akhisar köyü, aynı yol üzerinde 6 km kuzeyde ise Çeltek köyü bulunur. Çanlı Kilise, Manastırtepe olarak adlandırılan bir platonun güney ve batı yönündeki büyük kaya oyma yerleşimin merkezinde bulunmaktadır[268].

Tarihlendirme: Strzygowski, yapıyı 10. veya 11. yüzyıla tarihlendirir[269]. Gertrude Bell 10. yüzyıla, Nicole Thierry ise kiliseyi 10. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirdiği görülür[270]. Çanlı kilise olarak bilinen kilise ile ilgili bilgilerin eksik olmasına rağmen,

---

[267] N. Ataç, a.g.e., 2015, s. 171.

[268] Robert Ousterhout, "A Byzantine Settlement in Cappadocia", *Dumbarton Oaks Studies*, 2005, s. 6-7.- Banu Çelebioğlu, *VI-XI. Yüzyıllar Arasında Kapadokya'da Hristiyan Dini Mimarisi ve Koruma Metodolojisi*, Yayınlanlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 127.

[269] J. Strzygowski, a.g.e., 1903, s. 175.

[270] B. Çelebioğlu, a.g.e., 2008, s. 127.

Bizans mimarisi üzerine yazılan eserlerde düzenli olarak bahsedilir ve 11. yüzyıla tarihlendirilir[271].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise taşra tipi kapalı Yunan Haçı planına sahiptir. Merkezinde dört destek tarafından taşınan pandantif geçişli bir kubbe bulunur ve bu dört kare sütun yapıyı dokuz mekâna böler. Naos, apsisler hariç, yaklaşık olarak 9.2x9.2 metre boyutlarında bir kareden oluşmaktadır. Kubbenin günümüze sadece kuzeydoğu ayağı ulaşabilmiştir[272]. 1954 yılında yıkılan kubbenin çapı içten 3.95 metre ve sütunlara geçiş yerlerine kadar 4.65 metre olabilir. Kilisenin yüksek kubbesi dört sütun tarafından destekleniyordu ancak günümüzde sadece biri ayakta kalmıştır[273]. Haç kolları ve köşe mekânları beşik tonozla kapatılmıştır. Naosun doğu yönünde bulunan üç apsis içten at nalı formunda dıştan çokgen formdadır. Yan apsislerin yarım kubbeleri, orta apsisin yarım kubbelerinden daha düşük seviyededir[274]. Kilisenin üç bölümden oluşan nartheksi bulunmaktadır.

Tek nefli olan parekklesion mekânı kemerli beşik tonozla örtülü olup naosun kuzey cephesine eklenmiştir. Kilisenin kademeli stilobatı parekklesion'un güney duvarında görülmektedir ve kuzey pencereleri kapatılmış durumdadır. Apsis ve nişlerde dâhil olmak üzere, iç mekân yaklaşık olarak 4x8 metre boyutlarındadır[275].

Yapının üç inşa evresi bulunur; 1: Naos, 2: Batı yönünde uzanmış iki bölümlü, iki katlı nartheks, 3: Naosun kuzeyinde parekklesion[276]

Katalog No: 75

Şekil: 129

Yapının Adı: Gökçe (Mamasın) Köy Ensesi Kilisesi

Yapının Yeri: Yapı, Aksaray'ın kuzeydoğunda Gökçe Mamasın yerleşiminin güneyinde bulunmaktadır. Gökçe Köyü'ne, Aksaray-Nevşehir yolunun 15. km'sinden sağa ayrılan yol üzerinden 5 km. kadar gidilirek varılmaktadır[277].

Tarihlendirme: 10. yüzyıl başı (Thierry, 1971 ; Jolivet Levy, 1991), 10. yüzyıl ikinci yarısı (Lafontaine-Dosogne, 1963)

---

[271] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, (1965), s. 423-424.
[272] B. Çelebioğlu, a.g.e., 2008, s. 129.
[273] R. Ousterhout, a.g.e., 2005, s. 18.
[274] W. Ramsay ve G. Bell, a.g.e., 1909, s. 411.
[275] B. Çelebioğlu, a.g.e., 2008, s. 133.
[276] R. Ousterhout, a.g.e., 2005, s. 17.
[277] N. Ataç, a.g.e., 2015, s. 178.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kayaya oyma kilise, dört serbest destekli, kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip olan yapılar arasında yer almaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan naos mekanının merkez bölümünde kubbe yer alır. Naos mekanı, doğuda yarım daire planlı tek apsisle sonlanmaktadır.

Katalog No: 76

Şekil: 130

Yapının Adı: Güzelöz, Hagios Eustathios Kilisesi (Başköy)

Yapının Yeri: Kayseri'ye 84 km., Yeşilhisar'a 17 km. mesafede yer alan Güzelöz Köyü'nde yer alır[278].

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Dört serbest destekli kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Yapıya giriş, batı cephesinden güney nefe açılan dar bir kapıyla sağlanmaktadır. Kilisenin batı duvarı ve örtü sistemi dışında, bütün duvarları kaya oymadır. Ana ve yan apsisler düzleştirilmiştir. Yapı günümüzde camiye dönüştürülmüş ve cami olarak kullanılmıştır. Kilise Cami olarak da bilinmektedir. Kilisenin haç kolları dik eksenlerde uzunlamasına beşik tonoz, köşe mekânlar ise doğu-batı doğrultusunda beşik tonozlarla örtülüdür. Geç dönemde yapılan restorasyon sırasında eklenen örtü sistemindeki kubbe, tonoz kemerlerinin oluşturduğu merkez kare açıklığının üzerinde pandantifler aracılığıyla geçilen sekizgen bir kasnak ile yükselmektedir[279].

Katalog No: 77

Şekil: 131-132

Yapının Adı: Aya Elena Kilisesi

Yapının Yeri: Aya Elena Kilisesi Sille'nin Subaşı Mahallesi'nde Tatköy yol ayrımının güneyinde, eski bir çayın kenarında yer almaktadır[280].

Tarihlendirme: Kilisenin naos giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre yapı, 327 tarihinde İmparator Konstantin'in annesi Helena tarafından inşa ettirilmiştir[281]. Bugünkü yapı, plan açısından Orta Bizans Dönemi özelliklerini yansıtmakla birlikte 327 yılında yapıldığı belirtilen ilk yapı ile ilgisi yoktur. Kilise plan özellikleri ile 9.-10.

[278] B. Çelebioğlu, a.g.e., 2008, s. 153.
[279] B. Çelebioğlu, a.g.e., 2008, s. 153.
[280] İ. M. Mimiroğlu, a.g.e., 2013, s. 353-354.
[281] İ. M. Mimiroğlu, a.g.e., 2013, s. 353-354.

yüzyıllara ait Fisandon, Ala Kilise ve İbrala gibi örneklerde izlenen kapalı Yunan haçının 9. yüzyıldan sonra hâkim olan prensiplerine uygundur[282].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı bugünkü şekliyle, naosu 15.60x15.40 metre boyutlarında, gelişmiş tipte dört serbest destekli kapalı Yunan Haçı plan şemasına sahiptir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen formlu kilisenin batısında dikdörtgen planlı nartheks bulunur. Pastoforion hücreleri dıştan düz duvar biçimli olup, içten apsis nişleri bulunur. Haç kolları beşik tonozla örtülüdür. Apsis ve naos arasında ahşap ikonostasis bulunur. Kilisenin U biçimli galerisi kullanılmamaktadır. Kuzey ve güney duvarlarda haç kolları ile köşe mekânlarının eksenlerinde, yaklaşık olarak birbirleriyle aynı genişlikte pencere açıklıkları yer alır[283]. Nartheksin kuzey ve güney köşesinde, galerilere geçişi sağlayan ikinci kata çıkan merdivenler yerleştirilmiştir. Pandantif geçişli naos mekânına tek bir kapı ile girilmektedir.

Naos, merkezde dikdörtgen kesitli dört serbest payenin oluşturduğu kare mekândan ve dik eksenlerde yer alan dikdörtgen mekânlardan oluşur. Naosun doğusunda hem içten hem de dıştan yarım yuvarlak apsis bulunur[284]. Naosun merkezinde bulunan kare mekân yüksek kasnaklı kubbe ile örtülüdür.

Katalog No: 78

Şekil: 133

Yapının Adı: Aziz Kiriakon Kilisesi

Yapının Yeri: Hızır İlyas Kilisesi adı ile de anılır. Sille'nin Subaşı Mahallesi'nde, Papaz deresine yakın bir konumda yer almaktadır[285].

Tarihlendirme: Uygulanan plan tipinin genel olarak 9. yüzyıl sonunda görülmesi bu kiliseyi 10.- 11. yüzyıllarda inşa edildiğini düşündürmektedir[286]

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kayaya oyma kilise kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiştir. Kilisenin batısında dikdörtgen planlı bir nartheks bulunmaktadır. Nartheksin kuzey, güney ve doğu duvarları at nalı şeklinde kör

[282] Çiğdem Temple, "Taş Eserler Eşliğinde Sille'nin Bizans Dönemi Mimarisine İlişkin Görüşler", *Art-Sanat Dergisi*, S. 2, İstanbul 2014, s. 81-100.
[283] Ç. Temple a.g.m., 2014, s. 81-100.
[284] İ. M. Mimiroğlu, a.g.e., 2013, s. 353-354.
[285] İlker Mete Mimiroğlu, "Konya'da Bizans Dini Mimarisi", *Konya Kitabı IX*, Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya, 2006, s. 139-171.
[286] İ. M. Mimiroğlu, a.g.e., 2006, s. 139-171.

kemerlerle hareketlendirilmiştir. Kilisenin naosuna nartheksin ortasındaki kemerli, üzerinde pencere açıklığı bulunan bir kapı ile girilir[287].

Merkezinde bir kubbe bulunan yapının haç kolları beşik tonozlarla örtülmüş, köşe mekânlar ise pandantif geçişli küçük kubbeler ile kapatılmıştır. Doğu yönünde bulunan apsis yarım yuvarlaktır ve her iki yanında pastoforion hücreleri yer almaktadır.

Katalog No: 79

Şekil: 134

Yapının Adı: Yeşilyurt Köyü Kilise

Yapının Yeri: Niğde ili, Bor ilçesi, Yeşilyurt kasabasında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Plan tipi orta Bizans dönemini (842-1204) işaret ediyorsa da, kullanılan malzeme ve teknik, mimari plastik bezemelerinden yola çıkarak ve en az iki kez onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Sondaj ve/veya kazı çalışmaları yapmadan tarihi konusunda kesin bir söz söylemek mümkün görünmemektedir[288].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise genel olarak, orta Bizans döneminde ve sonrasında çokça uygulanan kapalı Yunan haçı planını yansıtmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan yapının apsis dahil uzunluğu yaklaşık olarak 12. 00 metre, kuzey ve güney haç kolları arasındaki mesafe duvardan duvara 7. 00 metredir. Kilise batıda, kareye yakın dikdörtgen planlı bir naos ve doğuda, içten merkezi içeride yarı yuvarlak planlı bir apsisten ibarettir. Doğu-batı doğrultunda kareye yakın dikdörtgen planlı naos, ortada dört dikdörtgen kesitli destek üzerine oturan pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağı dıştan sekizgendir. Bu bölümün dik eksenlerinde beşik tonoz örtülü haç kolları, çapraz eksenlerinde yine beşik tonoz örtülü köşe odaları bulunmaktadır. Bu özellikleriyle yapı, basit veya taşra tipi olarak adlandırılan kapalı Yunan haçı planlı yapı tanımına girmektedir[289].

Katalog No: 80

Şekil: 135

Yapının Adı: 35 Nolu Kilise

Yapının Yeri: Karaman ilinde Değle ören yerinin en kuzey ucunda yer almaktadır.

Tarihlendirme:

---

[287] İ. M. Mimiroğlu, a.g.e., 2006, s. 139-171.
[288] S. Pekak, a.g.e., 2008, s. 85-113.
[289] S. Pekak, a.g.e., 2008, s. 85-113.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı ortada bir kubbe bulunan kapalı Yunan haçı planlı küçük bir kilisedir ve haç kolları muhtemelen beşik tonozlar ile örtülü olmalıdır ayrıca kilisenin nartheksi yoktur[290]. Kilisenin apsisi içten atnalı formlu olup dıştan çok köşelidir. Eyice (1971), yapının planının ana unsurları belli olduğunu ancak örtü sisteminin nasıl olduğunun tam olarak anlaşılmadığından kesinlikle kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilmiş olacağını söylemenin doğru olmayacağını belirtir.

Katalog No: 81

Yapının Adı: Karaman- Karadağ 39 Nolu Kilise

Yapının Yeri: Karaman ilinde Değle köyünde yer almaktadır.

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Eyice (1971), kilisenin dört destekli kapalı Yunan haçı planlı yapıları andırır nitelikte olduğunu ve haç kolları beşik tonoz ile örtülü olduğunu belirtip bunların izlerinin görüldüğünü ifade ermiştir[291]. Köşe odalarının da beşik tonozlu oldukları tahmin edilmektedir. Bell ve Ramsay Karadağ mimarisinde çapraz tonoz veya kubbe kullanımına ilişkin örnek bilinmediğinden köşe odalarının beşik tonozlu olabileceğini belirtirler[292]. Eyice (1971), dört desteğe sahip olması yönünden bu yapı kapalı Yunan haçı tipli kiliseler grubunda söylenebildiğini ancak, dini bir bina olmadığını ve kesin olarak bu tip arasında değerlendirilemeyeceğini belirtir.

Katalog No: 82

Şekil: 136

Yapının Adı: Çet Dağı Kilise

Yapının Yeri: Madenşehir'in kuzeydoğusunda yükselen Çet dağına ulaşmak için, Kızıldağ'ın arkasından gidilebilir. Kılbasandan gelen yolu takip ederek, Dinek köyünden geçtikten sonra Madenşehir'e uğramayıp devam edildiğinde, Kızıldağ'ın arkasında bulunan Karacaören köyüne ulaşılır. Yapının kalıntılarına Karapınar'a gitmekte olan yola hâkim bir noktadan ulaşılır.

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Eyice (1971), Bizans mimarisinin dört payeli, kapalı Yunan haçı planı tipinde yapılmış olan bir kilise olduğunu belirtir. Bu tip bir plan

[290] W. Ramsay, G. Bell, a.g.e., 1909, s. 184.
[291] Semavi Eyice, *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1971, s. 54.
[292] W. Ramsay, G. Bell, a.g.e., 1909, s. 204.

şemasına sahip olmasından dolayı haç kollarının beşik tonozla örtülü olması ve kilisenin merkezinde bir kubbe bulunması gerektiğini ifade ederek kilisenin bir narthekse sahip olmadığı gibi, bema bölümünde ara bölüm de bulunmadığını söylemektedir[293]. Ana apsis yarım yuvarlak forma sahip olup dışarı taşmaktadır. Yan apsisler ise düz duvar içine oyulmuş nişler şeklindedir.

Katalog No: 83

Şekil: 137

Yapının Adı: Dereköy (Fisandon) Kilise Cami

Yapının Yeri: Yapı Karaman il merkezinin yaklaşık olarak 7 km. güneyinde Fisandon (Dereköy) Köyü'nde bulunan ve bugün cami olarak kullanılan yapı eski bir kilisedir. Kilise köyün ortasında kayalık bir tümsek üzerinde yer almaktadır[294].

Tarihlendirme: Kapalı Yunan haçı plan tipine inşa edilmiş olan kiliselerinin Anadolu'da yaygın biçimde olduğu 7/8. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasında yapıldıkları göz önüne alınacak olursa bu yapının da mimari yapısına dayanılarak 9-10. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir. Kitabesi bulunmayan kiliseyi, 1573-1574 yıllarında Yusuf Sinan Paşa camiye çevirmiştir[295].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Strzygowski (1903), Anadolu'da kapalı Yunan haçı planlı iki örneği Smirnov'dan öğrendiğini belirtir ve bunlardan birinin Fisandon kilise olduğunu ifade etmiştir[296]. Yapının içerisinde dört kare kesitli paye tarafından haç meydana gelmektedir ve bu dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Haç kollarının üzerleri beşik tonozlarla, aralarda kalan köşe mekânlar ise çapraz tonozlar ile örtülmüştür. Günümüze ulaşmamış olan nartheks bölümünün bir kemer kalıntısından beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılıyor[297]. Kilisenin doğu yönünde bulunan merkezi apsis hem dışa taşkın olarak içten hem de dıştan yarım yuvarlak formdadır. Yan apsisler ise duvar kalınlığı içine oyulmuş nişler şeklinde olup bunlar dışarıdan görülmemektedirler.

---

[293] S. Eyice, a.g.e., 1971, s. 71.
[294] S. Eyice, a.g.e., 1971, s. 84-85.
[295] Sema Doğan, *Karaman Merkezdeki Kiliseler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2012, s. 39. S. Eyice, a.g.e., 1971, s. 89.
[296] J. Strzygowski, a.g.e., 1903, s. 156.
[297] S. Eyice, a.g.e., 1971, s. 87.

Katalog No: 84

Şekil: 138

Yapının Adı: Panagia Theoskepasti Kilisesi (Agios Mamas)

Yapının Yeri: Yunanistan Naxos adası Potamia köyünde bulunmaktadır.

Tarihlendirme: 10. yüzyıl ortalarına tarihlendirilir[298].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiştir. Yapının merkezinde dört ayak üzerinde taşınan bir kubbe yer almaktadır. Doğu haç kolundan oluşan bema bölümü birer açıklık ile yan taraflarında bulunan pastoforion hücrelerine açılır. Pastoforion hücreleri birer apsis ile sonlanır. Ana apsis hem içten hem de dıştan yuvarlak formdadır.

Katalog No: 85

Şekil: 139-140

Yapının Adı: Vaftizci Yahya (St. John Baptist) Kilisesi

Yapının Yeri: Bulgaristan Mesembria'da yer almaktadır.

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiş olan kilisenin planı 10x13.5 metre ölçülerindedir ve şimdiki durumunda nartheksi yoktur[299]. Ana apsis yan apsislerden büyük olup yapının üç apsisi bulunur ve bunlar hem içten hem de dıştan yarım yuvarlak formdadır. Yapının merkezinde dört ayak tarafından taşınmakta olan bir kubbe bulunur.

Katalog No: 86

Şekil: 141

Yapının Adı: St. Tripun Kilisesi (St. Triphon)

Yapının Yeri: Sırbistan Montenegro (Karadağ) Kotor'da yer almaktadır[300].

Tarihlendirme: St. Triphon kilisesi 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir[301].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise kapalı Yunan haçı planında inşa edilmiş küçük bir yapıdır. Doğu yönünde yer alan üç apsis içte yarım yuvarlak forma sahipken dıştan düz cephelidirler. Yapının merkezinde bulunan kubbe dört destek tarafından taşınmaktadır.

---

[298] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 330.
[299] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 332.
[300] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 338.
[301] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 338.

Katalog No: 87

Şekil: 142

Yapının Adı: St. Thomas Kilisesi

Yapının Yeri: Sırbistan Montenegro (Karadağ), Kotor körfezindeki Prčanj'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: St. Thomas Kilisesi 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: St. Thomas Kilisesi kapalı Yunan haçı ile Trikonkhos plan şemasının birleşimidir. Yapı 9.2 x 11 metre ölçülerinde nispeten küçük bir yapıya sahiptir. Kilisenin merkezinde yer alan kubbe dört destek tarafından taşınmaktadır[302].

Katalog No: 88

Şekil: 143-144

Yapının Adı: Hagios Germanos Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan Prespa'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 10. yüzyılın son on yılına tarihlendirilir[303].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiş olan kilisenin planı 6.5x11 metre ölçülerindedir[304]. Kilisenin merkezinde bulunan kubbesi dört ayak tarafından taşınmaktadır. Yapının batısında dikdörtgen planlı bir nartheks bölümü vardır. Hem içten hem de dıştan yarım yuvarlak formda olan üç apsisi bulunur. Bemanın kuzey ve güney yönünde bulunan mekânlar prothesis ve diakonikondur.

Katalog No: 89

Şekil: 145-146

Yapının Adı: Aziz Georgios Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan/Koita'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 12. yyikinci çeyreğine tarihlendirilir[305].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilen kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Köşe

[302] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 338.
[303] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 332-333.
[304] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 333.
[305] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 426.

mekanlar kubbe ile örtülü iken haç kolları tonoz örtülüdür. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

Katalog No: 90

Şekil: 147-148

Yapının Adı: Pantanassa Kilisesi

Yapının Yeri: Poleponnesos/Gereumana'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 12 yüzyıla tarihlendirilir[306].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilen kilisenin merkezinde dört destek tarafından taşınan bir kubbe bulunmaktadır. Köşe mekanlar kubbe ile örtülü iken haç kolları tonoz örtülüdür. Doğuda içten yarım yuvarlak dıştan üç köşeli üç apsis bulunur.

Katalog No: 91

Şekil: 149

Yapının Adı: Hagios Herakleidos Kilisesi

Yapının Yeri: Kıbrıs, Kalopanagiotis

Tarihlendirme: Yapı duvar resimlerine göre 11. yüzyıla tarihlenir.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Hagios Ioannes Lampadistis manastırının katolikonu olarak inşa edilmiştir. Yapının kuzeyine bitişik Lampadistis'e adanmış kilise tek neflidir ve daha geç tarihlidir. Her iki kilisenin önündeki nartheks 15. yüzyılda eklenmiştir. Son dönemde tüm yapı ahşap çatıyla örtülmüştür[307]. Kilise kareye yakın dikdörtgen bir naosa sahiptir. Merkezdeki kubbe dört paye ile taşınır. Doğuda üç apsis içte ve dışta yarım daire biçimlidir.

Katalog No: 92

Şekil: 150

Yapının Adı: Panagia Akheiropoietos Kilisesi

Yapının Yeri: Kıbrıs, Lapta

Tarihlendirme: 11. yüzyıl sonu, 12. yüzyıl başına tarihlenir.

---

[306] S. Ćurčić, S. a.g.e., 2010, s. 426

[307] Ceren Erel, *Hagios Philon Kilisesi ve Karpaz Bölgesii*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 130.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı erken Dönem bazilikasının üzerine inşa edilmiştir. Yapıyı doğudan tümüyle kaplayan apsis erken evre bazilikasına aittir. Nartheksler ve revaklı bölüm sonradan eklenmiştir[308]. Kilise kareye yakın dikdörtgen bir naosa sahiptir. Merkezdeki kubbe dört paye ile taşınır. Doğusunda erken evre apsisi yer alır. Doğu haç kolu bu apsise açılan bir tonozla örtülmüştür. Naosu kuzeydoğu ve güneybatıda sınarlayan duvarlar, erken evre apsisinin de naos tarafında kapatmışlardır.

2.2.4. Genişletilmiş Dört Destekli Yapılar (Tip 2d)

Katalog No: 93

Şekil: 151-152

Yapının Adı: Hagios Philon Kilisesi

Yapının Yeri: Kıbrıs, Karpaz

Tarihlendirme: 10. yüzyıl

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı, dıştan 11.50x15.60 metre, içten 9.80x14.30 metre ölçülerindedir. Yapı, merkezde payelerle oluşturulmuş kare birim, dört yönde haç kolları ve haç kolları arasında dört köşe odası ile doğuda dışa taşkın üç apsisten oluşmaktadır. Doğudaki haç kolu aynı zamanda bemayı, bu yöndeki köşe odaları ise pastaforion odalarını oluşturur. Kapalı yunan haçı planlı kilisenin beden duvarları, doğuda bazilika duvarları üzerine oturmaktadır. Kuzey ve ana apsis, büyük oranda bazilikanın ana apsis duvarlarına, güney apsis tümüyle bazilikanın aynı yöndeki apsis duvarları üzerine oturur. Kilisenin kuzey duvarı, yaklaşık bazilikanın kuzey ve ana apsisinin birleştiği eksende, bazilikanın bu yöndeki duvarına paraleldir. Güney duvar ise, bazilikanın bu yöndeki duvarı üzerine oturmaktadır[309].

Katalog No: 94

Şekil: 153

Yapının Adı: Hagios Georgios Kilisesi

Yapının Yeri: Kıbrıs, Sotira

Tarihlendirme: 11.-12. yüzyıla tarihlenir.

---

[308] C. Erel, a.g.e., 2008, 130-131.
[309] C. Erel, a.g.e.,2008, 86.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Batısındaki kilise daha sonra eklenmiştir. 1940 ve 1950'lerde geniş çaplı onarım geçirmiştir. Bu onarımlarda yıkılmış bölümleri tamamlanmıştır[310]. Kilisenin doğu ve batı haç kolları diğerlerinden daha derin tutulmuştur. Böylece yapının naosu uzunlamasına dikdörtgen bir plana sahip olur.

Katalog No: 95

Şekil: 154

Yapının Adı: Panagia Angeloktisti Kilisesi

Yapının Yeri: Kıbrıs, Larnaka Kiti

Tarihlendirme: 11.-12. yüzyıla tarihlenir.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: 5. yüzyıla ait bir bazilikanın üzerine inşa edilmiştir. Yapının ana apsisi erken dönem bazilikasına aittir. Nartheks 19. yüzyılda eklenmiştir[311]. Kilisenin doğu ve batı haç kolları diğerlerinden daha derin tutulmuştur. Böylece yapının naosu uzunlamasına dikdörtgen bir plana sahip olur.

Katalog No: 96

Şekil: 155-158

Yapının Adı: Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami)

Yapının Yeri: İstanbul'un kuzey kısmında Haliç kıyısında Ayakapı'da, Yavuz Sultan Selim Mahallesi Vakıf Mektebi Sokağı'nda yer alır.

Tarihlendirme: J. Pargoire, bu kilisenin Aya Euphemia adına yapıldığını, ancak Latin işgalinden (1204-1261) sonra XIII. yüzyıl sonlarında adının Theodosia'ya dönüştürüldüğünü belirtir[312]. Yapının Azize Theodosia, Hristos Evergetis, Eufemia, Aziz Sebastian ve Azize Anastasia'ya ithaf edilmiş olduğu konusunda beş farklı görüş bulunur[313].

Schafer (1973), yapının genel olarak inşa tekniklerine bakıldığında; 11. ve 12. yüzyıl dönemlerine özgü duvar tekniklerine göre inşa edildiğini ifade etmektedir. Bu sebeple de yapının Aya Theodosia olamayacağını belirtir ancak, Hristos Evergetis Manastırı Kilisesi olabilme ihtimalinin olduğunu söylemektedir[314].

---

[310] C. Erel, a.g.e.,2008, 131.
[311] C. Erel, a.g.e., 2008, 130.
[312] Semavi Eyice, "Gül Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 223.
[313] H. Çetinkaya, a.g.e., 2016, s. 55.
[314] Hartmut Schafer, *Die Gül Camii in İstanbul*, Tübingen 1973, s. 83-84.

Freely - Çakmak (2005), tarih yazarı Dukas'ın ifadelerine göre, Konstantinopolis'in 1453 yılında gerçekleşen fethinde meydana gelen kıyım ile bağlantılı bir şekilde olduğunu belirtirler. Kiliseye giren Türklerin azizenin yortu günü için her tarafın güllerle süslenmiş olduğunu görürler, bu sebeple kilise camiye dönüştürüldükten sonra 'Gül Cami' adını aldığını ifade ederler[315]. Çetinkaya (2006), yapının Türk döneminde kullanılan ismi olan Gül Camii ile ilgili çeşitli iddialar bulunduğunu belirtir; bunlardan ilkine göre, İstanbul'un fethedildiği dönem bahar ve etraf güllerle dolu olduğundan bu adla anılmıştır. İkinci bir iddiaya göre ise yapının içinde, güneydoğu yönünde yer alan mezarın Gül Baba'ya ait olduğu şeklindeki inanış nedeniyle cami bu isimle anılmaktadır. Üçüncü bir iddia ise Gül Camii isminin yapının güzelliği sebebiyle verildiği yönündedir. Ancak her üç görüş de bu konuya kesin bir açıklık getirememektedir[316].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan Haçı planlı yapı zeminde üç nefli bazilika gibi görünür. Kilisenin alt yapısı başka örneklerde de rastlanıldığı gibi bir sarnıç ya da mezar binası olarak yapılmamış olup bu bölümde uzun dehlizler şeklinde bir yapı oluşturulmuştur. Galeriler de kiliseye dehlizli tip görünümü verir. Galeri katının hem kuzey hem de güney cephelerinin orta bölümlerinde birbirlerinin üstünde üç sıra halinde ve her sırada birbirinden yaklaşık bir pencere genişliği mesafede üçer pencere bulunmaktadır.

Ana mekân, dört kolu beşik tonozlarla örtülü bir haç biçiminde olup bu kollardan kuzey, güney ve batıda olanların içlerine ikişer pâye üzerine oturan galeriler bulunur[317]. Kilisenin doğusunda, ortadaki daha geniş olmak üzere dışarıya taşkın üç apsisi bulunur. Yapının planını oluşturan kapalı haçın doğu kolunda bulunan ana apsis ile bundan kuzey ve güney yönlerde yer alan yan apsislere geçiş, bema yan duvarları içinde bulunan kemerli dar açıklıklardan sağlanır[318]. Ana apsis içten yuvarlak dıştan yedi cephelidir, yan apsisler ise içten yuvarlak dıştan beşer cepheli olarak yapılmıştırlar.

Onarımlar: Orta Bizans yapısı olan Gül Cami apsis cephesi, Son Bizans döneminde onarımlar geçirmiş ve dış cepheler bugünkü görünümünü almıştır. Yapının II. Selim'in hükümdarlık döneminde (1566-1574) minare ve diğer eklerle camiye çevrildiği, hünkâr

[315] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 184.
[316] H. Çetinkaya, a.g.e., 2016, s. 55.
[317] S. Eyice, a.g.m., 1996, s. 224.
[318] H. Çetinkaya, a.g.e., 2016, s. 55.

mahfilinin II. Mahmud'un hükümdarlık döneminde (1808-1839) eklendiği ve alt yapısının donanma deposu olarak kullanıldığı "Hadikatü'l – Cevami"de belirtilmiştir[319].

Türk döneminde bu kilisenin dış mimarisinde büyük ölçüde değişiklikler meydana getirilmiştir. Kuzey cephe payandalar ve pencere grupları tarafından üç kısma ayrılmıştır. Bu cephenin doğu ve batı kısımlarında bulunan Bizans duvarına ait izler halen görülebilirken orta kısım tamamıyla Türk döneminde yapılmıştır. Aynı zamanda, Millingen tarafından çizilen planlar kubbenin Türk dönemi yapımı olduğunu gösterir niteliktedir[320].

Katalog No: 97

Şekil: 159

Yapının Adı: Peripleptos Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan Mistra'da yer almaktadır.

Tarihlendirme: 14. yüzyılın sonlarına tarihlendirilir[321].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Peribleptos, kapalı Yunan haçı plan şemasında ve dört sütunlu tiptedir. Yapının batı haç kolu hafif bir şekilde uzatılmış durumdadır. Kilisenin düzensiz bir parekklesion bölümü vardır. Yapı narthekse sahip değildir. Doğu yönünde üç apsisi bulunan yapının apsisleri dıştan beş cepheli, içten ise yarım yuvarlak forma sahiptir[322].

Katalog No: 98

Şekil: 160

Yapının Adı: Trabzon Hagios Eugenios Kilisesi (Yeni Cuma Cami)

Yapının Yeri: Trabzon ilinde merkez ilçede bulunmaktadır.

Tarihlendirme: İlk inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklardan 1223 tarihinden önce var olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise batı haç kolu uzun tutularak genişletilmiş kapalı yunan haçı planındadır. Doğusunda üç apsis bulunur. Ortadaki apsis diğerlerinden derin tutulmuştur. Yapıya giriş kuzey ve güneyinden sağlanır[323].

---

[319] S. Eyice, a.g.e., 1973, s. 91.
[320] A. V. Millingen, a.g.e., 1912, s. 179-182.
[321] J. A. Hamilton, a.g.e., 1956, s. 194.
[322] J. A. Hamilton, a.g.e., 1956, s. 195.
[323] Emine Tok, *Türkiye'deki Orta ve Geç Bizans Dönemi Kiliselerinde Cephe Düzeni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997, s. 120.

2.3. Altı Destekli Yapılar (Tip3)

2.3.1. Batı Yönde Fazladan İki Desteğe Sahip Yapılar (Tip 3a)

Katalog No: 99

Şekil: 161-164

Yapının Adı: Ayazin A Kilise

Yapının Yeri: Afyonkarahisar ilinde İhsaniye ilçesinde Ayazin köyünün güneyinde yerleşimin girişinde kaya kütlesi içerisinde yer almaktadır[324].

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Ayazin A Kilise altı destekli kapalı Yunan haçı plan tipine sahiptir. Kiliseye giriş güney yönündeki koridor ile sağlanmaktadır. Bu alan doğu yönüne yakın kuzey-güney doğrultusunda atılmış bir kemer tarafından iki bölüme ayrılmaktadır. Bu iki bölümün tonoz yükseklikleri birbirinden farklı durumdadır. Giriş koridoru kilisenin batı yönüne devam etmekte ve nartheksi oluşturmaktadır. Kilisenin doğu yönünde üç apsis bulunmaktadır ancak güney apsis tahrip olmuş durumdadır. Ana apsis dışa taşkın bir forma sahiptir. Kapalı Yunan haçı planıyla Bizans duvar mimarisi örneklerine en yakın tipte yapılmış anıtsal kaya kilisesidir. Doğudaki üçlü apsis düzenlemesi dışardan da algılanacak şekilde oyulmuştur[325].

Katalog No: 100

Şekil: 165-166

Yapının Adı: Kıyır Ali'nin İni Kilisesi

Yapının Yeri: Afyonkarahisar'ın İhsaniye ilçesinde Kıyır köyünün kuzeydoğusundaki kaya kütlesi içerisindedir.

Tarihlendirme:

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilisenin batısında ve güneyinde bazıları iki katlı çok sayıda mekân yer alır. Kilise ve bu mekânlar bir manastır oluşturmaktadır. Girişin doğunda başlayan koridorla kiliseye ulaşılır. Kilise, doğu-batı doğrultusunda altı serbest destekli, kapalı Yunan haçı plan tipine sahiptir. Doğusunda üç apsis yer alır. Orta apsis, yuvarlak kemerli, yaklaşık yarım daire biçimlidir. Kuzey ve güneyindeki apsis nişleri

[324] B. Yelda Olcay Uçkan, *Frigya (Phrygia) Bölgesi Bizans Dönemi Kaya Mimarisi*, Eskişehir 2010, s. 54.

[325] Seçkin Evcim, *Dağlık Frigya Bölgesi Bizans Dönemi Kaya Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2015, s. 52-54.

ise dikdörtgen biçimli, yuvarlak kemerlidir. Bema ile naos arasında templon olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır[326].

Katalog No: 101

Şekil: 167-168

Yapının Adı: Panagia Pantobasilissa Kilise (Trigleia Manastırı Kilisesi) (Kemerli Kilise)

Yapının Yeri: Zeytinbağı'nın yüksekçe bir yerine inşa edilmiş olan Kemerli (Panagia Pantobasilissa) Kilise, Kemer Sokak, Kemer Aralığı Sokak ve Üç Yol Sokak ile çevrelenmiş yapı alanı üzerinde yer almaktadır[327].

Tarihlendirme: Dr. J. Covel tarafından kilisenin Panagia Pantobasilissa'ya ithaf edildiği öğrenilir ve C. Mango ve I. Sevcenko yapıyı duvar tekniği özelliklerine göre 13. yy.'ın sonlarına tarihlendirirler[328]. Araştırmacılar yapıyı tespit ettikleri freskolara göre tarihlendirmişler ve iki tabaka freskoya göre; alt tabakadaki freskoların Palaiologoslar üslubunu yansıttığını belirterek bunları en geç 14. yy.'ın ilk çeyreğine, üst tabakadaki freskoları ise 18. yy.'a tarihlemektedirler[329].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı dört serbest destekli kapalı Yunan haçı plan tipinde inşa edilmiştir. Ancak daha sonradan yapılan ekleme ve değişiklikler yapının özgün halini oldukça değiştirmiştir. Orta mekân dört serbest destekli pandantif geçişli kubbe ile kapatılmıştır. Haç kolları beşik tonozludur. Naosun batısında ayrı bir daha yer alır. Bu birim naostan iki sütunla ayrılmıştır. Ancak bu birim naosa dâhil edilerek plan şeması belirlenmemelidir. Bu nedenle yapı Basit Tip altında ele alınabilir[330]. Ancak naosun batısında bölümün batısında nartheks yer alır. Nartheks duvarla sınırlanmışken, naosun batısındaki bölüm iki sütunla ayrılmıştır. Bu nedenle bu birim naosa ait kabul edilerek yapı Altı Destekli olarak ele alınmalıdır.

Bemanın genişliği doğu haç kolundan daha azdır ve kuzey - güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup beşik tonoz ile örtülüdür. Bema, güney duvarı içinde bulunan açıklık aracılığı ile güneydoğu köşe odasına, doğuda ana apsise açılmaktadır. Bemanın kuzey ve güney yönünde kubbeler ile kapatılmış, doğu yönünde

---

[326] S. Evcim, a.g.e., 2015, s. 74.

[327] Serdar Aksöyek, *Zeytinbağı (Tirilye); Kemerli (Panagia Pantobasilissa) Kilise*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 48.

[328] C. Mango, I. Sevcenko, a.g.m., 1973, s. 235 – 277.

[329] C. Mango, I. Sevcenko, a.g.m., 1973, s. 235 – 277.

[330] S. Aksöyek, a.g.e., 2009, s. 60.

içten ve dıştan yuvarlak apsislerle sonuçlanan pastoforion hücreleri bulunur. Ana apsis ise içte yarım yuvarlak dışta üç cephelidir.

Naos, içten doğu-batı yönünde 8.61x7.45 metre, kuzey-güney yönünde 8.88x7.43 metre boyutlarındadır, kuzey haç kolu 2.41x 2.38x2.42x2.40 metre, doğu haç kolu 1.77x2.57x1.792.58 metre, güney haç kolu 2.48x2.47x2.44x2.59 metre, batı haç kolu 3.34x2.59x3.31x2.60 metre boyutlarındadır, bema 1.10x2.20x1.04x2.20 metre boyutlarındadır[331].

Katalog No: 102

Şekil: 169-170

Yapının Adı: Kisleçukuru Manastır Kilisesi

Yapının Yeri: Kisleçukuru manastır yerleşimi, Antalya körfezinin batısındaki dağlık kesimde deniz seviyesinden yaklaşık olarak 300 m yükseklikte yer almaktadır[332].

Tarihlendirme: Yapı 13. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir[333].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yapı, kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Bu yapı genel olarak kullanılan dört veya iki sütunlu değil farklı bir uygulama olarak altı sütunlu olarak inşa edilmiştir. Günümüzde destekler izlenemese de duvarlardaki izlerden altı desteğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliği ile Kisleçukuru manastır kilisesi için "kare içinde uzunlamasına haç planı" ya da daha doğru olarak "uzunlamasına kapalı haç planı" tanımı kullanılabilir[334].

Katalog No: 103

Şekil: 171-172

Yapının Adı: Başara Güney Kilise

Yapının Yeri: Eskişehire bağlı Han ilçesinin 5 km güneydoğusunda bulunan Başara Köyü'nün 300 metre batısındadır.

Tarihlendirme: Orta Bizans Dönemi (10. Yüzyıl?)

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilisenin birinci yapı evresine ait korunan duvarların sınırlandığı naos, dönemin mimari anlayışına uygun bir planda tekrardan inşa edilmiştir. Bu amaçla bazilikal planlı eski kilisenin nef ayrımındaki sütun dizileri

---

[331] S. Aksöyek, a.g.e., 2009, s. 61-63.
[332] Ayça Tiryaki, *Kisleçukuru Manastırı, Antalya'nınDoyran Beldesindebİr Ortaçağ Yapı Topluluğu,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 67.
[333] A. Tiryaki, a.g.e., 2007, s. 143.
[334] A. Tiryaki, a.g.e., 2007, s. 143.

kaldırılarak, yerine dikdörtgen biçimli paye dizisi ve yan nef duvarlarına duvar payeleri eklenmiştir. Destek sisteminin düzeni, ikinci yapı evresinin, yanlarda tonoz örtülü haç kollarının bema önünde kubbeli birime açıldığı Kapalı Yunan Haçı düzeninde bir plana sahip olduğunu göstermektedir. Batı yönde iki destek bulunur[335].

2.3.2. Güney Yönde Fazladan İki Desteğe Sahip Yapılar (Tip 3b)

Katalog No: 104

Şekil: 173-175

Yapının Adı: Yusuf Koç Kilisesi

Yapının Yeri: Avcılar (Maçan) köyü yakınlarındaki vadide bulunur. Yusuf koç kilisesi olarak bilinen kilise ile bağlantılı bir manastır vardır[336].

Tarihlendirme: 11. yüzyıl başları (Rodley 1985)- (Thierry 1965), kiliseyi 11. yüzyıl ortalarına; stil, ikonografi, epigrafi ve program gerekçesiyle nitelendirir[337].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kilise düzensiz bir forma sahip olup merkezde iki kubbeli ikiz kapalı yunan haçı planına sahiptir ve kilisenin iki apsisi bulunmaktadır[338]. Apsis, kubbeler karşısındaki iki doğu mekânın her birine açılır. Altı haç kolu beşik tonozludur ve köşe mekânları düz tavanlıdır. Merkez mekânların kemerleri duvarlardan gelir. Kuzeydoğu mekânın doğu duvarında at nalı kemerli bir kör niş bulunur. Kilisenin sütunları kırıktır. Yapının ölçüleri; Naos kuzey-güney 5.50 metre, doğu-batı 3.54 metre Kuzey apsis derinlik ve genişlik 1.50x1.50 metre, Güney apsis 0.80-1.25x1.40 metre şeklinde olduğu belirtilir[339].

2.4. Köşe Duvarlı Yapılar (Tip4)

2.4.1. Kompleks Köşe Duvarlı Yapılar (Tip 4a)

Katalog No: 105

Şekil: 176-179

---

[335] Oğuz Alp, "Eskişehir Başara Köyü Kazılarında Bulunan Bizans Kiliseleri", *XIII. Ortaçağ ve Türk dönemi kazıları ve sanat tarihi araştırmaları sempozyumu bildirileri*. 14-16 Ekim 2009. İstanbul, s. 25-26.

[336] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 150.

[337] Nicole Thierry, "Quelques Eglises Inedits Cappadoce", *Journal Des Savants*, 1965, s. 625-635.

[338] N. Thierry, a.g.e., 1965, s. 625-635.

[339] N. Ataç, Na.g.e., 2015, s. 136.

Yapının Adı: Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami)

Yapının Yeri: İstanbul İli, Eminönü İlçesi, Vezneciler semtinde, Kalenderhane Mahallesi'nde, Bozdoğan Kemeri'nin 16 Mart Şehitleri Caddesi ile kesiştiği köşede bulunmaktadır.

Tarihlendirme: Ernest Mamboury'nin 'Constantinople Tourist's Guide' adlı eserinde İstanbul 'daki Bizans kiliseleri hakkında bilgi verilirken, Patrik Kyriakos'un 593-605 tarihleri arasında inşa ettirdiği St. Mary Diaconissa kilisesinin Kalenderhane Camii olduğunu, yapının 1924'deki durumunun, en erken 9. yüzyıla kadar inebileceği belirtilir[340]. Striker ve Kuban'a göre Valens Sukemeri'ne yakın bir Roma Hamamı, Erken Bizans Dönemine ait bir kilise (Kuzey Kilisesi), Karanlık çağlara ait bir kilise (Bema Kilisesi), son olarak 1200 civarlarına tarihlenen Ana Kilise'dir[341].

Fatih Sultan Mehmet'e ait vakfiyelerden ise, onun İstanbul'daki vakıfları arasında bir Bizans kilisesinin ulema, zenginler, fakirler ve dervişlerden gelip gidenlere imaret veya zaviye olarak tahsis edildiği buranın daha sonradan Kalenderhane adı ile anılır[342]. Yapılan araştırmalarda sikkeler göz önünde tutularak; Kuzey Kilise'nin II. Iustinious zamanında (565-78) veya daha geç bir tarihte yapılmış olacağı belirtilir. Kuzey Kilise'nin güneyinde bulunan Bema Kilise'nin yine sikkeler doğrultusunda en geç 686-7 yıllarında olabileceği ifade edilir. Bema kilisenin ana kısmı 12. yüzyılın sonuna kadar kullnılmış, hala mevcut olan Ana Kilise'ye yer açmak amacıyla yıkılmıştır. Yine sikkeler vasıtasıyla Striker ve Kuban'a göre, on ikinci yüzyılın sonundan önce tarihlenemez[343].

Gurlitt (1912), yapının Bizans dönemindeki adının belirsiz olduğunu belirtir. Millingen (1912), yapının ilk yapıldığı dönemde adının Meryem Diakonissa Kilisesi olmadığı ya da Meryem Diakonissa Kilisesi olabileceğini ancak büyük onarımlar geçirdiğini belirtmektedir[344]. Diehl (1925), kilisenin 7. yüzyıldan geç bir tarihe tarihlendirilemeyeceğini ancak 7. yüzyıldan daha erken olabileceğini ifade eder[345]. Ebersolt ve Thiers (1913), yapının Meryem'e adanmış olan Diakonissa Kilisesi olduğunu belirtirler[346]. Brunov (1932), kilisenin 6. yüzyılda inşa edildiğini 5 nefli

---

[340] Nejat Göyünç, "Kalenderhane Cami," *Tarih Dergisi*, 2011, S. 34, s. 485-494.
[341] J. Freely, A. S. Çakmak, a.g.e., 2005, s. 195.
[342] N. Göyünç, a.g.m. 1984, s. 485-494.
[343] Cecil L. Striker, Doğan Kuban, "Work at Kalenderhane Camii in Istanbul", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 21, 1967, s. 267-271.
[344] A. V. Millingen, a.g.e., 1912, s. 185.
[345] Charles Diehl, *Manuel D'Art Byzantin,* Libraire des Archives el de la Societe de l' Ecole des Chartes, Paris 1925, C.1, s. 321.
[346] J. Ebersolt, A. Thiers, a.g.e., 1913, s. 94.

olduğunu ve Meryem Diakonissa Kilisesi olduğunu ifade eder[347]. Kollwitz (1934), Brunov'a kilisenin 5 nefli olması konusunda katılmaz ve bunun mümkün olamayacağını belirtip, yapıyı duvar tekniğine göre 9. yüzyıla tarihlendirilir[348]. Krautheimer (1986), yapıyı 12. yüzyıla tarihlendirmektedir[349].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kyriotissa Meryem Kilisesi kapalı Yunan haçı plan tipine sahiptir. Dört paye tarafında taşınan naosun orta mekânı bir kubbe ile örtülüdür. Haç kolları ise beşik tonozlarla örtülüdür. Üç nefli olarak görülen kilise için Wulff (1903), naosun etrafında yan nefler olabileceğini ve yapının beş nefli olabileceğini belirtir[350]. Yapının kubbesi on altı kaburgalıdır ve on altı pencere ile aydınlatılmaktadır. Yaklaşık olarak 8 metre çapındaki kubbe boyutu bakımından şehirdeki en büyük kubbelerden biridir[351]. Kuzey ve güneyde prothesis ve diakonikon bölümleri yer alır.

Onarımlar: 1746-1747 yıllarına tarihlenen kitabeye göre; harap durumda olan yapının Beşir Ağa tarafından onartıldığı belirlenmiş olup, 1854-1855'e ait bir başka kitabeye göre ise, yanmış ve terk edilmiş durumda olan yapı, bu tarihlerde Hacı Kadri tarafından onartılmıştır[352]. Yapı, 1930 yılında yıktırılan medrese ve sıbyan mektebi dışında 1928 yılında yapıya isabet eden yıldırım sonucunda ise minaresi yıkılmış olup 1953 yılı itibari ile namaza açık olduğu öğrenilir[353].

2.4.2. Basit Köşe Duvarlı Yapılar (Tip 4b)

Katalog No: 106

Şekil: 180

Yapının Adı: Mangana Aziz Georgios Manastırı Kilisesi

Yapının Yeri: Topkapı Sarayı dış bahçelerinde Eski Gülhane meydanında Sinan Paşa Kasrı'nın kalıntıları ile Abdülaziz dönemi askeri depo binaları arasında İç Tedarik Bölge Başkalığı Depolar Komutanlığı sınırları içinde, Sirkeci-Halkalı demiryolu hattı paralelinde yer almaktadır[354].

---

[347] N. Brunov, a.g.e., 1932, s. 53.
[348] Johannes Kollwitz, "Zur Frühmittelalterlichen Baukunst Konstantinopels", *Römische Quartalschrift 42-3/4*, 1934, s. 234.
[349] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 340.
[350] O. Wulff, a.g.e., 1903, s. 123.
[351] H. Çetinkaya, a.g.e., 2003, s. 128.
[352] H. Çetinkaya, a.g.e., 2016, s. 52.
[353] H. Çetinkaya, a.g.e., 2016, s. 52.
[354] H. Çetinkaya, a.g.e., 2003, s.143.

Tarihlendirme: Mangana Aziz Georgios Manastırı kilisesi İmparator IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) tarafından yaptırılmıştır[355].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Günümüzde görülmekte olan kalıntıların bir alt yapıya ait olması nedeniyle yapının kesin planı belirlenememekte olsa da Mangana Aziz Georgios Manastırı Kilisesi'nin kapalı Yunan haçı ya da sekiz destekli plan tipinde olabileceği öngörülmektedir[356]. Naos bölümünün boyutları yaklaşık olarak 29x29 metre olan kare bir alandır. Naosun ortasında yer alması gereken kubbe yaklaşık olarak 10 metre çapındadır ve dört taşıyıcı tarafından taşınmaktadır[357]. Yapının haç kolları beşik tonozla köşe mekânları ise kubbe ile örtülüdür.

2.4.3. Genişletilmiş Köşe Duvarlı Yapılar (Tip 4c)

Katalog No: 107

Şekil: 181-184

Yapının Adı: Atik Mustafa Paşa Cami

Yapının Yeri: Atik Mustafa Paşa Camii, İstanbul'un Fatih İlçesi'ndeki Ayvansaray Semti'nde bulunur.

Tarihlendirme: İlk yapımı, 9 yy.'ın II. yarısına tarihlendirilir[358]. Kilisenin adı ile ilgili birçok araştırmacının farklı görüşleri bulunur:

Millingen'in görüşüne göre; kilise İsa'nın havarileri olan Petros ve Markos'a ithaf edilmiş olmalıdır[359]. Fakat Eyice; Atik Mustafa Paşa Cami'nin plan ve inşa durumuna değinerek yapının V. yüzyıla ait bir özellik göstermediğini ifade eder ve Petros ve Markos için yaptırılan kilise olamayacağını belirtir[360].

Eyice'nin görüşüne göre; İmparator Theophilos'un (829-842) büyük kızı Thekla için inşa ettirdiği kilise olduğunu ileri sürmüştür, ancak bu görüşü destekleyen kesin bir durumda söz konusu değildir[361].

Gurlitt'in görüşüne göre; yapı Azize Thekla'ya ithaf edilmiştir[362]. Fakat Azize Thekla Kilisesi Blakhernae Sarayı içinde yer alırken Atik Mustafa Paşa Cami'nin sarayın sınırları dışında bulunması bu görüşü desteklememektedir[363].

---

[355] Nicalos Oikonomides, "St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the "Malyj Sion" of Novgorod", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 34/35, 1980/1981, s. 239-246

[356] H. Çetinkaya, a.g.e., 2003, s.147-148.

[357] H. Çetinkaya, a.g.e., 2003, s.149.

[358] C. Diehl, a.g.e., 1925, s. 333.

[359] A. V. Millingen, A.a.g.e., 1912, s. 192.

[360] Semavi Eyice, "Atik Mustafa Paşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 1290.

[361] S. Eyice, a.g.m., 1958, s. 1290.

Pulgher (1878), yapının ilk plan ve kesit çizimlerini yapan araştırmacıdır[364]. Diehl (1925), yapıyı 9. yüzyıla tarihlendiren araştırmacı bu kiliseyi kubbeli bazilikalar ile haç plan tipleri arasında bir geçiş ederi olarak ifade etmektedir[365]. Mathews (1976), yapıyı 9. yüzyıla tarihlendirmektedir[366]. Mathews- Hawkins (1985), araştırmacılar yapının İlyas peygambere ithaf edilmiş olabileceğini belirtirler ve freskoların üslup özellikleri bakımından Palaiologoslar dönemine tarihlendirebilecekleri ifade ederler[367]. Krautheimer (1986), kiliseyi I. Basileios dönemine tarihlendirilir[368].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Eyice, kilisenin İstanbul'da yer alan ilk ve önemli kapalı Yunan haçı planlı yapılardan bir olduğunu ifade etmektedir[369]. Merkezinde bir kubbe bulunan kilisenin haç kolları beşik tonozlarla örtülüdür. Üç apsise sahip olan kilisenin apsisleri içten yarım daire formunda iken dıştan üç cephelidir. Apsisin iki yanında bulunan pastoforion hücrelerine kuzey ve güney neflerden ulaşım sağlanır. Diehl (1925), kiliseyi kubbeli bazilikalardan haç planlı yapılara bir geçiş olarak ifade eder[370]. Ebersolt (1934), haç planın İstanbul'daki en erken uygulaması olduğunu ifade etmektedir[371].

Üç nefli ve haçvari planlı olan naosa batıdan bir kapı ile girilmektedir. Eyice, yapının kilise olarak kullanıldığı dönemde, naosa, orta ve yan neflerine açılan üç kapıdan girildiğini düşünmektedir[372]. Günümüzde ise kuzey ve güney yöndeki açıklıklar birer pencereye dönüştürülmüşken ortadaki açıklık kapı işlevi görmektedir. Kare planlı naosun ölçüleri yaklaşık olarak, batıda kapı eşiğinden doğuda haçvari kolun bitiş çizgisine kadar 14.11 metre, kuzey-güney doğrultusunda ise 14.13 metredir[373]. Kilise ilk yapıldığı dönemde bir narthekse sahipti fakat günümüzde hiçbir izi kalmamıştır.

Onarımlar: Fetihten bir süre sonra 15. yüzyıl sonlarında Koca Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilen yapının üst kısmı tamamen Türk devrinde değişikliğe uğrar[374]. Günümüzde görülen penceresiz ve basık kasnak da tipik bir Türk dönemi klasiğidir ve

---

[362] C. Gurlitt, a.g.e., 1912, s. 36.
[363] Berge Aran, "*The Nunnery of the Anargyres and the Atik Mustafa Pasha Mosque*," JÖB 26, 1977, s. 251.
[364] D. Pulgher, a.g.e., 1878, s. 28.
[365] C. Diehl, a.g.e., 1925, s. 408.
[366] T. F. Mathews, a.g.e., 1976, s. 15.
[367] T. F. Mathews, E. Hawkins, a.g.m., 1985, s. 133-134.
[368] R. Krautheimer, a.g.e., 1986, s. 334.
[369] S. Eyice, a.g.e., 1958, s. 1293.
[370] C. Diehl, a.g.e., 1925, s. 408.
[371] Jean Ebersolt, *Monuments d'Architecture Byzantines*, Paris 1934, s. 55.
[372] S. Eyice, a.g.e., 1958, s. 1295.
[373] M. Esmer, a.g.e., 2012, s. 115.
[374] Semavi Eyice, "İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami Ve Mescitler Ve Bunların Restorasyonu", *Vakıf Haftası Dergisi 7*, 1990, s. 281.

basık kubbe kasnağı dışında bütün örtü sistemi kirpi saçaklı düz bir dama çevrilmiştir[375].

Katalog No: 108

Şekil: 185-186

Yapının Adı: Başara Kuzey Kilise

Yapının Yeri: Eskişehire bağlı Han ilçesinin 5 km güneydoğusunda bulunan Başara Köyü'nün 300 metre batısındadır.

Tarihlendirme: Orta Bizans Dönemi (10. Yüzyıl?)

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri:

kareye yakın dikdörtgen formda ve dıştan 15.80 m (apsis dâhil 18.38 m) x 11.90 m ölçülerindedir (Res. 1). Temel seviyesinin biraz üzerinde korunmuş olan duvarlar ve destek sistemi, kilisenin, Köşe duvarlı" Kapalı Yunan Haçı olarak adlandırılan plan tipinde inşa edildiğini gösterir. Yatay haç kolları ile pastaphorium hücreleri arasında köşe mekânlarına yer verilmemiş ve batıdaki payeler uzatılarak köşe mekânları sınırlandırılmıştır[376].

Katalog No: 109

Şekil: 187-189

Yapının Adı: Fatih Camii – (Enez Ayasofya Kilisesi)

Yapının Yeri: Edirne iline bağlı Enez kasabasında yer almaktadır.

Tarihlendirme: Yapının tarihlendirilmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Eyice, yapının ilk olarak Orta Bizans devri sonlarına doğru köşe duvarlı haç planlı bir kilise olarak inşa edildiğini ifade ederken[377], Mango ise; exonarthex'i Palaiologoslar devrine tarihlendirmiş fakat kilisenin kendisinin 12. yüzyılda yapılmış olabileceği görüşünü belirtmiştir[378].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Yunan Haçı planlı yapı 21x38 m ölçülerinde, döneminin büyük kiliseleri arasında yer almaktadır. Fatih Camii, Bizans mimarisinde köşe duvarlı adı verilen haç planlı kiliseler grubuna girer[379]. Haçın batı kolu diğer

[375] S. Eyice, a.g.m., 1990, s. 281.
[376] O. Alp, a.g.e., 2009, s. 22-23.
[377] Hande Günözü, *Art-Sanat Dergisi*, Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Cami) Duvar Resimlerinin Sıva Analiz Sonuçları, , S.1, 2014, s. 101- 153.
[378] C. Mango, a.g.e., 2006, s. 229.
[379] Prof. Dr. Sait Başaran, Burcu Başaran B. *Vakıf Restorasyon Yıllığ*ı, 'Enez- Fatih Camii', S. 4, 2012, , s. 91-92.

kollara göre daha uzundur ve yanlarda birer köşe mekânı yer almaktadır. Bunlar ikili çapraz tonozlarla örtülmüş ve haçın batı kolundan ortadaki sütuna oturan kemerler ile ayrılmıştır. Naos, 7 m çapında geniş bir kubbe ile örtülmüş ve L biçimli 4 adet payanda ile desteklenmiştir[380].

2.4.4. İki Köşe Birimli Yapılar (Tip 4d)

Katalog No: 110

Şekil: 190-191

Yapının Adı: St. Panteleimon Kilisesi

Yapının Yeri: Makedonya/Nerezi'de yer alır.

Tarihlendirme: Yazıtına göre 1164 yılında manastır katholikonu olarak inşa edilmiştir[381].

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Merkezde geniş ve dört köşe biriminde daha küçük beş kubbeyle örtülüdür. İçerisindeki resimler de göz önüne alındığında Konstantinopolis etkisinde sanatçıların çalıştığı anlaşılır. Kilisenin naosu dört yönde tonozlarla genişleyen kubbesiyle kapalı yunan haçı plan şemasındadır. Doğudaki ayaklar L kesitli kalın duvarlar biçimindedir. Doğu köşe birimleri naos ve bemayla dar kapılarla bağlantılıdır. Kubbenin batı destekleri L biçimli duvarlar biçimindedir[382]. Bu duvarlar kesintisizdir ve batı köşe birimlerinin naosla bağlantısı yoktur. Batı köşe odaları dar kapılarla narthekse bağlanır. Nartheks dikdörtgen planlıdır. Kilisenin doğusunda dışta çok cepheli tek apsisi bulunur. Köşe birimleri de doğuda küçük boyutlu apsislere sahiptir.

Katalog No: 111

Şekil: 192

Yapının Adı: Aulis, Hagios Nikolaos Kilisesi

Yapının Yeri: Yunanistan Boiotia'da yer almaktaydı.

Tarihlendirme: 11. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olmasına rağmen, dokuzuncu yüzyıla uzanan bir plan tipine sahiptir.

---

[380] S. Başaran, B. Başaran, a.g.m., 2012, s. 91-92.
[381] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 410.
[382] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 410.

Yapının Planı/ Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Kilise kapalı Yunan haçı ile trikonkhos planının en iyi birleşmiş örneği olarak bilinmektedir ve yapı günümüze ulaşmamıştır. Kilisenin boydan boya çapı nartheks dâhil 8.5x13 metre olup nispeten küçüktür. Nartheks olmadan kilisenin planı 8.5x8.5 ölçülerinde tam bir karedir[383]. Doğu yönünde bulunan apsis içerde yarım yuvarlak dıştan üç cepheli durumdadır.

[383] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 335-336.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

3.1. Plan Şemasının Genel Özellikleri

"Kapalı Yunan Haçı" olarak tanımlanan plan şeması, naosun tümü ya da bir bölümünde, kare planlı bir zemin alanının merkezde pandantif geçişli bir kubbe ve dört yönde tonozlar ile örtülmesiyle oluşturulur. Böylece naos tasarımına genel karakterini kazandıran dokuz birimli kare bir merkez alan oluşturulur (Çizim 1). Naosun bu merkez alan kurgusunun önemli bir özelliği örtülerdeki yükseklik seviyesi farklılıklarıdır. Merkezdeki kubbe yüksek kasnak üzerinde yer alarak en tepe noktada yer alır. Tonoz örtülü haç kolları kubbe kasnağı alt seviyesindedir. Köşe birimleri de haç kollarından daha alçak seviyede örtüye sahiptir. Apsisler ve nartheksle beraber ele alındığında, mimari yapı merkezdeki kubbeye doğru yükselen pramidal bir tasarıma sahip olur.

Mimari yapılar için sadece dinsel etkinlikler için kullanıldığını belirtmek yerine, onlarla bir etkileşim içinde olduğunu bir bütünlük oluşturduğunu belirtmek daha doğru olacaktır[384]. Plan tipinin gelişim çizgisine bağlı olarak bu bağlamda Kapalı Yunan Haçı planı için genel anlamda liturjik ihtiyaçlar ve dönemin estetik ihtiyaçlarının göz önünde tutulduğu belirtilmektedir[385]. Bizans kiliselerinde liturjinin temeli "Ökaristi Ayini'dir". Bizans'ta "Liturji" veya "İlahi Liturji" olarak adlandırılan Ökaristi, Hristiyan Liturjisinin ana ayinidir. Ökaristi, bir kurban törenidir ve temelinde İsa'nın havarileri ile yediği "Son Akşam Yemeği" İsa'nın bedeni ve kanı olduğuna inanılan ekmek ve şarabın kutsandığı ayindir[386].

5. ve 7. yüzyıl liturjisi özellikle merkezi ibadetin İstanbul sistemi tarafından plan tipinin geliştirilmesi değiştirilmesi ile olgunlaştığı görülmektedir. 6. ve 7. yüzyılda bu tip ayinlerin İstanbul'da sadece önemli durumlarda yapıldığı bilinmektedir. 7. yüzyıldan sonra dini ayinler kademe kademe azaltılmış, daha önceki dönemde yapılan kiliseye girişler ve törensel dönüşlerin azaldığı, kiliselerin boyut olarak küçüldüğü, törenlerin

[384] R. Ousterhout, a.g.e., 2008, s. 28.
[385] O. Demus, a.g.e., 1964, s. 11.
[386] Meryem Acara, Bizans Maden Sanatında Dini Törenler Sırasında Kullanılan (Liturjik) Eserler, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 42-43.

daha özel bir hale geldiği ve templon gibi kapalı kutsal mekânlara çekildiği açıkça görülmektedir[387].

Orta Bizans Dönemi litürjisinin daha mistik, özel ve içe kapalı bir biçim aldığı görülmektedir. Liturji esnasında hem kilisenin dışarıyla olan ilişkisi azalmış hemde ökaristi ayini cemaatin gözlerinden gizlenmiş oldu. Erken Bizans döneminde cemaatin liturjiye aktif katılımını sağlamaya çalışırken Orta Bizans döneminde bilinçli olarak liturjiden uzaklaştırıldı ve ökatisti ayini daha sembolik bir tören haline geldi. [388].

Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerde merkezde bir kubbe genellikle dört destek tarafından taşınmakta ve yüksek bir kasnak üzerine oturmaktadır. Kubbenin dört destek tarafından taşınması iç mekânda bir genişleme meydana geldiğini göstermektedir. Köşe mekânlar tonoz veya kubbelerle örtülü durumdadır. Kubbenin yüksek kasnağında ise pencere dizileri bulunmaktadır. Genel anlamda yapı planı mekânsal bir bütünlük göstermektedir. Aydınlanma soruncuda çözülerek kapsamlı bir resim programının alt yapısı hazırlanmıştır[389].

Ortaçağ Bizans sanatının en önemli ve en özgün plan tipi olan Kapalı Yunan Haçı planlı kiliseler; gerek mimarileri gerekse ikonografik programları ile başlı başına soyut bir sistem oluşturduğu görülmektedir[390]. Genel anlamda resim programı ve mimari birbirini tamamlar nitelikte olarak bir bütün halinde verilmiştir ve belirgin bir ilişki olduğu görülmektedir. Kiliseler dönemin kozmolojik düşüncesine uygun bir evren modelinde yapılmıştır. Esas olarak mekân bütünlüğünü bölmeyen dört sütün tarafından taşınan ve gökte asılı gibi duran bir kubbe "gökyüzünü", haç biçimini veren yüksek tonozlar, kemerler ve üst duvarlar İsa'nın yaşamının geçtiği Kutsal Topraklar'ı; kare planlı zemin üzerinde yükselmekte olan alt duvarlar, tonozlar ve nişler de "yeryüzünü" temsil etmektedir. Yapıların en tepede en kutsal bölüm olacak şekilde üç bölgeye ayrıldığı görülmektedir. Cenneti çağrıştıran kubbe, merkezde en tepede bulunmakta ve genellikle yuvarlak madalyon içinde büst şeklinde gösterildiği görülen en kutsal figüre yani İsa'ya yer verildiği görülmektedir[391]. Bizans'ta ikon tapınmanın bir aracı görülmüş ve kiliselerdeki dekorasyonun amacı izleyiciyi "eğitmek" değil onu doğrudan "kutsal"

[387] M. Acara, a.g.e., s. 46-47.
[388] Engin Akyürek, "Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı" *Sanatın Ortaçağı,* İstanbul 1997, s. 75.
[389] E. Akyürek, a.g.m., 1997, s. 76.
[390] E. Akyürek, a.g.m., 1997, s. 78.
[391] R. Ousterhout, a.g.e., 2008, s. 39.

ile karşı karşıya getirmeyi isteme düşüncesi olmuştur[392]. İsa figürü için, yeryüzünü izlediğini ve düzenlenmesi ve yönetilmesi hakkında sistemli bir biçim gösterdiği söylenebilir. İsa'nın bu görüntüsü için ek olarak "her şeyin hâkimi" olarak belirtildiği ifade edilmektedir. İkinci bölümde yani tonozlar ve duvar yüzeylerinde çoğunlukla İsa'nın hayatından sahneler olduğu görülmektedir. En alt bölümde ise; Azizler Korosu yer alır ve genellikle çerçevesiz olan figürler kiliseyi dolduran kişilerin bir parçası haline gelmiştir[393].

Kapalı Yunan Haçı planına sahip Kapadokya kaya kiliselerine bakıldığında, doğal ışığın etkileri inşa edilmiş bir kiliseye göre farklılık göstermektedir. Bu sebeple yüksek bir kubbeyi gereksiz görerek loş bir iç mekân kurgusu ve renkli, süslemelerin daha rahat görünmesi açısından çoğu kilisenin tonozları alçak tutulmuştur. Görsel vurgu kubbeden uzaklaşınca ikonografik vurgunun uzaklaştığı da görülmektedir. Başkent Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerde ise karmaşık yapısal formların seçimi bu yapıların amacının sadece yapısal değil, aynı zamanda dekoratif olduğunu da göstermektedir. Haç kolları üzerinde beşik tonoz yerine çapraz tonozlar bulunur. Dalgalı iç yüzeylere sahip dilimli kubbe, tonoz sistemini tamamlar niteliktedir. Kilisedeki mantık ve tutarlılık dikkate alındığında, süslemenin de aynı ilkelere uyduğu görülmektedir[394].

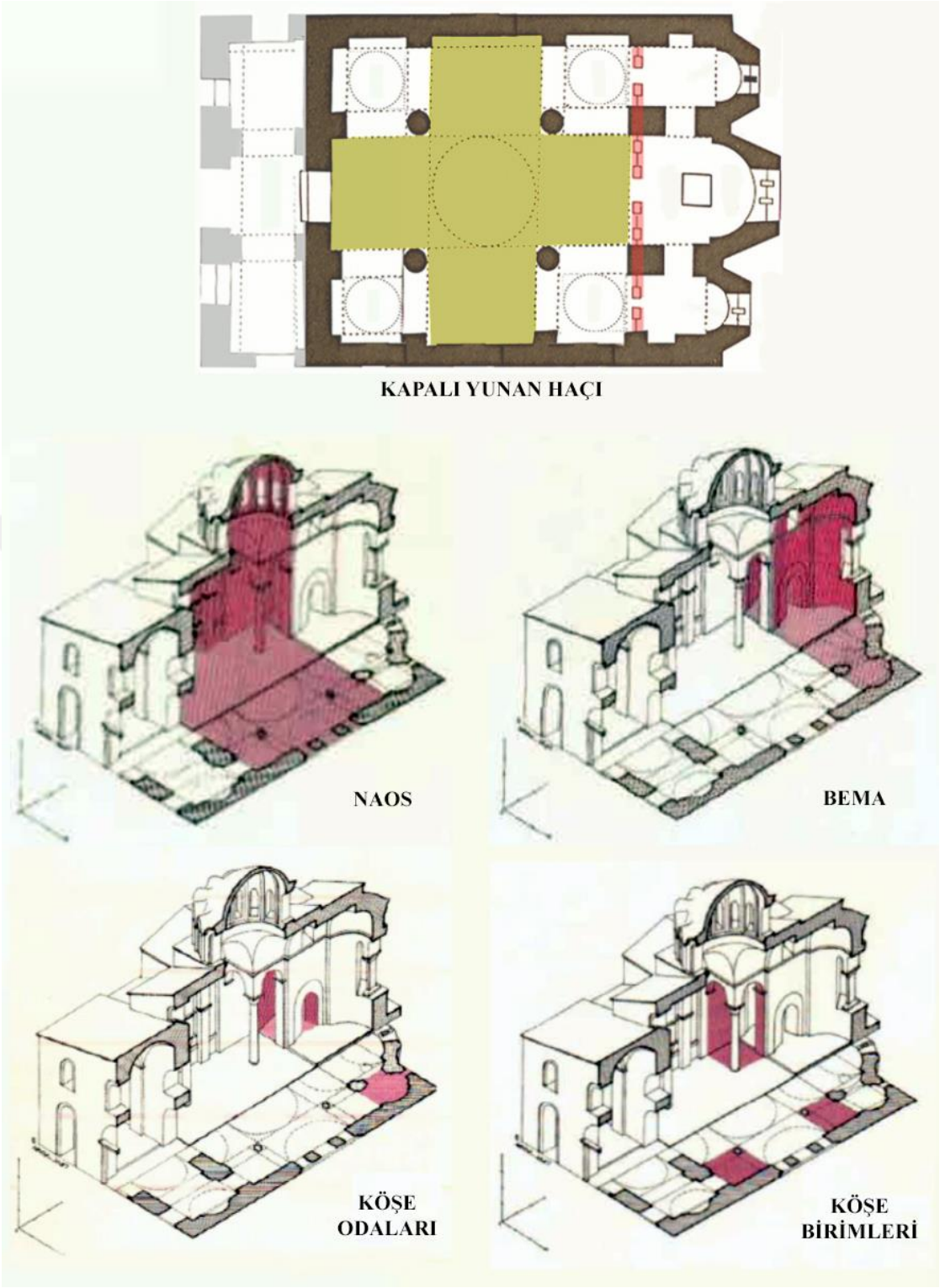
Plan şemasının çeşitlemeleri nedeniyle naosun tümü kare ya da dikdörtgen bir zemin planına sahip olabilir. Bemanın ayrı bir birim olarak ele alınmadığı ve apsislerin doğrudan doğu haç kolu doğu köşe birimlerine yaslandığı örneklerde zemin planı karedir (Kat. No: 53-92, 106, 110-111).

Bemanın ayrı bir birim olarak ele alınarak Yunan Haçı merkez alanın doğusuna eklendiği örneklerde, zemin planının tümü dikdörtgen bir form kazanır (Kat. No: 13-52, 105). Kubbenin iki destekle taşındığı yapılarda naos kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir forma sahip olur (Kat. No: 1-12).

Bazı yapılarda Yunan Haçı merkez alanın batısına fazladan bir birim eklenerek naosun dikdörtgen bir zemin planına oturması sağlanmıştır (Kat. No: 99-103). Naosun güneyine fazladan bir birim eklenmesine tek bir yapıda rastlanmaktadır (Kat. No: 104). Bu uygulamalarda naosun genişletilmesine yönelik bir amaç olduğu anlaşılır.

---

[392] E. Akyürek, a.g.m., 1997, s.
[393] R. Ousterhout, a.g.e., 2008, s. 39.
[394] R. Ousterhout, a.g.e., 2008, s. 260.

Çizim 1: Kapalı Yunan Haçı Plan Şeması ve Bölümleri
(Kalopise-Verte – Panayotide-Kessioglou 2010)

Naosun genişletilmesinin bir başka yöntemi haç kollarından doğu ve batıdakiler ya da sadece batı haç kolunun diğerlerinden derin tutulmasıdır (93-98, 107-109). Bu durum, Kapalı Yunan Haçı planına karakterini veren naos merkez kurgusunun

değişmesine neden olur. Kubbenin dört yönünde yer alan tonozlu haç koları eşit ölçülerde değildir ve bu nedenle plan şemasında izlenen haç formu Yunan Haçı'ndan farklılaşır. Ancak, kubbenin naostaki merkezi konumu, mimari yapının piramidal bir görünüm halinde zirvede yer alan kubbe etrafında toplanması ve destek sistemi gibi özellikler; haç formu farklı olsa da; yapıların Kapalı Yunan Haçı olarak tanımlanmasını sağlar.

Kapalı Yunan Haçı plan şemasına yapıların çoğunda, naosun batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir nartheks yer alır. Nartheksin iki bölümlü düzenlendiği[395] ya da nartheksi olmayan yapılar sınırlı sayıdadır[396]. Kaya mimarisinin kendine özgü sınırlılıkları nedeniyle Nevşehir Cambazlı Kilise'de (Kat. No: 1) ve Selime Derviş Akın Kilisesi'nde (Kat. No: 71) nartheks naosun güneyindedir. İstanbul'daki üç yapıda narthekslerin kuzey ve güney yönde yarım daire planlı olarak sonlandığı görülür (Kat. No: 14-15, 19). Bu durum, yaygın olmasa da, başkent mimarlığına özgün bir düzenleme olarak belirtilebilir.

Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerin apsis düzenlemelerinde farklılıklar görülür. Kiliseler tek apsisli ya da köşe odalarının da apsisli yapıldığı ve böylece üç apsisli de olabilir. İncelenen örnekler arasında üç apsisli yapılar sayısal olarak daha fazladır. Tüm kiliselerde orta apsis dışa taşkındır. Başkent yapılarında dışa taşkın ve dışta çok cepheli üç apsis uygulaması görülür[397]. Balkanlar ve Yunanistan yapılarında da başkent örneklerine benzer apsis düzenlemelerinin yaygın olduğu dikkat çeker.

Bemanın ayrı bir birim olarak ele alındığı kiliselerde köşe odalarının pastoforion olarak liturjik amaçlı kullanıldıkları kesindir. Ancak bemanın ayrı bir birim olarak ele alınmadığı ve apsislerin doğrudan naosa açıldığı yapılarda apsislerin liturjik kullanıma sahip olup olmadıkları kesin değildir. Kapadokya Bölgesi yapılarında bemanın ayrı bir birim olarak düzenlenmediği kiliseler yaygındır. Ancak üç apsis uygulamasının da yaygınlığı göze çarpar[398]. Kapadokya kiliselerinde yan apsisler önünde de altarlar yer alır. Resim programlarıyla beraber ele alındığında yan apsislerin ökaristiyle bağlantılı liturjik amaçlarla kullanıldığı düşünülür[399].

---

[395] Kat. No: 35-36, 38, 44, 48.
[396] Kat. No: 3-4, 6, 11-12,15, 58, 60-67, 72, 75-76, 79-87, 89-94, 98, 100, 104, 108.
[397] Sadece Theodoros Kilisesi'nde (Kat.No: 19) yan apsisler dışa taşkın değildir.
[398] Sadece, güney yönde fazladan iki destekli planıyla da farklılaşan Yusuf Koç Kilisesi'nde (Kat. No: 104) kuzey apsis yoktur.
[399] N. Ataç, a.g.e., 2015, s. 51-52.

Bemanın ayrı bir birim olarak ele alındığı kiliselerde köşe odaları kare ya da dikdörtgen planlıdır. Başkent örneklerinde köşe odalarının kuzey ve güney yönde yarım daire düzenlendiği yapılar yaygındır[400]. Apsisle beraber ele alındığında başkent kilislerine özgün bir özellik olarak köşe odalarının trikonkhos planlı olduğu söylenebilir. Ele alınan Kapalı Yunan Haçı planlı kiliseler arasında köşe odası trikonkhos planlı olan başkent dışında bir kilise tespit edilmemiştir.

Trikonkhos düzenlemesinin orta apsislerde kullanıldığı üç yapı tespit edilmiştir (Kat. No: 44-46). Yunanistan Poleponnesos'ta yer alan her üç yapı da manastırların katholikonu olarak inşa edilmiştir. Bu kiliseler, Erken Bizans Dönemi'nde manastır kiliselerinde karşılaşılan trikonkhos apsisli kiliselerin[401] Orta Bizans Dönemi mimarisine adapte edilmiş bir varyantı olarak ele alınabilirler.

Trikonkhos planının naosun tümüne adapte edildiği tek Kapalı Yunan Haçı planlı kilise Sırbistan/ Karadağ St. Thomas Kilisesi'idir. Bu kilisede kuzey ve güney haç kolları naos karesinden dışa taşkın biçimde yarım daire planlı olarak sonlanır. Apsisle beraber ele alındığında kilise doğu, kuzey ve güney olmak üzere üç kenarda yarım daire biçiminde eksedralara sahip trikonkhos bir plana sahiptir. Kilise trikonkhos plan şeması ve Kapalı Yunan Haçı plan şemasının birleştirildiği tek yapı olarak ele alınabilir[402].

Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki yapılarda naosun merkezini oluşturan dokuz birimli bölüm dört kenarda duvarlar ya da duvar payandalarına oturur. Buna bağlı olarak iç mekânda en önemli statik öğe, merkezdeki kubbeyi taşıyan desteklerdir. Desteklerde sütun ya da paye tercih edilmiştir. Payeler kare, dikdörtgen ya da L kesitlidir. Desteklerin sayısı ve biçimi plan şemasının varyasyonlarının belirlenmesinde temel hareket noktasını oluşturur.

---

[400] Sadece Pantokrator Manastırı Güney (Kat. No: 18), Mangana Aziz Georgios Manastırı (Kat. No: 106) kiliseleri ve Atik Mustafa Paşa Cami'nde (Kat. No: 107) köşe odaları trikonkhos planlı değildir. Pammakaristos Manastır Kilisesi paraklesionu (Kat. No: 16) Kapalı Yunan Haçı planlıdır. Ancak köşe odaları trikonkhos planlı değildir. Yapı kilise olmadığı için değerlendirme dışında tutulmuştur.

[401] Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen trikonkhos apsisli üç nefli kiliselerde, trikonkhos plânlı doğu bölüm kilisenin bema işlevini üstlenmiştir. Bemanın orta nefe açılan kemerli açıklığının önüne templon, kubbeli alanın ortasına ise altar yerleştirilmiştir. Trikonkhos plânın Mısır'da manastır kiliselerinde ortaya çıktığı ve buradan diğer bölgelere yayıldığı kabul edilmektedir. Öztaşkın, G. 2013, s. 212, dn. 417.

[402] S. Ćurčić, a.g.e., 2010, s. 338.

3.2. Tipoloji

3.2.1. Diğer Araştırmacıların Tipoloji Önerileri

Bizans mimarisi üzerine yapılmış birçok çalışma, meydana çıkan plan tiplerine bakıldığında gelişimin ana çizgilerini meydana getiren ortak öğeleri tipolojiye dayanarak vurguladığı görülmektedir[403]. Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki yapılar üzerine bugüne kadar değerlendirmelerde bulunan araştırmacıların tipoloji önerilerinde merkezdeki kubbeyi taşıyan desteklerin sayısının ve biçimlerinin temel alındığı görülür (Tablo 1).

Bu konu hakkında en erken tarihli görüşü ileri süren Adolf Struck (1909) Yunanistan/Argolis'te bulunan Kapalı Yunan Haçı (*kreuzkuppelkirchen*) planlı kiliseleri sütun sayılarına göre gruplandırır. Bu yapıları iki (*zweisaulen*) ve dört sütunlu (*viersaulen*) yapılar olmak üzere ele alır. İki destekli yapılarda kubbenin kilisenin bema ve naos toplam alanının merkezine; dört detekli yapılarda kubbenin bema, naos ve nartheks toplam alanının merkezine konumlandığını belirtir[404].

Gabriel Millet (1916) Kapalı Yunan Haçı plan şemasında (*l'eglise cruciforme*) değerlendirilmesi gereken ana kıstasın bema ve naos ilişkisinde aranması gerektiğini ifade eder. Plan şemasını "Kompleks Tip" (*l'eglise complexe*) ve "Basit Tip" (*l'eglise simple*) olarak iki gruba ayırır. Kompleks Tip'te bema ayrı bir birim olarak naosun doğusuna yerleştirilerek üç apsisli kutsal alan oluşturulmuştur. Basit Tip'te ise bema haç plan içerisinde kalmaktadır. Kompleks Tip (gelişmiş) olarak ele aldığı yapıların başkentte görüldüğünü, Basit Tip'in ise Yunanistan ve başkentten uzak diğer eyaletlerde daha yaygın olduğunu belirtir[405]. Başkent örneklerinin daha önce uygulanmış deneyimler olmadan ortaya çıkamayacak kadar mükemmel bir plana sahip oldukları görüşündedir. Bu nedenle plan şemasının ilk örneklerinin Basit Tip'te ve başkent dışında aranması gerektiğini savunur[406].

J. Arnott Hamilton (1933), Kapalı Yunan Haçı (*cross in square*) plan şemasındaki kiliseler hakkındaki tipoloji önerisinde Struck ve Millet'in görüşlerini

[403] R. Ousterhout, a.g.e., 2008, s. 28.
[404] Adolf Struck, *Vier Byzantinische Kirchen Argolis*, Athenische Mitteilungen, Athens 1909, s. 217-221.
[405] Gabriel Millet, *L'Ecole Grecque Dans I'Architcture Byzantine,* Ernest Leroux, Paris 1916 s. 55-56.
[406] G. Millet, a.g.e., 1916, 69 vdd.

birleştirir ve geliştirir. Hamilton'ın tipolojisine göre plan şeması "İki Sütunlu (*Tip I*)" ve "Dört Sütunlu (*Tip II*)" olarak iki ana gruba ayrılır. Dört Destekli yapılar apsis ve doğu haç kolu arasında ayrı bir birim olarak bemanın yer aldığı (*Tip IIA*) ve ayrı birimin olmadığı (*Tip IIB*) kiliseler olarak alt varyantlara ayrılır. Tip I ve IIA İstanbul'da, Tip IIB ise eyaletlerde yaygındır[407].

Anastasios K. Orlandos (1939-1940) Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki yapılar hakkında kendisinden önceki görüşleri geliştirir ve büyük oranda kabul görmüş bir tipoloji oluşturur[408]. Orlandos'a göre birinci grup altında ele alınan Kompleks Tip (Gelişmiş Tip / Başkent Tipi) kiliselerde bema bölümü ayrı bir birim olarak ele alınmakta ve buna bağlı olarak, pastoforion hücreleri bağımsız birimler olarak ortaya çıkmaktadır. Naos kare veya kareye yakın dikdörtgen, köşe birimleri kare planlıdır. Kubbe dört sütuna oturur ve haç kolları beşik tonoz ile örtülüdür. Doğu köşe birimlerinin ve köşe odalarının ve örtüleri ayrılmıştır. İkinci grup olarak ele alınan Yarı Kompleks kiliselerde doğu haç kolu tonozu apsisle birleşmiş durumdadır. Doğu köşe odaları ve pastoforion hücreleri tek bir örtü ile kaplanır. Bu nedenle bema ve pastoforion odaları bağımsız bölümler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu örneklerde doğu haç kolu ile pastoforion hücreleri arasında kapılar yer alır. Kubbe dört sütun ya da paye ile taşınır. Üçüncü grup (Basit Tip / Taşra Tipi) kiliselerde merkezinde dört destekle taşınan kubbe yer alan kare veya kareye yakın dikdörtgen bir şema içine bir haç oturtulmakta, doğu duvara ise doğrudan apsis ya da apsisler yerleştirilmektedir. Dördüncü grup ise "İki Destekli" kiliseleri kapsar[409].

Semavi Eyice (1980) diğer araştırmacılardan farklı olarak tipolojisinde kubbeyi taşıyan desteklerin sayısı yerine biçimlerini temel almıştır. Eyice'ye göre Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki yapılar "Sütun ya da Payeli (Kompleks Tip)" ve "Köşe Duvarlı (Basit Tip)" olarak ele grupta ele alınabilir[410].

---

[407] J. A. Hamilton, J. A.g.e., 1956, s. 56-57.

[408] Anastasios K. Orlandos, *Archeion tōn Byzantinōn mnēmeiōn tēs 'Ellados 5*, Hē en Athēnais Archaiologikē Hetaireia, Atina, 1939-1940, s. 5-10. Orlandos'un yayınına ulaşılamamıştır. Bilgi S: Pekak'tan alınmıştır. S. Pekak, a.g.m., 2008, 96.

[409] S. Pekak, a.g.m., 2008, s. 96. Serap Yinsel, ve Sacit Pekak, *Tirilye (Zentinbağı) Hagios Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi*, İstanbul 2018, s. 129-131.

[410] S. Eyice, a.g.e., 1980, s. 115-116.

<table>
<tr><th></th><th>İki Destekli</th><th colspan="3">Dört Destekli</th><th>Köşe Duvarlı</th></tr>
<tr><td>Struck</td><td>İki Sütunlu</td><td colspan="3">Dört Sütunlu</td><td>.....</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Millet</td><td colspan="5">Kompleks</td></tr>
<tr><td colspan="5">Basit</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Hamilton</td><td rowspan="2">Tip I</td><td colspan="3">Tip II</td><td rowspan="2">.....</td></tr>
<tr><td colspan="2">Tip IIA</td><td>Tip IIB</td></tr>
<tr><td>Orlandos</td><td>Grup IV</td><td>Grup I
(Kompleks)</td><td>Grup II
(Yarı kompleks)</td><td>Grup III
(Basit)</td><td>.....</td></tr>
<tr><td>Eyice</td><td>.....</td><td colspan="3">Kompleks</td><td>Basit</td></tr>
</table>

Tablo 1: Tipoloji Önerileri Karşılaştırma Tablosu

Bizans Dönemi mimarisi üzerine saha araştırmalarının artmasıyla, özellikle Anadolu'da, Kapalı Yunan Haçı plan şeması altında değerlendirilen kiliselerin sayısı artmıştır. Bu duruma paralel olarak plan şemasının farklı varyantları tespit edilmiş ya da elde edilen bulgular neticesinde varyant önerilerinde bulunulmuştur.

Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerde naosun batısına fazladan iki sütun daha yerleştirilen örnekler esas olarak kare içinde haç merkezli yapıları nedeniyle Kapalı Yunan Haçı planlı, ancak plan şemasının "uzatılmış" (*extended*) farklı bir varyantı olarak ele alınır[411].

Uzatılmış varyant ile naosun dikdörtgen oluşuyla benzer bir grup yapı daha bulunur. Bu yapılarda naosun merkez tasarımındaki haç biçimi farklıdır. Çoğunlukla batı kolu diğerlerinden derin tutulmuştur. Bu nedenle naos, uzatılımış varyantta olduğu gibi, dikdörtgen bir zemin planına sahiptir. Ancak kubbe yine de dört destekle taşınmaktadır. Bu tip yapılar "bazilikal yunan haçı" planlı olarak adlandırılır[412].

[411] C. Mango, I. Sevcenko,a.g.e., 1973, s. 239.
[412] S. Aksöyek, a.g.e., 2009, s. 137.

3.2.2. Tipoloji Önerisi

Kapalı Yunan Haçı plan şeması hakkında araştırmaların artmasıyla bilinen örneklerin sayısı artmış, buna bağlı olarak da farklı tiplerinin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle plan şeması üzerine bütüncül bir tipoloji tanımlaması yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Plan şemasının temel özelliği naosun merkezinde kare içerisine yerleştirilmiş dört yönde tonozlarla genişleyen kubbe bulunmasıdır. Ancak özellikle genişletilmiş (*extended*) olarak tanımlanan kiliselerde naos düzeni faklılaşır. Genişletilmiş yapıların altı destekli olanlarında zemin planı bazilikal bir düzen gösterir. Dört destekli olanlarında ise naosun haç biçimi Latin haçı formundadır. İki destekli yapılarda da köşe birimlerinin bazılarının olmadığı bu nedenle naos biçimi farklılaşan örnekler bulunur.

Bu durum Kapalı Yunan Haçı plan şemasının, yatay eksende iki boyutlu plan düzenleminin yanı sıra dikey eksendeki kademeli yüksekliklere sahip olmasıyla açıklanabilir. Plan şemasının; naosun yatay eksende Yunan haçı formlu olmasının yanı sıra; göz ardı edilmemesi gereken en önemli karakteri piramidal bir görünüm halinde merkezde yer alan kubbeye doğru yükselen mimari yapıya sahip oluşudur[413]. Bu özelliği ile Kapalı Yunan Haçı planlı yapılar, zemin planları açısından biçimsel benzerlik gözlenen kubbeli bazilikalardan ayırt edilebilir.

Buradan hareketle plan şemasının belirleyici unusurunun dikey yöndeki piramidal karakteri olduğu söylenebilir. Dolayısıyla mimarinin dikey yapısı ele alınan kilisenin "Kapalı Yunan Haçı" olarak tanımlanıp tanımlanamayacağının ilk belirleyici noktasıdır. Katologda ele alınan yapıların tümü bu ortak özelliğe sahiptir.

Dikey eksendeki mimari yapının tüm örneklerdeki aynılığı, plan şemasının ana tiplerinin tespitinde naosun yatay eksendeki iki boyutlu plan niteliklerinin temel alınması gerekliliğini ortaya koyar. Bu durumda naosun yapısı belirleyici olur. Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki yapılarda naos dış kenarlarda düz duvarlarla sınırlanır ve naos içerisindeki tek yapısal öğe kubbeyi taşıyan desteklerdir. Dolayısıyla, daha önceki tipoloji yaklaşımlarında olduğu gibi, ana tiplerin belirlenmesi taşıyıcı durumdaki desteklerin sayılarına ve biçimlerine göre yapılabilir (Tablo 2).

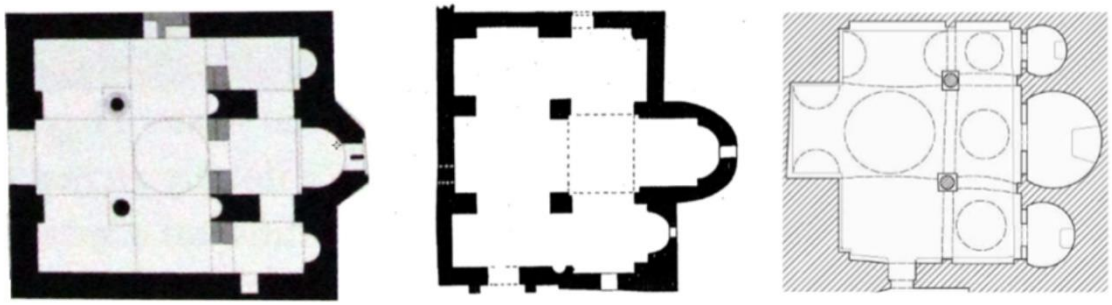
[413] S. Eyice, a.g.e., 1973, s. 82. R. Ousterhout, a.g.e., 2011, s. 39.

Bu açıdan ele alındığın Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki kiliseler, "İki Destekli (Tip 1)", "Dört Destekli (Tip 2)", "Altı Destekli (Tip 3)" ve "Köşe Duvarlı (Tip 4)" olarak dört ana tipe/gruba ayrılır.

Destekler sütun ya da payedir. Payeler kare kesitli, dikdörtgen kesitli ve L kesitli olabilir. Bu durum naosun genel karakterini etkilemez. Daha önce de belirtildiği üzere, Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki kiliselerde naosun merkezini dokuz birime bölünmüş bir kare oluşturur. Karenin merkezindeki kubbe dört yönde haç kollarıyla genişler ve haç formu oluşur. Karenin çapraz ekesenlerinde ise köşe birimleri yer alır (Çizim 1). Bu düzende köşe birimlerinin naos içerisindeki konumlarını belirleyen tek farklı destek sistemi köşe duvarı kullanımıdır. Köşe duvarlı yapılarda çapraz eksenlerdeki köşe birimleri haç kollarıyla dar kapı açıklıklarıyla bağlanır. Sütun ya da payeli kiliselerde ise köşe birmlerinin haç kollarıyla bağlantıları, haç kollarının kubbeli merkezle olan bağlantısıyla aynı genişliktedir. Bu nedenle, S. Eyice'nin tipoloji yaklaşımından[414] hareketle köşe duvarlı kiliseler ayrı bir ana tip altında gruplanabilir.

Tip 1'in beliryeci unsuru desteklerin konumudur (Çizim 2). Desteklerin konumlarına göre naosun köşe birimlerinden doğu ya da batıdakiler yoktur. Desteklerin naos içerisindeki konumlarına göre "Destekleri Batıda Yer Alan (Tip 1a)" ve "Destekleri Doğuda Yer Alan (Tip 1b)" olmak üzere iki alt tipe ayrılır.

Tip 1a olarak tanımlanan "Destekleri Batıda Yer Alan" kiliseler grubu altında on yapı kataloglanmıştır. Bu örneklerin Yunanistan (Kat. No: 2-6) ve Kapadokya Bölgesi'nde (Kat. No: 7-10) yoğunlaştığı görülür. Bunların dışında ise tek bir örnek Bafa'da (Kat. No: 1) tespit edilmiştir.

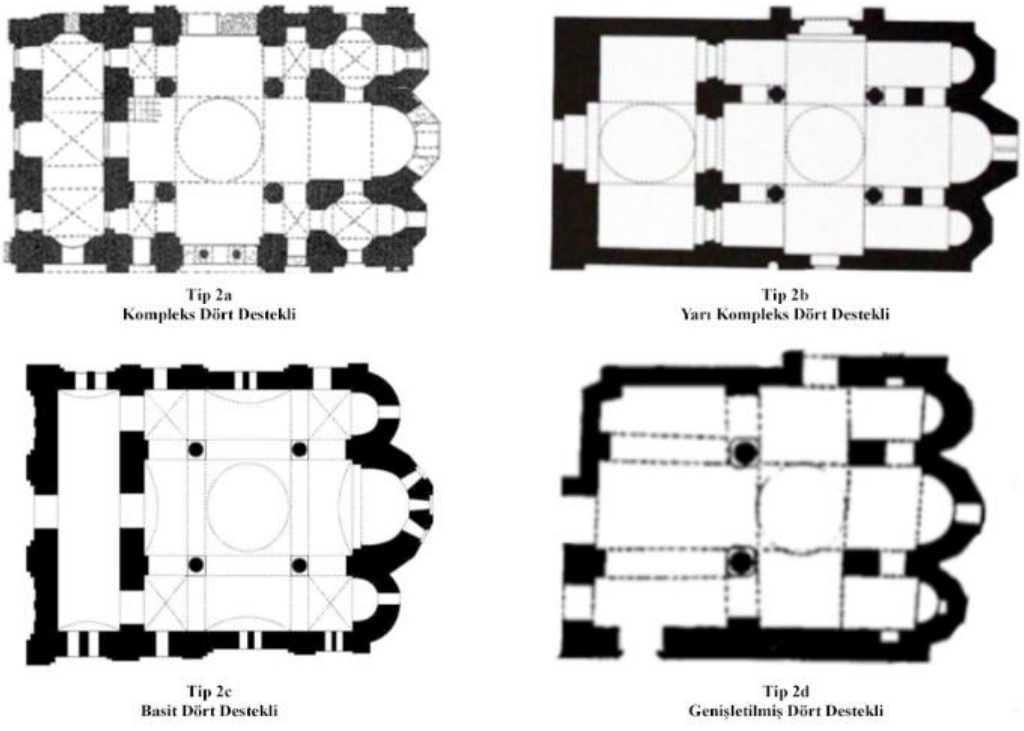
Çizim 2: İki Destekli Yapılar ve Çeşitleri

[414] S: Eyice, a.g.e., 1980, s. 115-116.

Yunanistan örneklerinde bemanın ayrı bir birim olarak naosun doğusuna eklendiği görülür. Bu yapılarda doğu haç kolu tonozu bemayı örter ve bemanın iki yanında pastoforion odaları yer alır. Bafa Kapıkırı Adası'ndaki kilise de bemanın ayrı bir birim oluşuyla Yunanistan örneklerine yaklaşır. Kapıkırı Adası'ndaki kilisede pastoforion hücreleri naostan duvarlarla ayrılmışken, Yunanistan'da tespit edilen kiliselerde pastoforion hücreleri naostan templon ile ayrılmıştır. Bafa'da ise batılarında düz yoktur. Bemanın ayrı bir birim olarak naosun doğusuna eklenmiş olduğu bu yapılar "Destekleri Batıda Yer Alan Kompleks Tip (Tip 1a.I)" olarak gruplanabilir (Kat. No: 1-6).

Destekleri batıda yer alan örneklerin diğer alt grubu oluşturan kiliselerde bema ayrı bir birim değildir. Doğu haç kolu apsisle sonlanır ve pastoforion odaları bulunmaz. Bu nedenle kiliseler "Destekleri Batıda Yer Alan Basit Tip (Tip 1a.II)" olarak gruplanabilir (Kat. No: 7-10).

"Destekleri Doğuda Yer Alan (Tip 1b)" grubundaki yapılar grubuna ait sadece iki yapı tespit edilmiştir (Kat. No: 11-12). Göreme'deki bu kiliselerde doğu haç kolu ve köşe birimlerine doğrudan apsisle bağlanır. Bu nedenle yapıların her ikise de basit olarak tanımlanabilecek aynı niteliğe sahiptir.

Çizim 3: Dört Destekli Yapılar ve Çeşitleri

Kapalı Yunan Haçı plan şemasının en yaygın grubunu "Dört Destekli (Tip 2)" kiliseler oluşturur. Bu tip altında seksenbeş yapı incelenmiştir (Kat. No: 13-98). Dört destekli örnekler plan şemasının tüm karakterini eksiksiz yansıtır. Naos dokuz birimden oluşan kare ya da kareye yakın planlıdır. Merkezde dört serbest destekle taşınan kubbe yer alır. Haç kolları beşik tonoz örtülüdür. Köşe birimleri ise küçük kubbe ya da tonoz örtülüdür.

Dört serbest destekli grubun alt tiplerinin belirlenmesinde, naosun bemayla olan ilişkisi temel alınmıştır[415]. Bu yaklaşımla ele alındığında Tip 2'nin "Kompleks Dört Destekli (Tip 2a)" , "Yarı Kompleks Dört Destekli (Tip 2b)" ve "Basit Dört Destekli (Tip 2c)" olmak üzere üç alt grubu belirlenir. Bunların yanı sıra haç kolları derinliklerinin farklı tutulduğu yapılar ayrı bir çeşitleme olarak ele alınmalıdır[416]. Tip 2'nin bir varyantı olan bu kiliseler "Genişletilmiş Dört Destekli (Tip 2d)" adı altında dördüncü alt tipi oluşturur (Çizim 3).

Tip 2a grubundaki kompleks (gelişmiş) yapılarda (Kat. No: 13-46) bema ayrı bir birim olarak naosun doğusuna eklenmiştir. Bu nedenle tüm zemin planı dikdörtgen bir form kazanır. Ana apsis önünde, doğu haç kolu tonozundan ayrı olarak, bema tonozu yer alır. Patsoforion hücrelerinin örtüleri de köşe birimlerinin örtülerinden ayrıdır. Böylece hücreler bağımsız birer birim olarak karşımıza çıkar. Tip 2a İstanbul'da yaygındır ve bu nedenle "Başkent Tipi" olarak da adlandırılır[417].

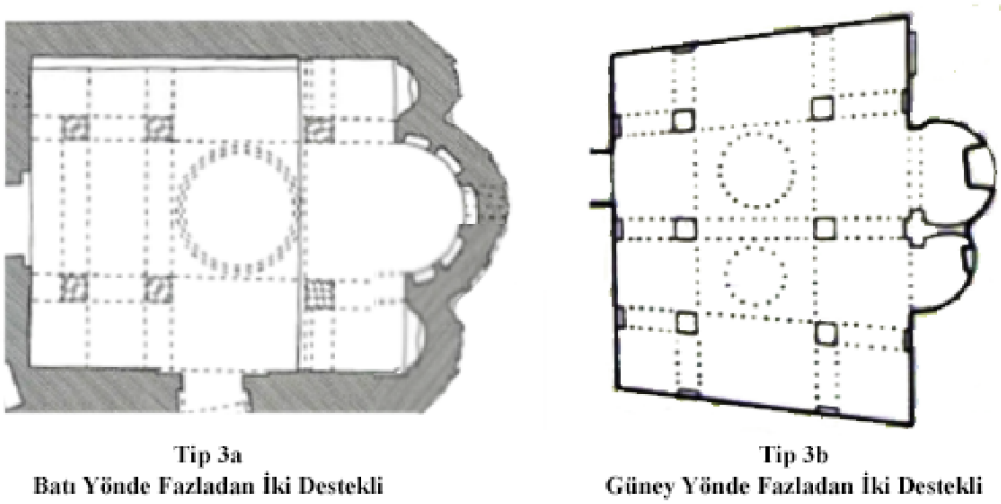
Tip 2b grubundaki yarı kompleks yapılarda (Kat. No: 47-52) bema naosun doğusunda ayrı bir birim olarak yer alır. Ancak örtü sistemindeki düzenleme kompleks yapılardan farklıdır. Tip 2b grubundaki yapılarda doğu haç kolu tonozu apsise doğru derinleşerek bemayı da örter. Benzer şekilde köşe birimlerinin örtüleri de doğuya doğru derinleşerek patsoforion odalarını örter. Bu nedenle patsoforion odaları bağımsız birer birim olarak algılanmazlar.

Tip 2c grubundaki yapılarda (Kat. No: 53-92) bema için naostan ayrılmış bir birim yer almaz. Apsis doğrudan doğu haç koluna yaslanır. Bu nedenle bema alanı doğu haç kolu sınırları içinde kalır. Naos ve bemanın ayrı olmayışı ve bu nedenle Tip 2a'ya kıyasla daha sade bir yapı göstermesi nedeniyle "basit" olarak adlandırmak

[415] Varyant belirlemede naos bema ilişkisine bakılması gerektiği ilk olarak G. Millet tarafından önerilmiştir (1916, 55-56). Bu öneri J. A. Hamilton (1956, s. 56-57) ve A. K. Orlandos (1939-1940, s. 5-10) tarafından kabul görmüştür.
[416] Bu tip yapıların Kapalı Yunan Haçı plan şemasının bir çeşitlemesi olarak ele alınması gerektiği ifade edilir (C. Mango ve I. Sevcenko, 1973, s. 239).
[417] A. K. Orlandos, a.g.e., 1939-1940, s. 5-10.

mümkündür. Örneklerine İstanbul dışındaki coğrafyalarda rastlanması nedeniyle "Taşra Tipi" olarak da tanımlanır[418].

Tip 2d grubundaki yapılarda (Kat. No: 47-52) haç kollarından batı ve doğudakiler ya da sadece batıdaki haç kolu diğerlerinden daha derindir. Bu nedenle naos dikdörtgen planlıdır ve plan şemasına karakterini veren haç formu farklılaşır.

Çizim 4: Altı destekli Yapılar ve Çeşitleri

"Altı Destekli (Tip 3)" yapı grubunun (Kat. No: 99-104) temel özelliği naosun kare planlı merkez alanına bir yönde fazladan birim eklenmesidir. Bu birim naos içine yerleştirilmiş fazladan iki destekle taşınan ayrı örtülere sahiptir. Bu birimin ve dolayısıyla desteklerin naos içindeki konumlarına göre "Batı Yönde Fazladan İki Destekli (Tip 3a)" ve "Güney Yönde Fazladan İki Destekli (Tip 3b)" olmak üzere iki alt tipe ayrılır.

Tip 3b altında incelenen güney yönde fazladan desteklere sahip Nevşehir Yusuf Koç Kilisesi (Kat. No: 104) tek başına sıradışı bir örnek olarak karşımıza çıkar. Kilise naosu dokuz destek ile on iki bölüme ayrılmıştır. Bunlardan merkezdeki ikisi kubbelidir. Yapı merkezdeki kubbelere doğru yükselen pramidal bir düzene sahiptir. Kubbe akslarında doğu duvarda iki apsisi bulunur. Köşe eksenlerdeki birimler düz tavanlı, kubbeli birimle kenar yapan birimler ise tonoz örtülüdür. Bu nitelikleri nedeniyle yapı "İkiz Kapalı Yunan Haçı" olarak da tanımlanır[419]. Kilisenin sıradışı planı ilk olarak dört destekli olarak planlanmış ve daha sonra güneydeki birimin eklenmiş olabileceğini düşündürür. Ancak kayaya oyma kiliselerde bu ve benzeri yapısal

[418] A. K. Orlandos, a.g.e., 1939-1940, s. 5-10.
[419] L. Rodley, a.g.e., 1985, s. 152.

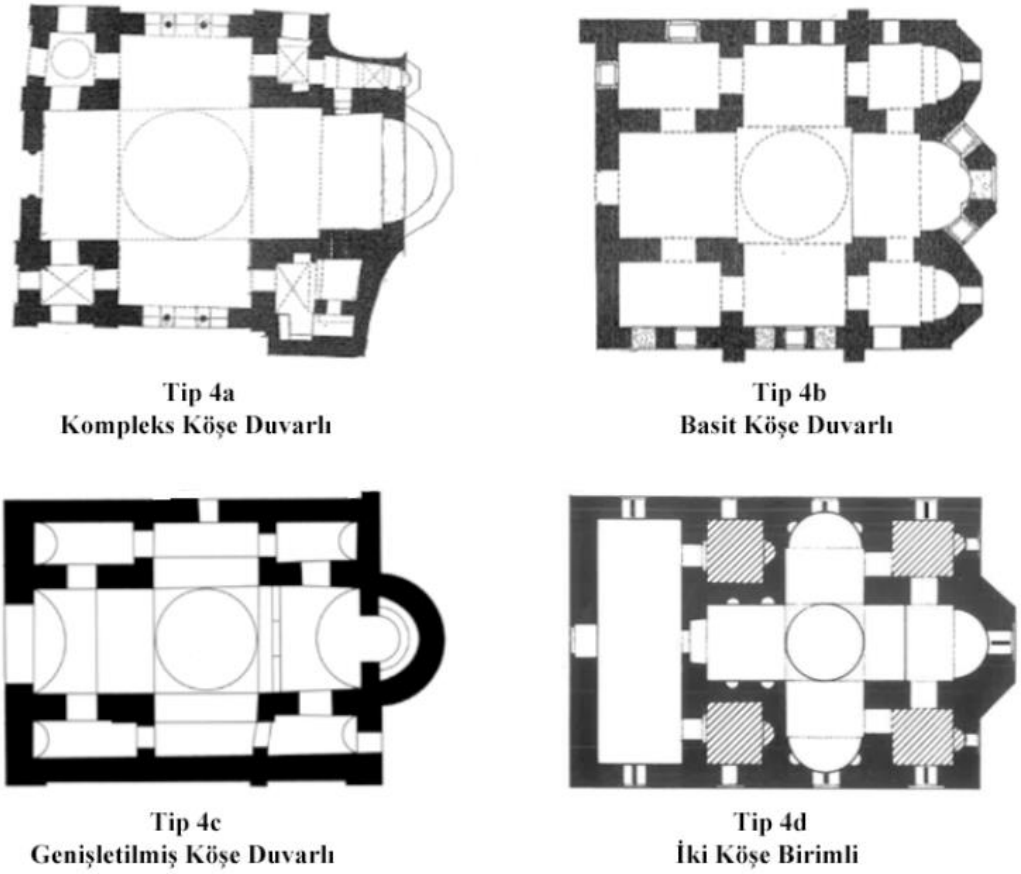
değişklikliklerin tespiti zordur. Yusuf Koç kilisesinin resim programındaki bütünlük ve uyum ele alındığında kilisenin Tip 3b olarak ele alınması gerekir.

Tip 3a grubundaki yapılarda naosun dokuz birimli merkez alanının batısına fazladan üç birimli bir alan yerleşir (Kat. No: 99-103). Böylece naos içerisinde karşılıklı üçer sütun bulunan dikdörtgen bir plan yansıtır. Tip 3a grubundaki Kapalı Yunan Haçı planlı merkez alan batıya doğru genişletildiği anlaşılır.

Tip 3a (Batı Yönde Fazladan İki Destekli) ve Tip 2d (Genişletilmiş Dört Destekli) grubundaki yapılar naosun doğu-batı doğrultusunda uzatılarak bazilikal bir form kazanmaları açısından benzer bir forma sahiptir. Bu nedenle bazı araştırmacılar her iki gruptaki yapıları birlikte değerlendirir[420]. Tip 3a grubundaki Başara Güney Kilise (Kat. No: 103), Tip 3d grubundaki Kıbrıs Hagios Philon (Kat. No: 93) ve Kıbrıs Panagia Angelotsitsi (Kat. No: 95) kiliseleri Erken Bizans dönemi üç nefli bazilikaları üzerine inşa edilmiştir. Bu durumun Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerin inşasını etkilediği ve bazilikal planlı erken evreye uygun bir tasarım sağlanması amacıyla inşa esnasında Kapalı Yunan Haçı planının genişletilerek uygulandığı düşünülür[421].

Erken Bizans dönemi bazilikalarının kubbeli yapılara dönüştülme ihtiyacı nedeniyle inşa edilen yapıları ayrı bir grup olarak ele alan araştırmacılar da bulunur. Bu araştırmacılar altı destekli ve genişletilmiş Kapalı Yunan Haçı yapıların yanı sıra bazı kubbeli bazilikaları da[422] aynı grup içerisinde değerlendirir. Bu gruptaki yapılar Kapalı Yunan Haçı planına bir geçiş aşaması olarak değerlendirilerek "Transitoire (geçici / geçiş) Planlı" ya da "Üç Nefli Yunan Haçı Planlı" olarak tanımlanır[423].

[420] A. Tiryaki, a.g.e., 2007, s. 142-147. S. Evcim, a.g.e., 2015, s. 118-120.
[421] S. Evcim, a.g.e., 2015, s. 119-120. S. Evcim herhangi bir erken dönem bazilikasını dönüştürme ihtiyacı olmadan inşa edilen kaya kiliselerinin (Ayazin A, Kıyır Alinin İni) yakınlarındaki örnek yapılardan (Başara Güney Kilise) ilham alınarak inşa edilmiş olabileceğini ifade eder. Ayrıca kayaya oyma yapılarda galeri yapılamaması nedeniyle naosun genişletilmesinin faydasına değinir.
[422] Selçikler A Kilisesi, Amorium Aşağı Kilise, Antalya Kydna Kilisesi, Kaş Apollonia Yukarı Kilise, Skripou Koimesis Kilisesi bu grup altında ele alınan kubbeli bazilikalardır.
[423] C. Erel, a.g.e., 2008, s. 126-127, 142-146.

Çizim 5: Köşe Duvarlı Yapılar ve Çeşitlemeleri

"Köşe Duvarlı (Tip4) grubu altında ele alınan yapıların ortak özelliği kubbenin dört serbest destek yerine L biçimli köşe duvarları üzerinde yükselmesidir. Tüm kiliselerde kubbeyi taşıyan L biçimli duvarların naos kenar duvarları üzerindeki karşılarında duvar payeleri yer alır. Bu nedenle köşe birimleri haç kollarıyla dar kapılar ile bağlanır. Köşe birimleri kare ya da dikdörtgen planlıdır. Tip 4'ün alt tiplerinin belirlenmesi, Tip 2'de olduğu gibi, naosun bemayla ilişkisi ve zemin planının genişletilmesi üzerinden tanımlanabilir. Böylece "Kompleks Köşe Duvarlı (Tip 4a)" (Kat. No: 105), "Basit Köşe Duvarlı (Tip 4b)" (Kat. No: 106) ve "Genişletilmiş Köşe Duvarlı (Tip 4c)" (Kat. No: 107-109) olarak sınıflanabilir. Ayrıca özel bir durum olarak iki kilisede (Kat. No: 110-111) batı naosa açılan kapıları yoktur. Bu kiliselerde batı köşe odaları narthekse açılır. Bu nedenle iki kilise "İki Köşe Birimli (Tip 4d) ayrıca olarak gruplanmıştır.

3.3. Kronoloji

Kapalı Yunan haçı plan tipi 8. ve özellikle 9. yüzyıllarda yeni bir plan tipi olarak ortaya çıkmıştır. Erken Bizans döneminde sıkça rastladığımız büyük bazilikalardan farklı olarak daha küçük boyutlu merkezinde bir kubbenin bulunduğu yapılar görünmeye başlar. Orta Bizans Dönemi boyunca kapalı Yunan haçı plan tipi, farklı çeşitlemeleriyle imparatorluğun tüm bölgelerinde görülmektedir. Gelişmiş tip Bithynia, Trakya, Bulgaristan, Rusya ve Trabzon'da; basit tip Anadolu, Ege Adaları ve Girit'te uygulamaları görünmektedir[424]. Kapalı Yunan haçı plan tipinin Bizans mimarisinde, ilk kez başkentte mi uygulandığı, ya da başkent dışında mı uygulandığı düşünceleri uzun zaman boyunca tartışma konusu olmuştur.

Orta Bizans dini mimarisinde, Konstantinopolis'te, 9.yy.'ın son çeyreğinde, Büyük Saray içinde I. Basileios tarafından yaptırılan iki kilise ile başlamış olduğu bilinmektedir[425]. Bu yapılardan biri 864'te tamamlanan St. Mary kilisesi, diğeri ise 880'de tamamlanan Nea Ekklesia (Yeni Kilise) 'dir; bu iki yapıda günümüze ulaşmamıştır[426]. Buchwald, farklı bir görüş olarak başkentteki ilk örnek olarak birçok araştırmacı tarafından 11. – 12. yüzyıllara tarihlenen H. Ioannes Prodromos (Hırami Ahmet Paşa Camii) Kilisesi olduğunu ileri sürmekte ve yapıyı 9. yüzyıla tarihlemektedir[427]. İstanbul'da bu plan tipinin günümüze ulaşabilen diğer en erken örnekleri olarak 9. yy.'ın II. yarısına tarihlendirilen Atik Mustafa Paşa Camii ve 907 yılı civarında inşa edildiği bilinen Fenari İsa Cami (Lips Manastırı) Kuzey Kilisesi'dir. Başkentte tarihlenebilen diğer bir kapalı Yunan haçı planlı yapı ise, İmparator I. Romanos Lekapenos (920-944) tarafından, 920 ile 922 yılları arasında yaptırılan Myrelaion Manastırı Kilisesi'dir[428].

Diğer bölgelerdeki Kapalı Yunan Haçı plan şemasına sahip yapılara bakıldığında başkent yapılarından daha küçük boyutlu ve basit görünümde bazı kiliseler kronoloji açısından dikkat çeker. Side'de bulunan iki kilise Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerin en erken tarihli örnekleri durumundadır. "ee" kilisesi 7.-8. yüzyıllara[429], Piskoposluk

[424] S. Pekak, a.g.m., 2009, s. 146.
[425] R. Krautheimer, a.g.e., 1984, s.259.
[426] R. Krautheimer, a.g.e., 1984, s.259.
[427] H. Buchwald, a.g.e., 1977, s. 290.
[428] T. F. Mathews, a.g.e., 1976, s. 209.
[429] S. Eyice, a.g.e. 1958, s. 35-42. S. Eyice, a.g.e. 1960, s. 53-60.

Sarayı içindeki küçük kilise ise 7. yüzyıla tarihlenmektedir[430]. Tirilye Fatih Cami de Kapalı Yunan haçı plan tipinin en erken örneklerinden biridir. Evangelides'in verdiği bilgilerden yola çıkılarak yapının 700 yılı civarında yapılmış olduğu düşünülür. Ancak, kilisede yapılan son incelemeler neticesinde Fatih Camii'nin 9. yüzyıl sonlarında inşa edildiği anlaşılmaktadır[431].

Yunanistan'da bulunan Episkopi- Eurytanien'de Panagia kilisesi Kapalı Yunan Haçı plan şemasında basit tipte inşa edilmiş olan yapı, 8. yüzyılın ikinci yarısına ya da 9. yüzyılın ortalarına tarihlendirilir. Montenegro'da (Karadağ) Sv. Tripun Kilisesi (St. Triphon), St. Thomas Kilisesi 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir[432].

Kapadokya Bölgesinde, Kapalı Yunan Haçı plan tipinin sadece Orta Bizans döneminde kullanıldığı görülmektedir. Bölgede bu plan tipinde inşa edilmiş birçok kilise ve şapel bulunmaktadır. 9. yüzyıl veya 10. yüzyıla tarihlendirilen Göreme Kılıçlar Kilisesi ve Ihlara Direkli Kilise bölgenin en erken tarihli Kapalı Yunan Haçı planlı kiliseleridir[433].

[430] Ş. Yıldırım, a.g.m. 2017, s. 421- 438.
[431] S. Pekak, a.g.e. 1996, s. 314. S. Pekak, a.g.e. 2009, s. 42.
[432] S. Ćurčić, a.g.e. 2010, s. 337-338.
[433] S. Kostof, a.g.e. 1989, s. 123.

SONUÇ

Kapalı Yunan Haçı planlı kiliselerin dönemin kozmolojik düşüncesine uygun bir evren modelinde yapılmıştır. Merkezde yer alan ve gökte asılı gibi duran bir kubbe "gökyüzünü", haç biçimini veren yüksek tonozlar, kemerler ve üst duvarlar İsa'nın yaşamının geçtiği Kutsal Topraklar'ı; kare planlı zemin üzerinde yükselmekte olan alt duvarlar, tonozlar ve nişler de "yeryüzünü" temsil etmektedir.

Plan şemasının temel özelliği naosun merkezinde kare içerisine yerleştirilmiş dört yönde tonozlarla genişleyen kubbe bulunmasıdır. Ancak bazı örneklerde naos bazilikal forma yakındır ya da haç formu farklıdır. Bu durum Kapalı Yunan Haçı plan şemasının, yatay eksendeki planının yanı sıra dikey eksendeki kademeli yüksekliklere sahip olmasıyla açıklanabilir. Plan şemasının; naosun yatay eksende Yunan haçı formlu olmasının yanı sıra; göz ardı edilmemesi gereken en önemli karakteri piramidal bir görünüm halinde merkezde yer alan kubbeye doğru yükselen mimari yapıya sahip oluşudur. Buradan hareketle plan şemasının belirleyici unusurunun dikey yöndeki piramidal karakteri olduğu söylenebilir. Dolayısıyla mimarinin dikey yapısı ele alınan kilisenin "Kapalı Yunan Haçı" olarak tanımlanıp tanımlanamayacağının ilk belirleyici noktasıdır.

Dikey eksendeki mimari yapının tüm örneklerdeki aynılığı, plan şemasının ana tiplerinin tespitinde naosun yatay eksendeki iki boyutlu plan niteliklerinin temel alınması gerekliliğini ortaya koyar. Bu durumda naosun yapısı belirleyici olur. Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki yapılarda naos dış kenarlarda düz duvarlarla sınırlanır ve naos içerisindeki tek yapısal öğe kubbeyi taşıyan desteklerdir. Dolayısıyla, daha önceki tipoloji yaklaşımlarında olduğu gibi, ana tiplerin belirlenmesi taşıyıcı durumdaki desteklerin sayılarına ve biçimlerine göre yapılabilir.

Bu açıdan ele alındığın Kapalı Yunan Haçı plan şemasındaki kiliseler, "İki Destekli (Tip 1)", "Dört Destekli (Tip 2)", "Altı Destekli (Tip 3)" ve "Köşe Duvarlı (Tip 4)" olarak dört ana tipe/gruba ayrılır.

Plan tipinin kökeni ve yapıların kesin tarihlendirilmesi konusunda farklı fikir ve görüşler bulunmaktadır. Bu nedenle köken ve kronoloji üzerinden yapılacak değerlendirmelerin henüz doğru sonuçlar vermeyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Aksöyek, S. (2009), *Zeytinbağı (Tirilye); Kemerli (Panagia Pantobasilissa) Kilise*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Almaç, U. (2011), *Zeyrek Camii (Pantokrator Kilisesi) Kuzey Bölüm Strüktür Analizi Ve Sağlamlaştırma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Alp, O. "Eskişehir Başara Köyü Kazılarında Bulunan Bizans Kiliseleri", *XIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 14-16 Ekim 2009. İstanbul: Pamukkale Ü. Sanat Tarihi Bölümü Yayınları, İstanbul.

Aran, B. (1977), "The Nunnery of the Anargyres and the Atik Mustafa Pasha Mosque," *JÖB* 26, 247–53.

Arı, M. (2004), *The İnscribed-Cross Churches In Göreme,* In Partial Fulfillment of The Requirements For The Degree of Master of Arts In The Department of History of Architecture, Ankara.

Arthur H. - Megaw, S. (1963), *Notes on Recent Work of the Byzantine Institute in İstanbul*, Dumbarton Oaks Papers, Vol: 17, 333-371

Ataç, N. (2015), Kappadokia'da Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliselerde Apsis, Doğu Haç Kolu Ve Köşe Mekanları Resim Programı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ayvansarayi, H. E. (2001), *Hadikatü'l Cevami, İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar*, İşaret Yayınları, Ankara.

Belke, K. (1996), *Tabula Imperii Byzantini 9: Paphlogonien und Honorias*, Verlag Der Österrichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien.

Birer, M. (2014), *Eski İmaret Cami (Pantepoptes Manastır Kilisesi) Koruma Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Buchwald, H. (1977), *Sardis Church E: A Preliminary Report,* Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Vol. 26, s. 265-299.

Buchwald, H. (1979), Lascarid Architecture, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Vol. 28, s. 261-296.

Buchwald, H. (1999), *Form, Style and Meaning in Byzantium Architecture*, Variorum.

Buchwald, H. (2015), *Churches EA and E at Sardis* (Archaeological Exploration of Sardis Report 6). Harvard University Press, Cambridge and London.

Brunov, N. (1932), *Zur Enforschung der Byzantinischen Baudenkmaeler,* Byzantinische Zeitschrift.

Ćurčić, S. (1979), *Gračanica: King Milutin's Church and its Place in late Byzantine Architecture*, Pennsylvania State University Press.

Curcic, S. (2010), *Architecture in The Balkans: From Diocletian to Süleyman The Magnifient,* Yale University Press, New Haven and London.

Coşkuner, B. (2009) *11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çelebioğlu, B. (2008), *VI-XI. Yüzyıllar Arasında Kapadokya'da Hristiyan Dini Mimarisi ve Koruma Metodolojisi,* Yayımlanlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Çetinkaya, H. (2003), *İstanbul'da Orta Bizans Dini Mimarisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Çetinkaya, H. (2016), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Kitabı, "İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi"* İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, İstanbul.

Çınar, A. (2008), *Hırami Ahmet Paşa Camisi Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Dark, K. (1999), "The Byzantine Church and Monastery of St. Mary Peribleptos in Istanbul", *The Burlington Magazine*, Vol. 141, 656-664.

Deichman, F. W. (1937), *Versucht einer Darstellung, Der Grundrisstypen des Kirchenbaues in Frühchristilcher und Byzantinischer Zeit im Morgenlande, auf Kunst-geogreaphischer Grundlage, Halle*, Konrad Triltsch.

Demus, O. (1976), *Byzantine Mosaic Decoration Aspects of Monumental Art in Byzanti Byzantium,*Caratzas Brothers Publishers, New York.

Diehl, C. Saladin, H. Le Tourneau, M. (1918), *Les Monuments Chrétiens de Salonique,* Editions Ernest Leroux, C. 2, Paris.

Diehl, C. (1925), *Manuel d'Art Byzantin,* A. Picard, Paris.

Doğan, S. (2012), *Karaman Merkezdeki Kiliseler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Ebersolt, J. (1934), *Monuments d'Architecture Byzantine*, Ernest Leroux, Paris.

Ebersolt, J. ve Thiers, A. (1913), *Les Eglises de Constantinople,* Ernest Leroux, Paris.

Epstein, A.W. (1975), *Rock-cut Chapels in Göreme Valley, Cappadocia: The Yılanlı Group and the Column Churches,* Cahiers Archéologiques, 115-135.

Erdoğan, E. G. (2016) *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Kitabı, Meryem Ana "(Theotokos) Konstantinos Lips Manastırı Kilisesi (Fenarî İsa Camii)"* İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, İstanbul.

Erel, C. (2008), *Hagios Philon Kilisesi ve Karpaz Bölgesii*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Esmer, M. (2012), *İstanbul'daki Orta Bizans Dönemi Kiliseleri Ve Çevrelerinin Korunması İçin Öneriler,* İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Evcim, S. (2015) *Dağlık Frigya Bölgesi Bizans Dönemi Kaya Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.

Eyice, S. (1958), *L'Eglise Cruciforme Byzantine de Side En Pamphylie*. Son Importance au Point de Vue de L'Histoire de L'Art Byzantine, Anatolia, III, Ankara.

Eyice, S. (1958), "Atik Mustafa Paşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, Tan Matbaası, İstanbul.

Eyice S. (1960), Side'nin Bizans devrine ait binalarının sanat tarihi bakımından değerleri, *V. Türk Tarih Kongresi,* Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Eyice, S. (1966), "Konya ile Sille Arasında Akmanastır", *Şarkiyat Mecmuası*, S. 6. İstanbul.

Eyice, S. (1971), *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Eyice, S. (1980), *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palailogoslar Devri Anıtları,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Eyice, S. (1990), "İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami Ve Mescitler Ve Bunların Restorasyonu", *Vakıf Haftası Dergisi 7*.

Eyice, S. (1995), "Eski İmaret Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 11, İstanbul.

Eyice, S. (1996), "Gül Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul.

Eyice, S. (1996), "Bizans Döneminde Ankara", *Anadolu Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Eyice, S. (1996), "Bodrum Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul.

Eyice, S. (2013), "Zeyrek Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44. İstanbul.

Eyice, S. (2015), "Amasra Büyükadası'nda Bir Bizans Kilisesi", Prof. Dr. Smai Eyice Külliyatı I Türk Tarih Kurumunda Yayımlanmış Çalışmaları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VI. Dizi, S. 3, Ankara.

Eyice, S. (2015), "İznik'te Bir Bizans Kilisesi", Prof. Dr. Smai Eyice Külliyatı I Türk Tarih Kurumunda Yayımlanmış Çalışmaları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VI. Dizi, S. 3, Ankara.

Freely J. Çakmak A. S. (2006), *İstanbul'un Bizans Anıtları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Gough, M. (1964), *The Monastery of Eski Gümüş – A Preliminary Report,* Anatolian Studies, Vol: 14, 157-164.

Göyünç, N. (1984) "Kalenderhane Cami," *Tarih Dergisi,* S. 34, s. 485-494.

Günözü, H. (2014), Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Cami) Duvar Resimlerinin Sıva Analiz Sonuçları, *Art-Sanat Dergisi*, S.1, s. 101-153.

Günözü, H. (2016), *Kapadokya Bölgesi, Ihlara Vadisi (Perıstrema) Bizans Dönemi Bahattin Samanlığı Kilisesi, Saint George (Kırkdamaltı) Kilisesi Ve Direkli Kilise Duvar Resimlerinin Taşıyıcı (Sıva-Duvar) Karakterizasyonu,* Art-Sanat Dergisi, S. 5, İstanbul.

Grosvenor, E. A. (1895) *Constantinople,* C. II. London.

Hallensleben, H. (1963-64), *Untersuchungen zur Baugescicte der Ehemalige Pammakaristoskirche der Heutigen Fethiye Camii in İstanbul*, İstanbuler Mitteilungen.

Hallensleben, H. (1969), "Untersuchungen zur Genesis und Typologie des "Mistratypus", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 18, 105-118.

Hamilton, A. 1956 (1933), *Byzantine Architecture and Decoration*, B.T. Bats Ford LTD, London.

İpçioğlu, M. (2009), "Gertrude Bell'in Anılarında Konya", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Konya.

Jerphanion, G. (1930), Une Nouvelle Province De L'art Byzantin: Les Eglises Rupestres De Cappadoce, Vol. 2, Paris.

Jolivet-Lévy, C. (1991), *Les Églises Byzantines De Cappadoce. Le Programme Iconographique De L'abside Et De Ses Abords,* Paris.

Kalas, V. (2009), *Middle Byzantine Art and Architecture in Cappadocia- The Ala Kilise In Belisırma In The Peristrema Valley,* in J. Alchermes, H. Evans, and T.

Thomas (eds) Anathemata Eortika: Studies in Honor of Thomas F. Mathews (Mainz: Philipp von Zabern), 181-190.

Kalopise-Verte, S. – Panayotide-Kessioglou, M. (2010), *Multilingual Illustrated Dictionary of Byzantine Architecture and Sculpture Terminology*, Crete University, Herakleion.

Karaca, C. (2013), *Göreme Açık Hava Müzesi'nde Bulunan Azize Barbara Kilisesi,* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Karacan, E. (2009), *Bursa ve Çevresindeki Bizans Dini Mimarisi,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van.

Karakaya, N. (2004), 2002 Yılı, Kayseri Yeşilhisar İlçesi Erdemli Köyü'ndeki Kaya Kiliseleri Duvar Resimleri. 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (26– 31 Mayıs 2003). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, C. 2, Yayın No.98, Ankara.

Kalın, Y – Yılmaz, D. (2012), "A Study on Visibility Analysıs of Urban Landmarks: The Case of Hagia Sophia (Ayasofya) in Trabzon", *Metu JFA 29/1*, s. 241-271.

Krautheimer, R. 1986, (1965), *Early Christian and Byzantine Architecture*, Pelican Press, London.

Kırımtayıf, S. (2001), *Converted Byzantine Churches in İstanbul: Their Transformation into Mosques and Masjid*s, Ege Yayınları, İstanbul.

Kollwitz, J. (1934), "Zur Frühmittelalterlichen Baukunst Konstantinopels", *Römische Quartalschrift 42-3/4.*

Kostof, S. (1989), *Caves of God. Cappadocia and Its Churches*. Oxford University Press.

Köse, İ. (2012), "Haghia Sophia In Trabzon", *Codrul Cosminului,* XVIII, No: 2, 169-180.

Kuniholm, P. – Striker, C. (1990), Dendrochronology and the Architectural History of the Church of the Holy Apostles in Thessaloniki, *Architectura: Zeitschrift für Geschichte der Architektur,*1-26.

Lafontaine -Dosogne, J. (1963), *Nouvelles Notes Cappadociennes*, Byzantion, , Vol. 33.

Macridy, T. (1964), *The Monastery of Lips and The Burials of the Palaiologi,* Dumbarton Oaks Papers, Vol 18, 253-277.

Mango, C. ve W. Hawkins (1968), *Additional Finds at Fenari İsa Camii*, Dumbarton Oaks Papers, 22, 177-184.

Mango, C. –Sevcenko, I. (1973), "Some Churches and Monasteries on the Southem Shore of the Sea Marmara", DOP, XXVII, Washington, Vol 27, 235-277.

Mango, C. (2006), *Bizans mimarisi*. (İng. Çev. M. Kadiroğlu). Ankara.

Mansel, A. M. (1978), *Side, 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları,* Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Mathews, T. F. (1971), *The Early Churches of Constantinople.* Architecture and Liturgy, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.

Mathews, T. F. (1976), *The Byzantine Churches of İstanbul: A Photographic Survey,* Pennsylvania State University Press, London.

Mathews, T. F. (1982), "Private, Liturgy in Byzantine Architecture, Toward a Reappraisal", *Cahiers Archeologiques*, S. 30, s. 125-138.

Mathews, T. Hawkins, E. (1985), Notes on the *Atik Mustafa Paşa Camii in Istanbul and Its Frescoes,* Dumbarton Oaks Papers, Vol: 39, 125–134.

Megaw, A. (1964), *The Original Form of The Theodokos Church of Constantine Lips,* Dumbarton Oaks Papers, Vol: 18.

Mendel, G. 1966 (1914), *Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines,* Roma.

Mercangöz, Z. (1992), "Kapıkırı Adasındaki Manastır Kilisesi Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*.

Millingen, A. V. (1912), *Byzantine Churches in Contantinople, Their History and Architecture,* Mc. Millan and Co. Ltd, London.

Millet, G.(1916), *L'Ecole Grecque Dans I'Architcture Byzantine,* Ernest Leroux, Paris.

Mimiroğlu, İ. M. (2006), "Konya'da Bizans Dini Mimarisi", *Konya Kitabı IX*, Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya.

Mimiroğlu, İ. M. (2013), *Konya Ansiklopedisi*, "Aya Elena Kilisesi", Kültür Yayınları, C. 1, Konya.

Müller- Wiener, W. (1977), *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Verlag Erns Wasmuth, Tübingen.

Mordtmann, J. (1892), *Esquisse Topographique de Constantinople*, Lille.

Oikonomides, N. (1980/1981), "St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the "Malyj Sion" of Novgorod", Dumbarton Oaks Papers, Vol. 34/35.

Ousterhout, R. (1998), *The Holy Space: Architecture and the Liturgy*, L. Safran (Ed.). Heaven on Earth. Art and the Church in Byzantium. The Pennsylvania University Press.

Ousterhout, R. Ahunbay, Z. Ahunbay, M. (2000), S*tudy and Restoration of the Zeyrek Camii in Istanbul: First Report, 1997–98,* Dumbarton Oaks.

Ousterhout, R. (2005), *A Byzantine Settlement in Cappadocia*, Dumbarton Oaks Studies.

Ousterhout, R. (2011), *Bizans'ın Yapı Ustaları*, Çev: Fügen Yavuz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öztaşkın, G. K. (2013), Olympos Antik Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.

Ötüken, Y. (1984), Selime'de Derviş Akın Kilisesi ve Mezar Odası, *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi:1, Ankara.

Ötüken, Y. (1987), *Göreme,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ötüken, Y. (1990), *Ihlara Vadisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Öztürk, F. (2010), A Comparative Architectural Investigation Of The Middle Byzantine Courtyard Complexes In Açıksaray- Cappadocia: Questions Of Monastic And Secular Settlement, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Ankara.

Pekak, S. (1996), "Zeytinbağı / Trilye Bizans Dönemi Kiliseleri", *AraST*, XII/1–1995, Ankara.

Pekak, S. (2008), "Kappadokia'da Bizans Dönemine Ait Haç Planlı İki Kilise", *Sanat Tarihi Dergisi*, XVII/2, 85-113.

Pekak, M. S. (2009), *Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi, Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Pekak, S. Soykan, N. (2013), Aksaray, Belisırma Köyü, Karagedik Kilise, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 30, S. 1, Ankara.

Pulgher, D. (1878), *Les Anciennes Églises Byzantines de Constantinople*, Vienne.

Prof. Dr. Başaran, S. Başaran B. (2012), *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 'Enez- Fatih Camii', S. 4.

Ramsay W. ve G. Bell, (1909), *The Thousand and One Churches*, Hodder and Stoughton, London.

Restle, M. (1967), *Die Byzantinische Wandmalerei in Kleinasien*, Verlag Aurel Bongers, c. 3, Recklinghausen.

Restle, M. (1967), *Byzantine Wall Painting In Asia Minor*, Irish University Press, Vol: 1.

Rodley, L. (1985), *Cave Monasteries of Byzantine Cappodocia,* Cambridge University Press.

Rodley, L. (1994),*Byzantine art and architecture: An Art Introduction*,Cambridge University Press, Cambridge.

Rott, H. (1908), *Kleinasiatische Denkmaeler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Dieterische Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, Leipzig.

Serin, U. (2014), "Bizans Ankarası Ve Kaybolan Bir Kültür Mirası: 'St. Clement' Kilisesi", *METU Journal of the Faculty of Architecture.*

Schaefer, H. (1973), *Die Gül Cami in İstanbul,* Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.

Schweinfurth, P. (1954), *Die Byzantinische Form. Ihr Wesen und Ihre Wirkung*, *Flo*rian Kupferberg Verlag, Berlin.

Schweinfurth, P. (1955), *Zur Bestimmung des Bautypus der Kreuzkuppelkirche,* Akten 9. Internationaler Byzantiner Kongress, Saloniki 1953, I, Atina.

Schmuck, N. (1991), *Kreuzkuppelkirche. Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, 5.

Striker, C. ve D. Kuban (1968), *Work at Kalenderhane Camii in İstanbul*, Dumbarton Oaks Papers, 22.

Striker, C. ve D. Kuban (1971), *Work at Kalenderhane Camii in İstanbul*, Dumbarton Oaks Papers, 25.

Striker, L. C.(1981), *The Myrelaion (Bodrum Camii) in İstanbul,* Princeton University Press, Princeton-New Jersey.

Struck, A. (1909), *Vier Byzantinische Kirchen Der Argolis*, Athenischen Mitteilungen.

Strzygowski, J.(1918), *Die Baukunst der Armenier und Europa,* , Kunstverlag Anton Schroll u. Co., I, Wien.

Strzygowski, J. (1903),*Kleinasien, Ein Neuland der Kunsfgeschichte*, J. C. Heinrich-hische Buchhandlung, Leipzig.

Sunay, S. (2011), "Hırami Ahmet Paşa Cami", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi,* S. 30.

Temple, Ç. (2014), "Taş Eserler Eşliğinde Sille'nin Bizans Dönemi Mimarisine İlişkin Görüşler", *Art-Sanat Dergisi*, S. 2, İstanbul.

Texier, C. (1839), *Description de l'Asie Mineure,* Faite Par Ordre du Gouvernement Français de 1833 à 1837, et Publiée par le Ministère de l'instruction Publique, I, Firmin Didot, Paris.

Texier, C. ve R. P. Pullan (1864), *Byzantine Architecture*, Paris: Firmin Didot.

Tezcan, H. (1989),*Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul.

Tiryaki, A. (2007), Kisleçukuru Manastırı, Antalya'nınDoyran Beldesindebİr Ortaçağ Yapı Topluluğu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Tok, E. (1997),*Türkiye'deki Orta ve Son Bizans Dönemi Kiliselerinde Cephe Düzeni,* (Yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Thierry, N. (1965), "Quelques Eglises Inedits Cappadoce" *Journal Des Savants,*

Thierry, N. (1975), "L"Art Monumental Byzantine En Asie Mineure Du XI Siécle Au XIV", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol: 29.

Treadgold W. (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford.

Uçkan, B. Y. (2010), *Frigya (Phrygia) Bölgesi Bizans Dönemi Kaya Mimarisi*, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, Eskişehir.

Verim, E. – Avcı, O. (2017), "Çeltikdere'de Kapalı Yunan Haçı Planlı Bir Kilise", *History Studies International Journal of History*, S. 9, Eskişehir.

Wharton, A. J. (1988), *Art of Empire Painting and Architecture of Byzantine Periphery,* Pennsylvania State University.

Wulzinger, K. (1925), *Byzantinische Baudenkmaeler*, Orien Buchhandlung Heinz

Lafaire, Hannover.

Wulff, O. (1903), *Die Koimesis-kirche in Nicea und Ibre Mosaiken,* ,Heinz und Heinz, Strasburg.

Yalaman, Y. (1990), *Pantepoptes Manastır Kilisesi: Eski İmaret Ocağı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

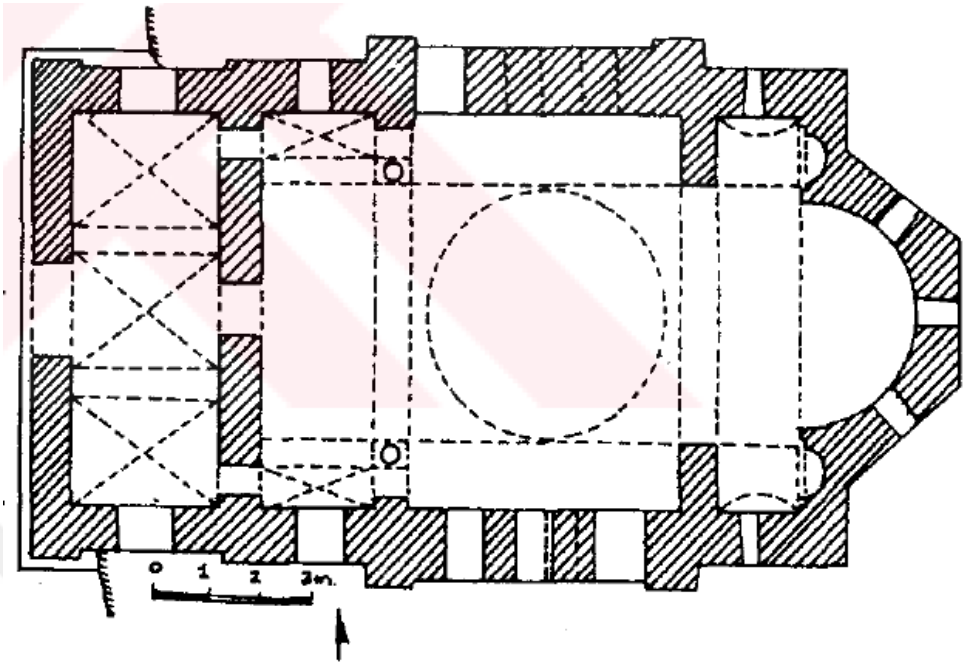
Yerasimos, S. (2000), *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, Tarif Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldırım, Ş. (2013), *Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.

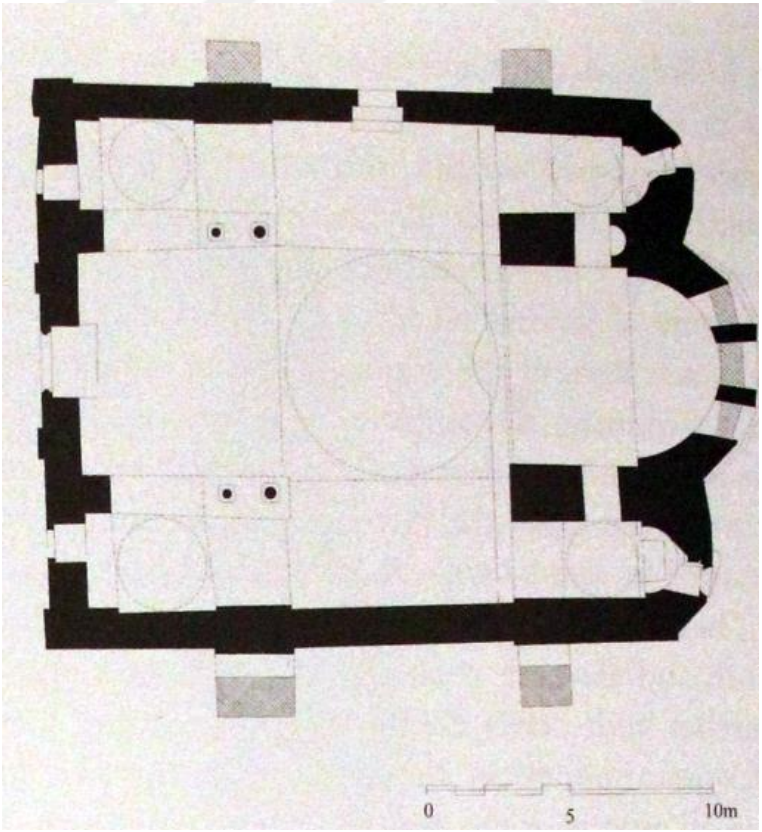
Yıldırım, Ş. (2017), "Dating Dispute Over the Cross-in-Square Church in the Episcopal Palace in Side", *OLBA*, Kaam Yayınları, S. XXV, Mersin.

Yinsel, S. Ve Pekak, S. (2018), *Tirilye (Zentinbağı) Hagios Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.

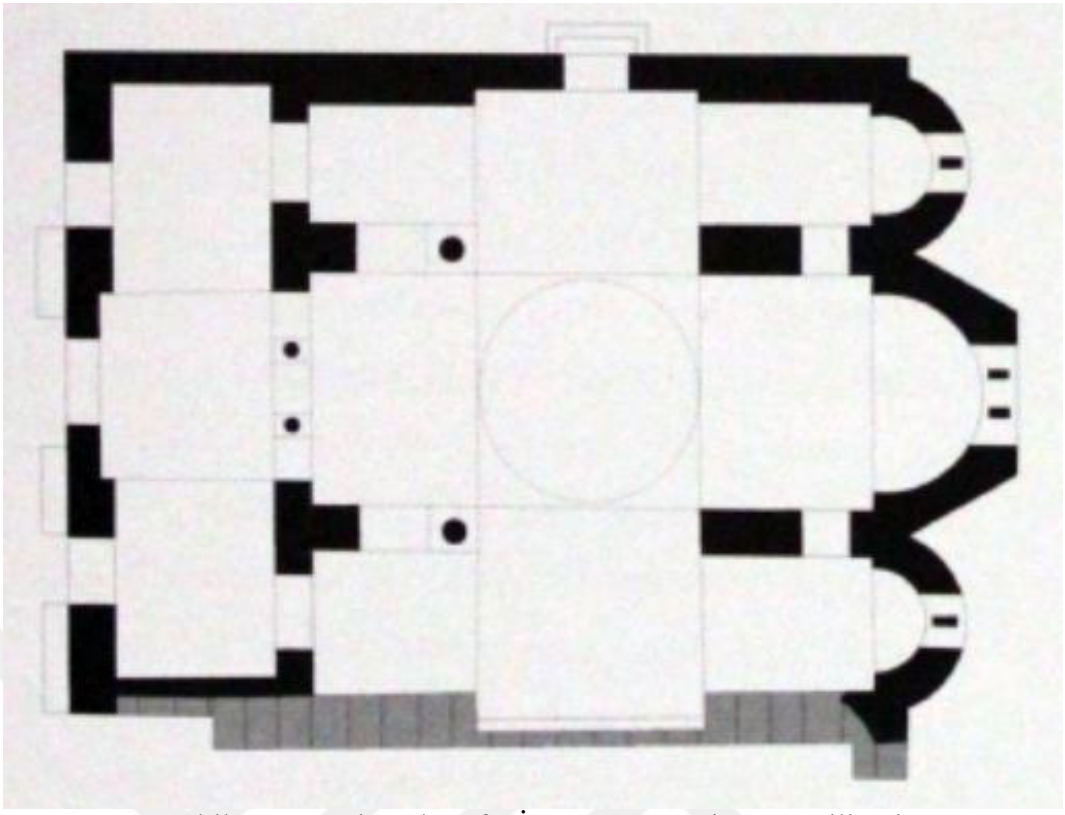
ŞEKİLLER

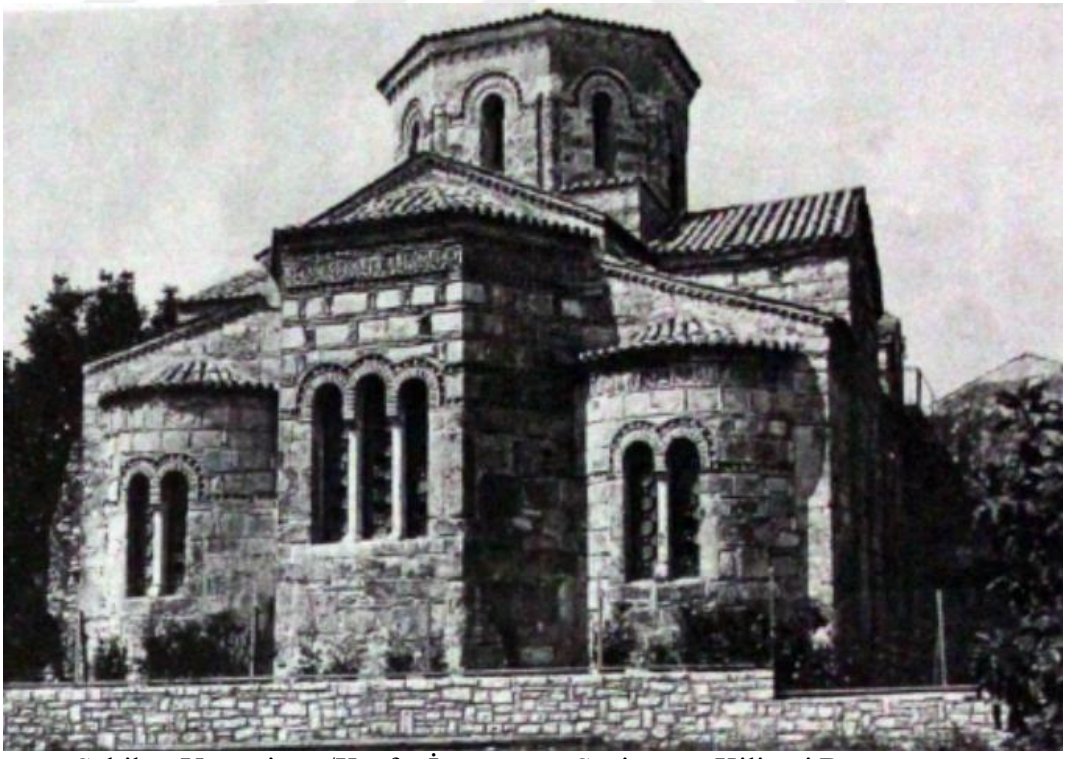
Şekil 1: Bafa, Kapkırı Manastır Kilisesi
(Mercangöz 1992)

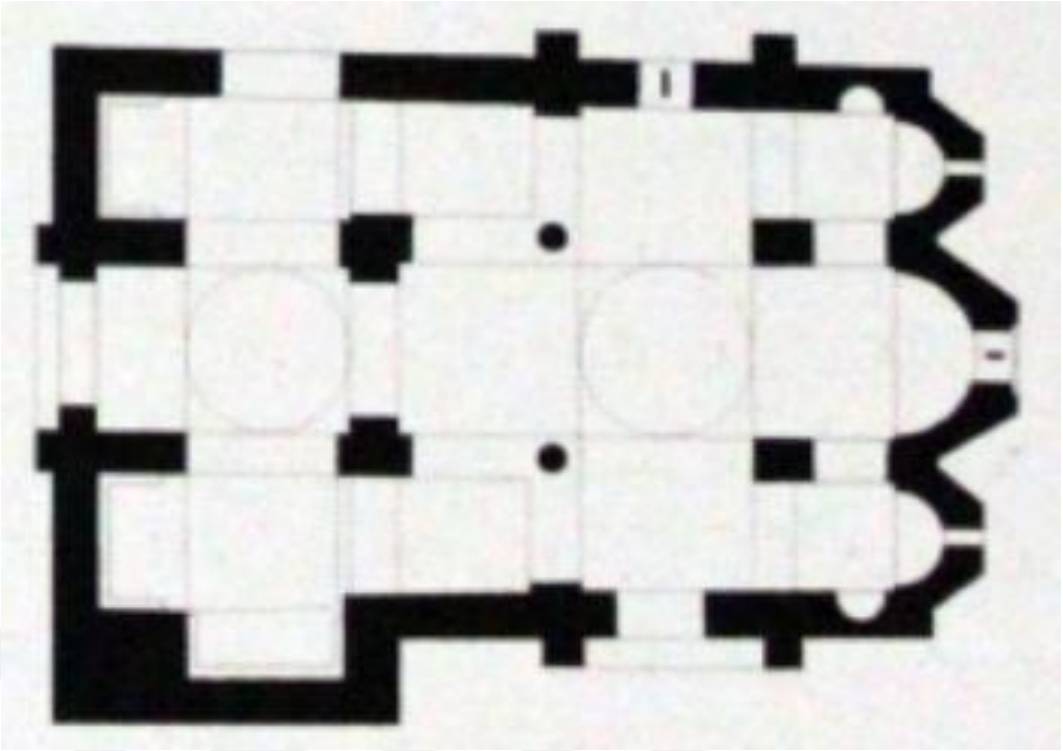
Şekil 2: Yunanistan/Pherrai, Kosmosoteira Kilisesi
(Curcic 2010)

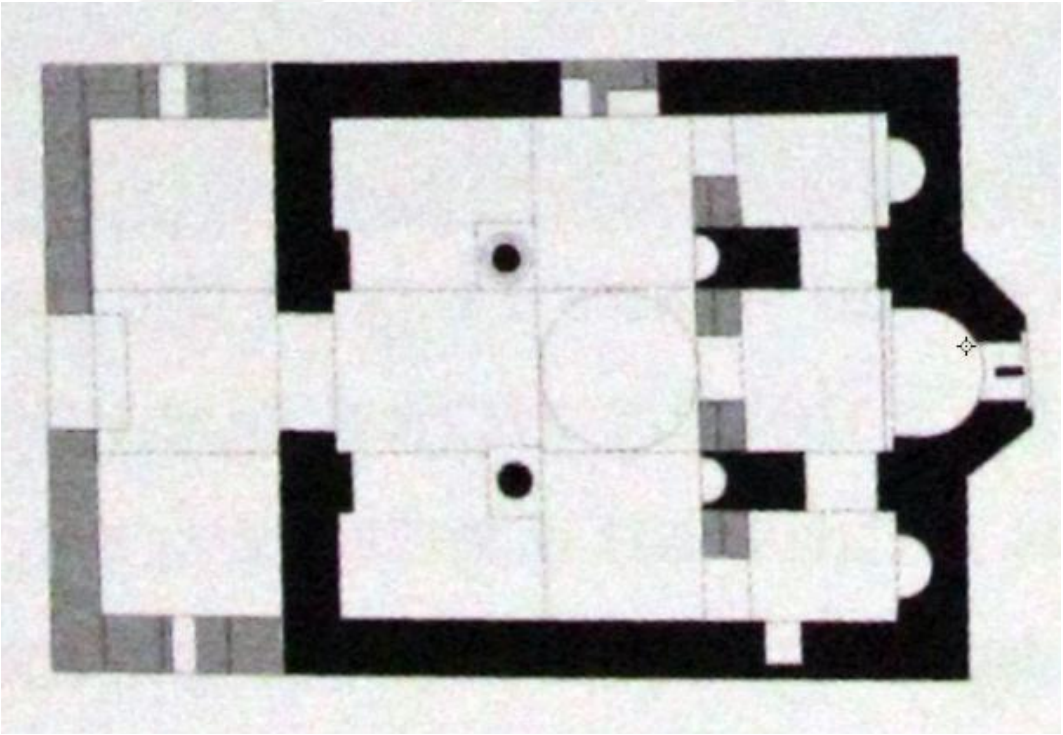
Şekil 3: Yunanistan/Korfu, İosonos ve Sosipatros Kilisesi
(Curcic 2010)

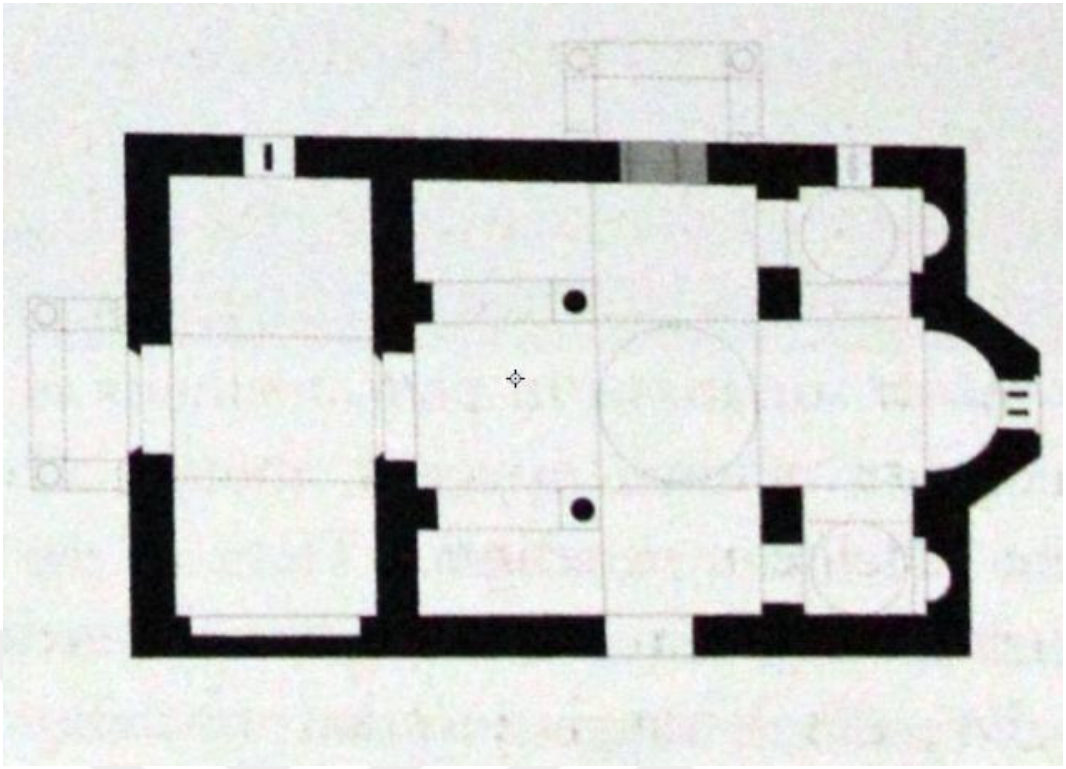
Şekil 4: Yunanistan/Korfu, İosonos ve Sosipatros Kilisesi Dış görünüşü
(Curcic 2010)

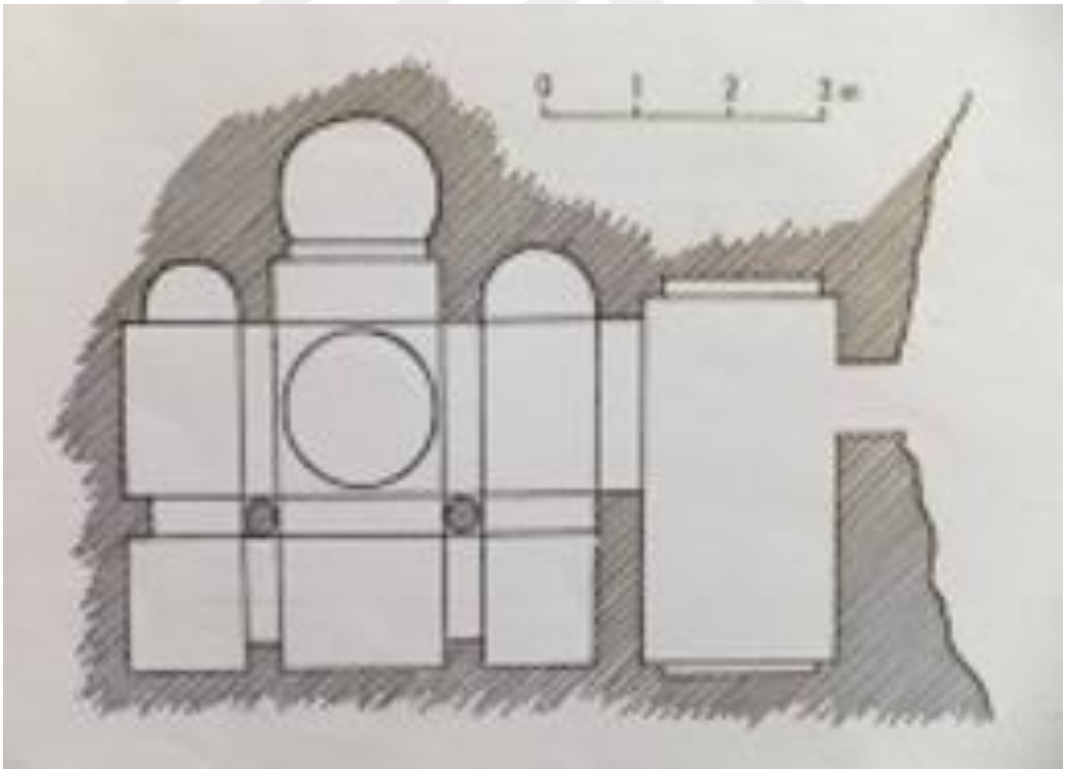
Şekil 5: Yunanistan/Amfissa, Metamorphosis Kilisesi
(Curcic 2010)

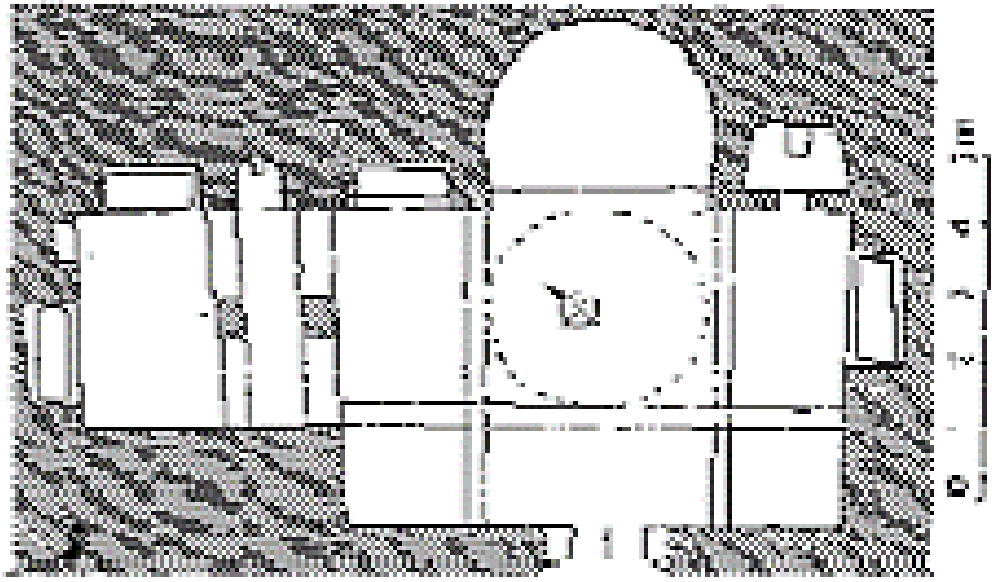
Şekil 6: Yunanistan/Ligourio, Hagios İoannis Kilisesi
(Curcic 2010)

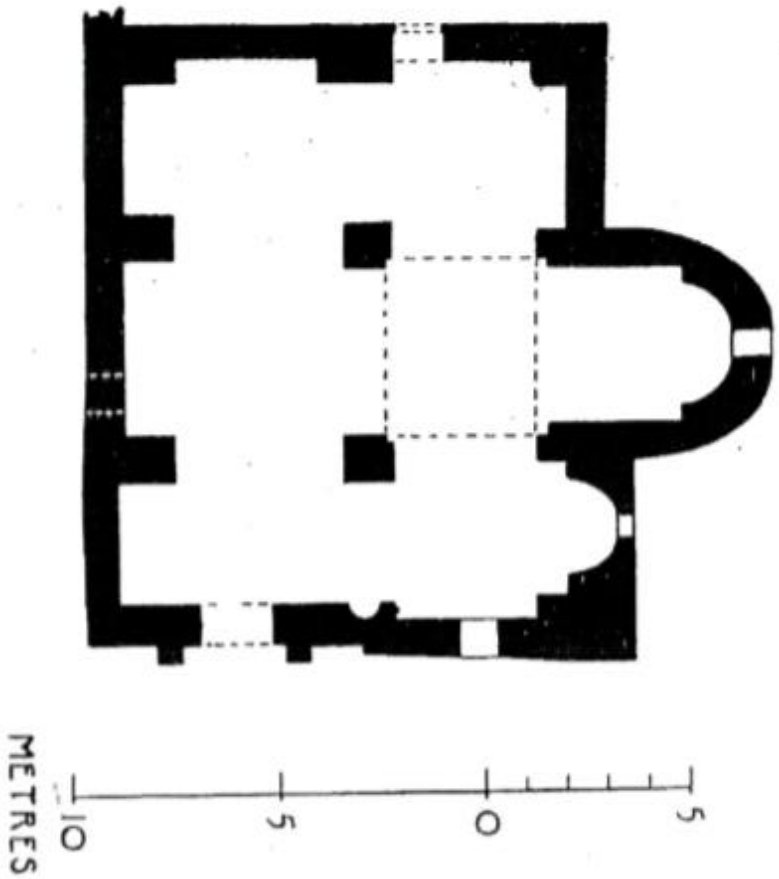
Şekil 7: Yunanistan/Mesaria, Taxiarches Kilisesi
(Curcic 2010)

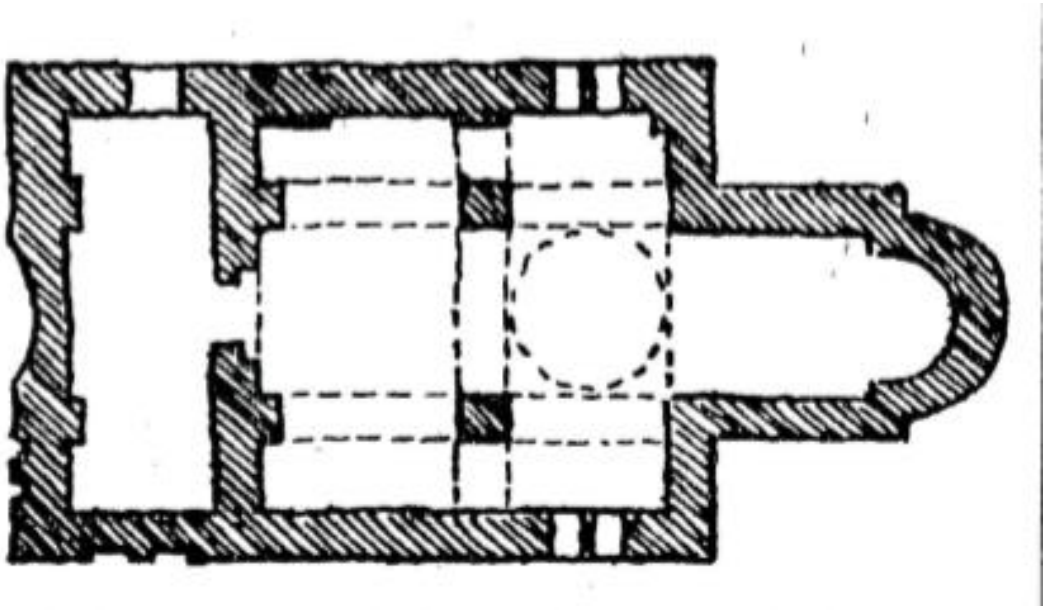
Şekil 8: Nevşehir, Cambazlı Kilise
(Restle 1967)

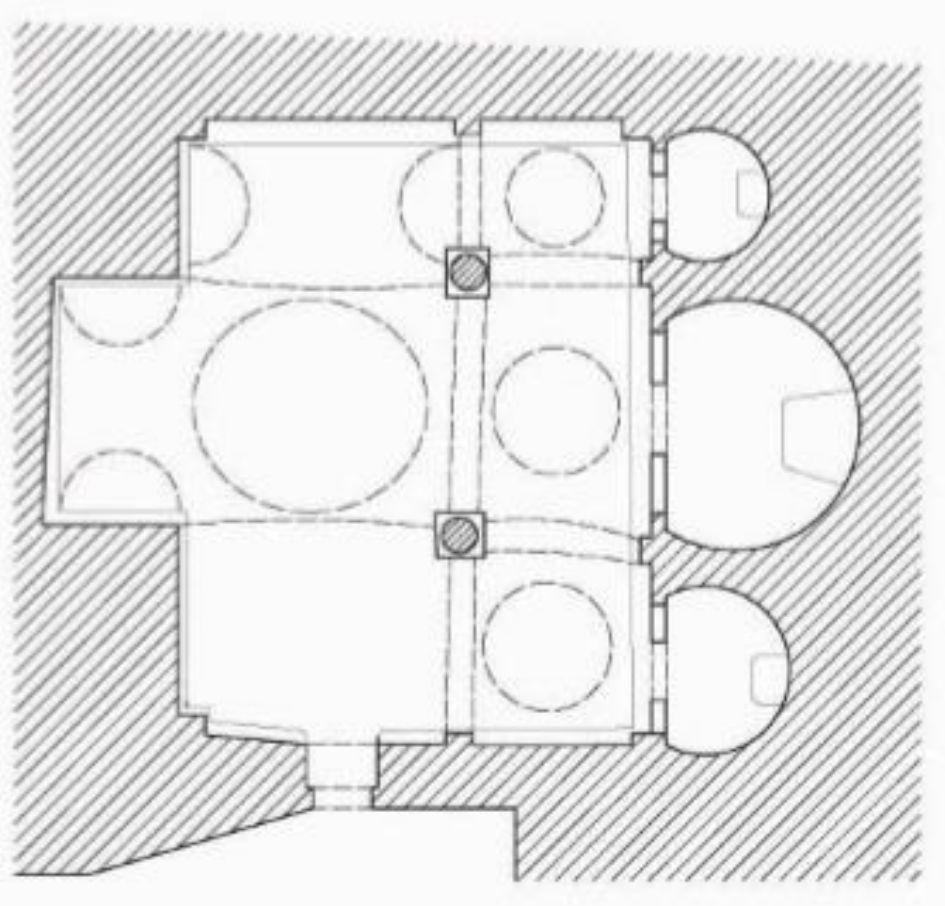
Şekil 9: Kayseri, Kilise Cami
(Karakaya 2004)

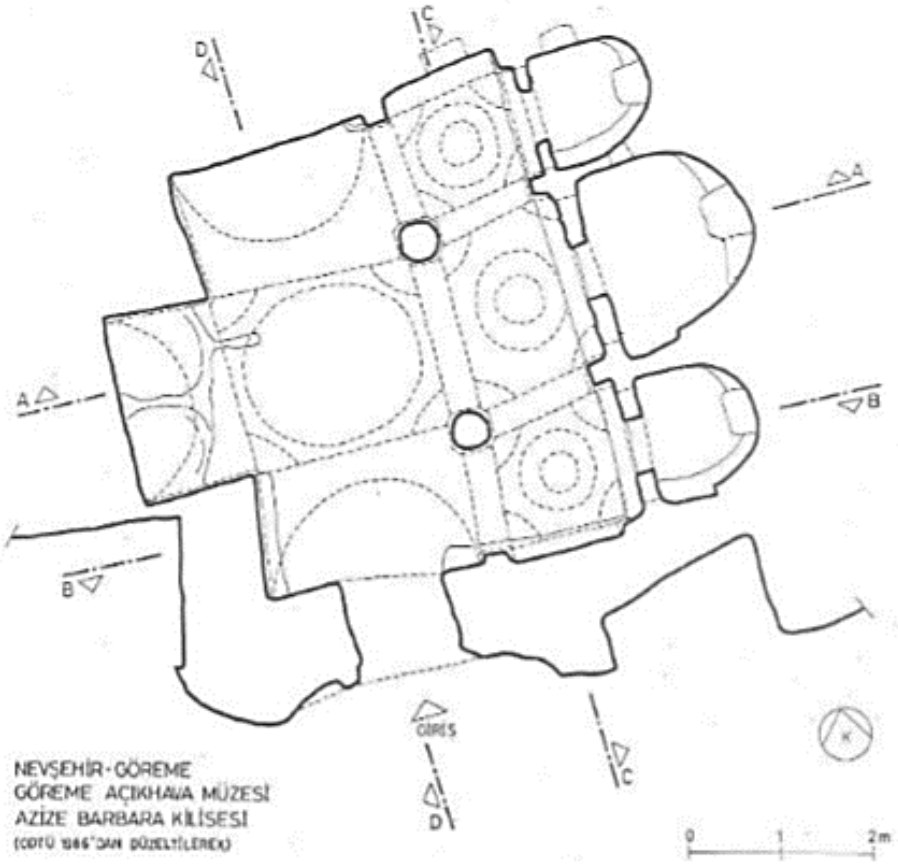
Şekil 10: Konya, Amphilokios Kilisesi (Eflatun Mescidi)
(Mimiroğlu 2006)

Şekil 11: Konya, Meram Aziz Eustathios Kilisesi
(Mimiroğlu 2006)

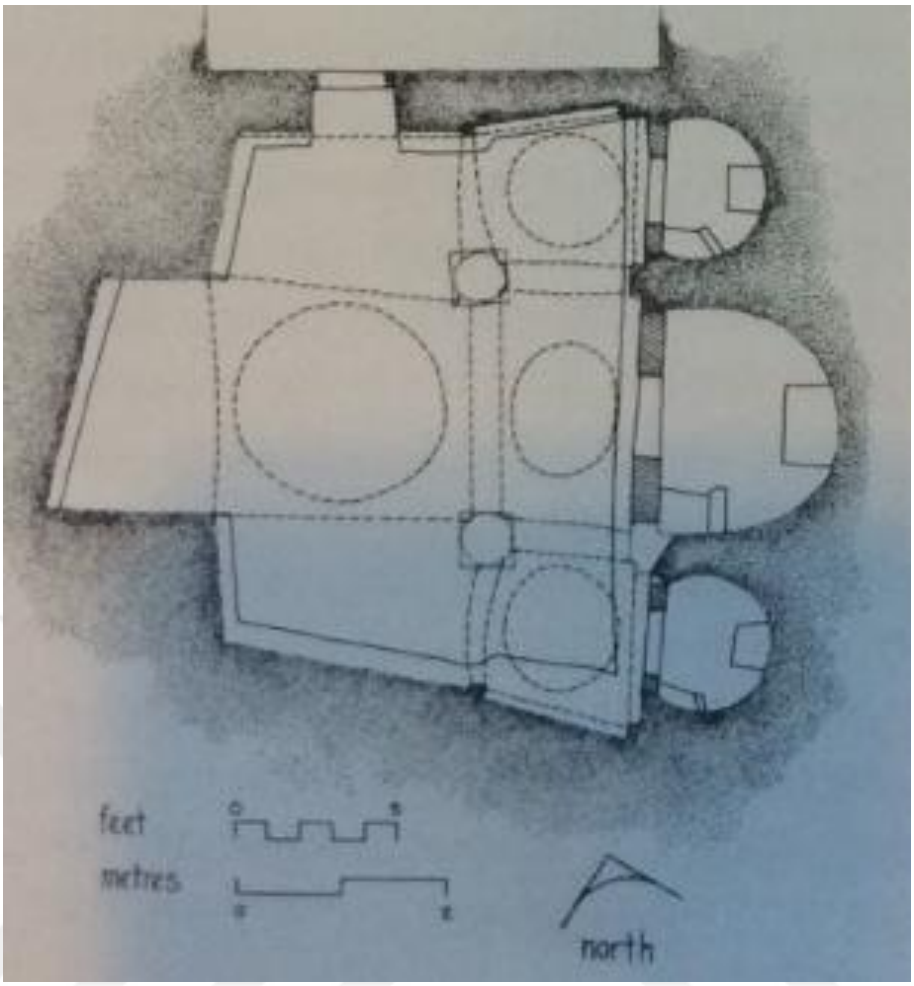
Şekil 12: Göreme, Barbara Kilisesi
(Arı 2004)

Şekil 13: Göreme, Barbara Kilisesi
(Karaca 2013)

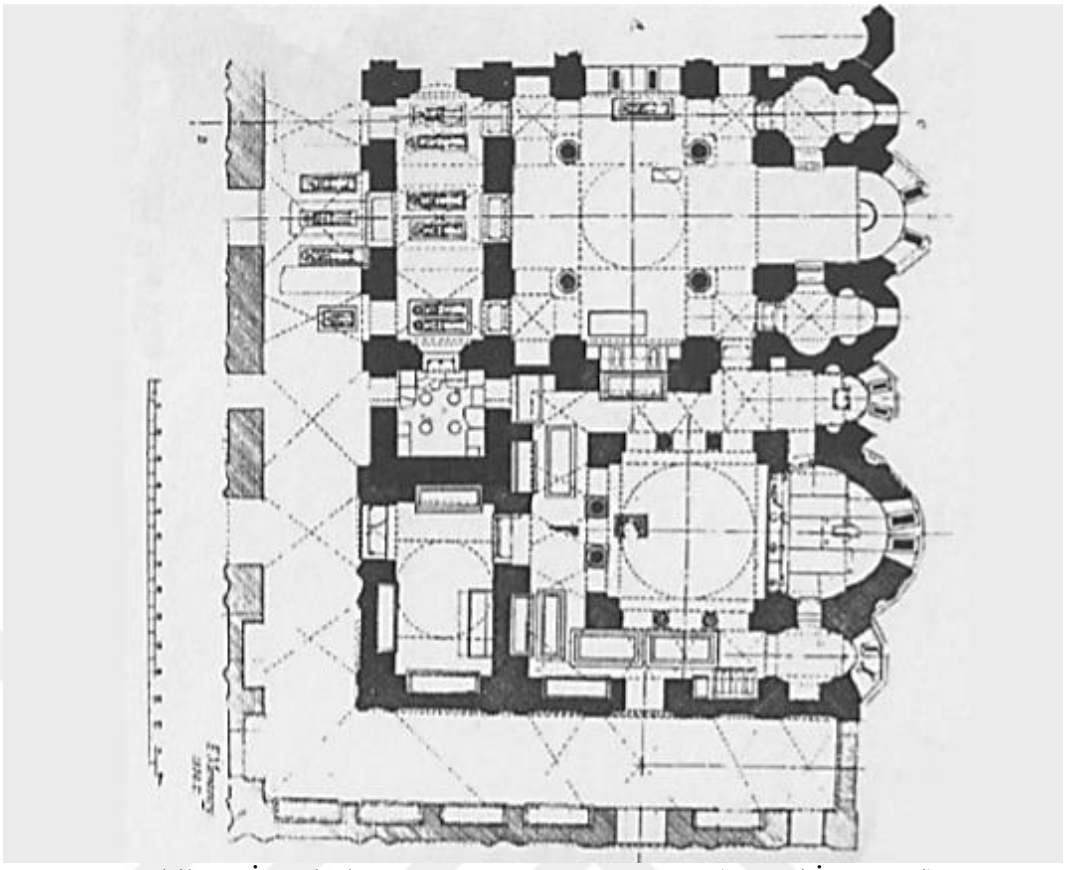
Şekil 14: Göreme, Barbara Kilisesi iç görünüşü

Şekil 15: Göreme, Çarıklı Kilise (Şapel 22)
(Kostof 1989)

Şekil 16: Göreme, Çarıklı Kilise (Şapel 22) iç görünüşü

Şekil 17: İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami)
(Ebersolt- Thiers 1979)

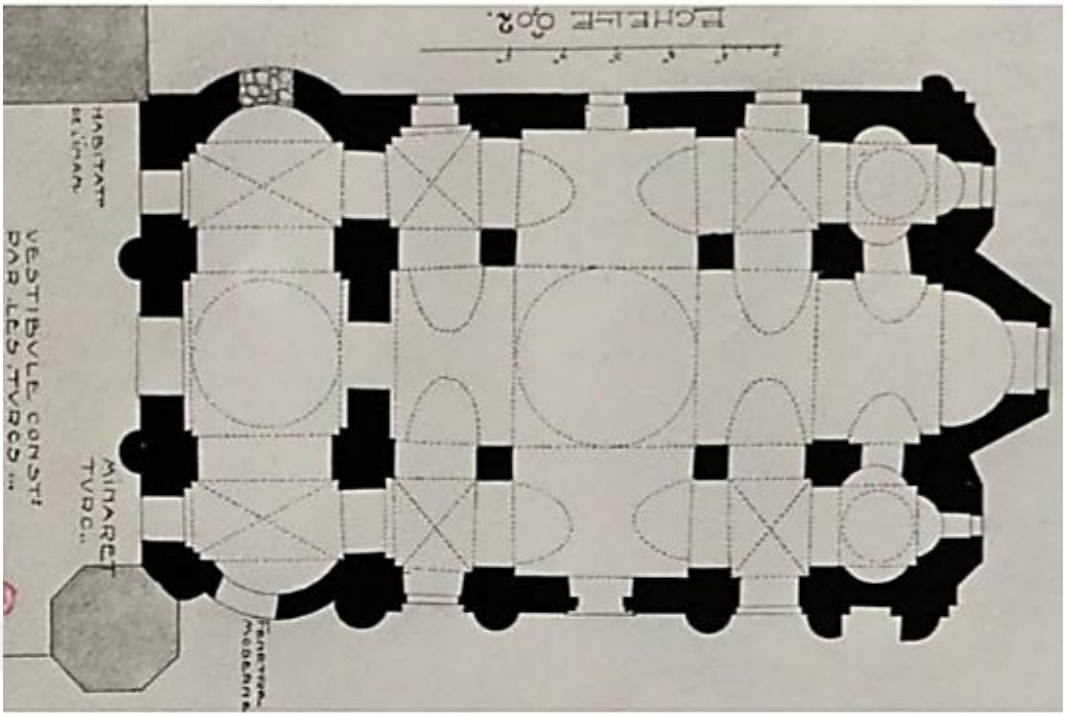
Şekil 18: İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami) Kuzey Kilise Kesiti
(Ebersolt- Thiers 1979)

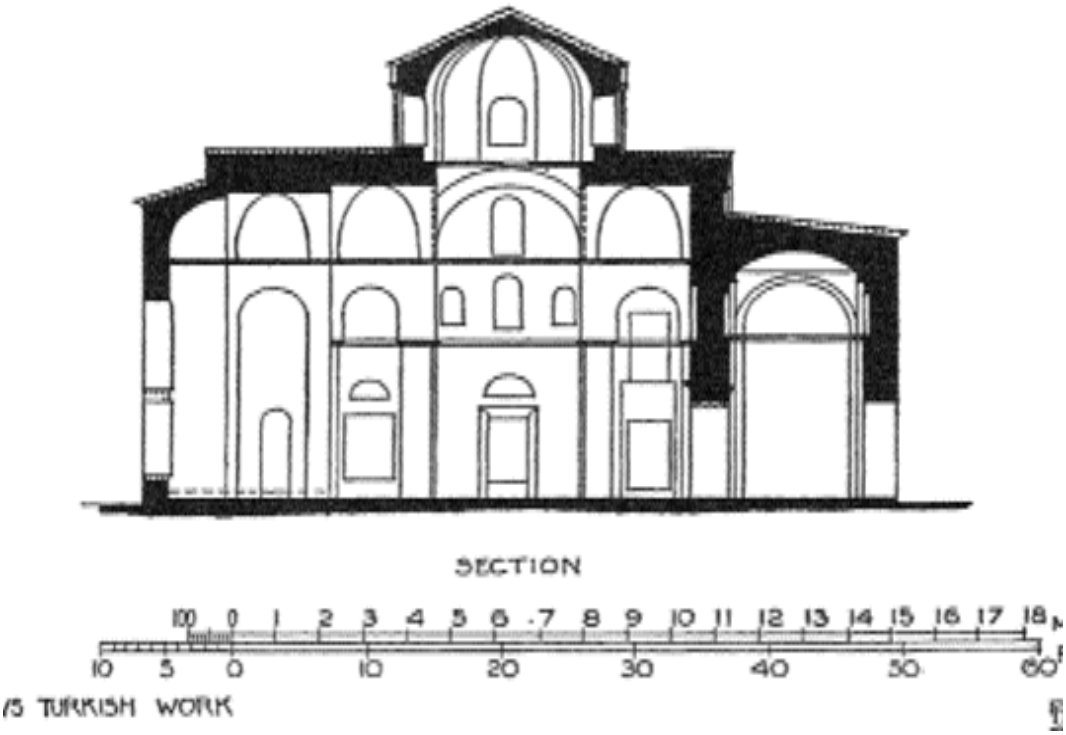
Şekil 19: İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami) Dış Görünüşü (https://www.nenerede.com.tr/ilan/fenari-isa-camii/ Erişim Tarihi: 27.08.2018)

Şekil 20: İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Cami) İç Görünüşü

Şekil 21: İstanbul, Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami)
(Ebersolt- Thiers 1979)

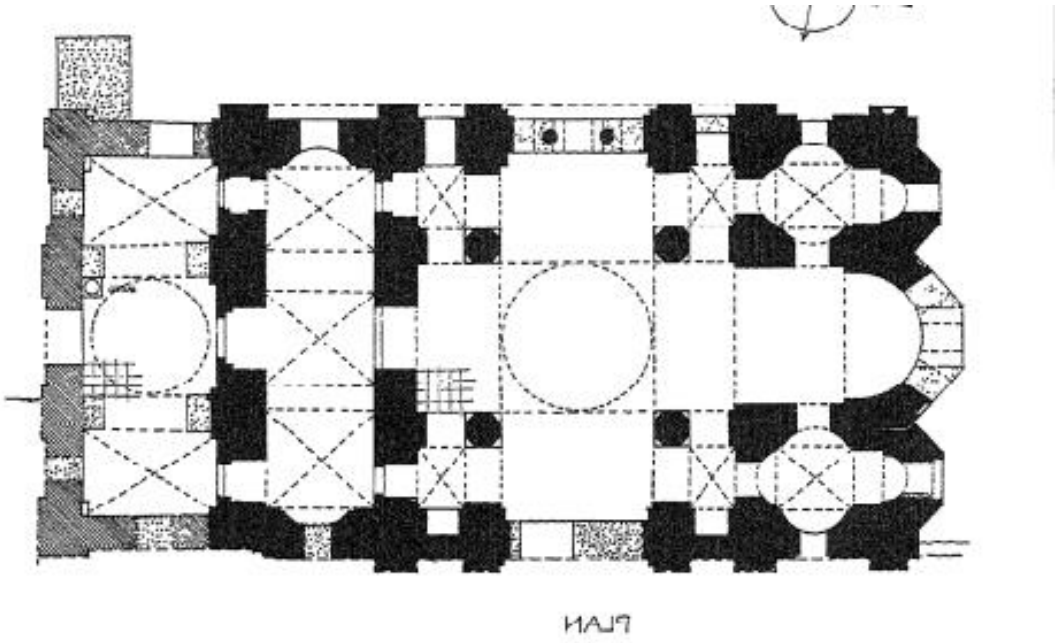
Şekil 22: İstanbul, Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami)
(Millengen 1912)

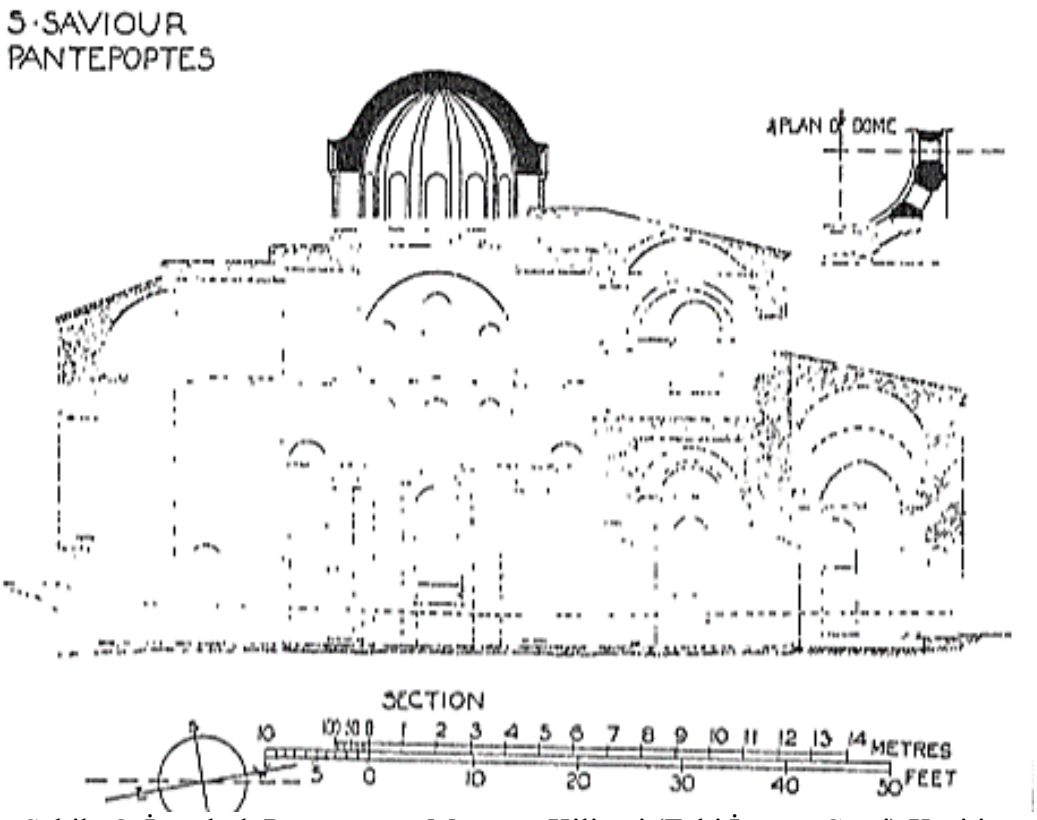
Şekil 23: İstanbul, Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami) Dış Görünüşü

Şekil 24: İstanbul, Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami) İç Görünüşü

Şekil 25: İstanbul, Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami)
(Millengen 1912)

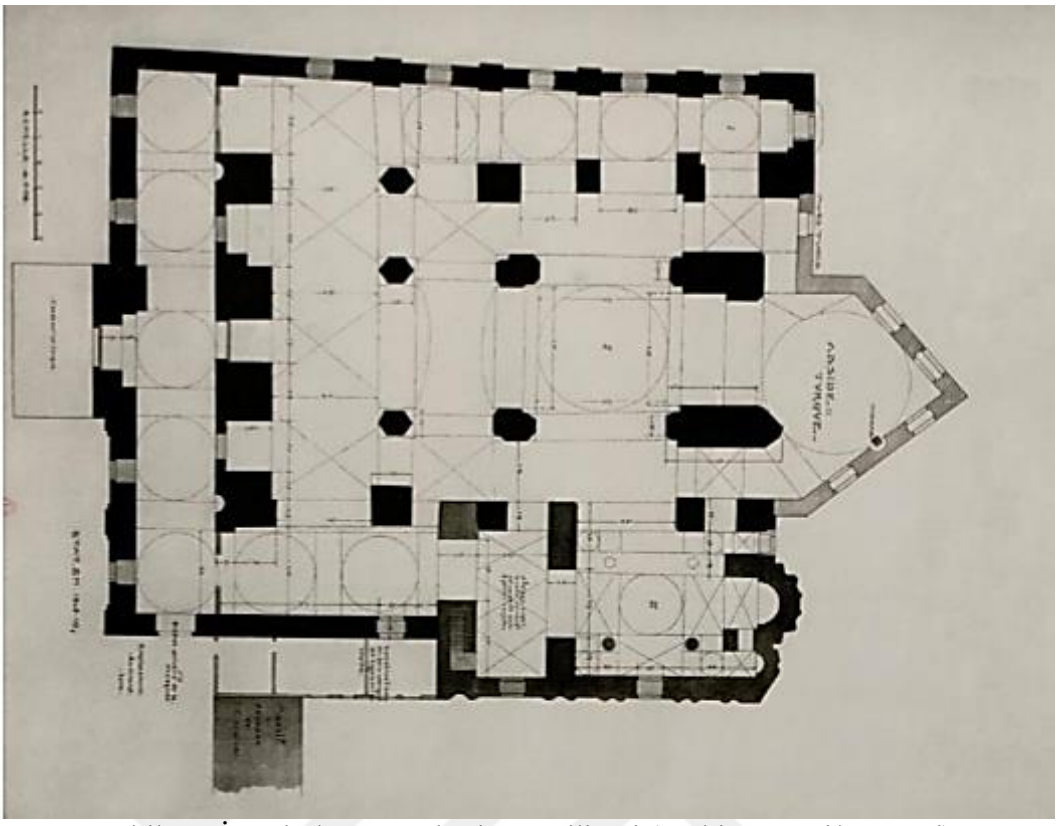
Şekil 26: İstanbul, Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami) Kesiti
(Millengen 1912)

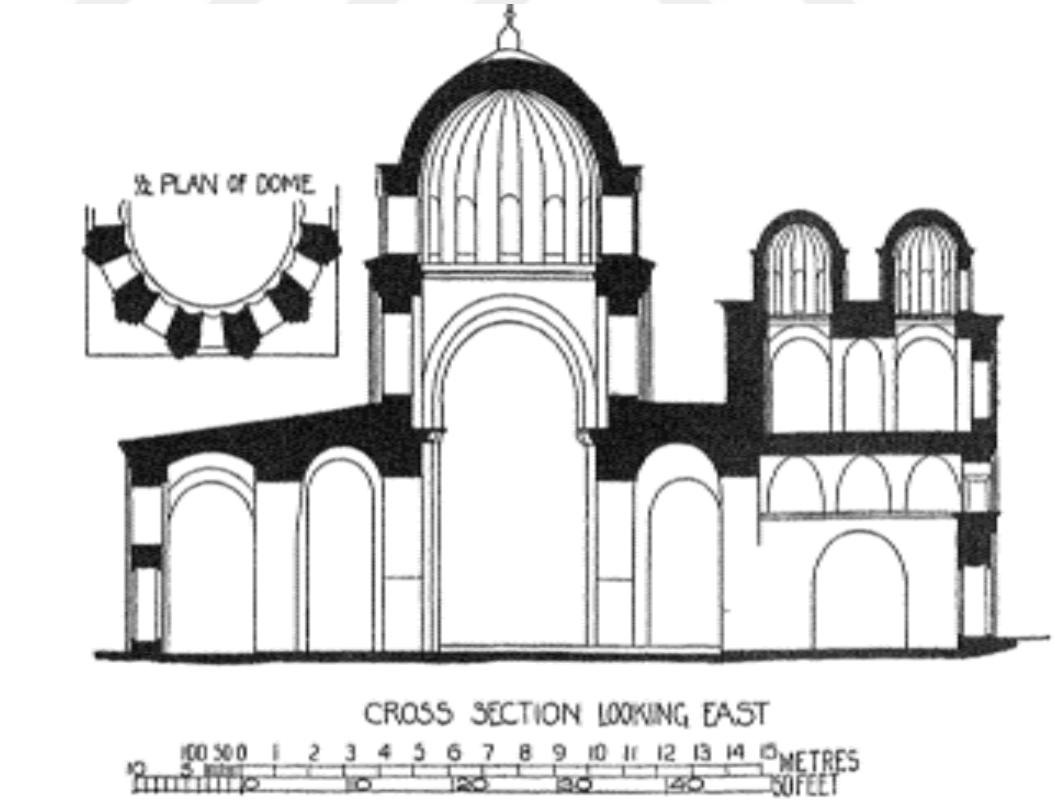
Şekil 27: İstanbul, Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami) Dış Görünüşü (http://www.istanbulkesfi.com/eski-imaret-cami/ Erişim Tarihi: 16.09.2018)

Şekil 28: İstanbul, Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami) İç Görünüşü (http://www.istanbulkesfi.com/eski-imaret-cami/ Erişim Tarihi: 16.09.2018)

Şekil 29: İstanbul, Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami/ Müzesi)
(Ebersolt- Thiers 1979)

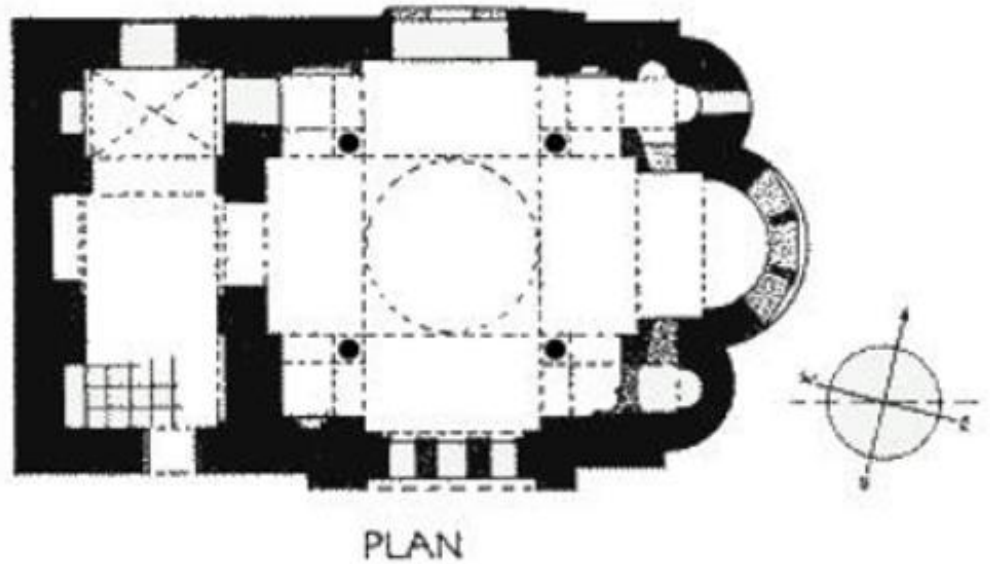
Şekil 30: İstanbul, Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami/ Müzesi) Kesiti
(Millengen 1912)

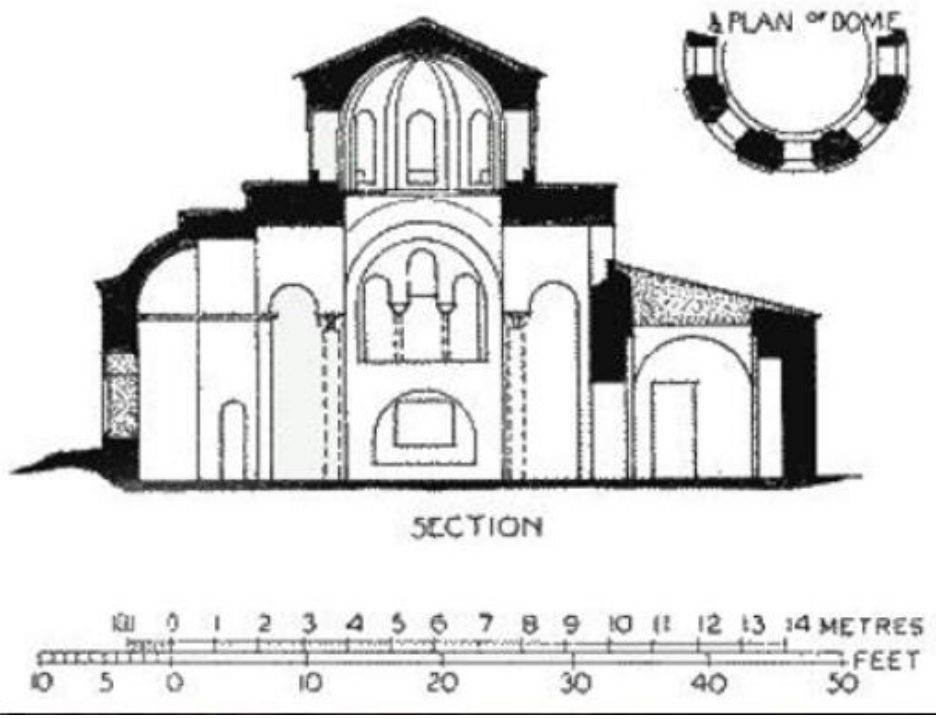
Şekil 31: İstanbul, Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami) Paraklesion'u Dış Görünüşü

Şekil 32: İstanbul, Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Cami) Paraklesion Kubbesi

Şekil 33: İstanbul, H. İoannes en tou Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami) (Millengen 1912)

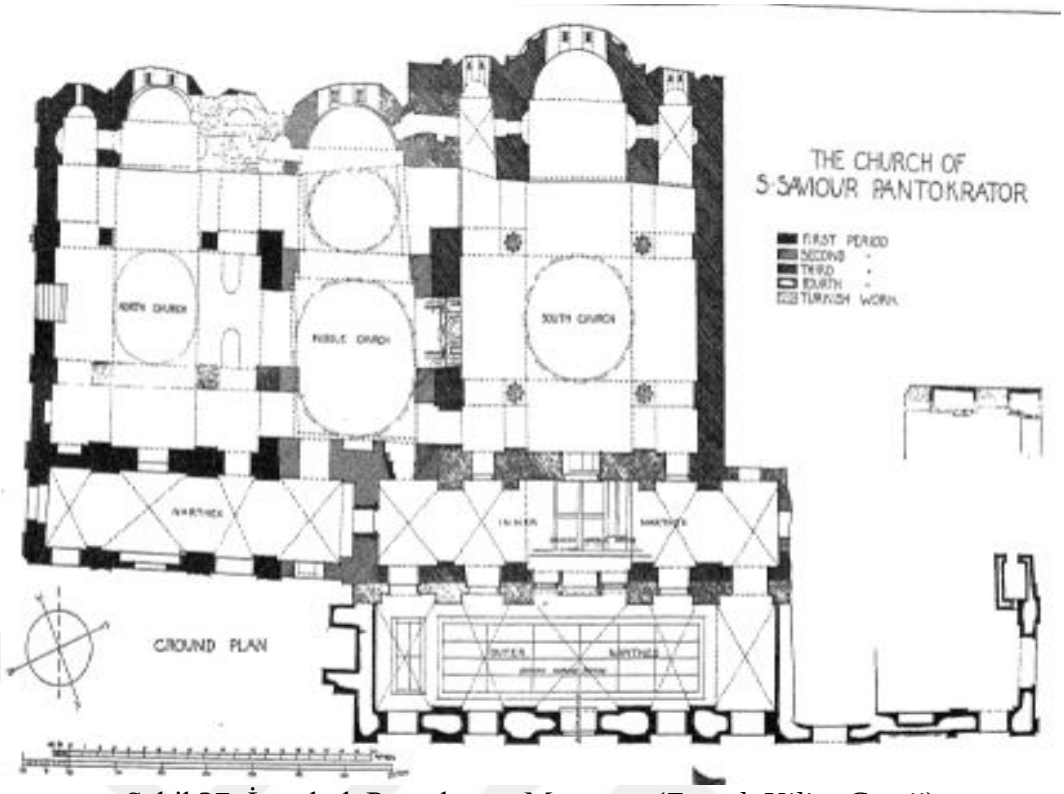
Şekil 34: İstanbul, H. İoannes en tou Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami) Kesiti (Millengen 1912)

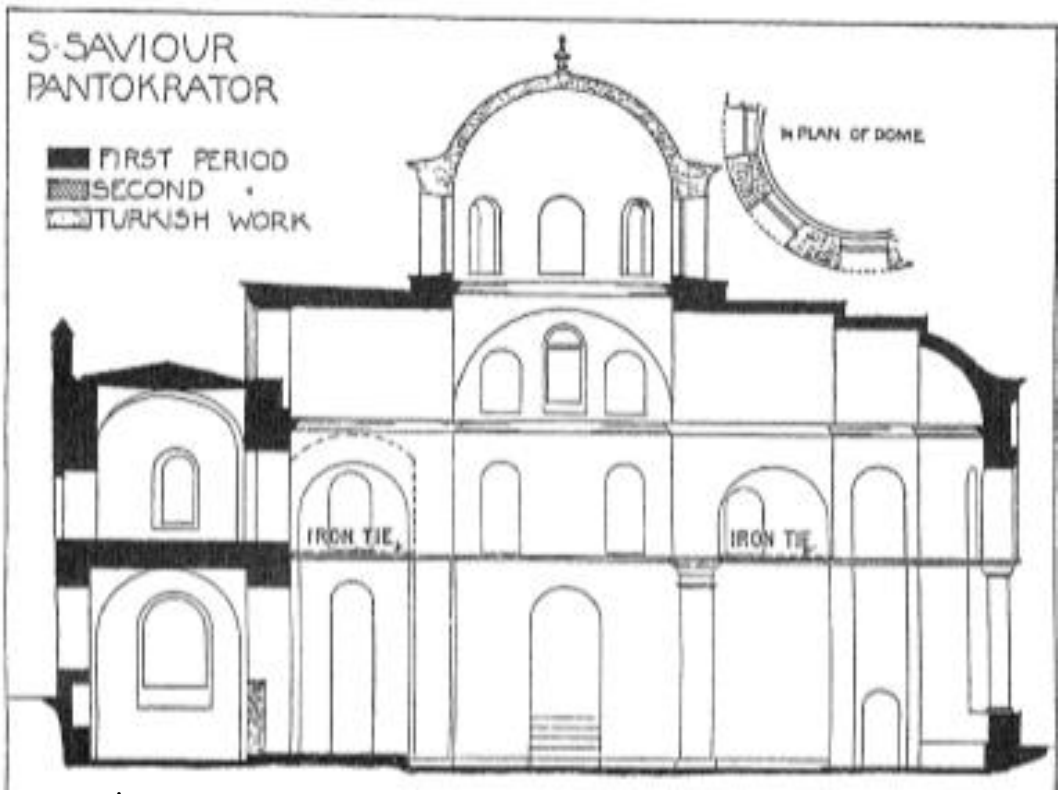
Şekil 35: İstanbul, H. İoannes en tou Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami) Dış Görünüşü

Şekil 36: İstanbul, H. İoannes en tou Trullo kilisesi (Hırami Ahmet Paşa Cami) İç Görünüşü

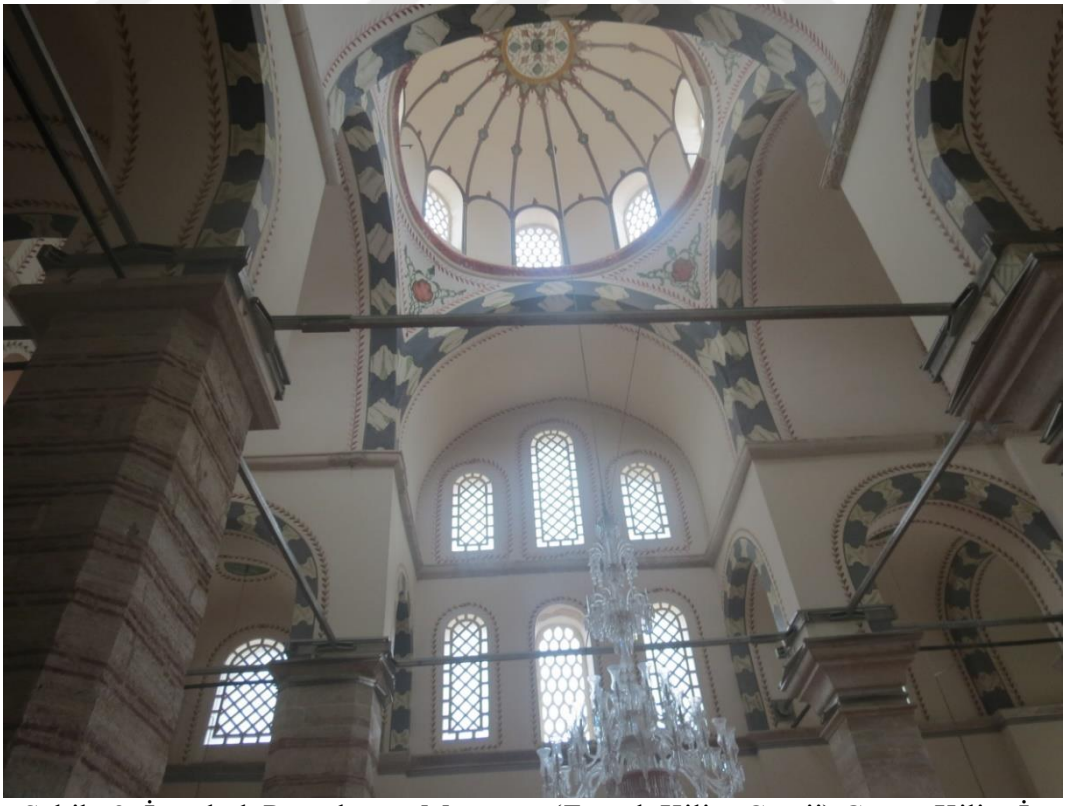
Şekil 37: İstanbul, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii)
(Millengen 1912)

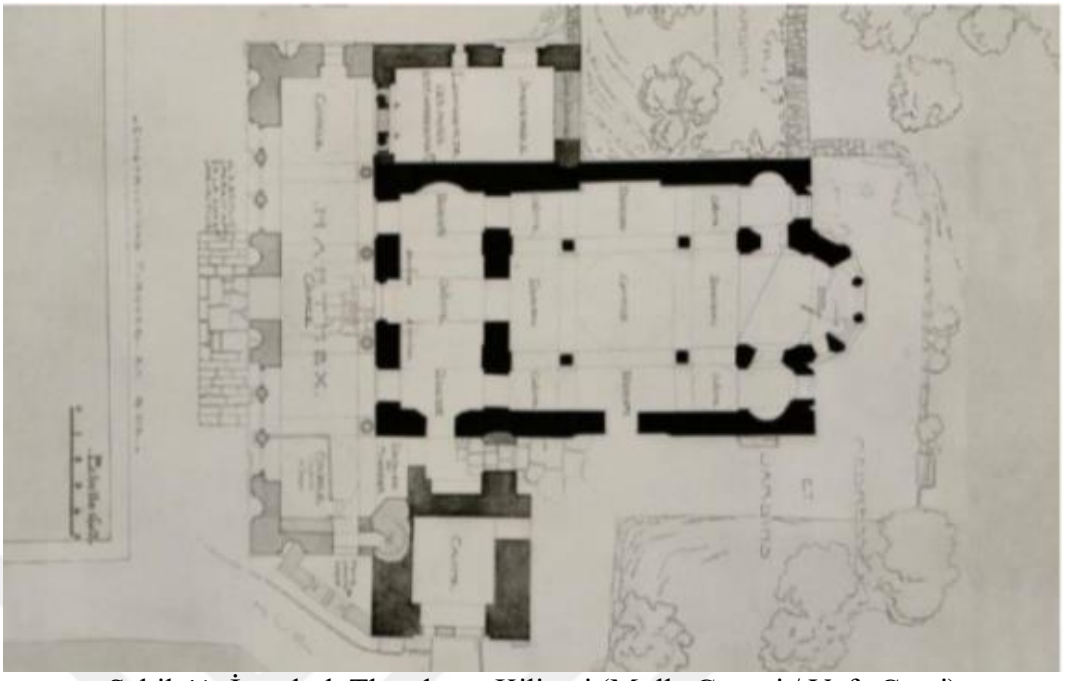
Şekil 38: İstanbul, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii) Güney Kilise Kesiti
(Millengen 1912)

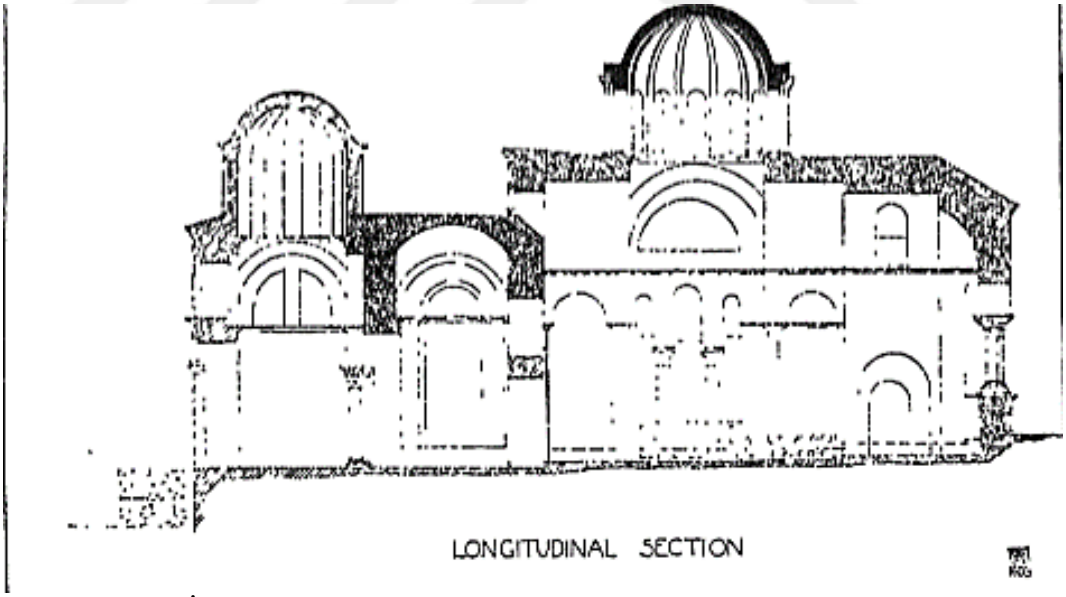
Şekil 39: İstanbul, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii) Güney Kilise Dış Görünüşü

Şekil 40: İstanbul, Pantokrator Manastırı (Zeyrek Kilise Camii) Güney Kilise İç Görünüşü

Şekil 41: İstanbul, Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami)
(Ebersolt- Thiers 1979)

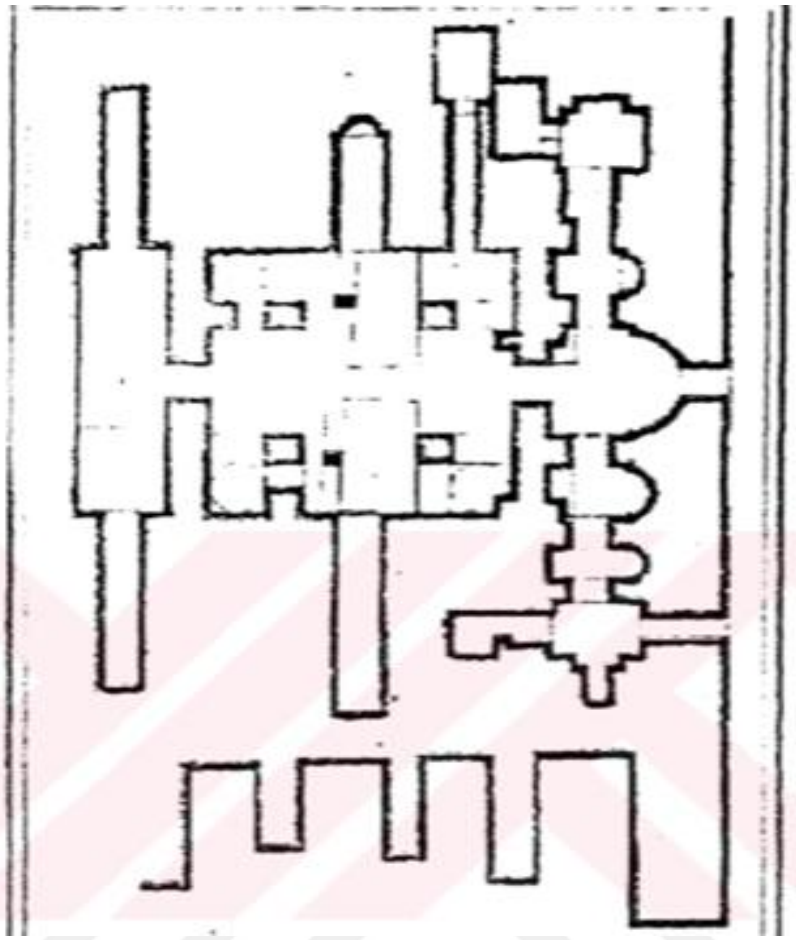
Şekil 42: İstanbul, Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami) Kesiti
(Millengen 1912)

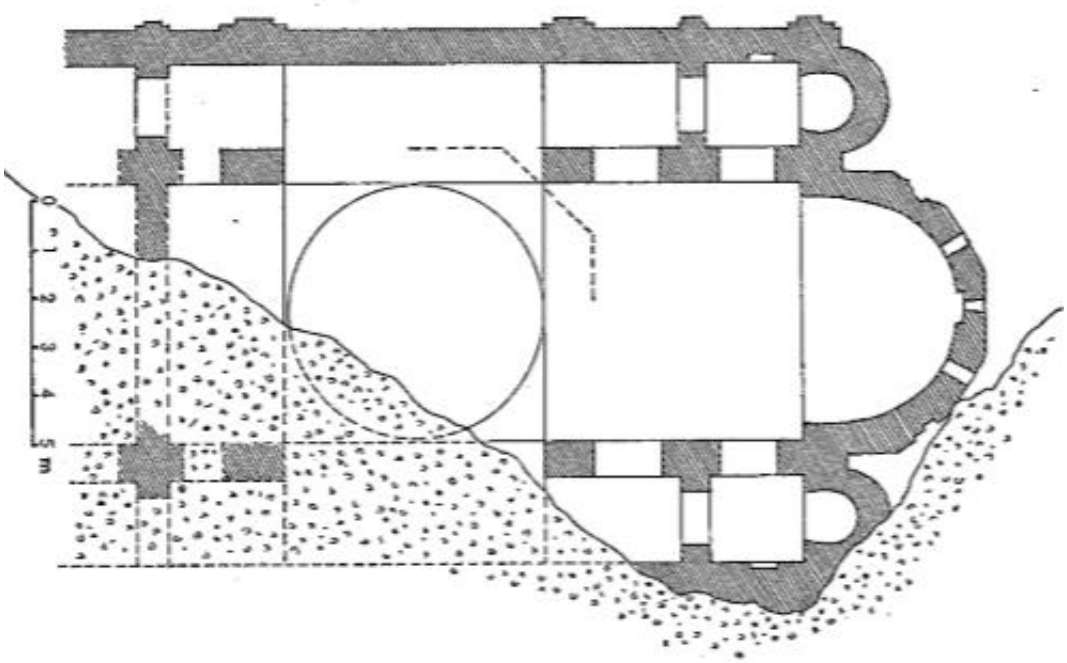
Şekil 43: İstanbul, Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami) Dış Görünüşü

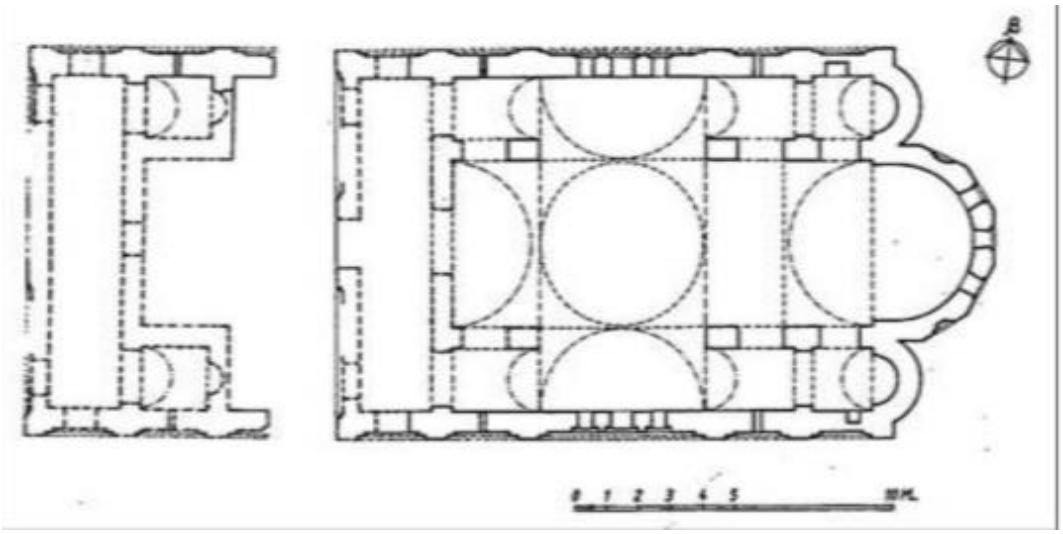
Şekil 44: İstanbul, Theodoros Kilisesi (Molla Gürani / Vefa Cami) İç Görünüşü

Şekil 45: İstanbul, Meryem Ana Peribleptos Manastırı Kilisesi (Sulu Manastır)
(Çetinkaya 2003)

Şekil 46: Aksaray, Karagedik Kilisesi
(Restle, 1967)

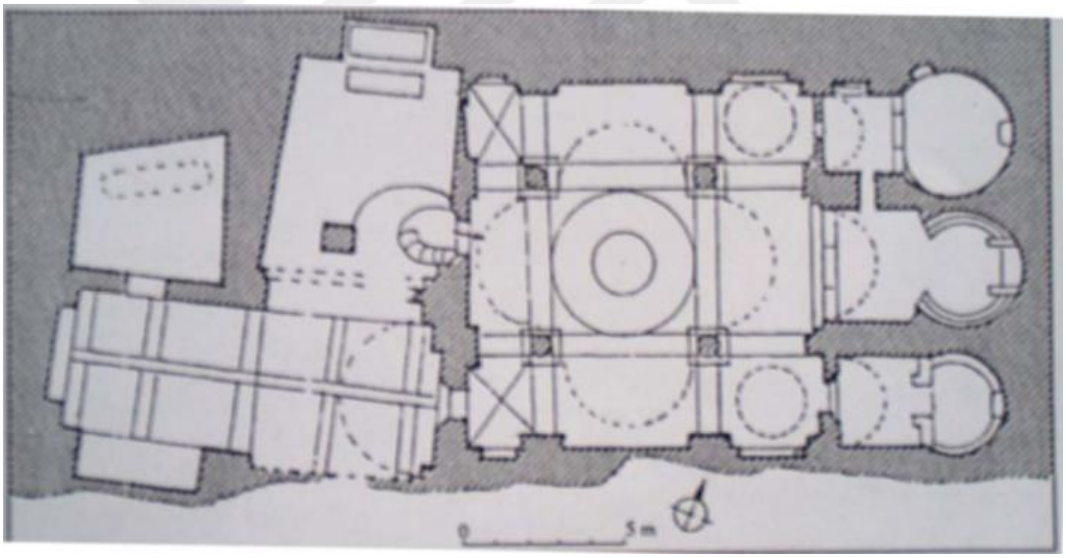
Şekil 47: Aksaray, Karagedik Kilisesi
(Androudis, 2008)

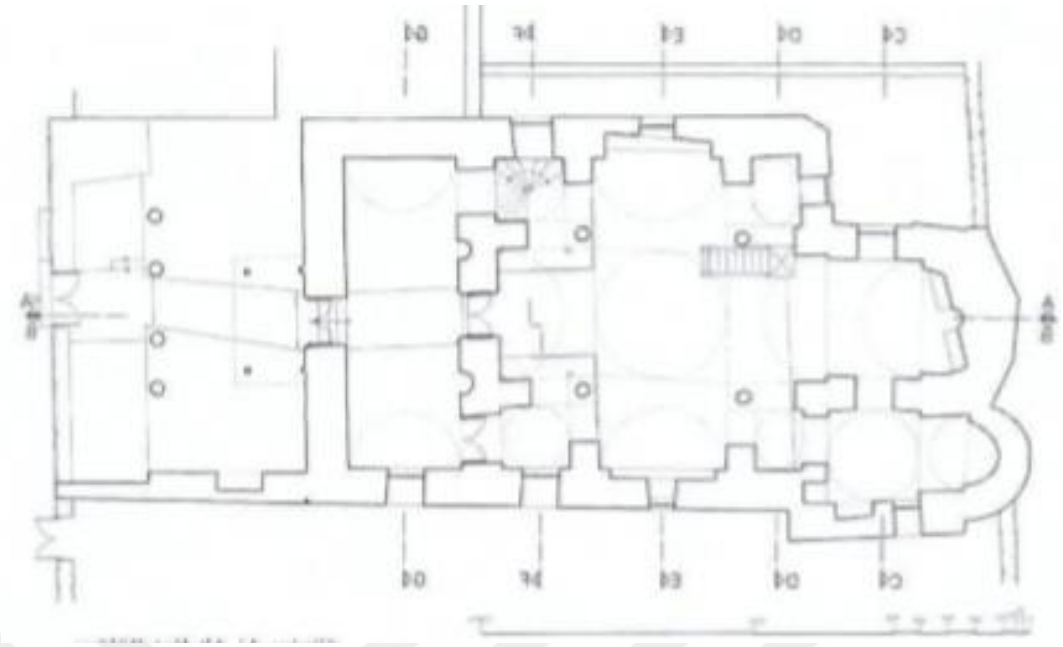
Şekil 48: Aksaray, Karagedik Kilisesi Dış Görünüşü

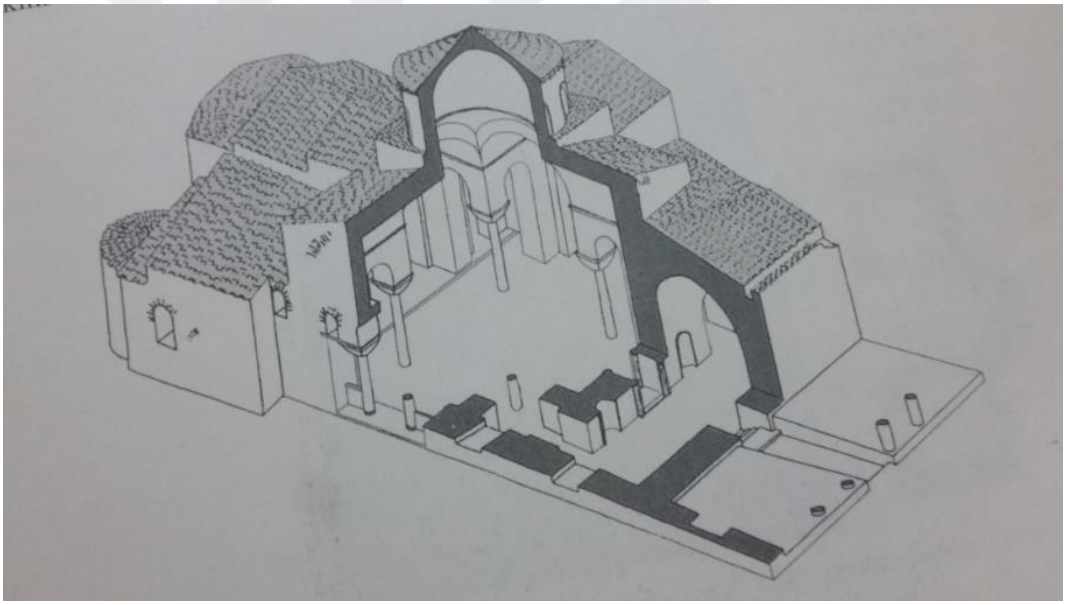
Şekil 49: Aksaray, Karagedik Kilisesi İç Görünüşü

Şekil 50. Kızılçukur Sütunlar Kilisesi
(Arı 2004)

Şekil 51: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Fatih Cami)
(Pekak 2009)

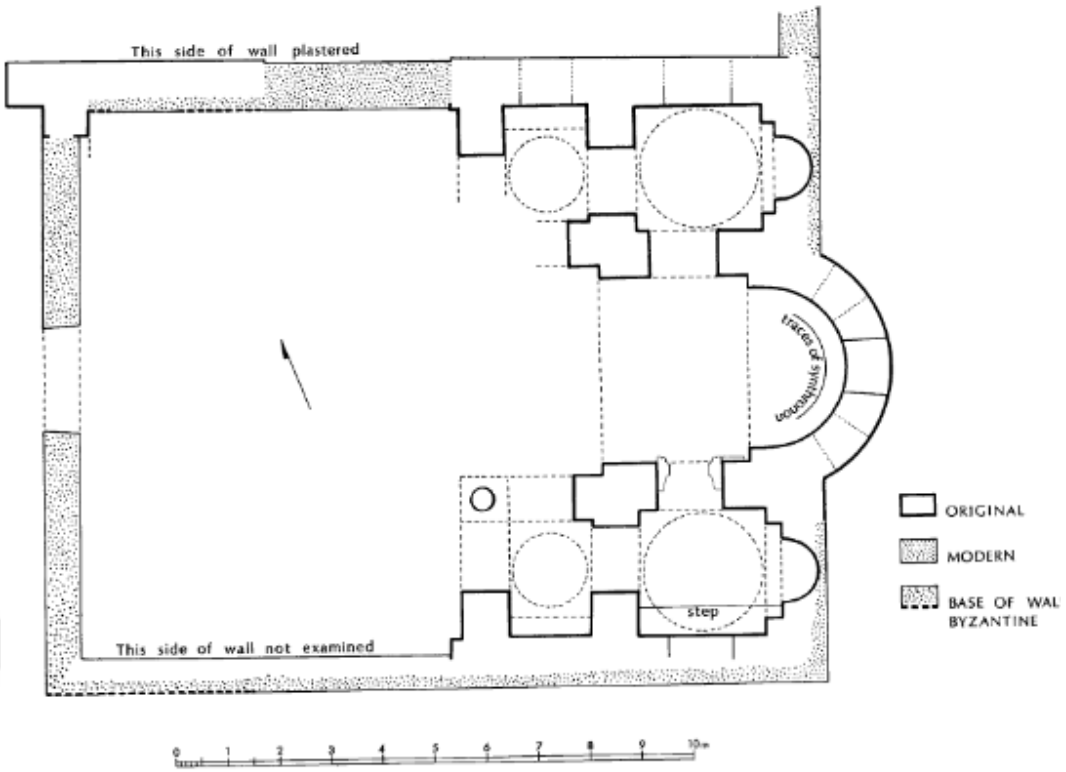
Şekil 52: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Fatih Cami) Aksonometrik Çizimi
(Ousterhout, 2011)

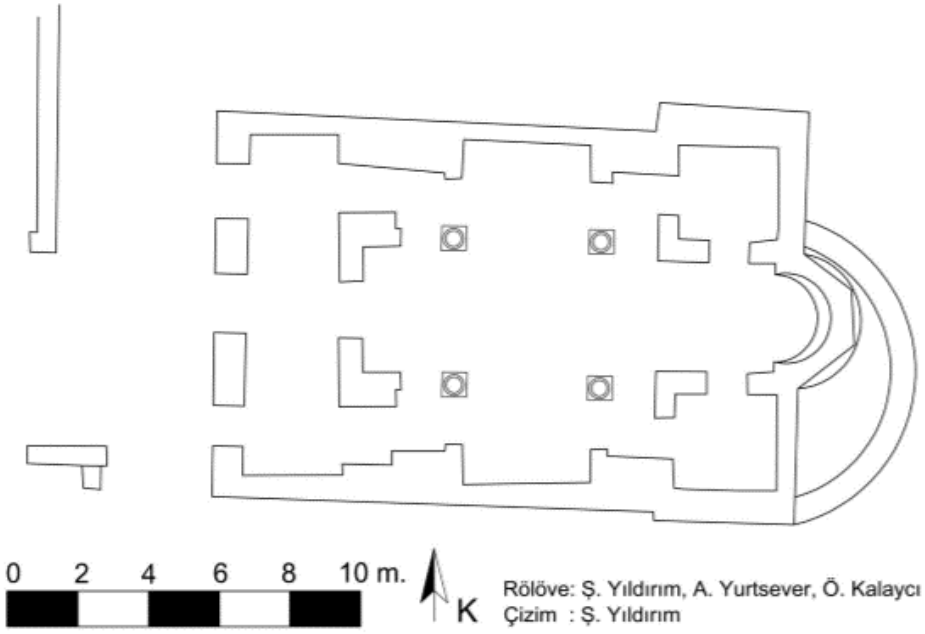
Şekil 53: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Fatih Cami) Dış Görünüşü (http://www.buraninhikayesi.com/wp-content/uploads/2016/03/fatih-camii1.jpg Erişim Tarihi: 02.09.2018)

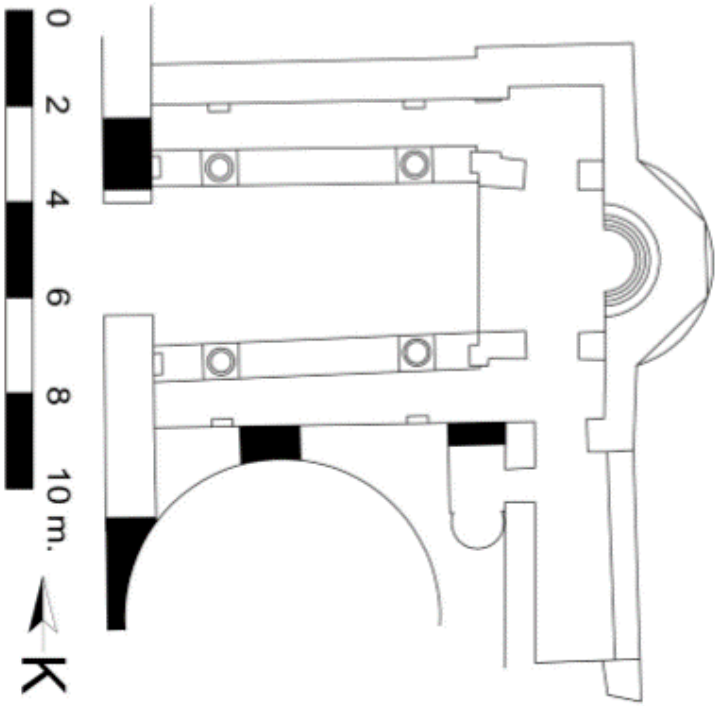
Şekil 54: Tirilye Hagios Stephanos Kilisesi (Fatih Cami) Dış Görünüşü (http://www.buraninhikayesi.com/wp-content/uploads/2016/03/fatih-camii1.jpg Erişim Tarihi: 02.09.2018)

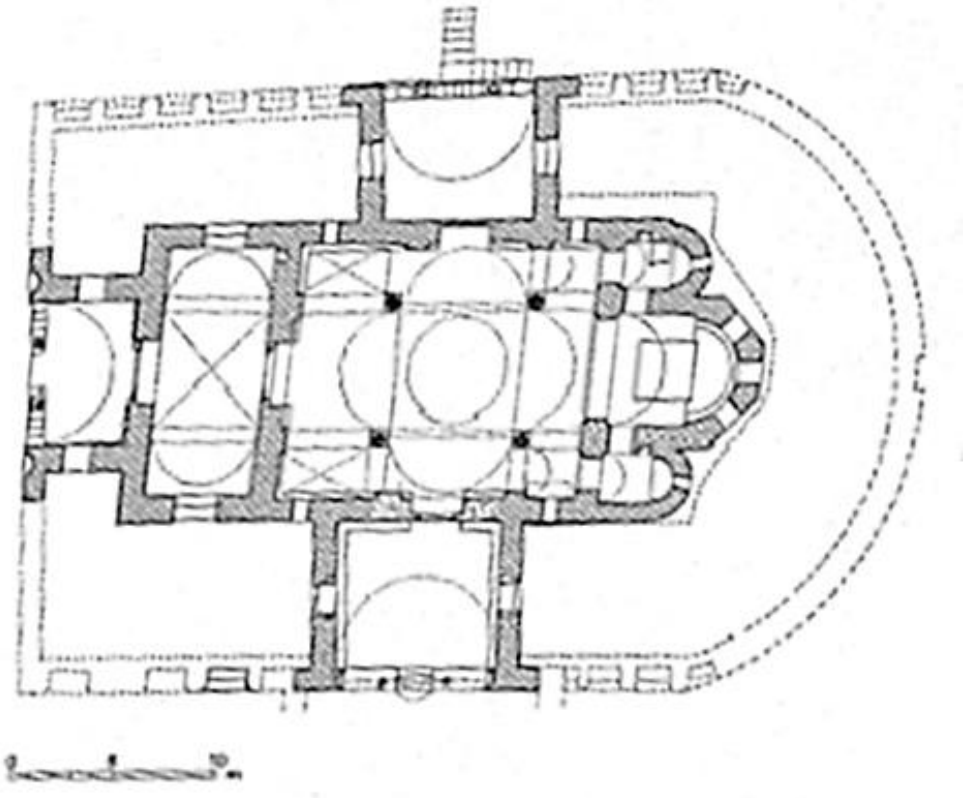
Şekil 55: Tirilye Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi
(Mango-Seccenko 1973)

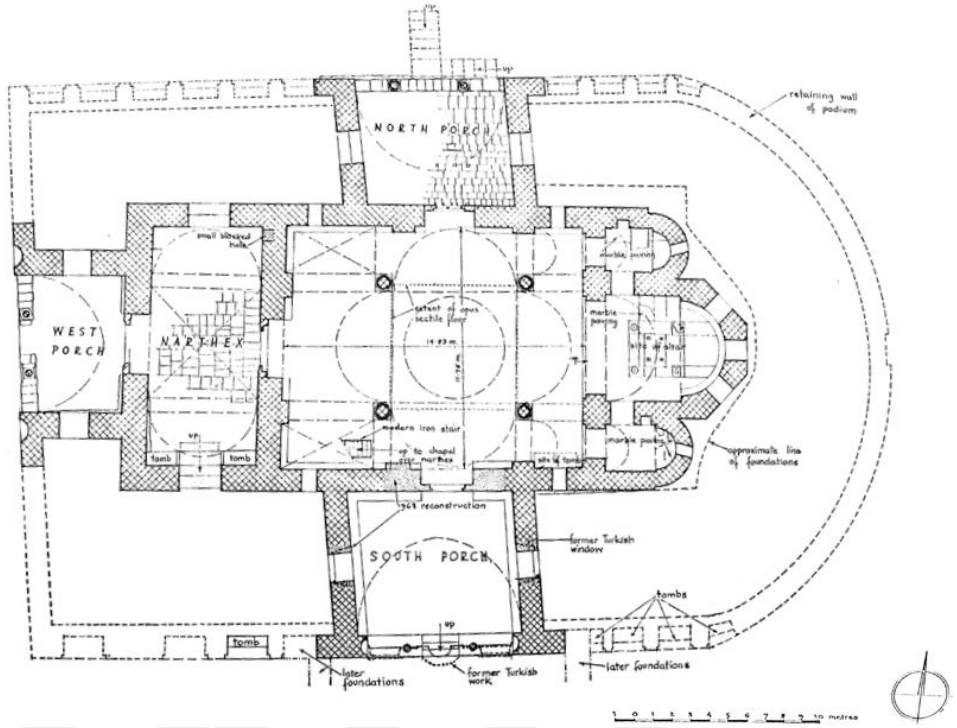
Şekil 56: Side EE Kilisesi
(Şener 2013)

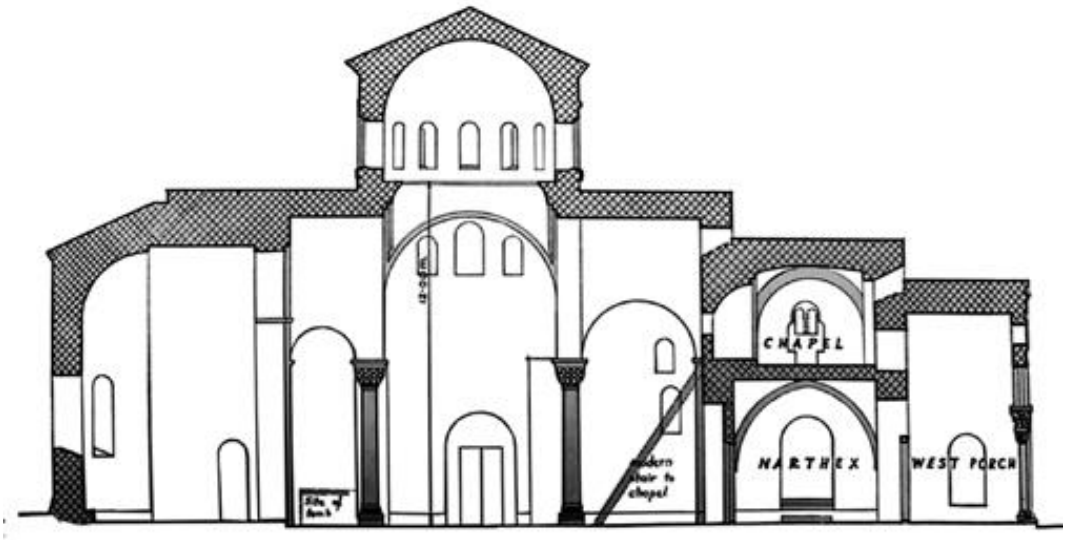
Şekil 57: Side Piskoposluk Sarayı Küçük Kilise
(Yıldırım 2013)

Şekil 58: Trabzon Ayasofya Kilisesi
(Mango 2006)

Şekil 59: Trabzon Ayasofya Kilisesi
(Kalın-Yılmaz 2012)

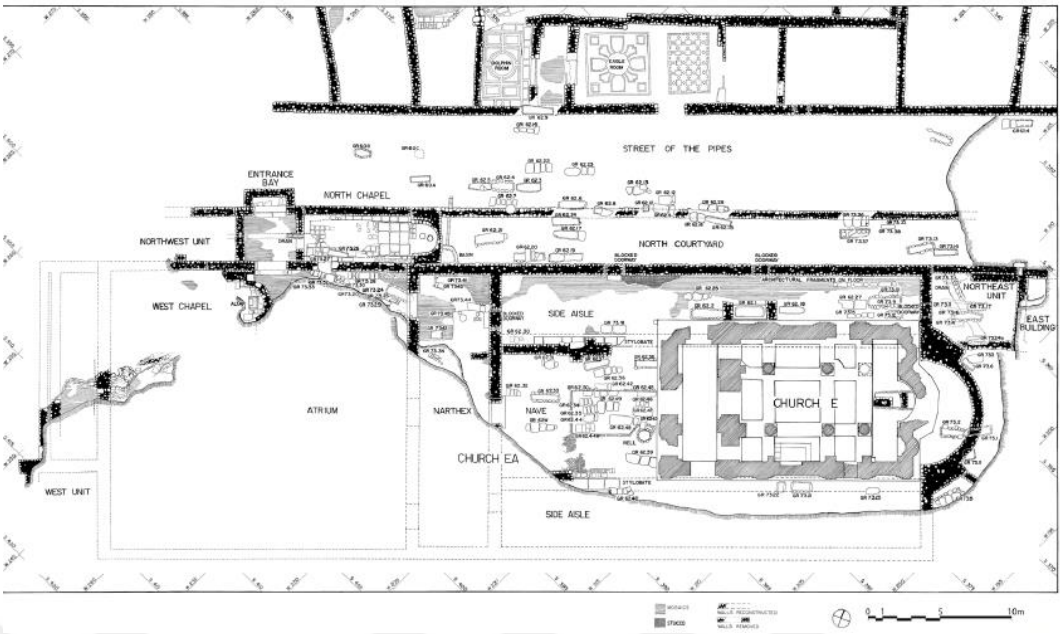
Şekil 60: Trabzon Ayasofya Kilisesi Kesiti
(Kalın-Yılmaz 2012)

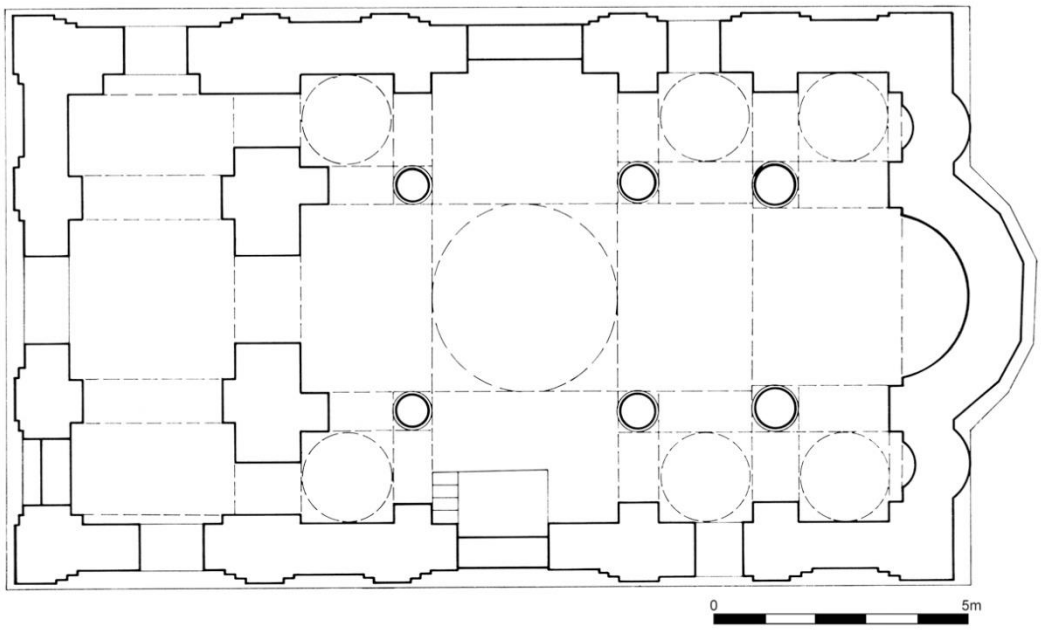
Şekil 61: Trabzon Ayasofya Kilisesi Dış Görünüşü (https://gezilmesigerekenyerler.com/trabzon/trabzon-ayasofya-muzesi-nasil-gidilir-konaklama.html Erişim Tarihi: 06.09.2018)

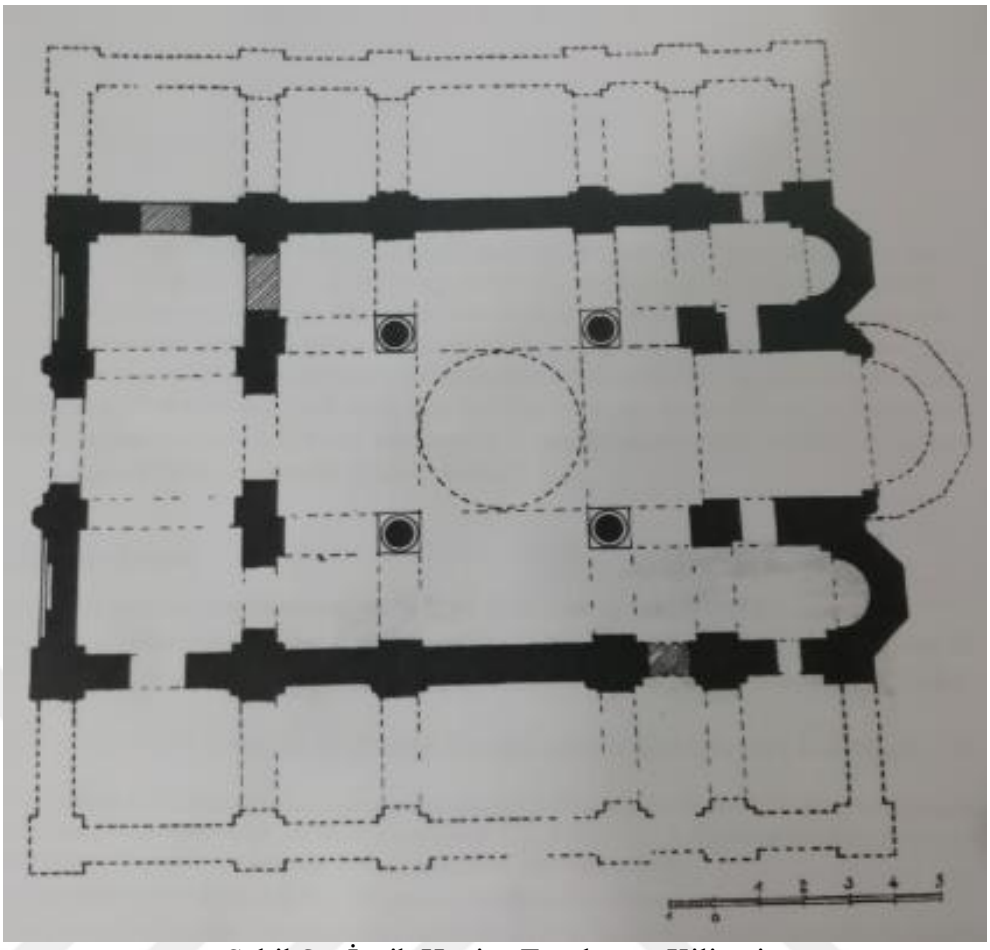
Şekil 62: Trabzon Ayasofya Kilisesi İç Görünüşü (https://gezilmesigerekenyerler.com/trabzon/trabzon-ayasofya-muzesi-nasil-gidilir-konaklama.html Erişim Tarihi: 06.09.2018)

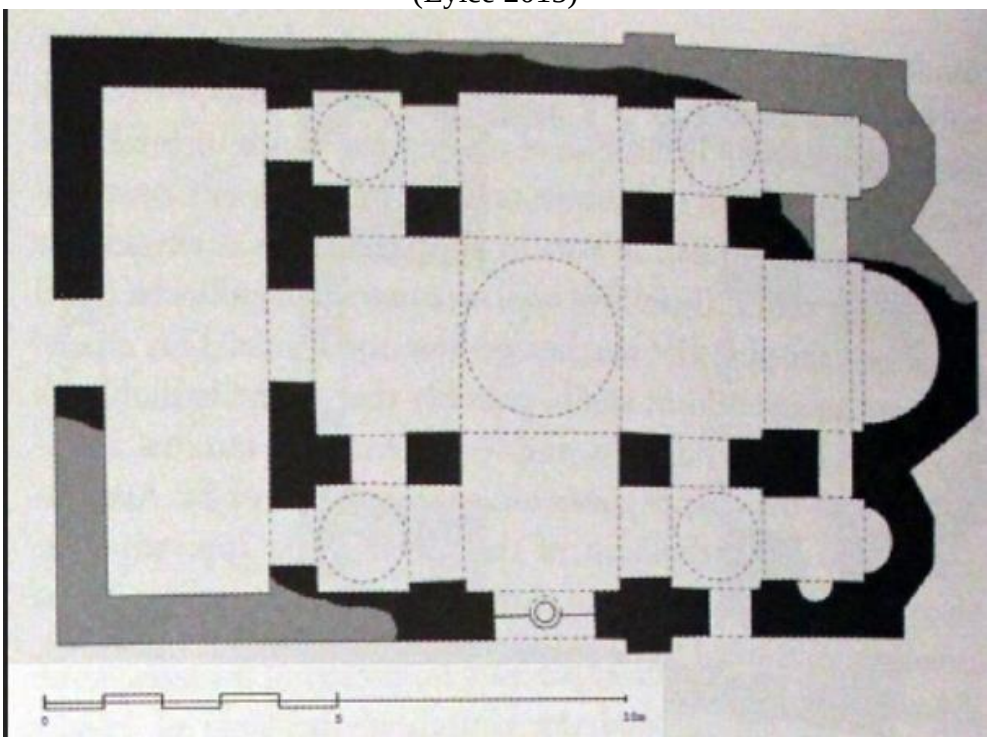
Şekil 63: Sardes E Kilisesi
(Buchwald 2015)

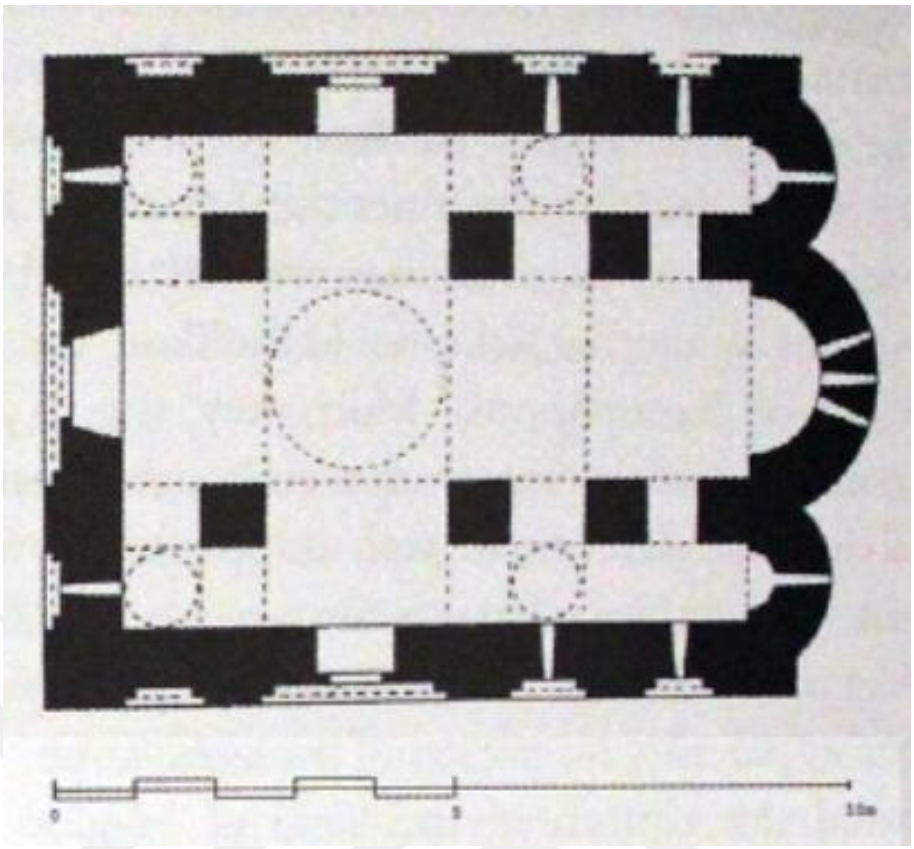
Şekil 64: Sardes E Kilisesi Restitüsyon Planı
(Buchwald 2015)

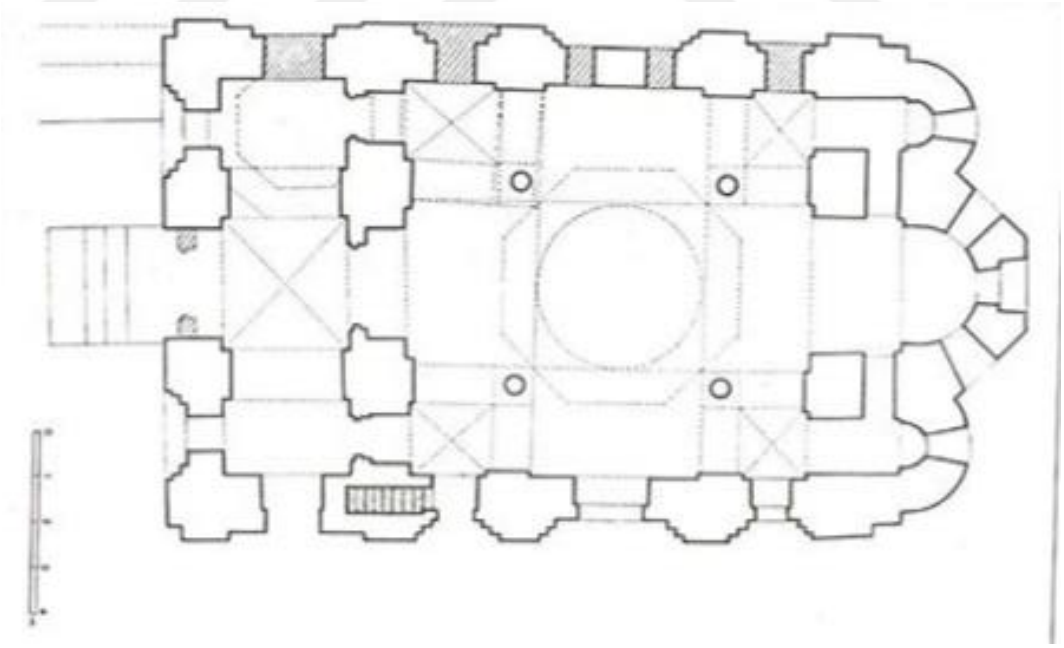
Şekil 65: İznik Hagios Tryphonos Kilisesi
(Eyice 2015)

Şekil 66: Makedonya/Strumica, Onbeş Martyr Kilisesi
(Curcic 2010)

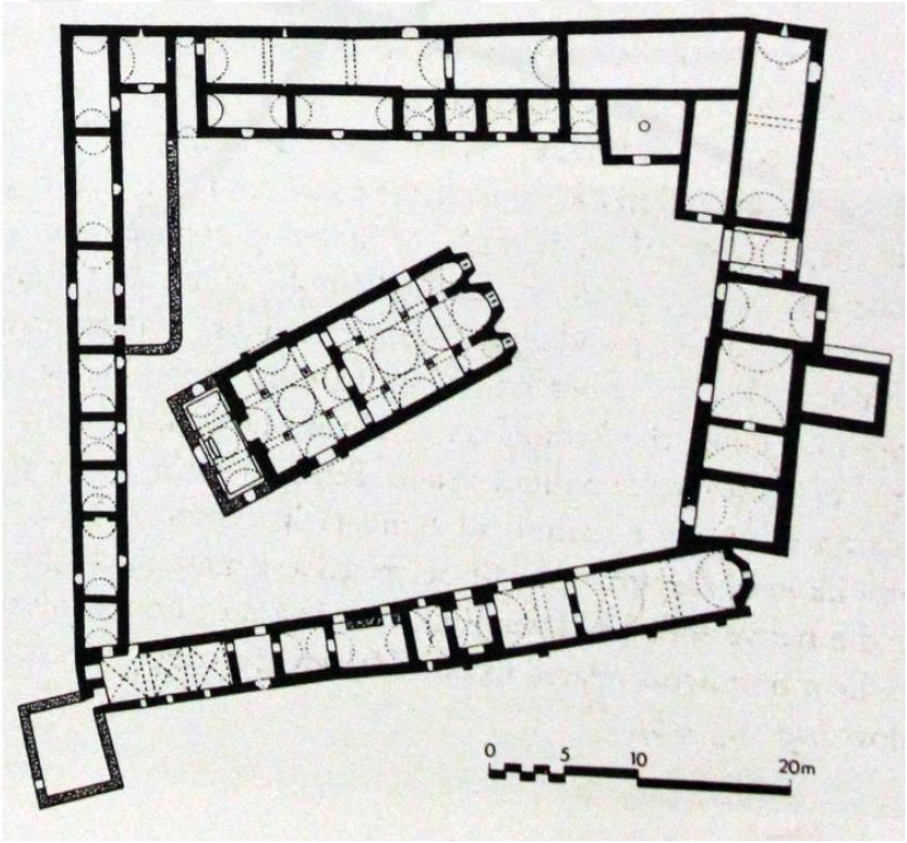
Şekil 67: Bulgaristan/Kolusha, Aziz George Kilisesi
(Curcic 2010)

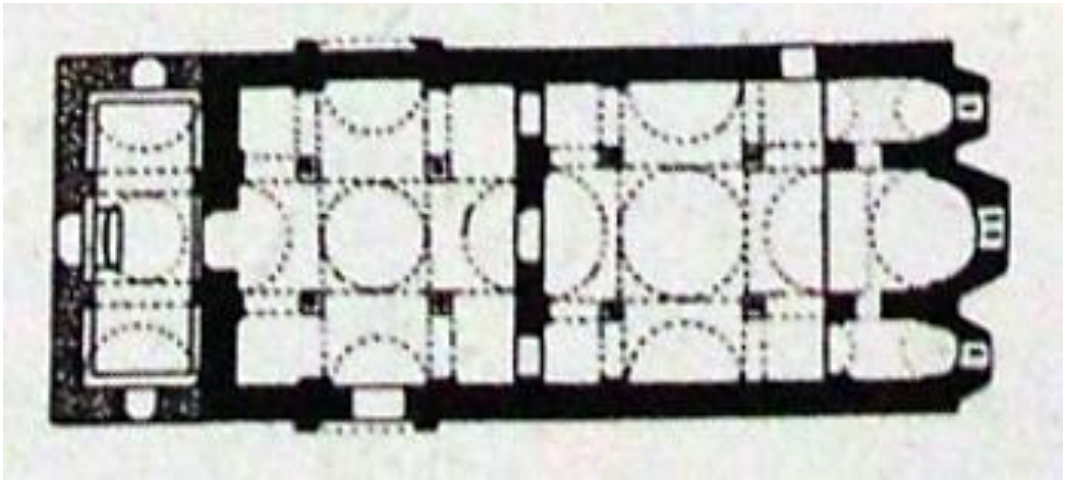
Şekil 68: Selanik, Panagia ton Khalkeon Kilisesi
(Mango 2006)

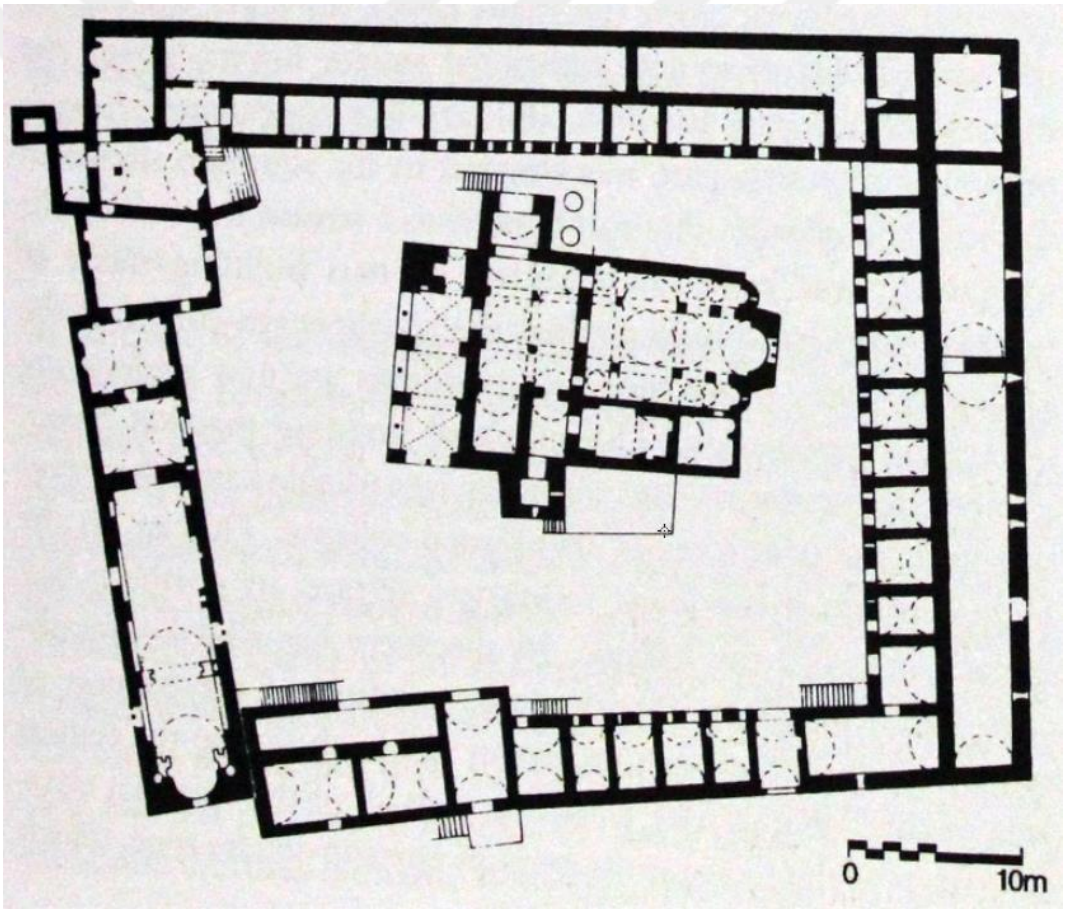
Şekil 69: Selanik, Panagia ton Khalkeon Kilisesi Dış Görünüşü
(Mango 2006)

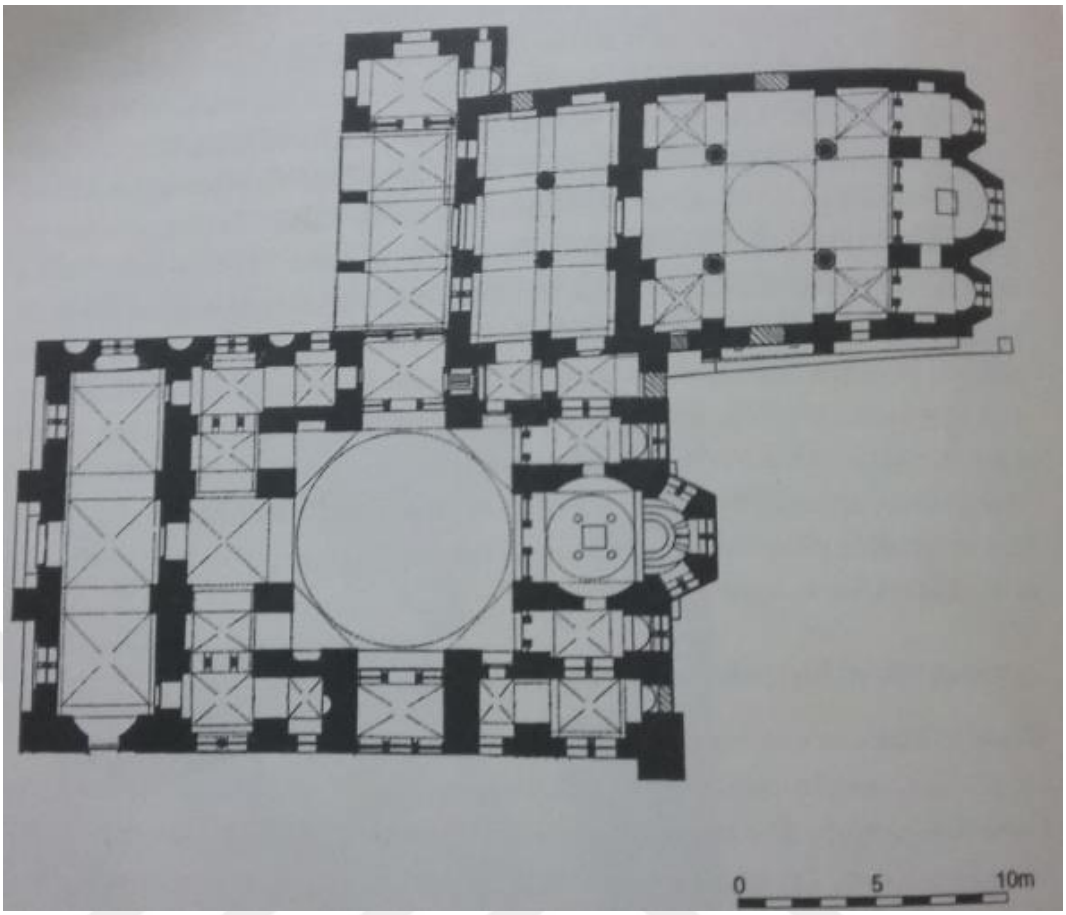
Şekil 70: Yunanistan/Boeotia, Sagmata Manastırı
(Curcic 2010)

Şekil 71: Yunanistan/Boeotia, Sagmata Manastır Kilisesi
(Curcic 2010)

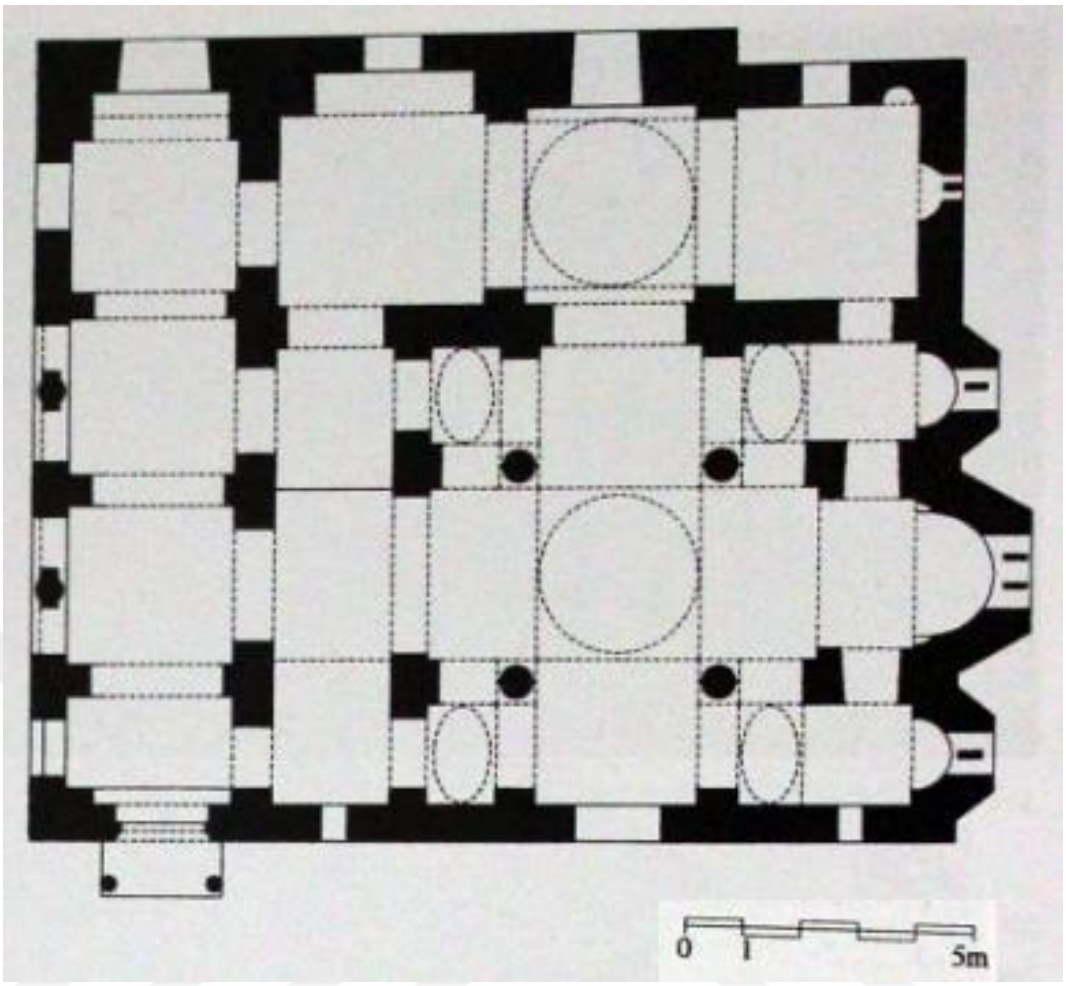
Şekil 72: Yunanistan/Boeotia, Hosios Meletios Manastırı
(Curcic 2010)

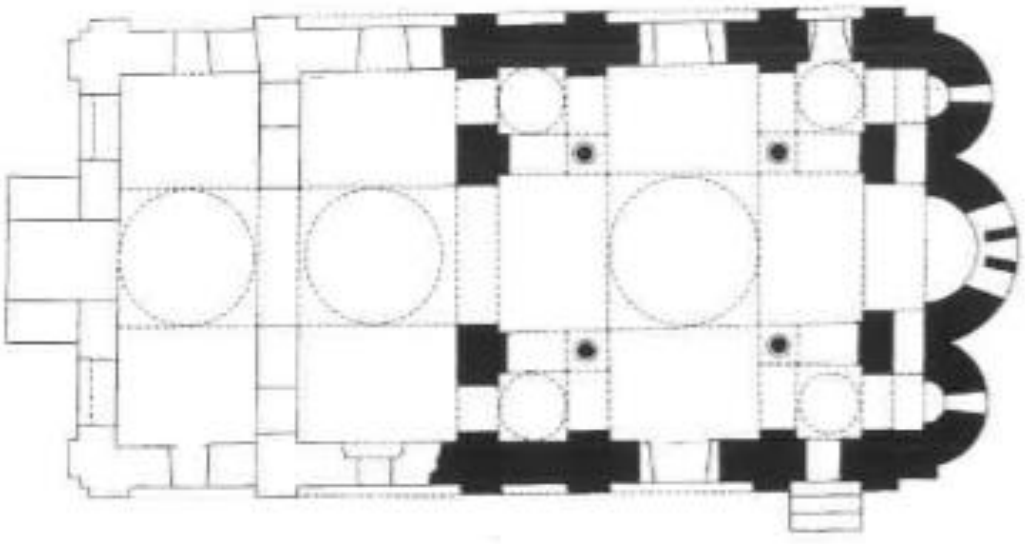
Şekil 73: Boeotia, Hosios Loukas Manastırı'ndaki Theotokos Kilisesi (Ousterhout 2011)

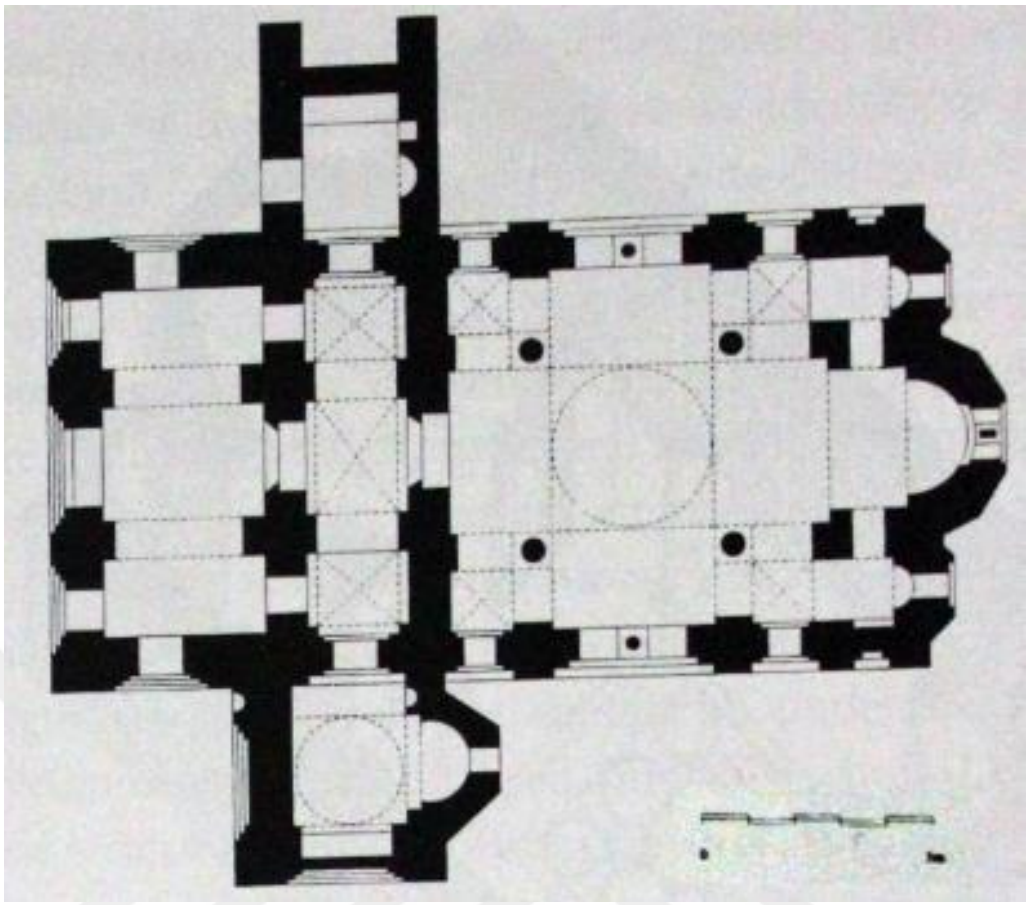
Şekil 74: Boeotia, Hosios Loukas Manastırı'ndaki Theotokos Kilisesi Dış Görünüşü (https://www.flickr.com/photos/69184488@N06/11955132565 Erişim Tarihi: 09.09.2018)

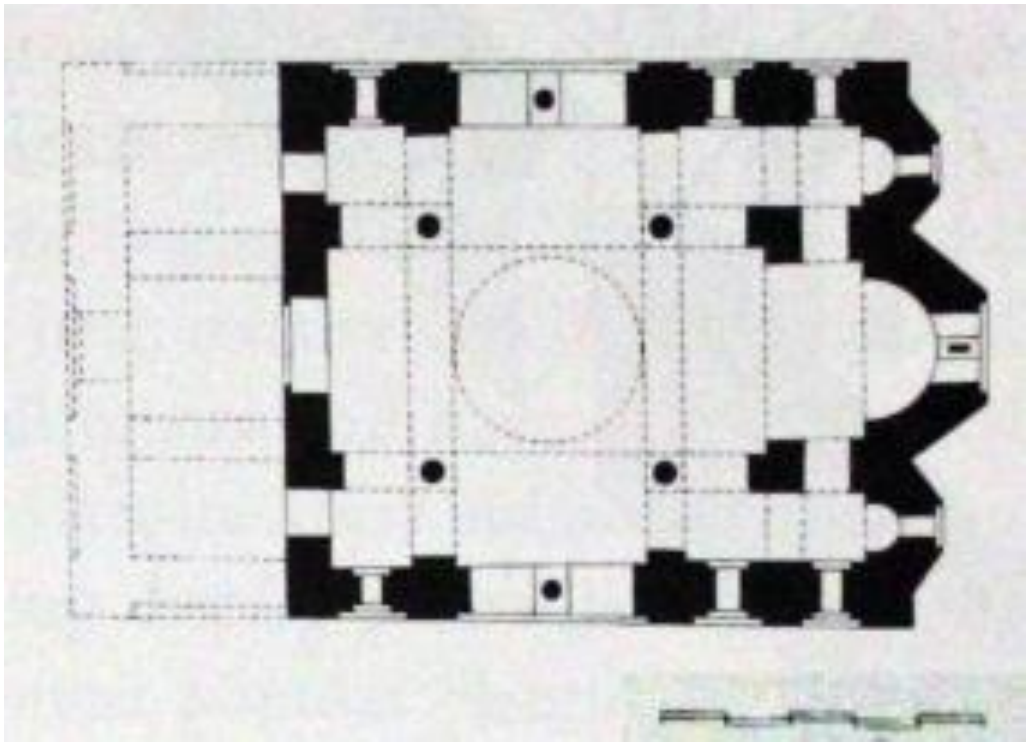
Şekil 75. Yunanistan/Atina, Kapnikarea Kilisesi
(Curcic 2010)

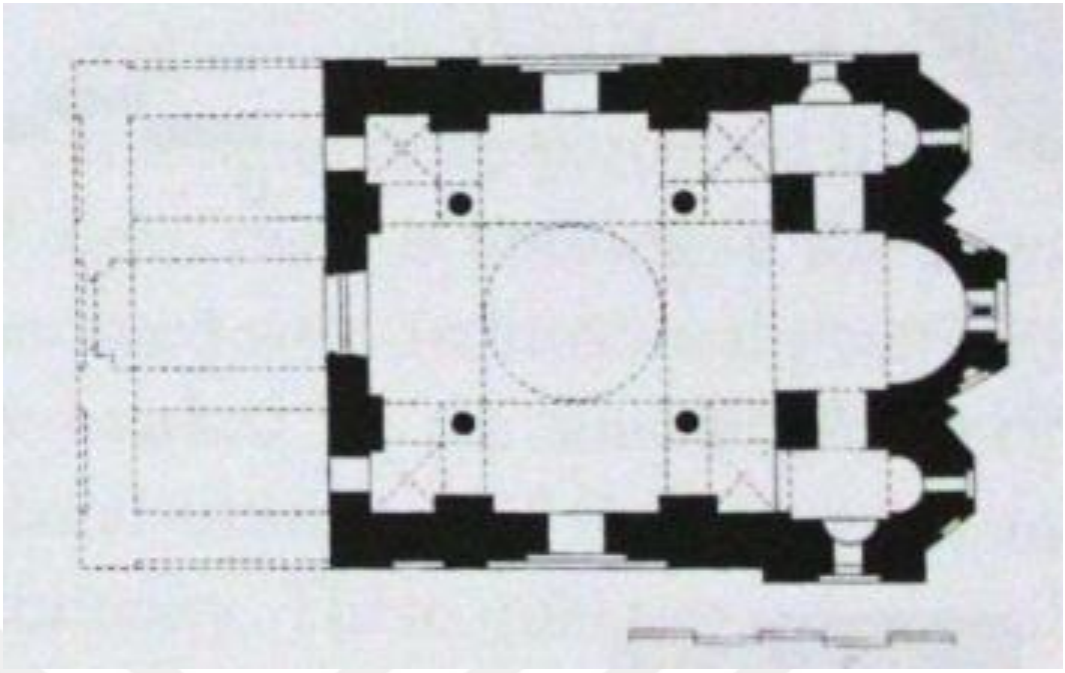
Şekil 76: Atina, Petrake Manastırı Kilisesi (Mone Petrake)
(Curcic 2010)

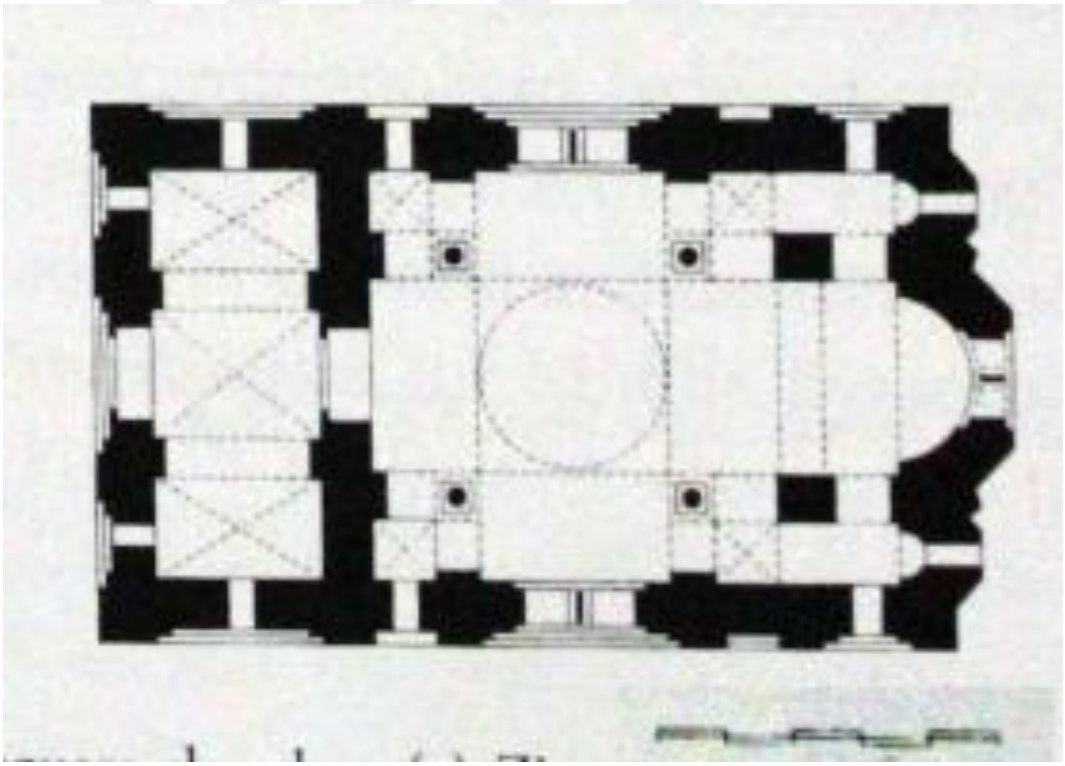
Şekil 77: Yunanistan/Athos, Zigos Manastırı Kilisesi
(Curcic 2010)

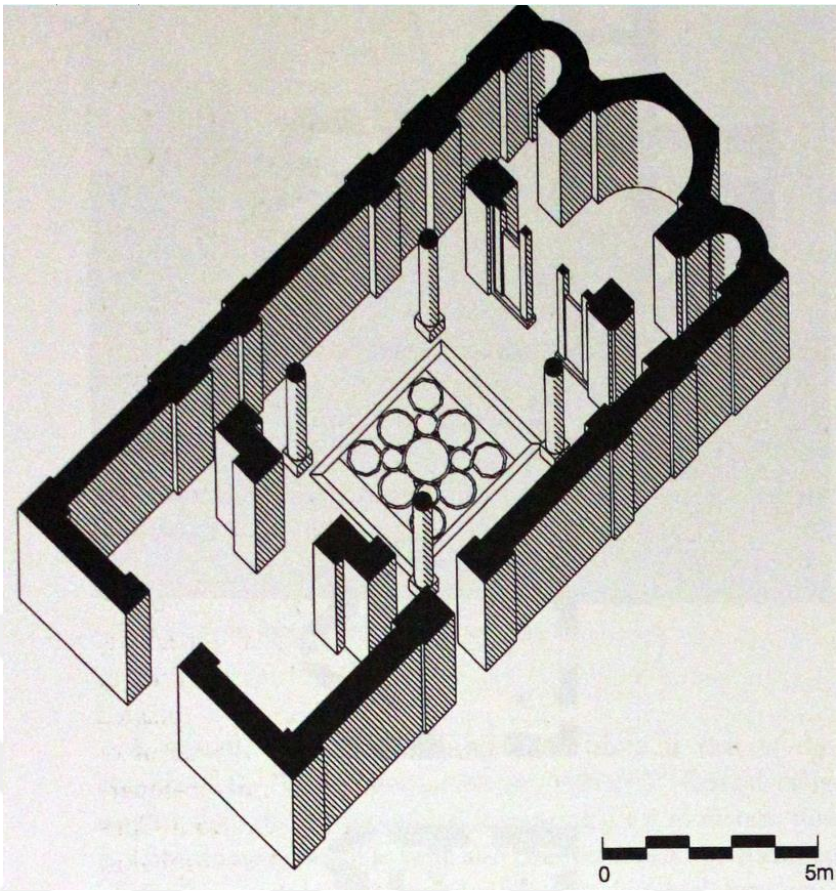
Şekil 78: Yunanistan/Athos, Xenophontos Manastır Kilisesi
(Curcic 2010)

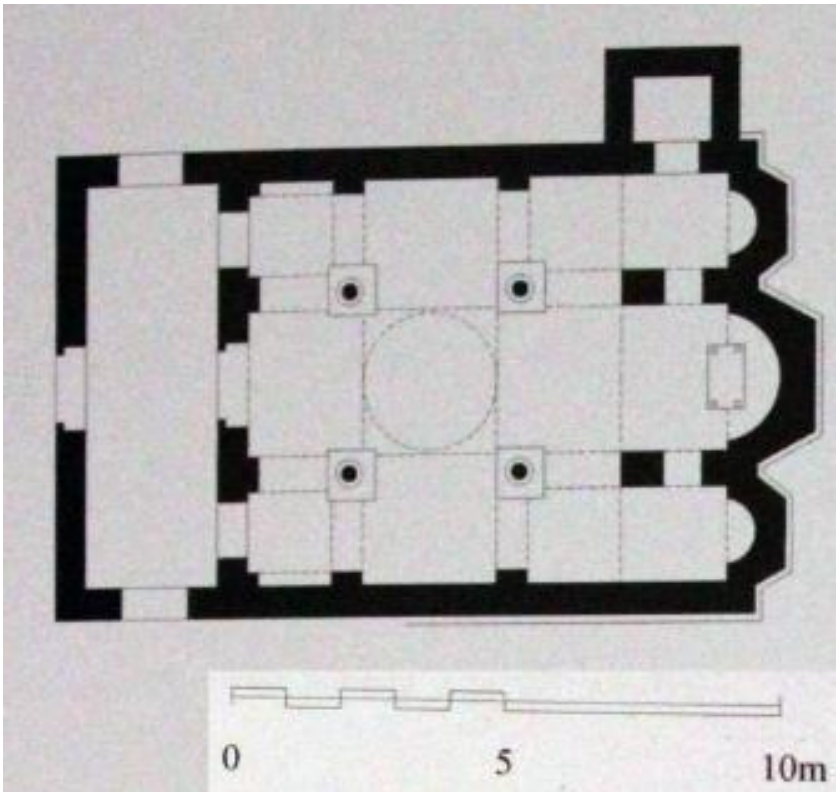
Şekil 79: Yunanistan/Athos, Iviron H. Ioannis Manastır Kilisesi
(Curcic 2010)

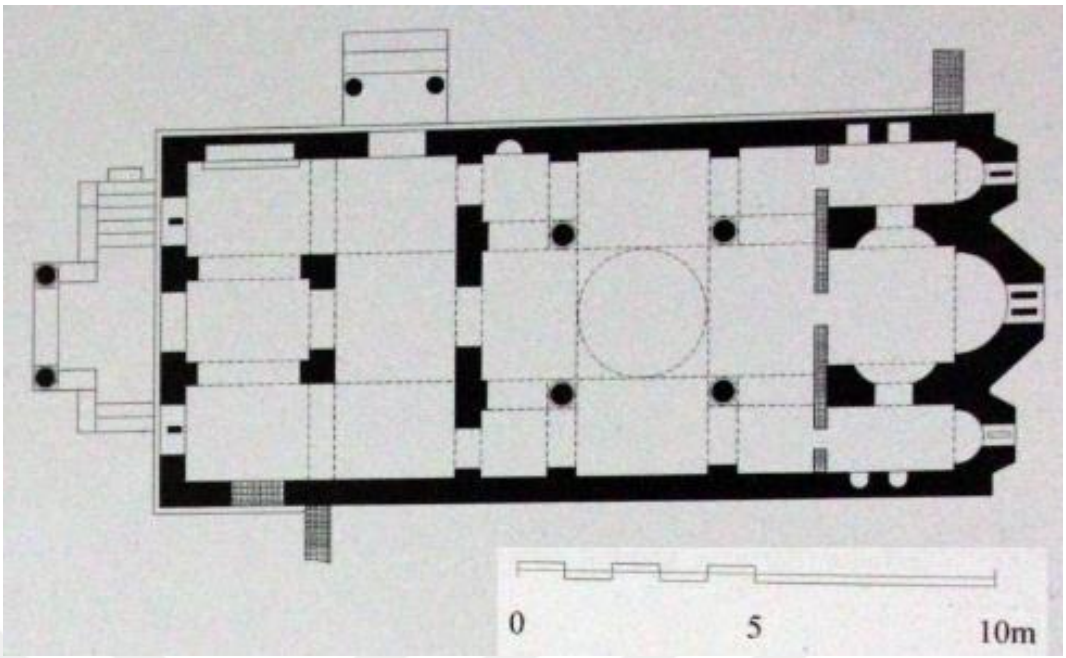
Şekil 80: Yunanistan/Athos, Kelli of H. Prokopius Manastır Kilisesi
(Curcic 2010)

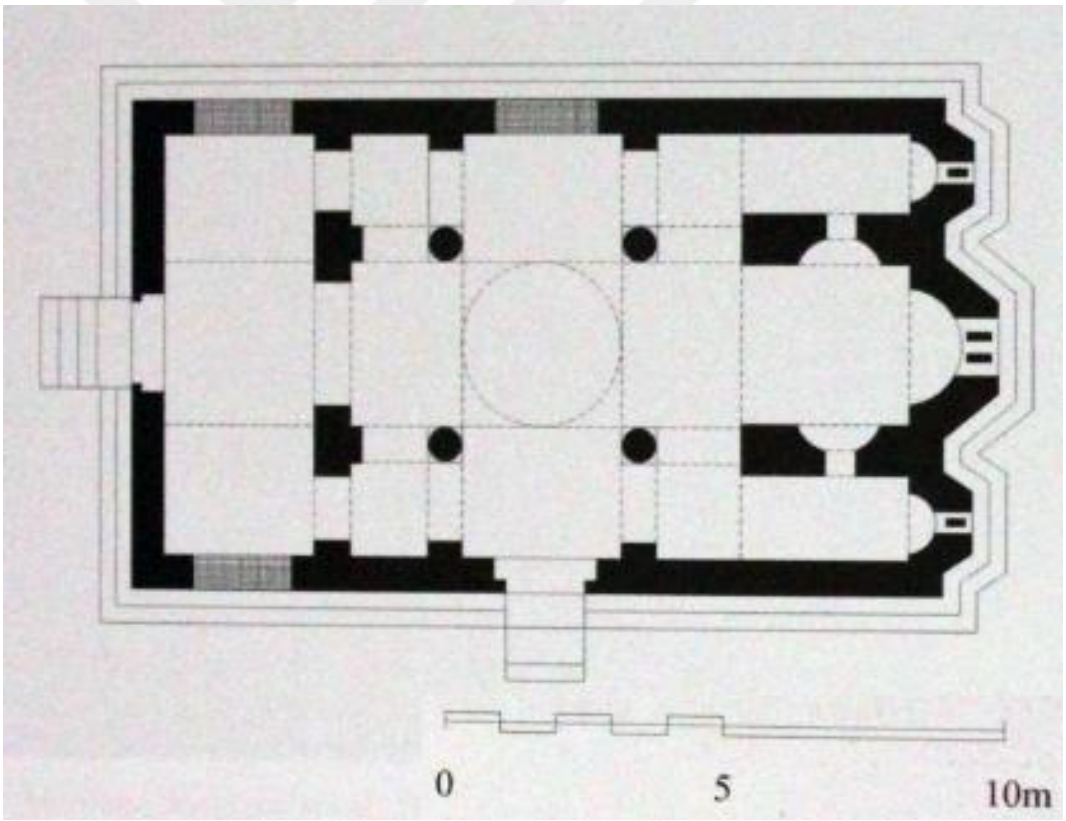
Şekil 81: Yunanistan, Olynthos Kilisesi
(Curcic 2010)

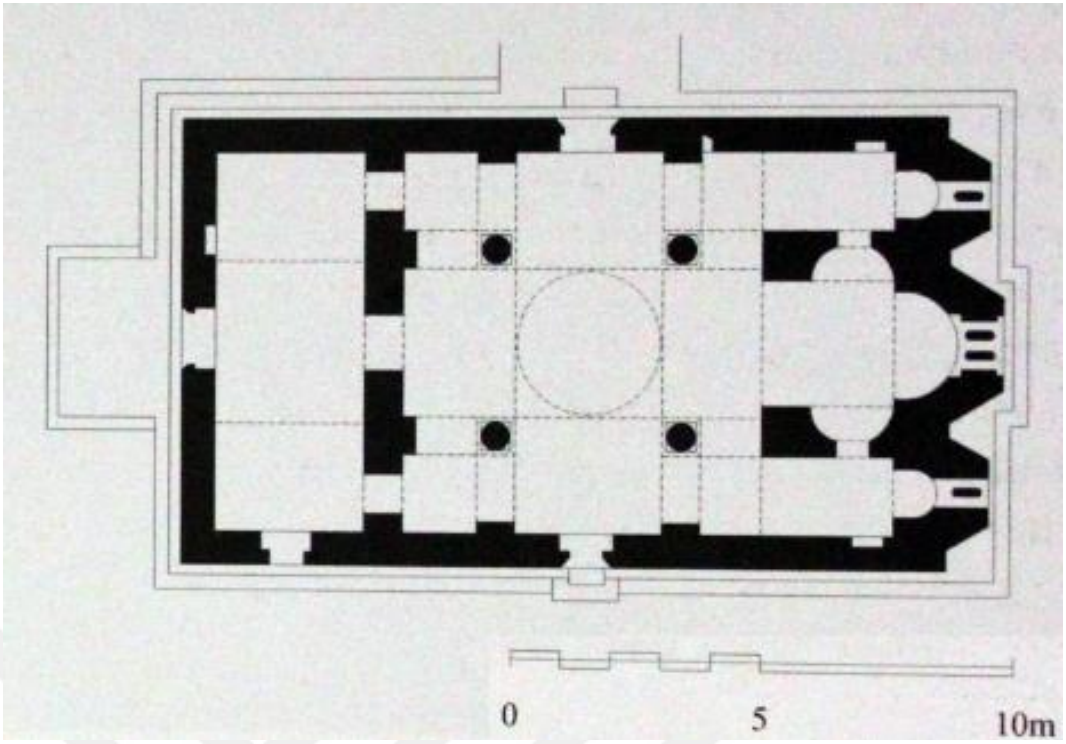
Şekil 82: Yunanistan Eğriboz/Kriezote, Hagia Triada Kilisesi
(Curcic 2010)

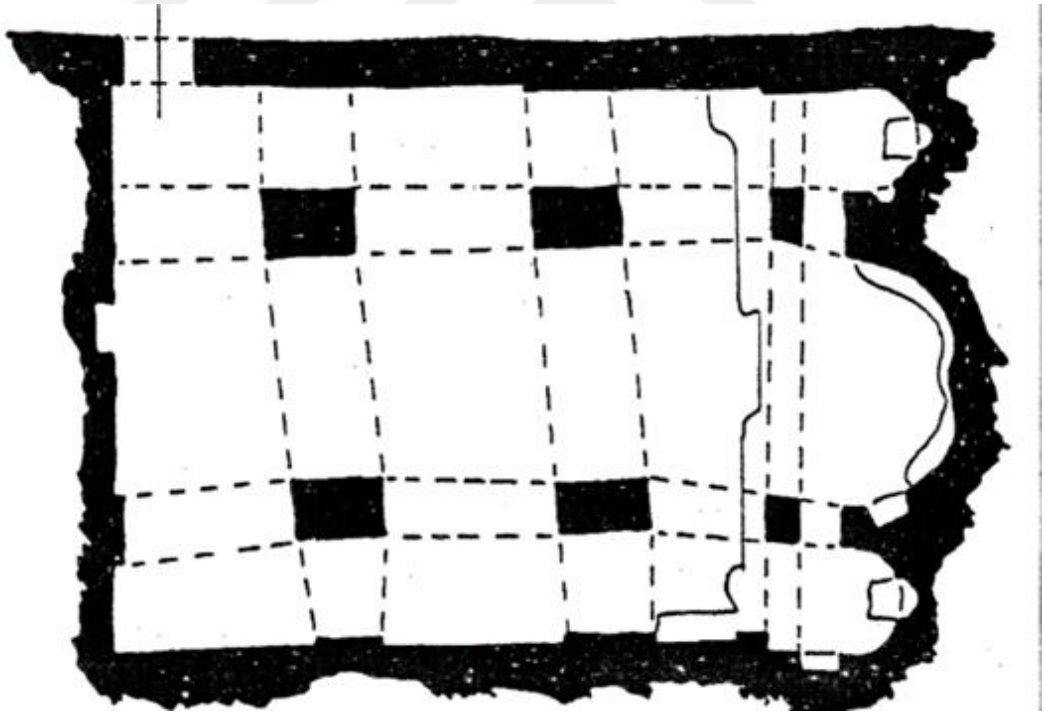
Şekil 83: Yunanistan, Poleponnesos/Areia, Hagia Mone Manastır Kilisesi (Curcic 2010)

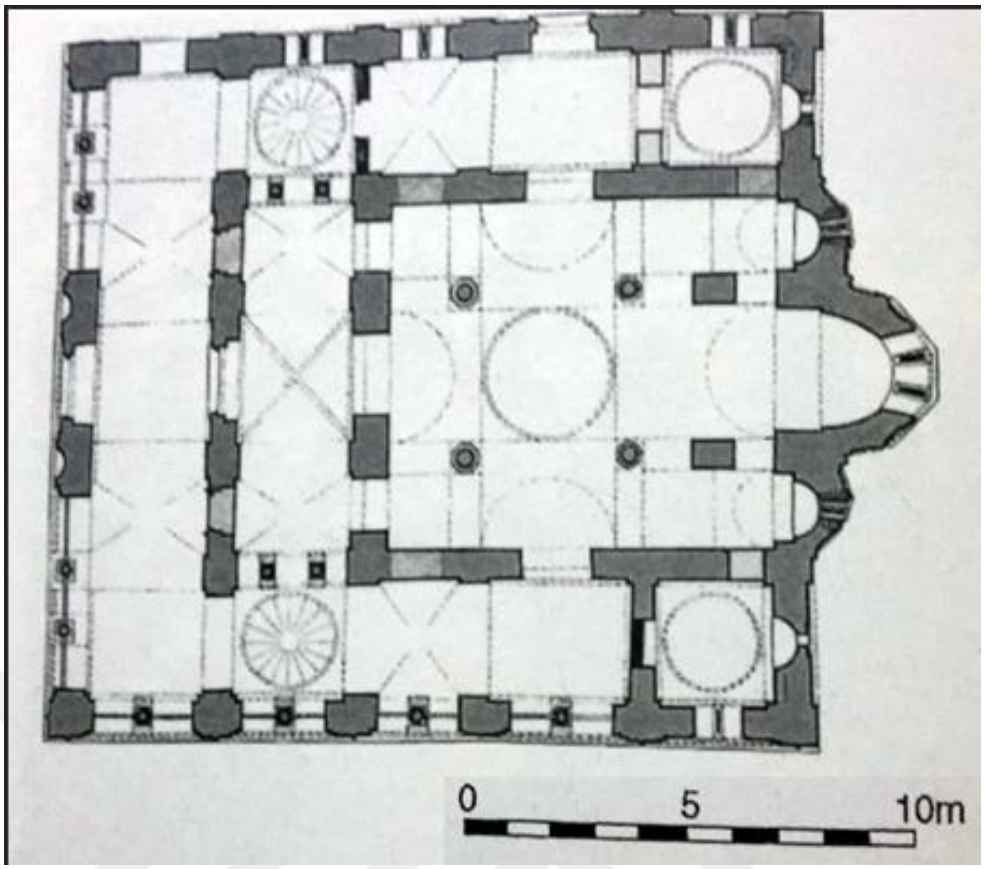
Şekil 84: Yunanistan, Poleponnesos/Chonikas, Koimesis tes Teotokou Kilisesi (Curcic 2010)

Şekil 85: Yunanistan, Poleponnesos/Merbaka, Panagia Kilisesi
(Curcic 2010)

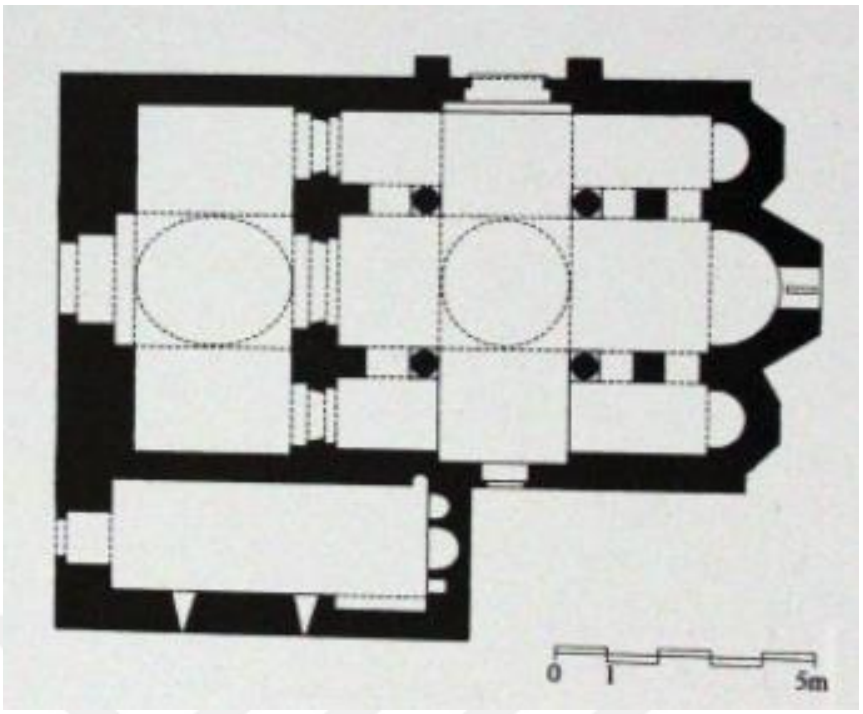
Şekil 86: Sille, Aziz Khariton Manastırı'nda Kaya Kilisesi (Akmanastır)
(Mimiroğlu 2006)

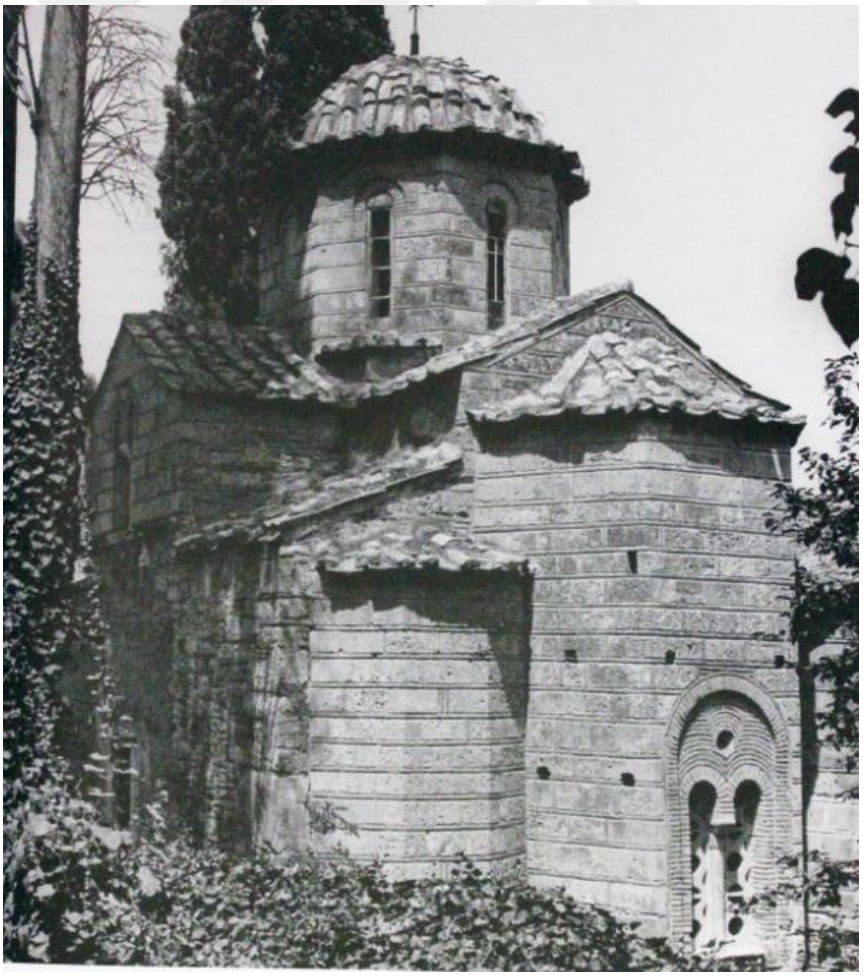
Şekil 87: Selanik, Kutsal Havariler Kilisesi
(Ousterhout 2011)

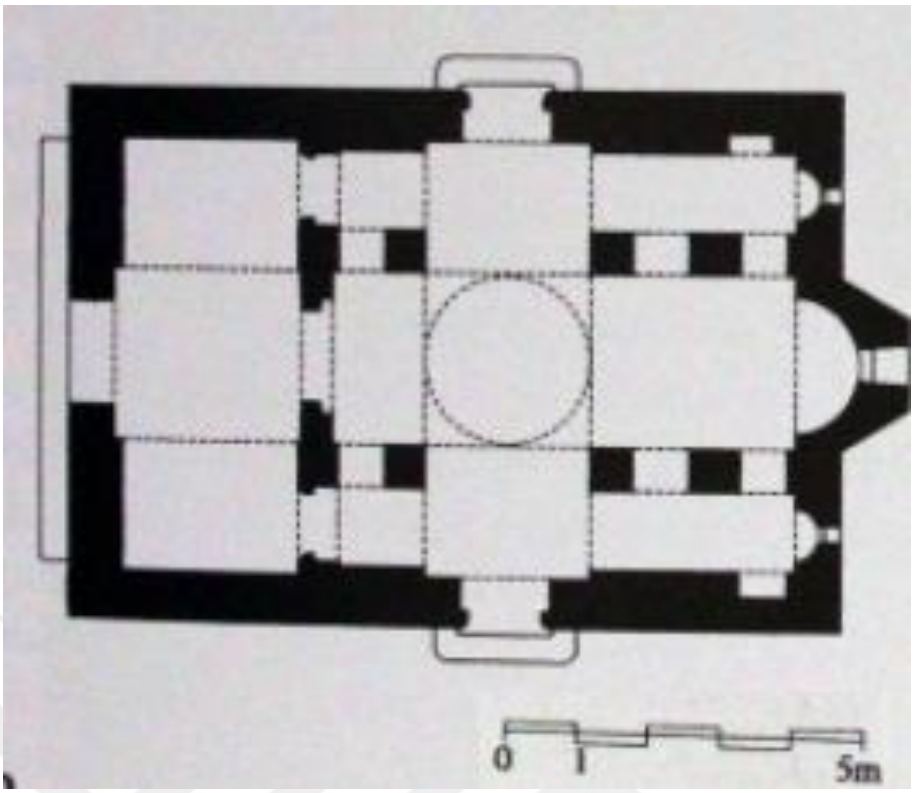
Şekil 88: Selanik, Kutsal Havariler Kilisesi Dış Görünüşü
(https://docplayer.biz.tr/166567-Erken-hrgstgyan-ve-bgzans-mgmarligi.html Erişim Tarihi: 09.09.2018)

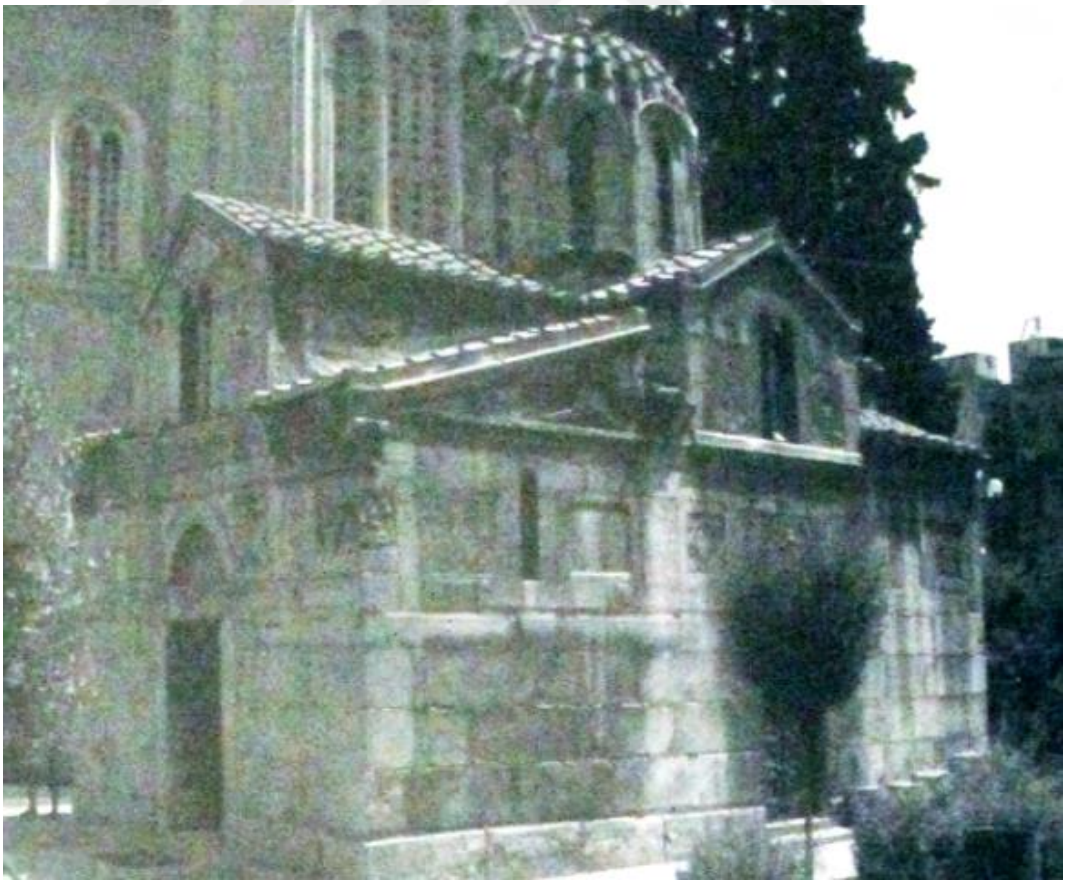
Şekil 89: Yunanistan/Atina, Kaisariani Manastır Kilisesi
(Curcic 2010)

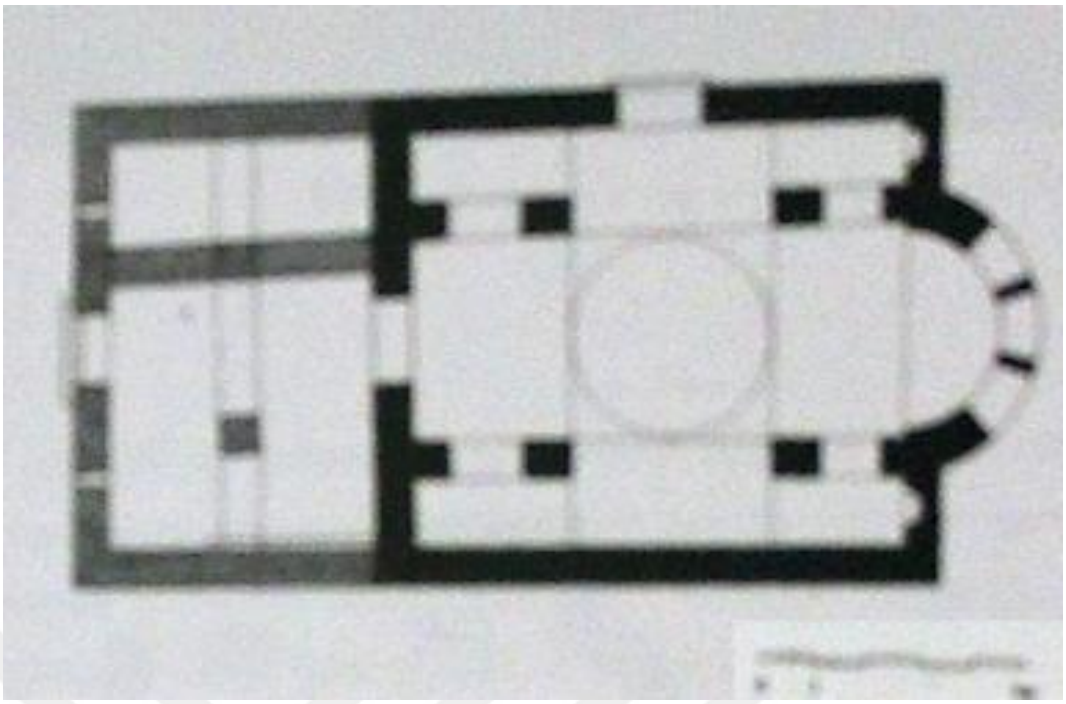
Şekil 90: Yunanistan/Atina, Kaisariani Manastır Kilisesi Dış Görünüşü
(Curcic 2010)

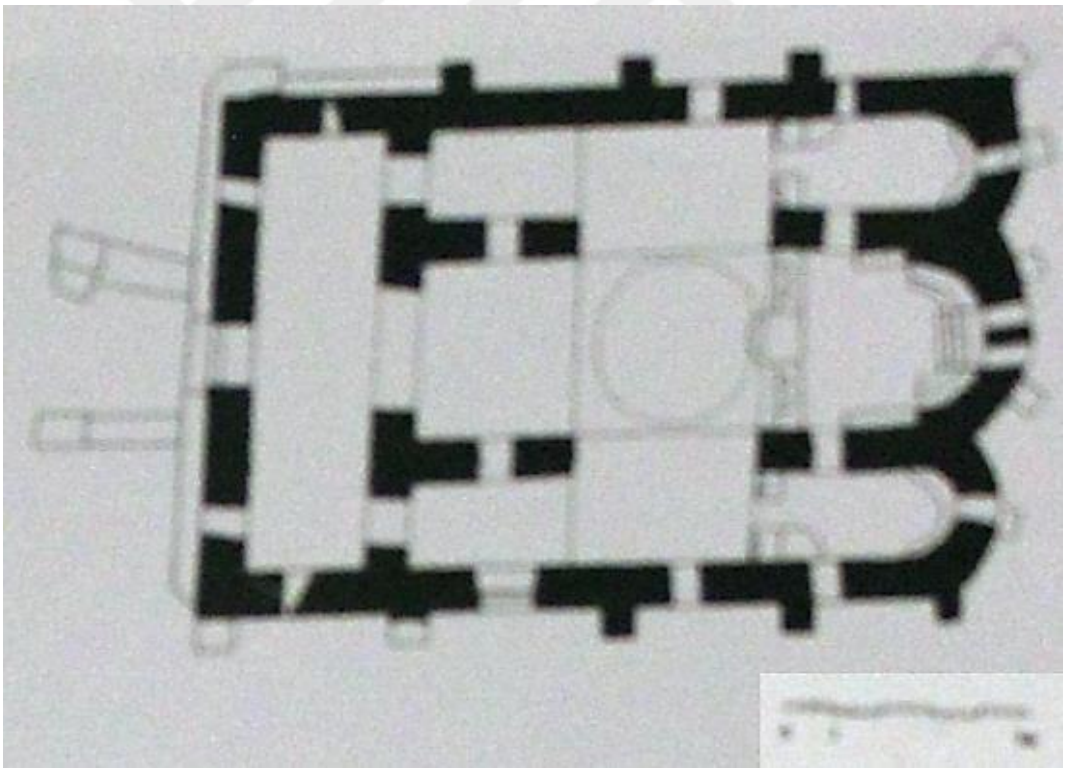
Şekil 91: Yunanistan/Atina, Panagia Gorgoepikos Kilisesi
(Curcic 2010)

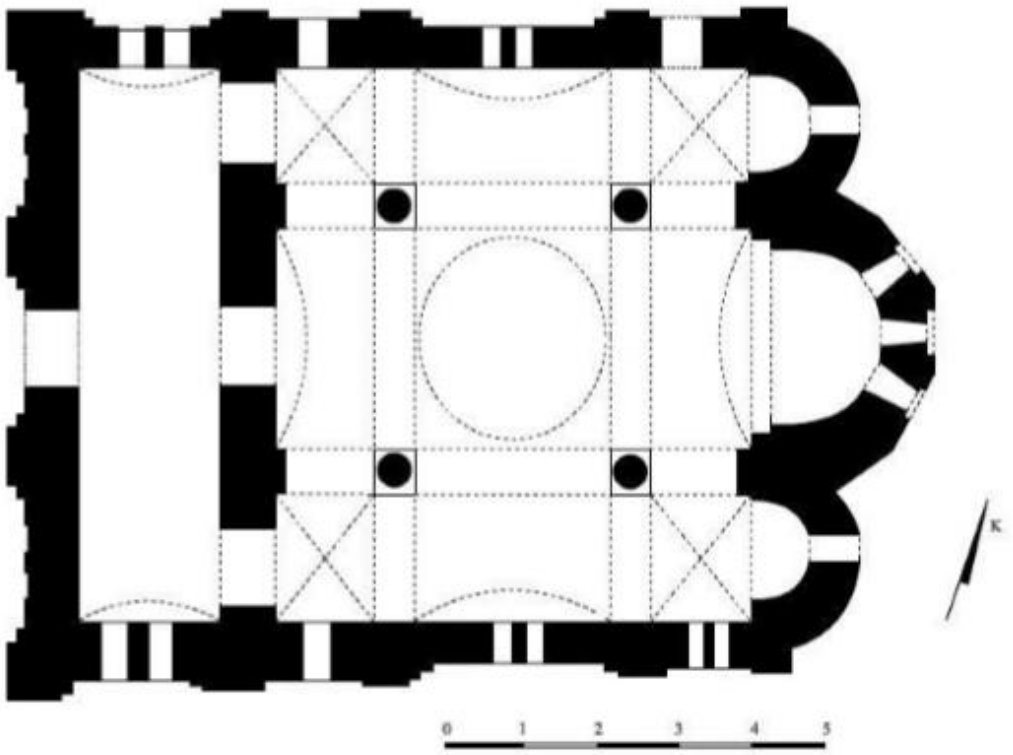
Şekil 92: Yunanistan/Atina, Panagia Gorgoepikos Kilisesi Dış görünüşü
(Curcic 2010)

Şekil 93: Yunanistan/Naksos, Hagios Mamas Kilisesi
(Curcic 2010)

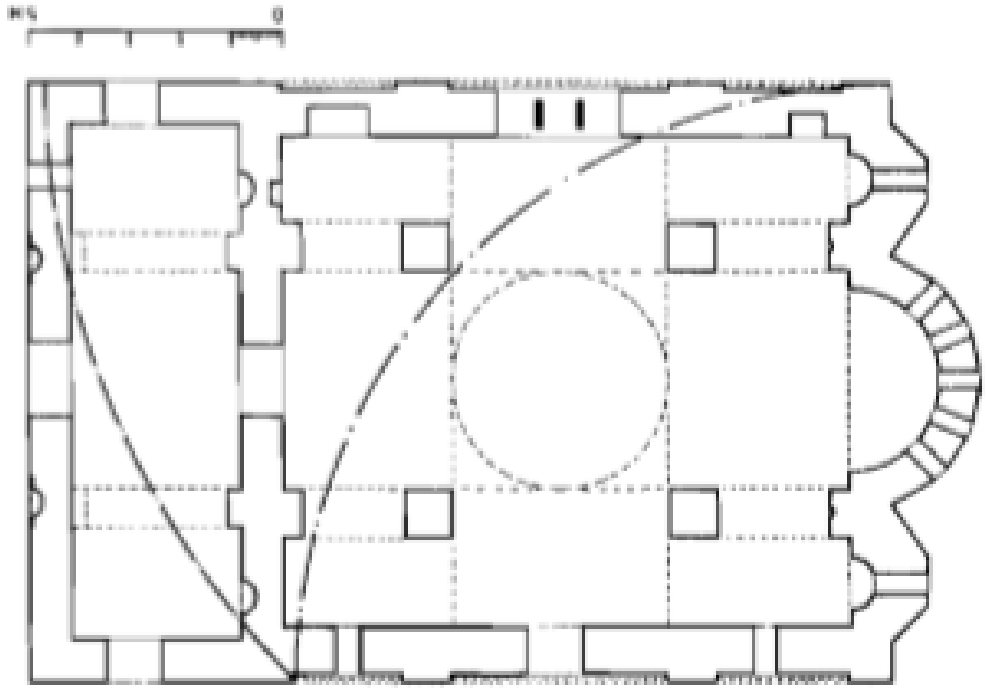
Şekil 94: Yunanistan/Evritanya, Episkopi Kilisesi

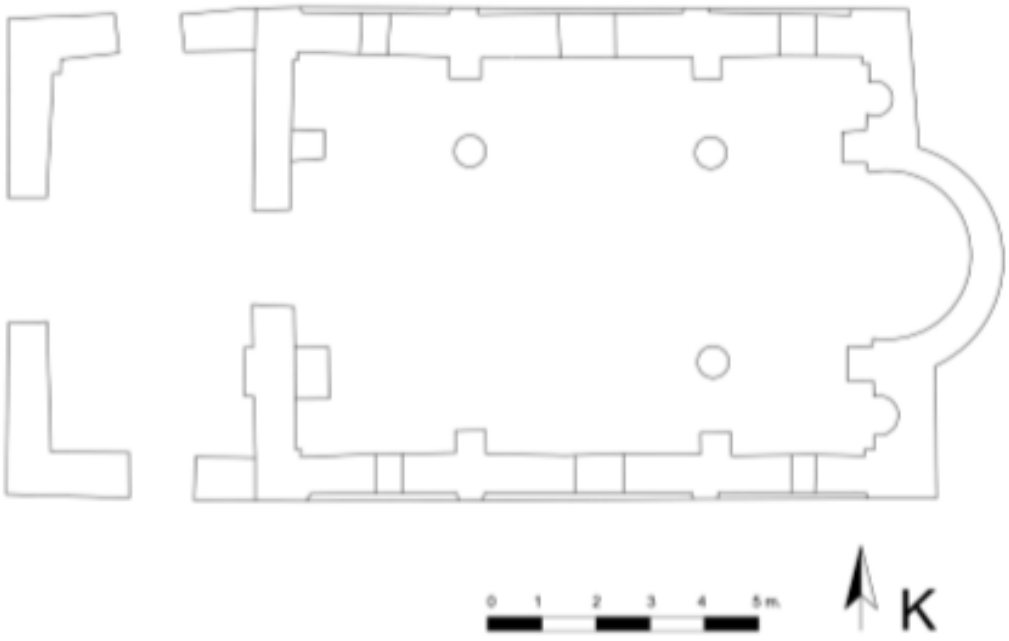
Şekil 95: Bolu, Çeltikdere Kilisesi
(Verim-Avcı 2017)

Şekil 96: Bolu, Çeltikdere Kilisesi
(Verim-Avcı 2017)

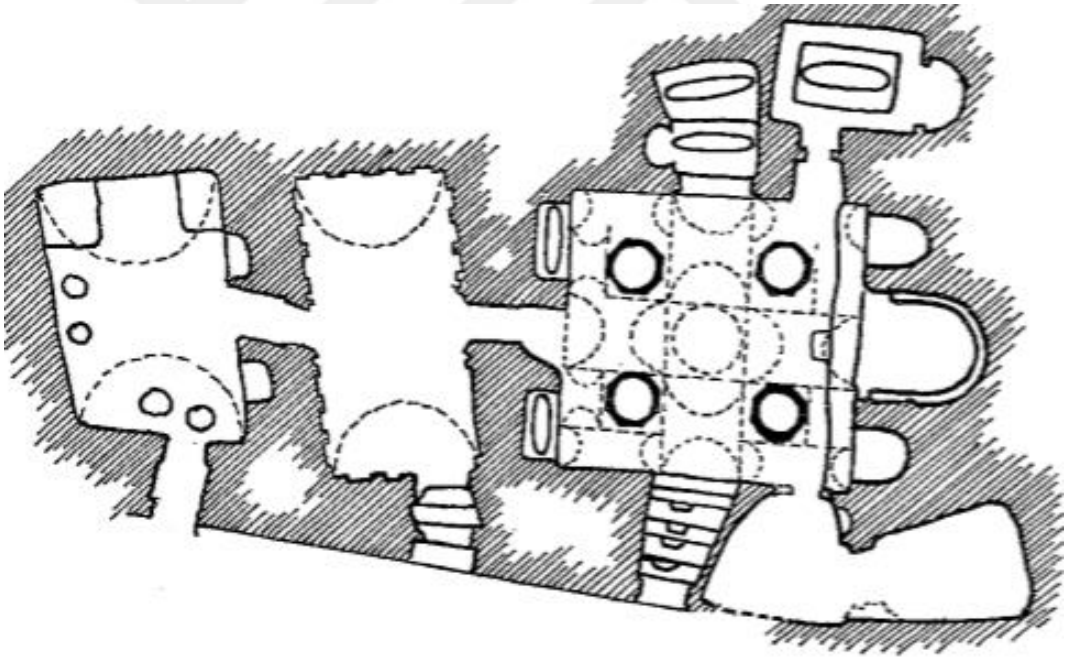
Şekil 97: Bafa, Latmos Church 8 (Kaiwe Asar Adası)
(Buchwald 1979)

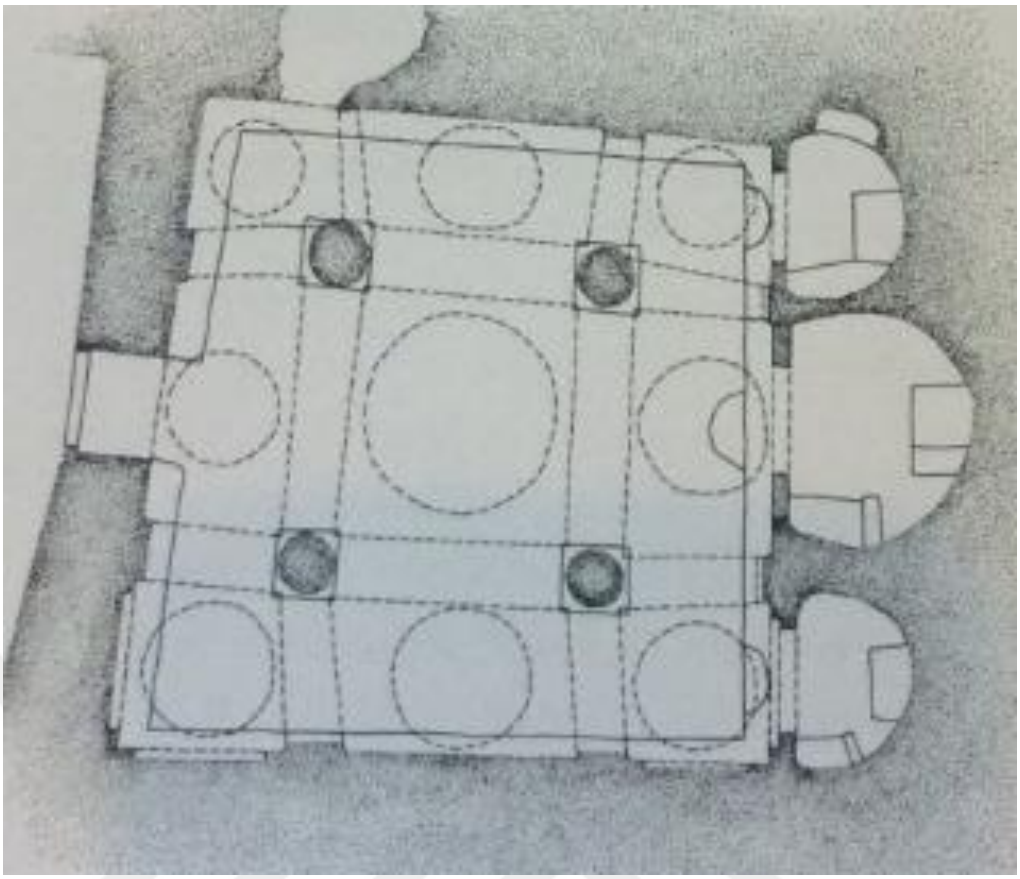
Şekil 98: Side, Küçük Liman Kilisesi
(Yıldırım 2013)

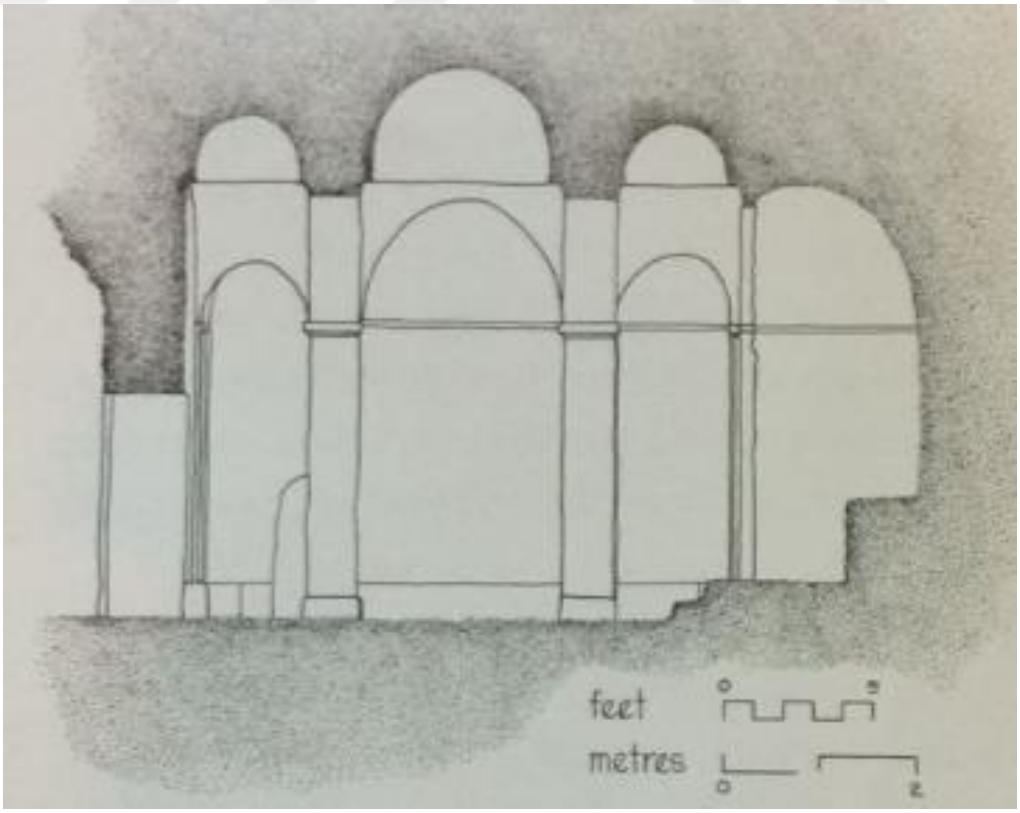
Şekil 99: Side, Küçük Liman Kilisesi Dış Görünüşü
(Yıldırım 2013)

Şekil 100: Niğde, Eski Gümüş Kilisesi
(Restle 1967)

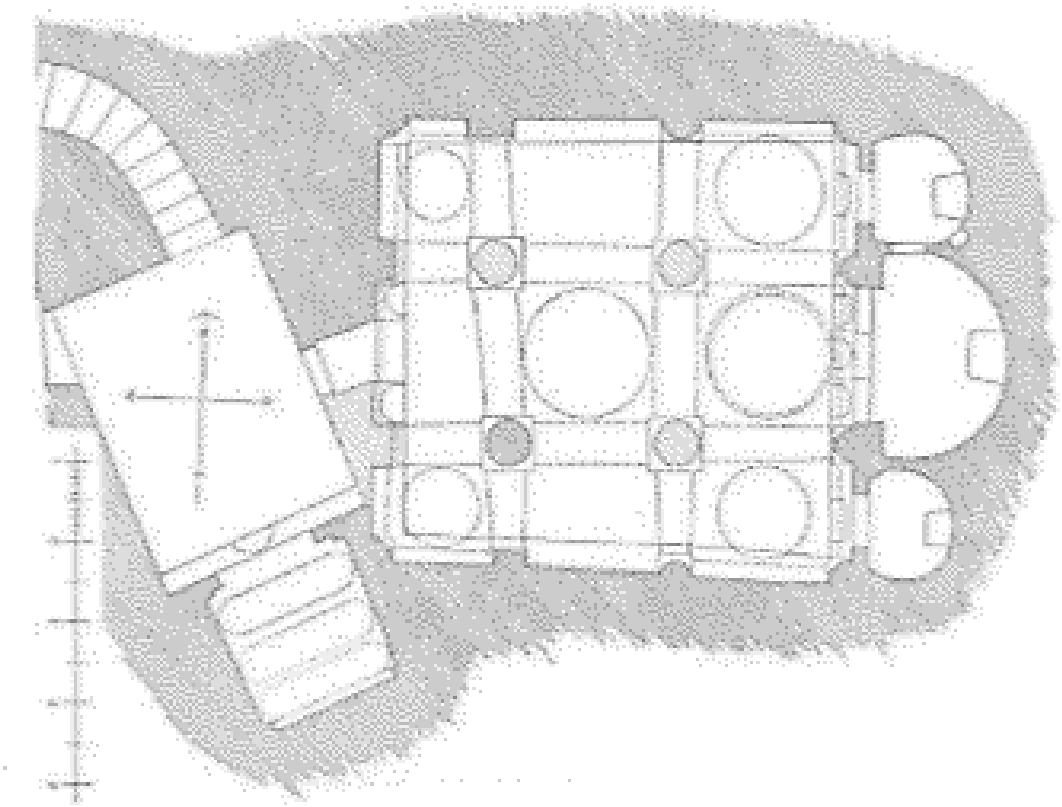
Şekil 101: Göreme, Elmalı Kilise (Şapel 19)
(Kostof 1989)

Şekil 102: Göreme, Elmalı Kilise (Şapel 19) Kesiti
(Kostof 1989)

Şekil 103: Göreme, Elmalı Kilise (Şapel 19) İç Görünüşü
(https://www.flickr.com/photos/curiousexpeditions/3054771342 Erişim Tarihi: 30.08.2018)

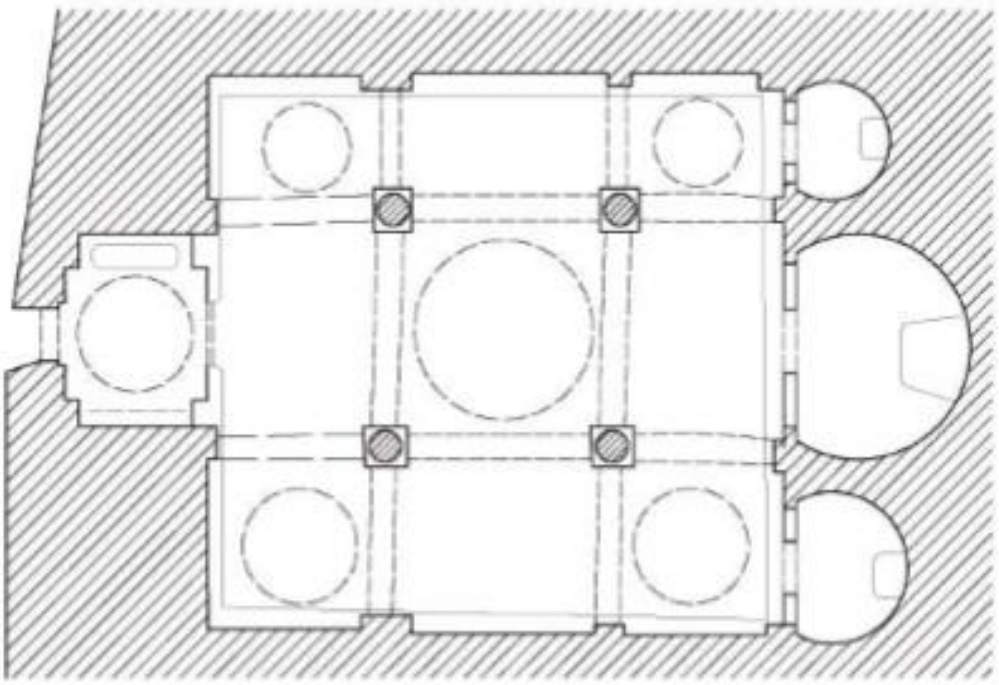
Şekil 104: Göreme, Karanlık Kilise (Şapel 23)
(Restle 1967)

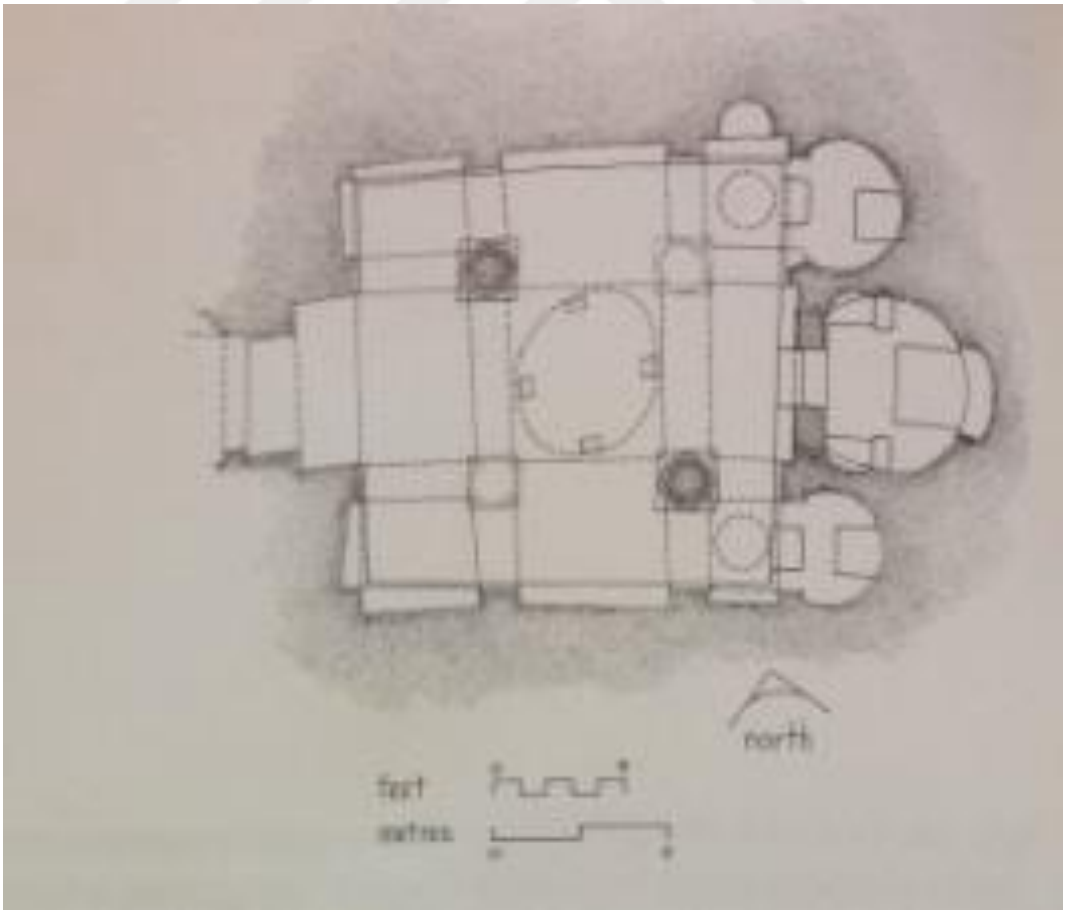
Şekil 105: Göreme, Karanlık Kilise (Şapel 23) İç Görünüşü
(https://www.kapadokyadayim.com/karanlik-kilise/ Erişim Tarihi: 30.08.2018)

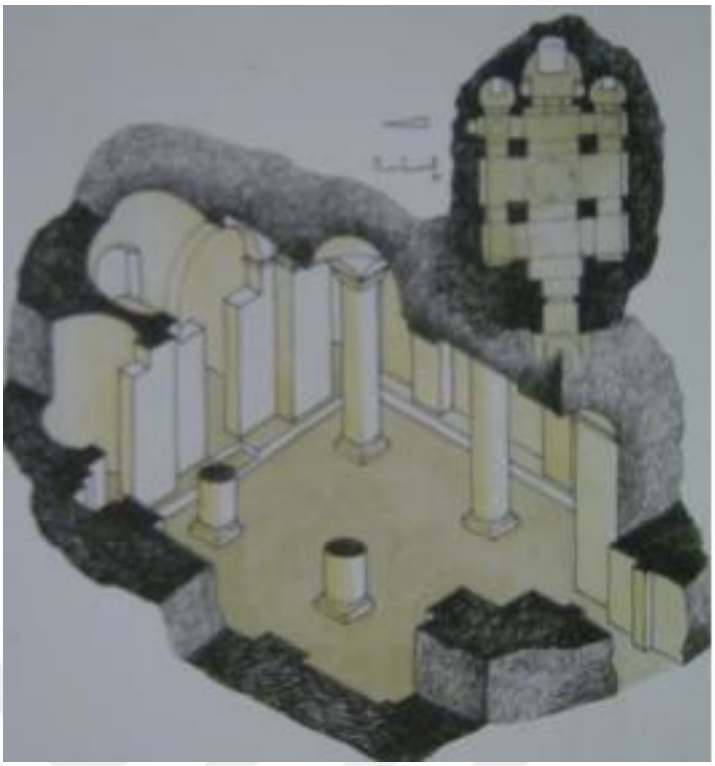
Şekil 106: Göreme, Karanlık Kilise (Şapel 23) İç Görünüşü
(https://www.kapadokyadayim.com/karanlik-kilise/ Erişim Tarihi: 30.08.2018)

Şekil 107: Göreme, Şapel 25
(Arı 2004)

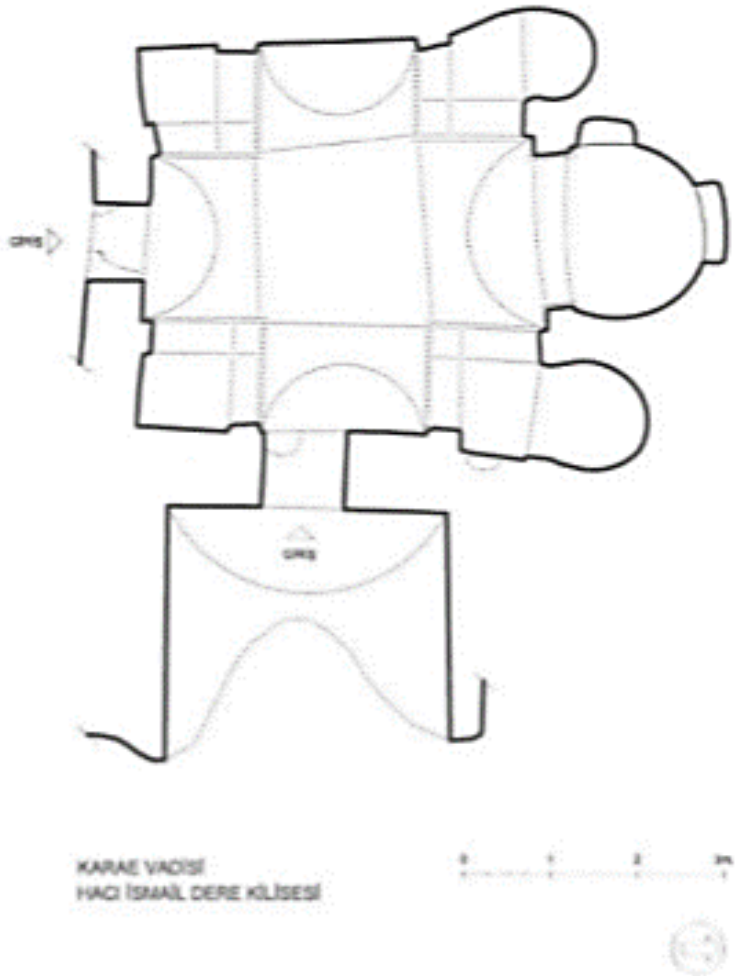
Şekil 108: Göreme, Kılıçlar Kilisesi (Şapel 29)
(Kostof 1989)

Şekil 109: Göreme, Kılıçlar Kilisesi (Şapel 29) Aksonometrik Çizimi (Arı 2004)

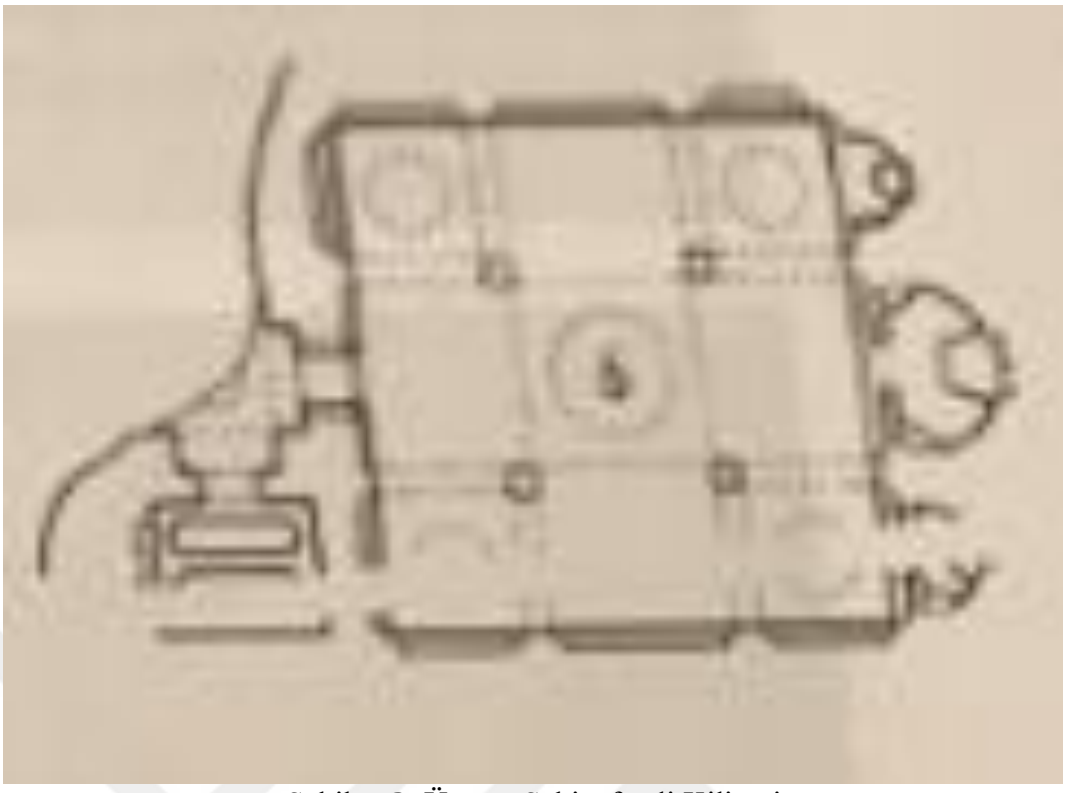
Şekil 110: Göreme, Kılıçlar Kilisesi (Şapel 29) İç Görünüşü (Ataç 2015)

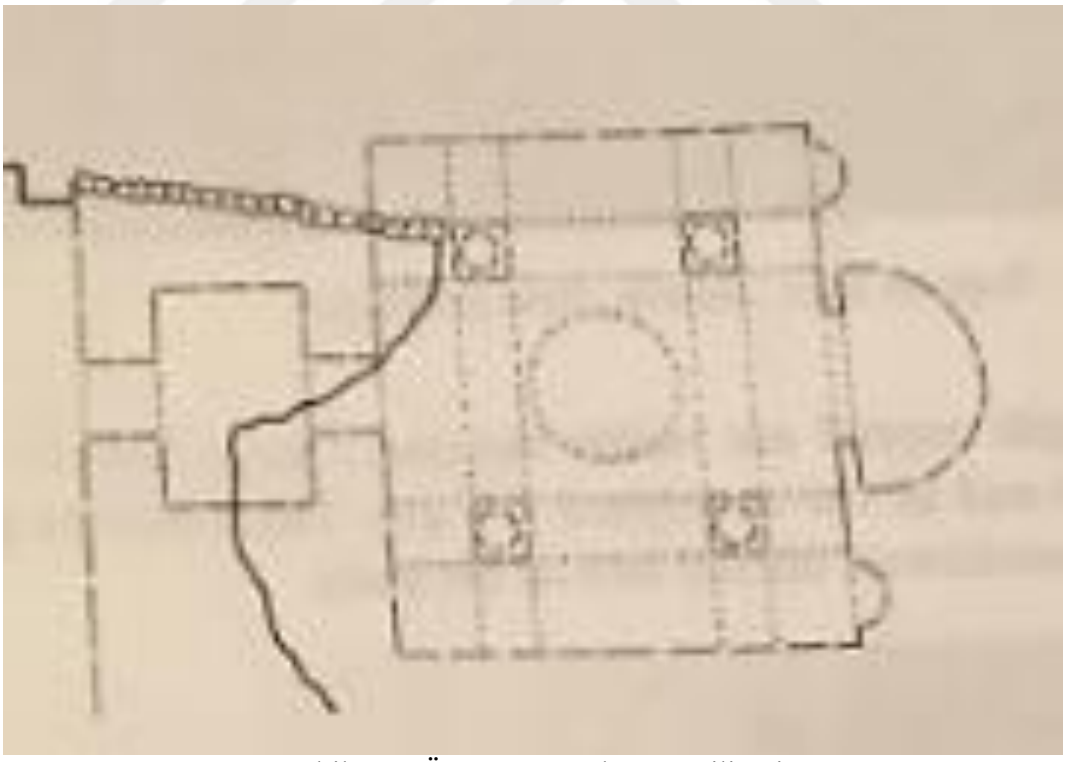
Şekil 111: Mustafapaşa, Hacı İsmail Dere Kilisesi
(Ataç 2015)

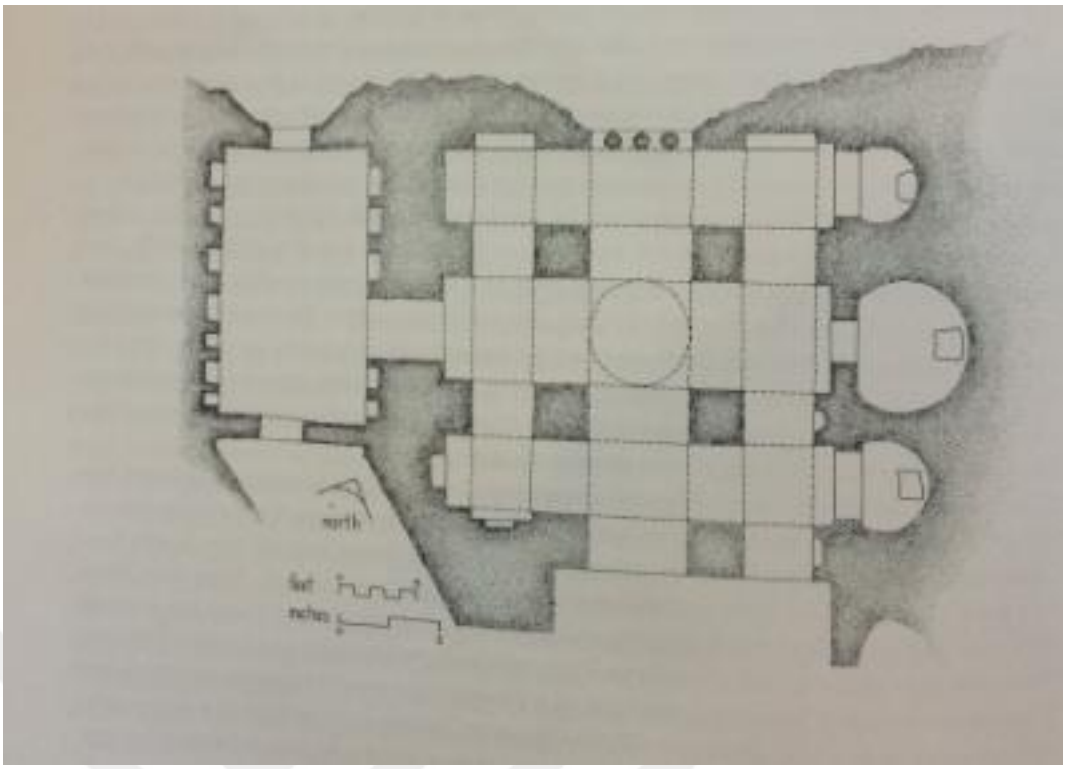
Şekil 112: Mustafapaşa, Hacı İsmail Dere Kilisesi İç Görünüşü

Şekil 113: Ürgüp, Şahinefendi Kilisesi
(Rodley 1985)

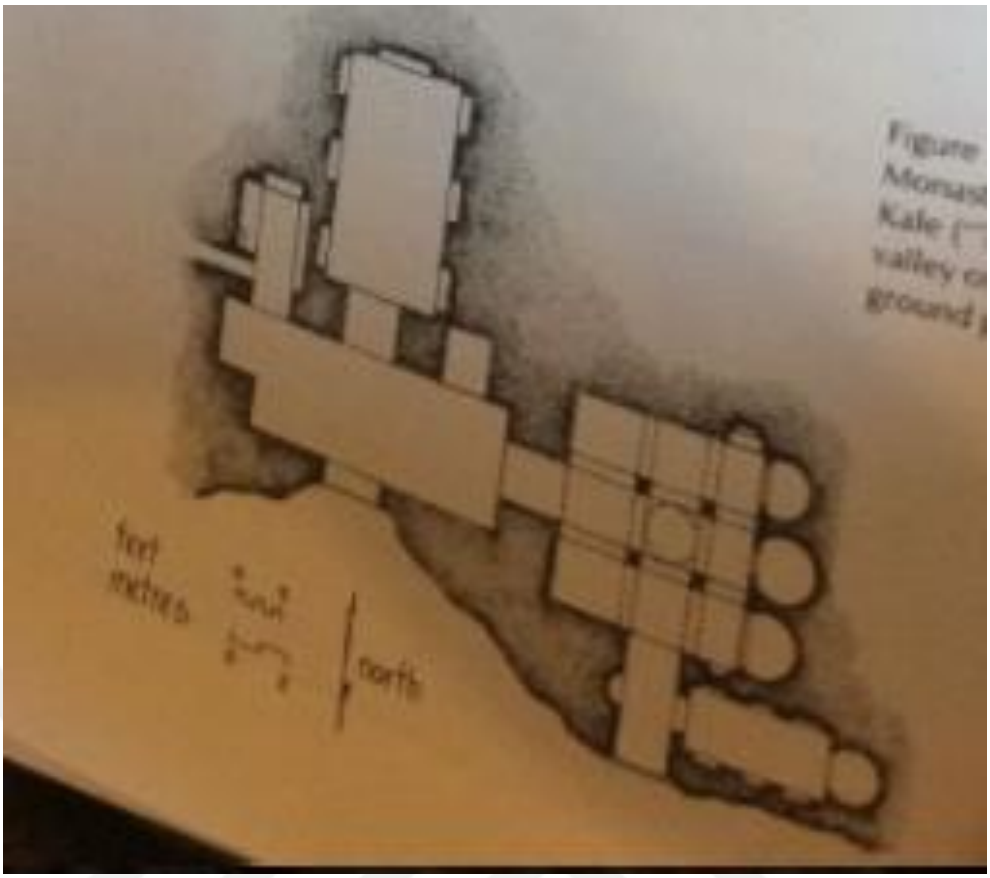
Şekil 114: Ürgüp, Soğanlı Han Kilisesi
(Rodley 1985)

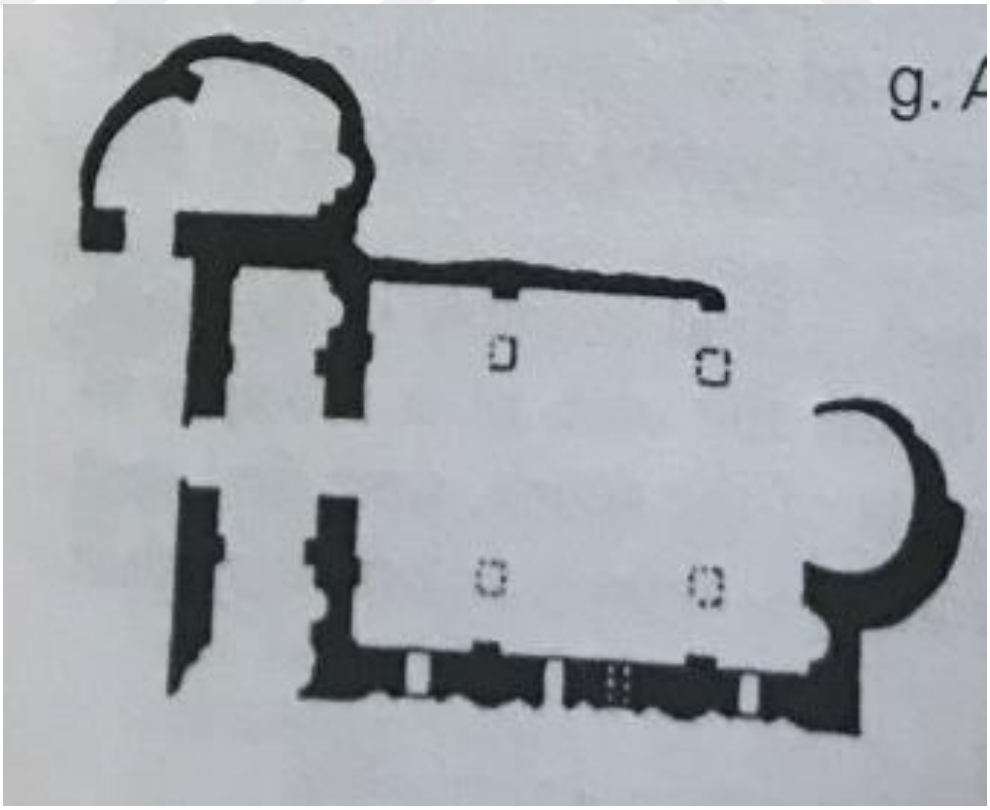
Şekil 115: Ihlara Belisırma Direkli Kilise
(Kostof 1989)

Şekil 116: Ihlara Belisırma Direkli Kilise İç Görünüşü

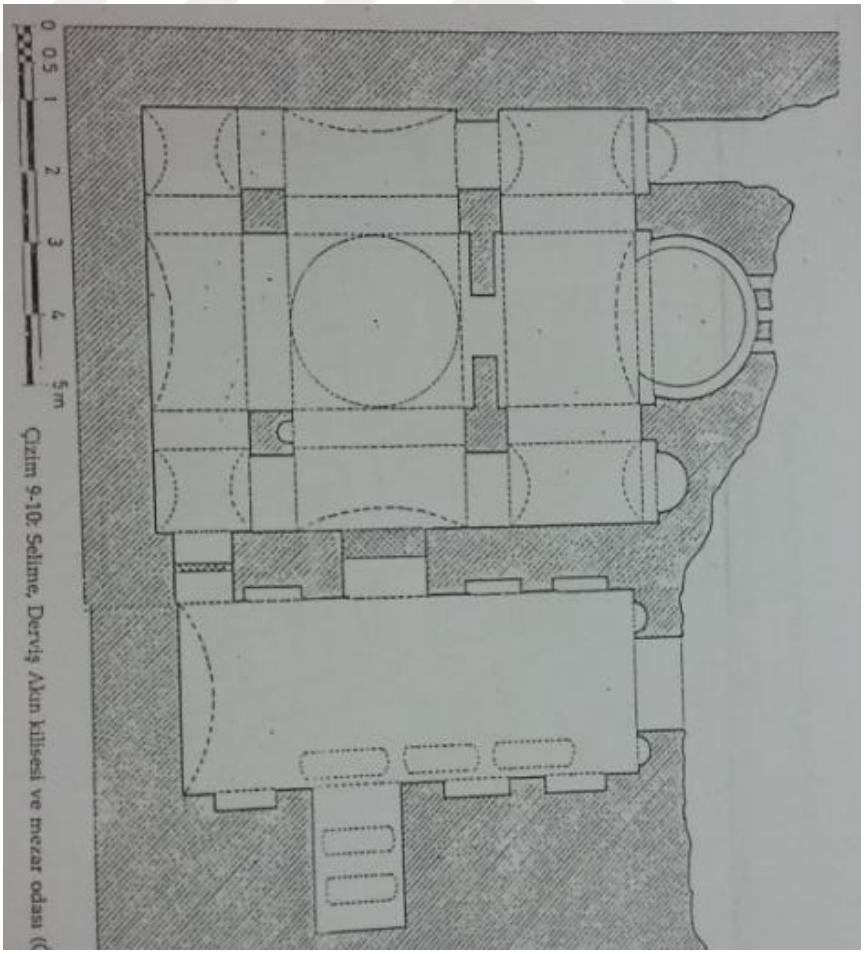
Şekil 117: Ihlara Selime Karanlık Kale Kilisesi
(Kostof 1989)

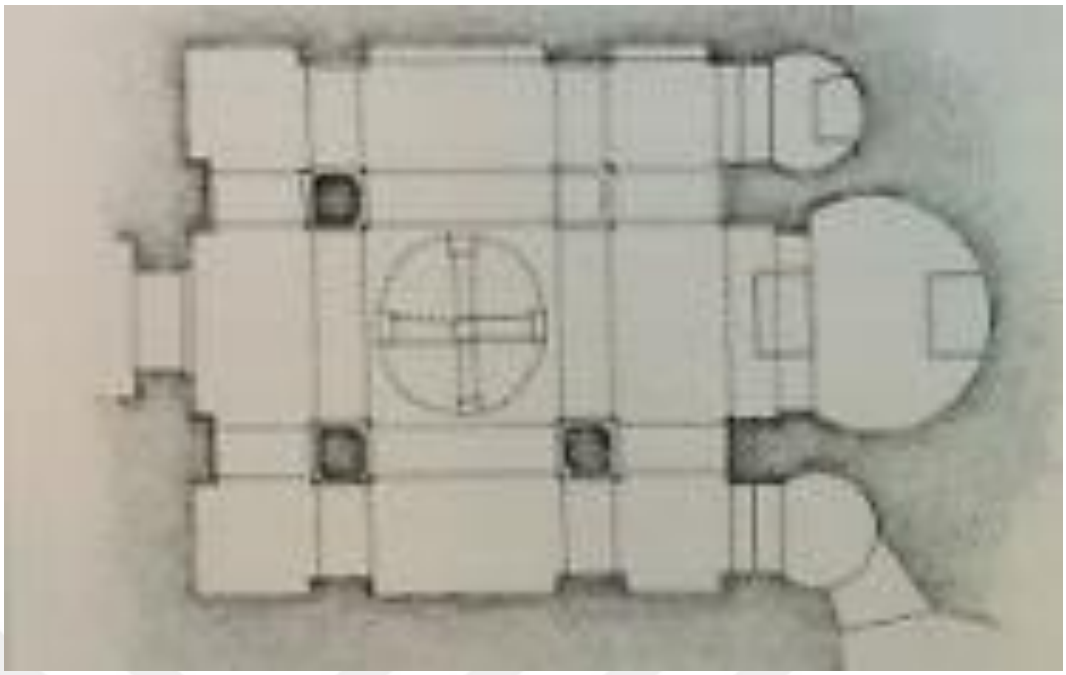
Şekil 118: Ihlara Belisırma Alakilise
(Rodley 1985)

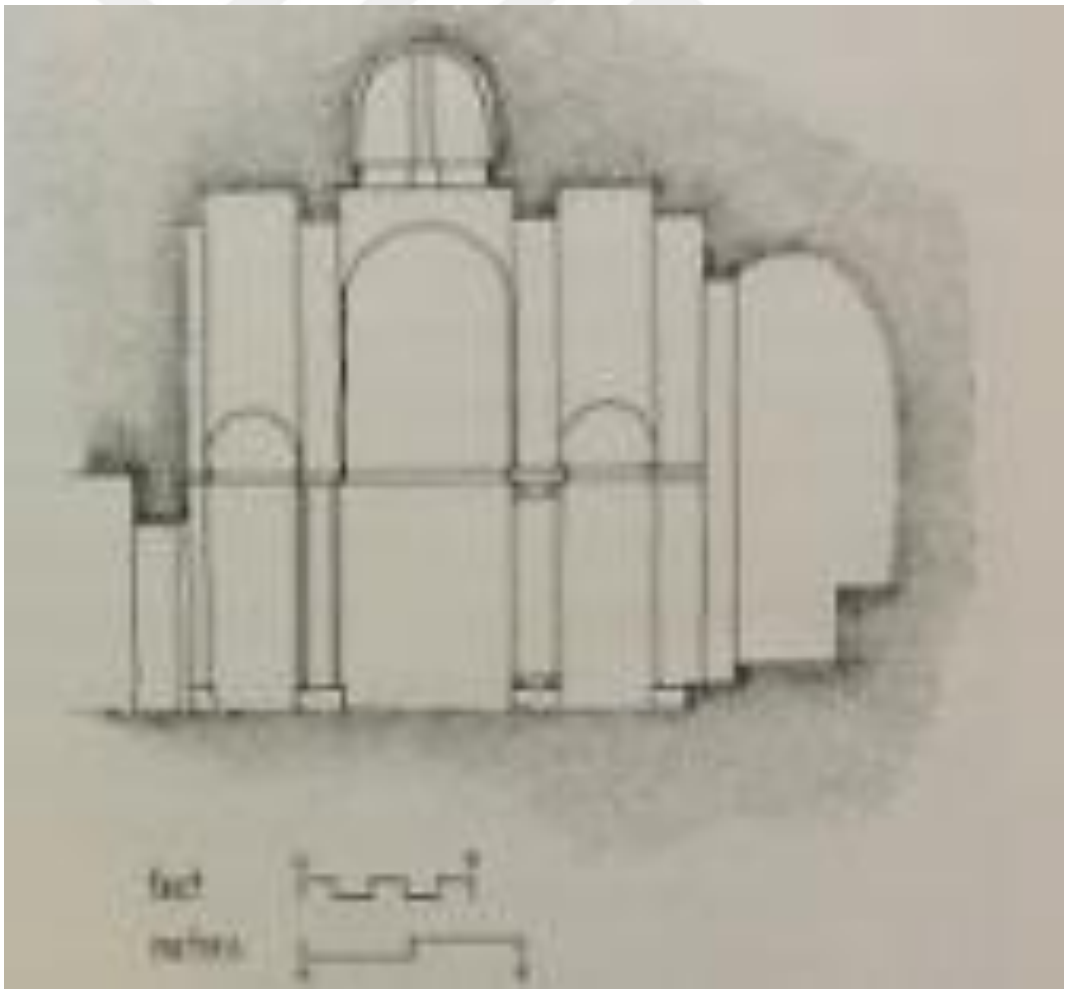
Şekil 119: Ihlara Belisırma Alakilise İç Görünüşü
(Ataç 2015)

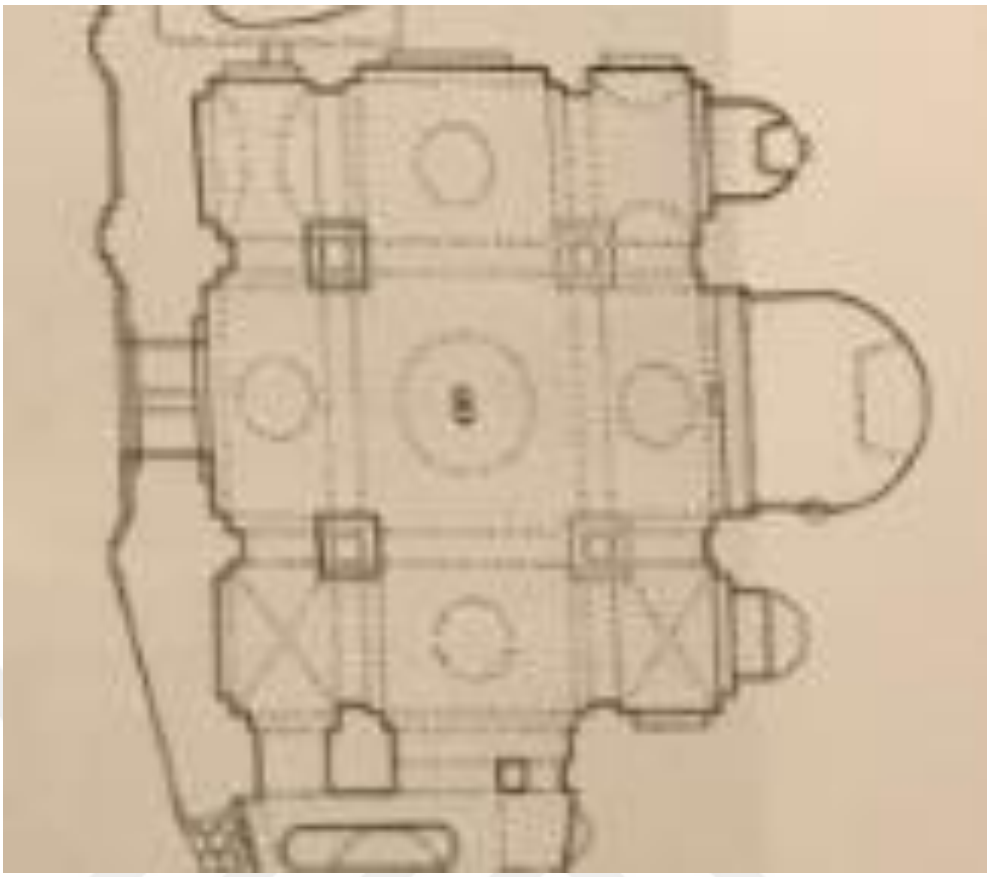
Şekil 120: Selime, Derviş Akın Kilisesi
(Ötüken 1984)

Şekil 121: Nevşehir Bezirhane Kilisesi
(Kostof 1989)

Şekil 122: Nevşehir Bezirhane Kilisesi Kesiti
(Kostof 1989)

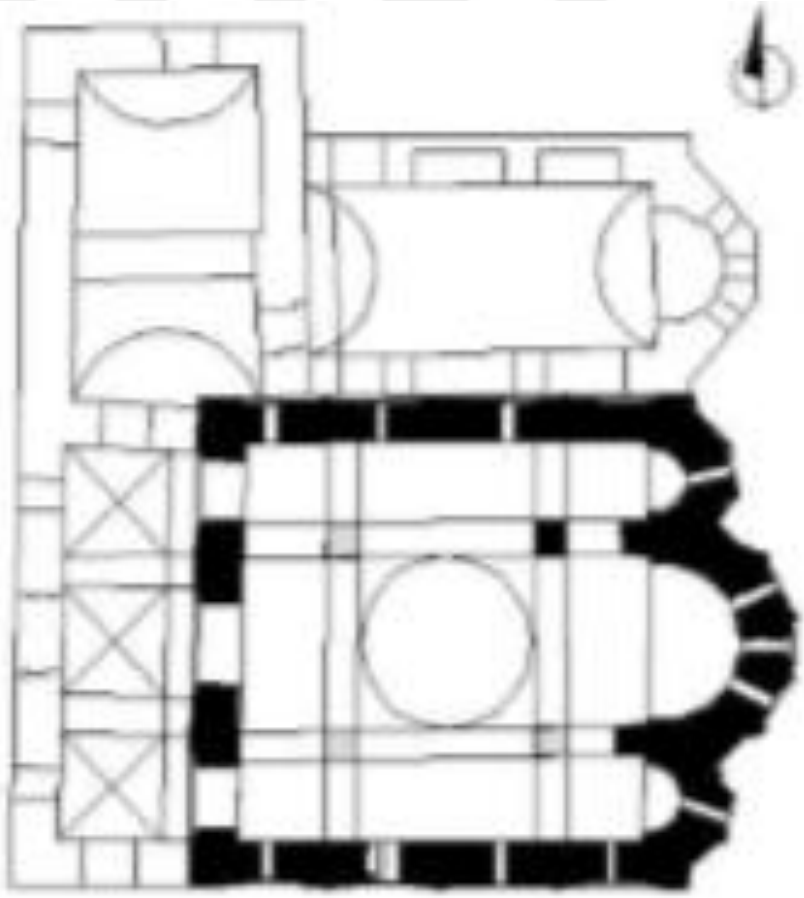
Şekil 123: Ortahisar Hallça Kilisesi
(Rodley 1985)

Şekil 124: Ortahisar Hallaç Kilisesi İç Görünüşü

Şekil 125: Ortahisar Hallaç Kilisesi İç Görünüşü
(Ötüken 1990)

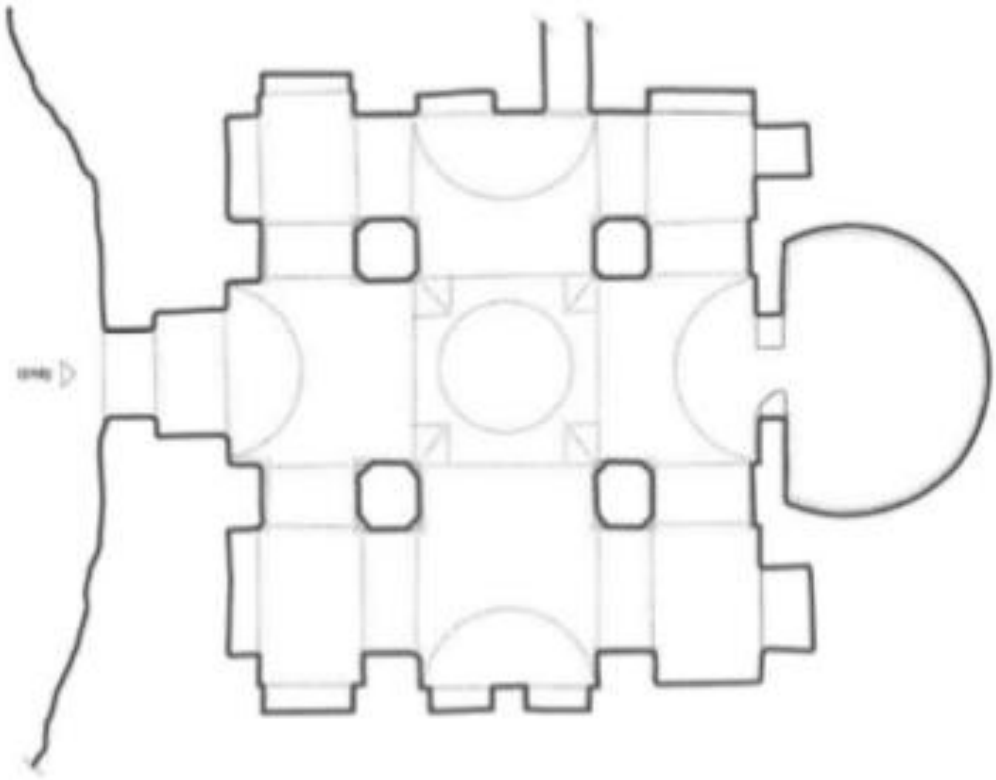
Şekil 126: Aksaray, Çanlı Kilise
(Çelebioğlu 2008)

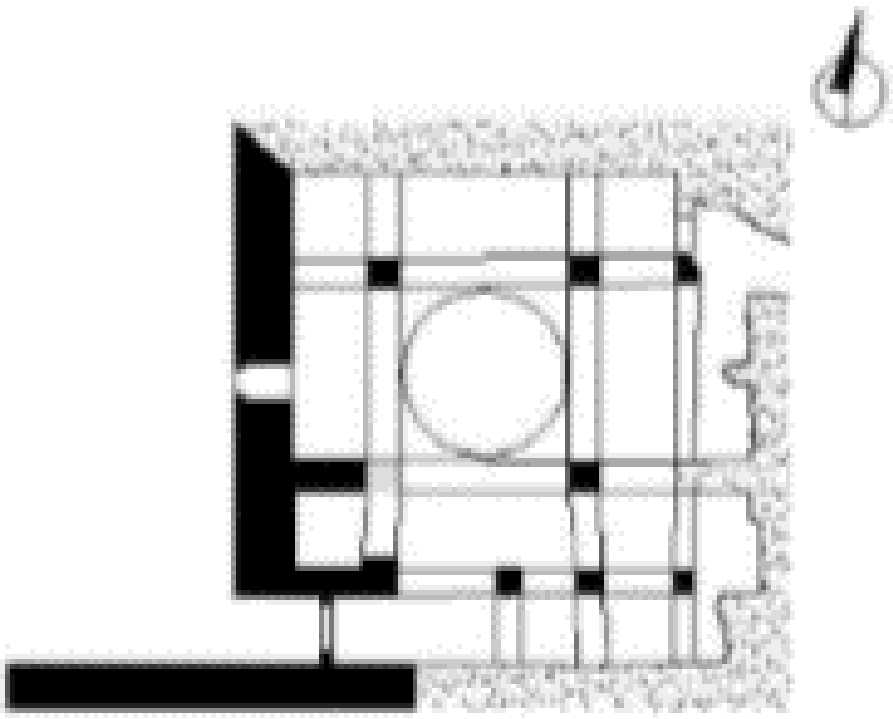
Şekil 127: Aksaray, Çanlı Kilise Kesiti
(Çelebioğlu 2008)

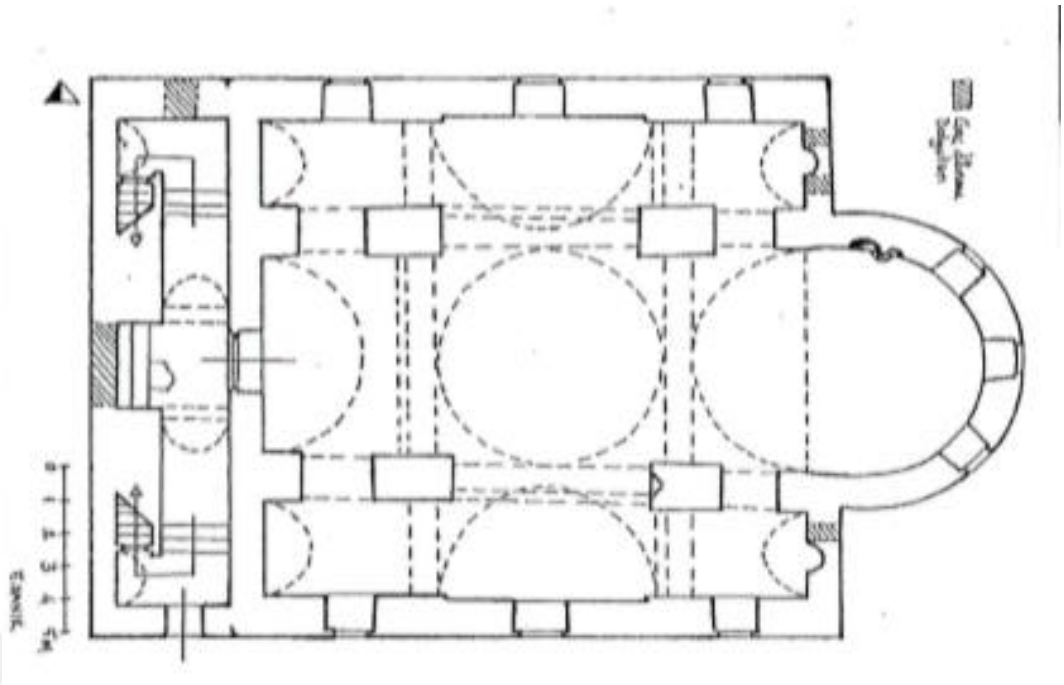
Şekil 128: Aksaray, Çanlı Kilise Dış Görünüşü
(Çelebioğlu 2008)

Şekil 129: Aksaray, Gökçe (Mamasın) Köy Ensesi Kilisesi
(Ataç 2015)

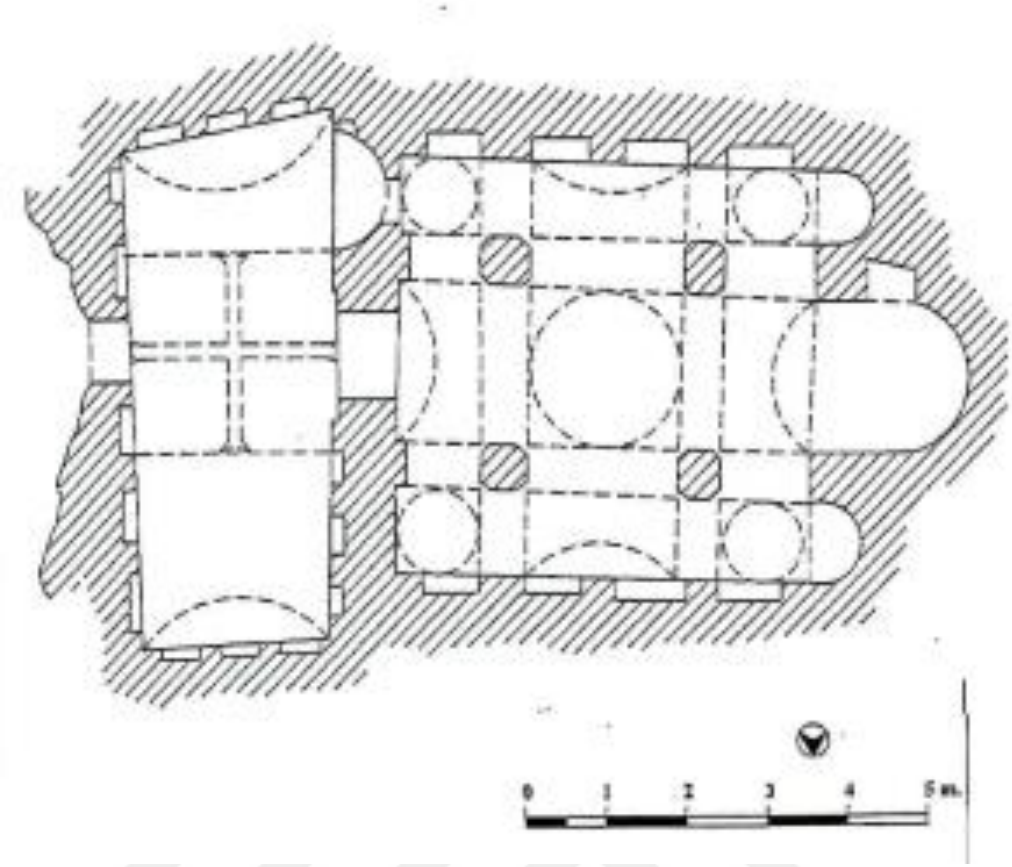
Şekil 130: Kayseri, Güzelöz, Hagios Eustathios Kilisesi
(Çelebioğlu 2008)

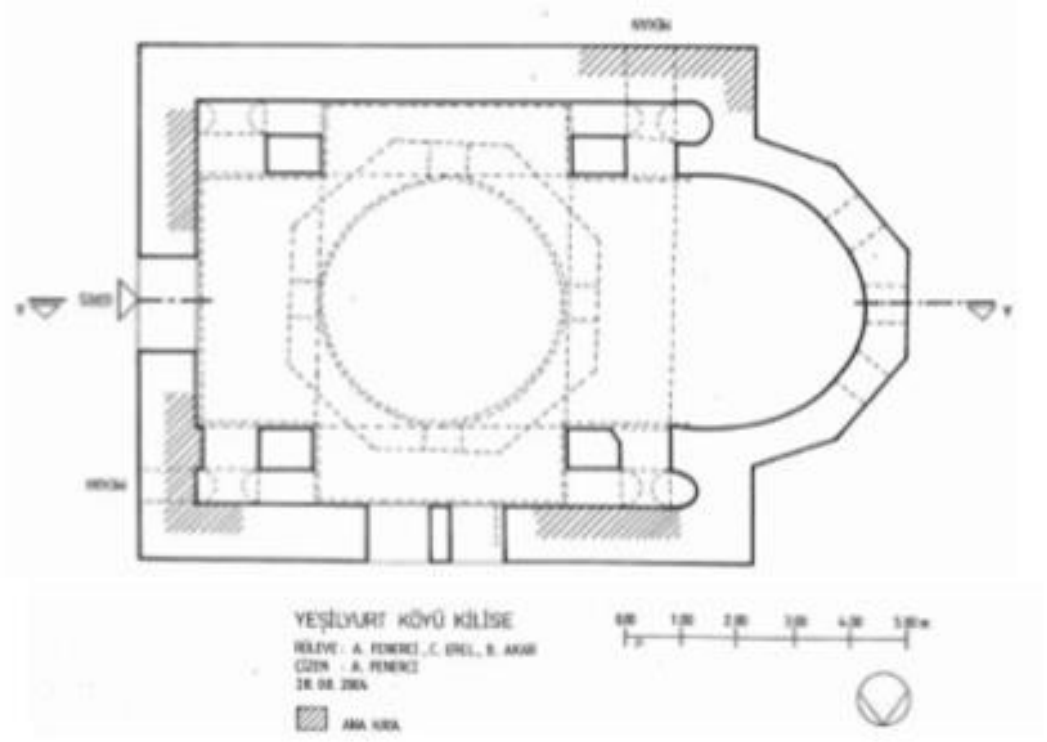
Şekil 131: Sille, Aya Elena Kilisesi
(Mimiroğlu 2006)

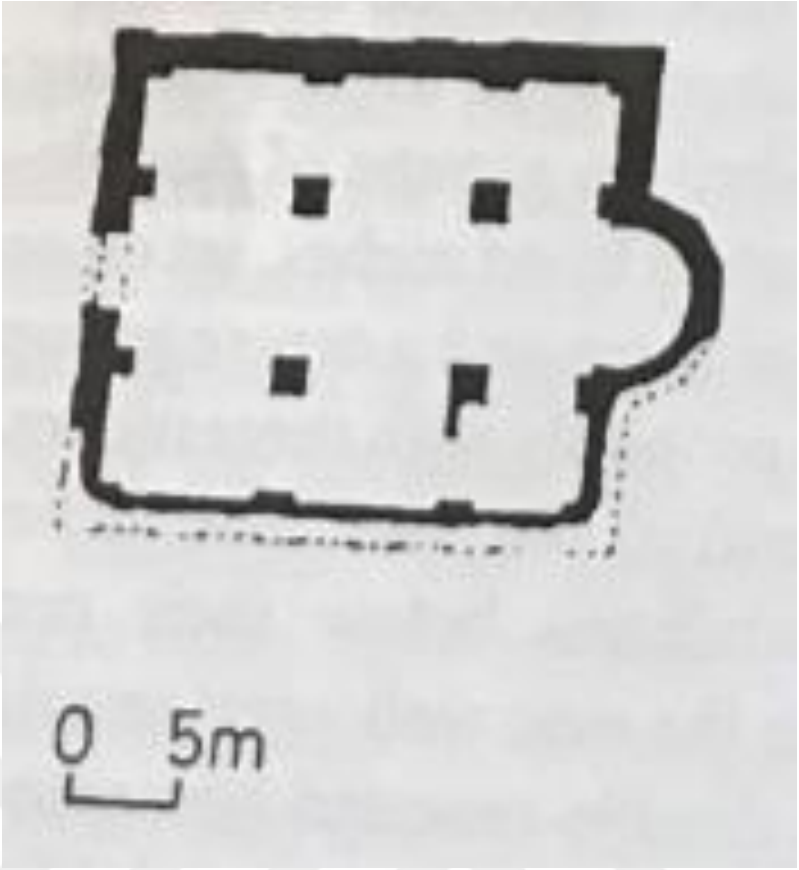
Şekil 132: Sille, Aya Elena Kilisesi
(http://alperego.com/blog/2017/6/12/aya-elena-church Erişim Tarihi: 06.09.2018)

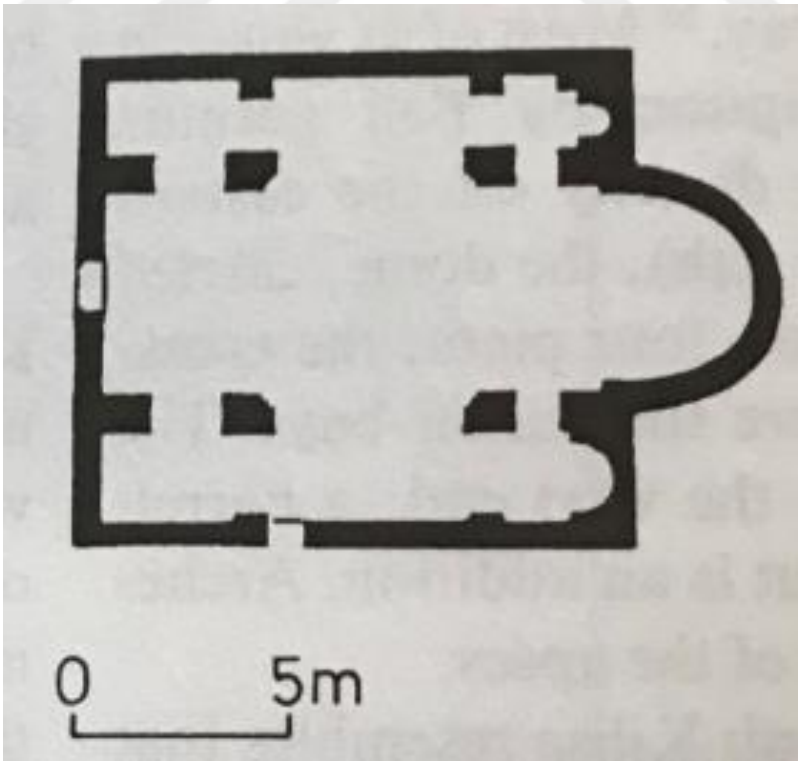
Şekil 133: Sille, Aziz Kiriakon Kilisesi
(Mimiroğlu 2006)

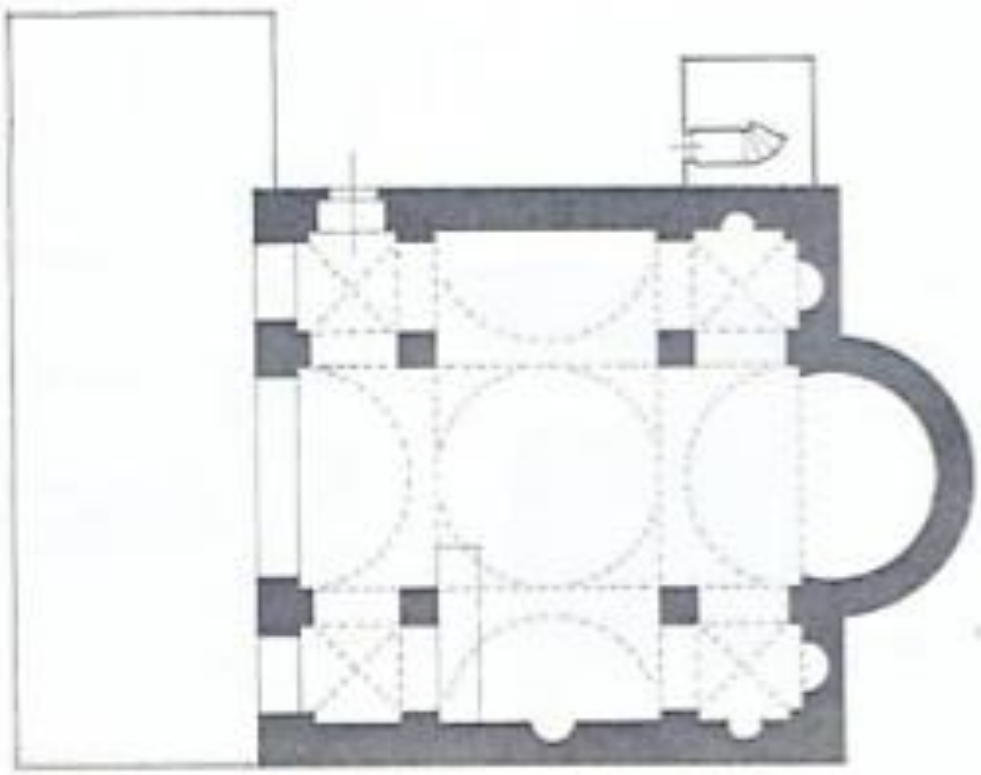
Şekil 134: Niğde, Yeşilyurt Köyü Kilise
(Pekak 2008)

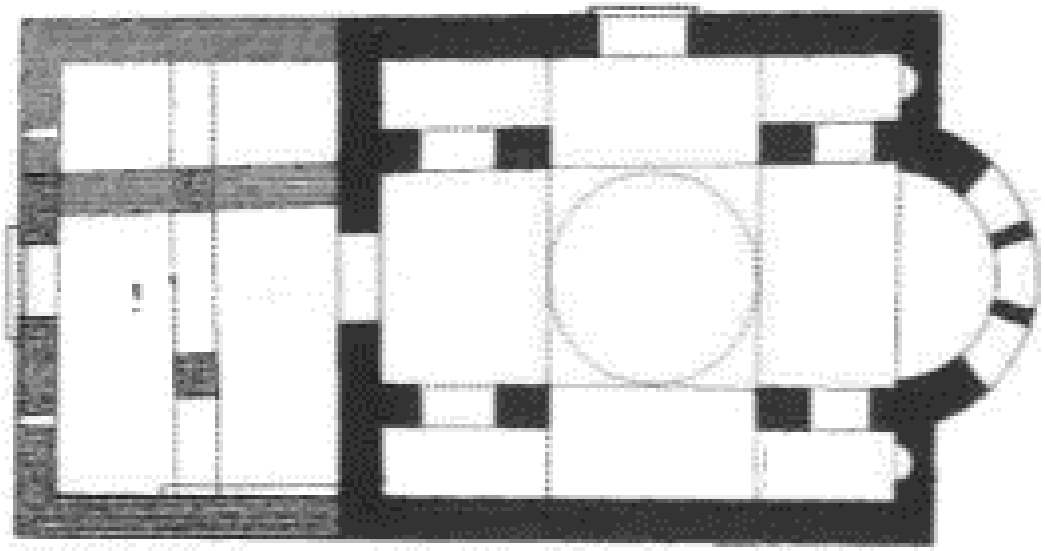
Şekil 135: Karaman- Karadağ 35 Nolu Kilise
(Rodley 1985)

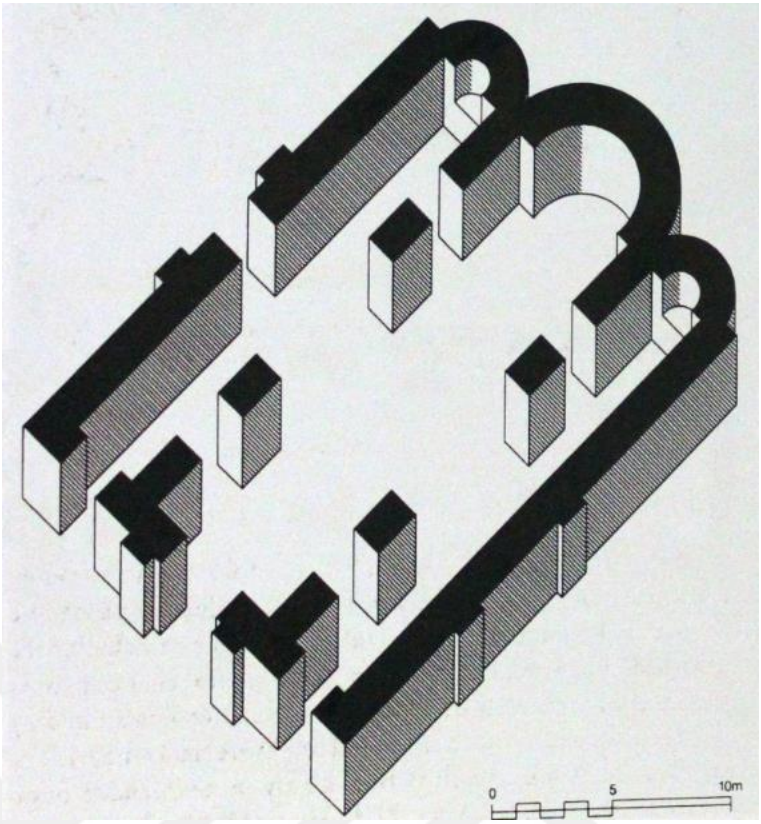
Şekil 136: Madenşehir Çet Dağı Kilisesi
(Rodley 1985)

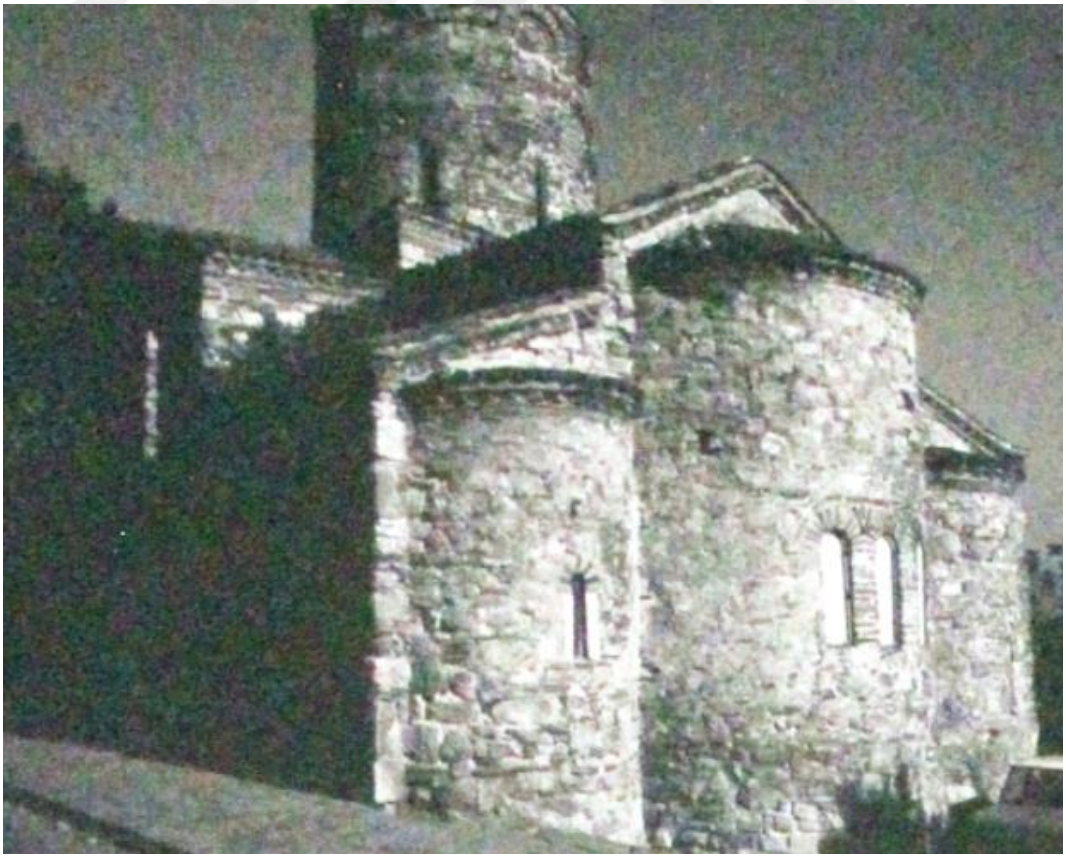
Şekil 137: Dereköy (Fisandon) Kilise Cami
(Eyice 1971)

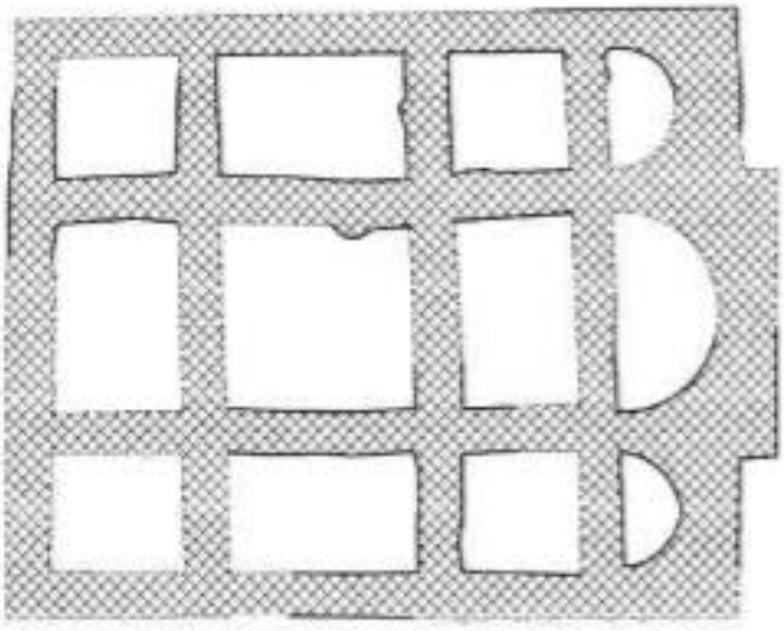
Şekil 138: Naxos, Agios Mamas Kilisesi (Panagia Theoskepasti)
(Curcic 2010)

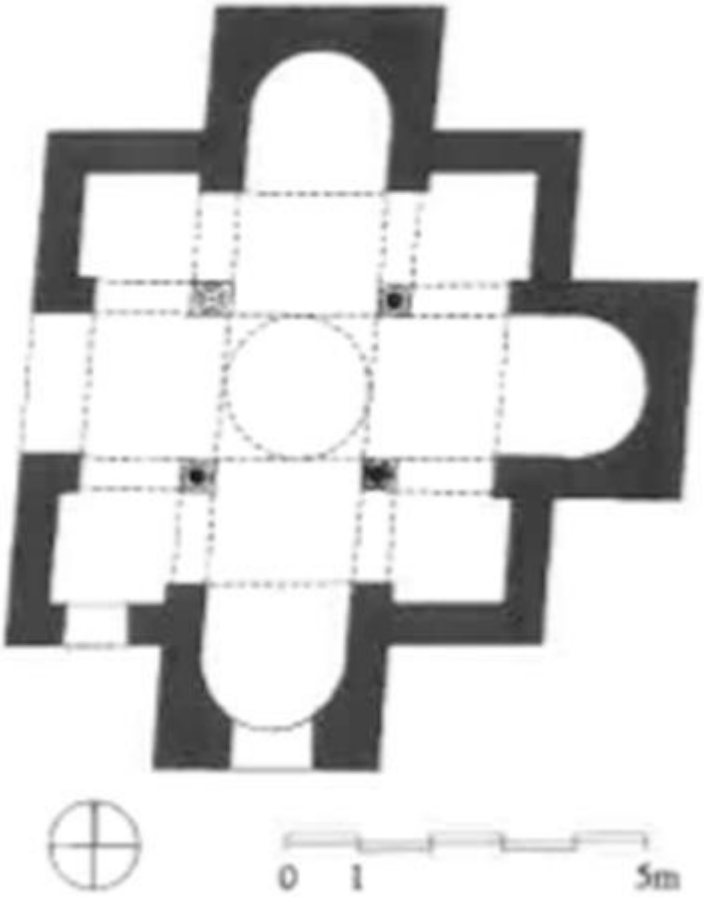
Şekil 139: Bulgaristan Mesembria, Vaftizci Yahya Kilisesi Aksonometrik çizimi (Curcic 2010)

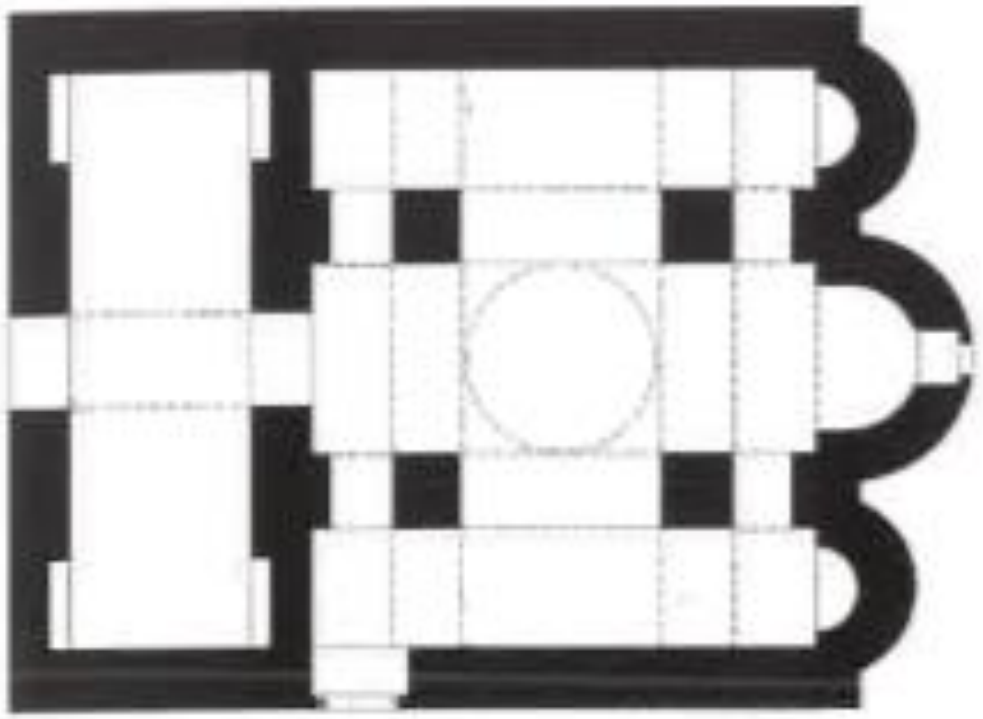
Şekil 140: Bulgaristan Mesembria, Vaftizci Yahya Kilisesi Aksonometrik çizimi (Curcic 2010)

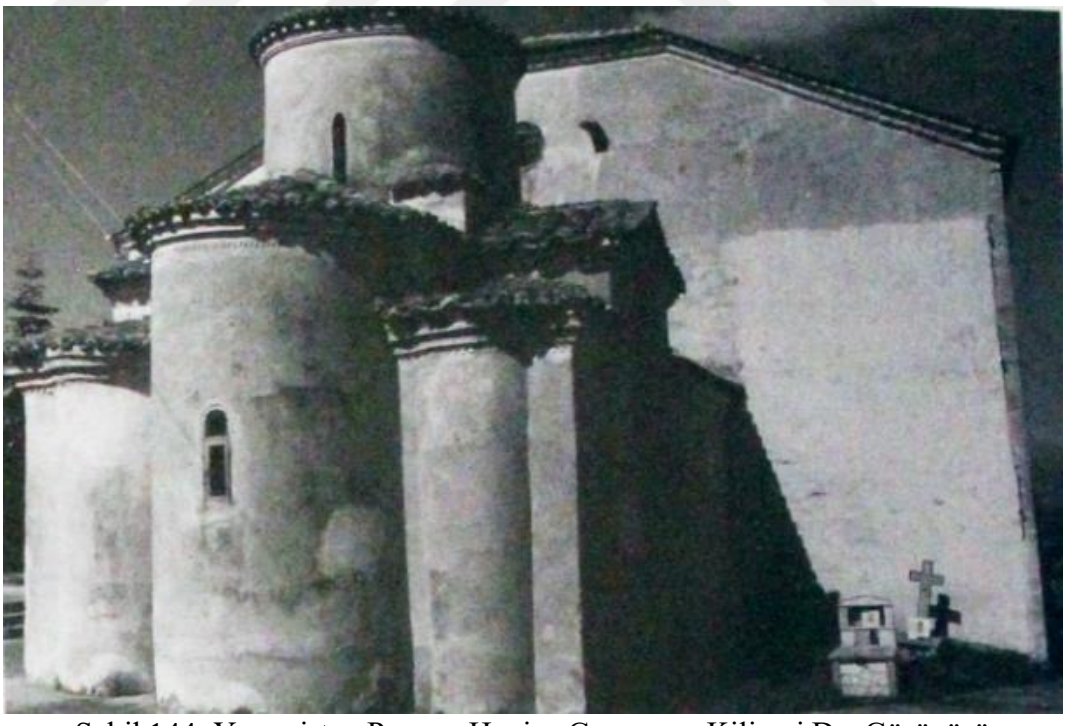
Şekil 141: Sırbistan Montenegro, St. Tripun Kilisesi (St. Triphon)
(Curcic 2010)

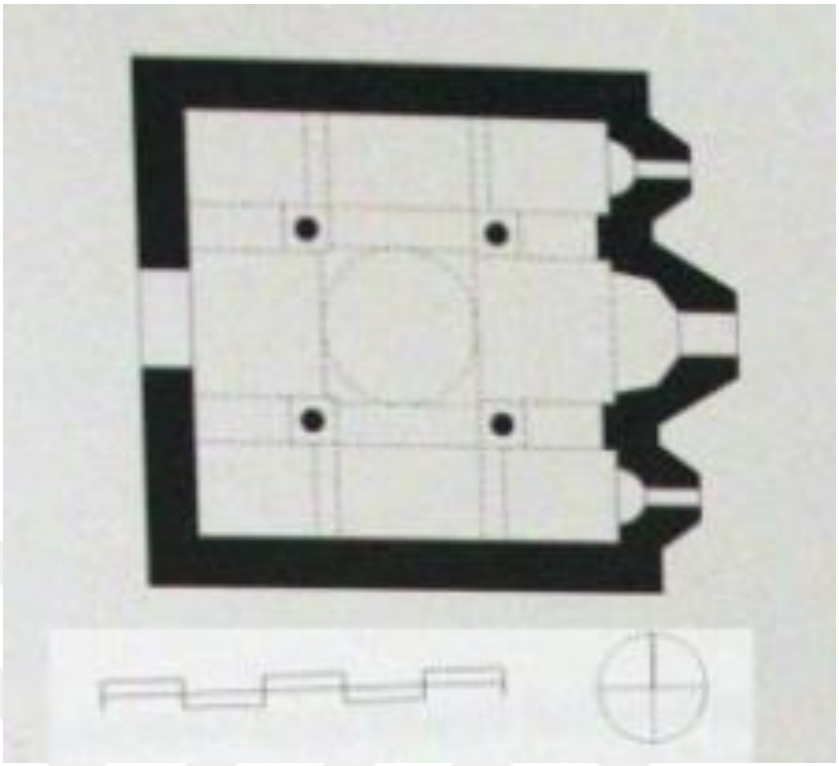
Şekil 142: Sırbistan Montenegro, St. Thomas Kilisesi
(Curcic 2010)

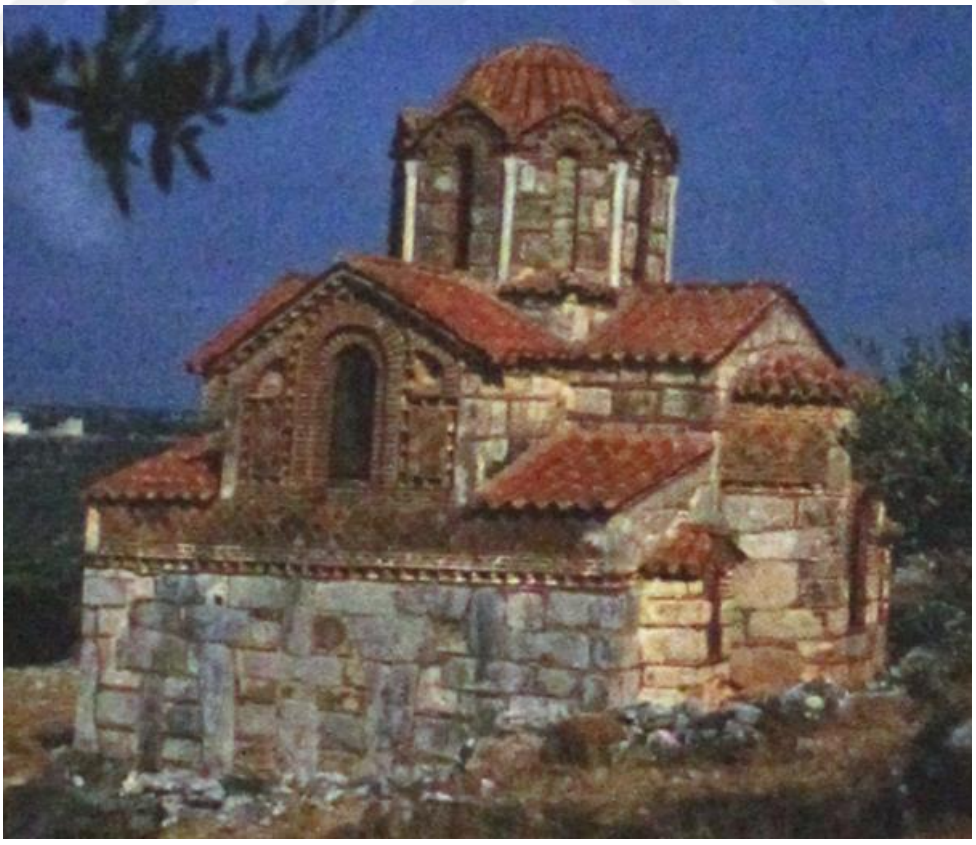
Şekil 143: Yunanistan Prespa, Hagios Germanos Kilisesi
(Curcic 2010)

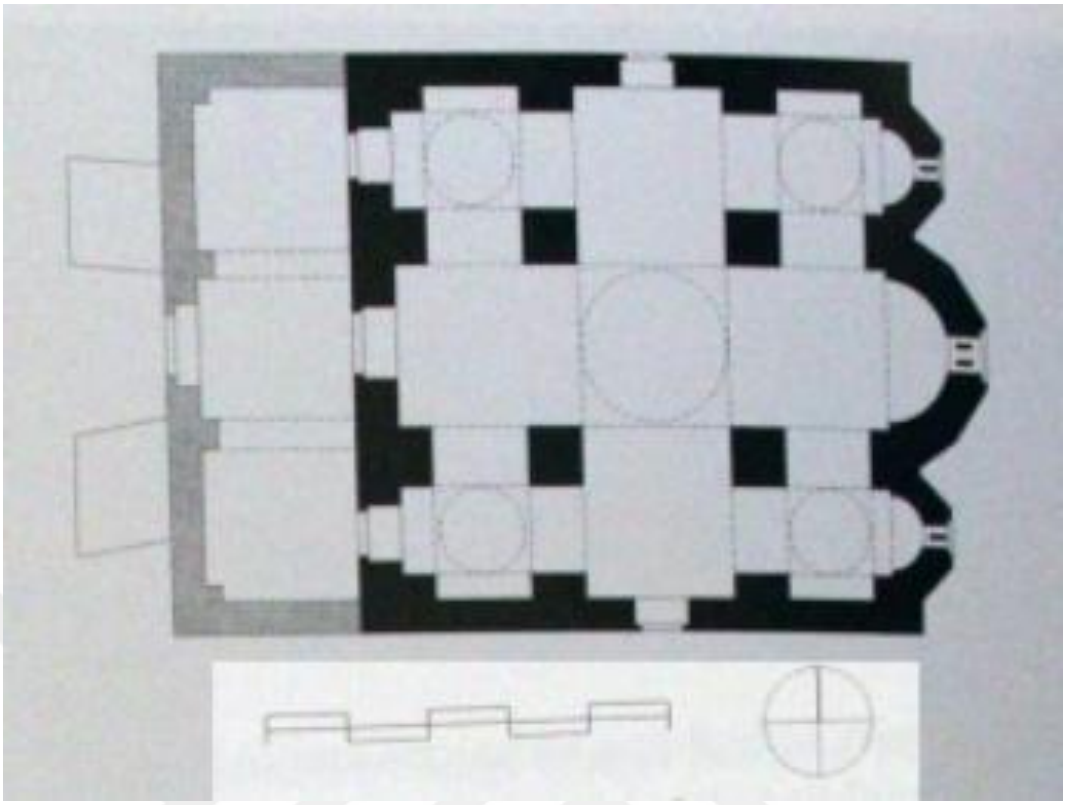
Şekil 144: Yunanistan Prespa, Hagios Germanos Kilisesi Dış Görünüşü
(Curcic 2010)

Şekil 145: Yunanistan/Koita, Aziz Georgios Kilisesi
(Curcic 2010)

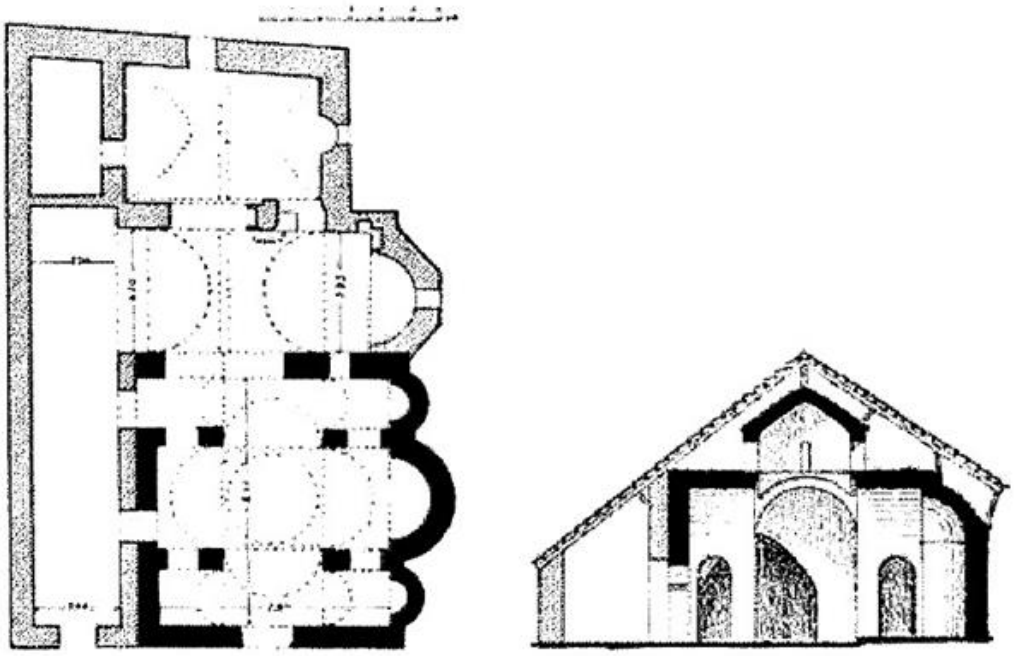
Şekil 146: Yunanistan/Koita, Aziz Georgios Kilisesi Dış Görünüşü
(Curcic 2010)

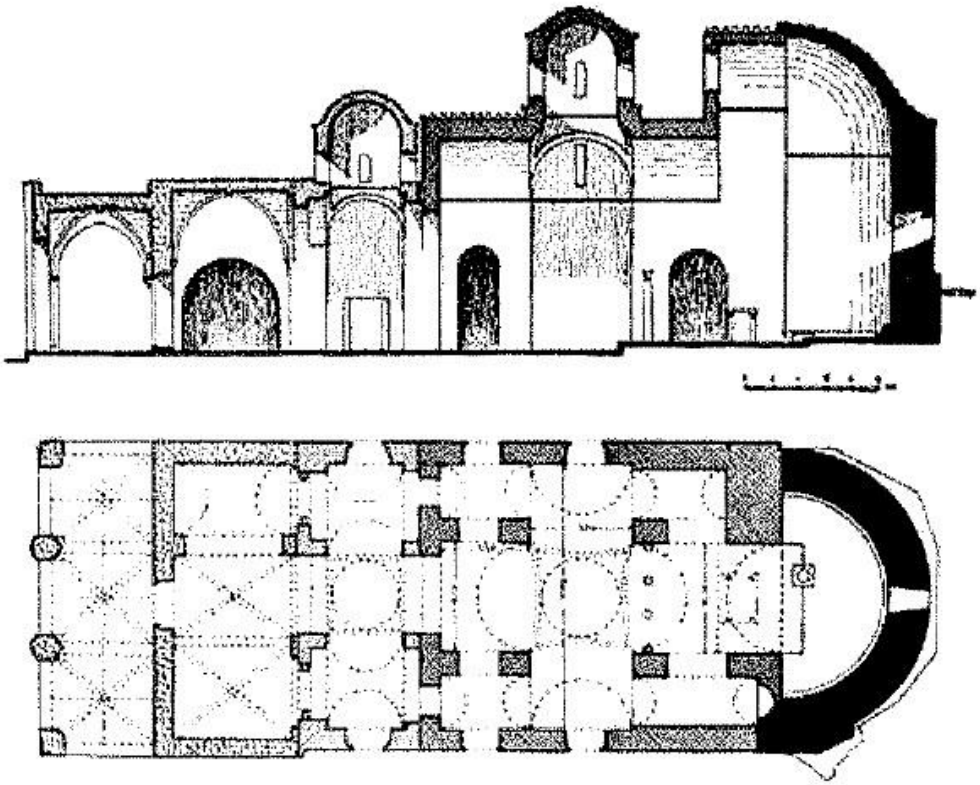
Şekil 147: Yunanistan Poleponnesos/Gereumana, Pantanassa Kilisesi
(Curcic 2010)

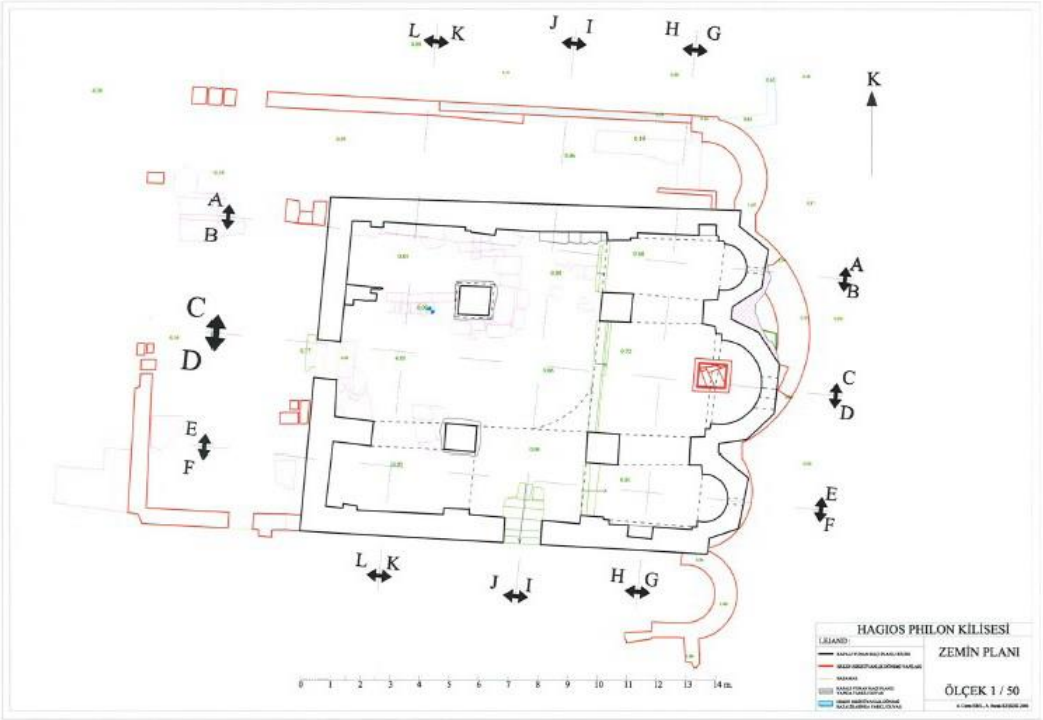
Şekil 148: Yunanistan Poleponnesos/Gereumana, Pantanassa Kilisesi Dış Görünüşü
(Curcic 2010)

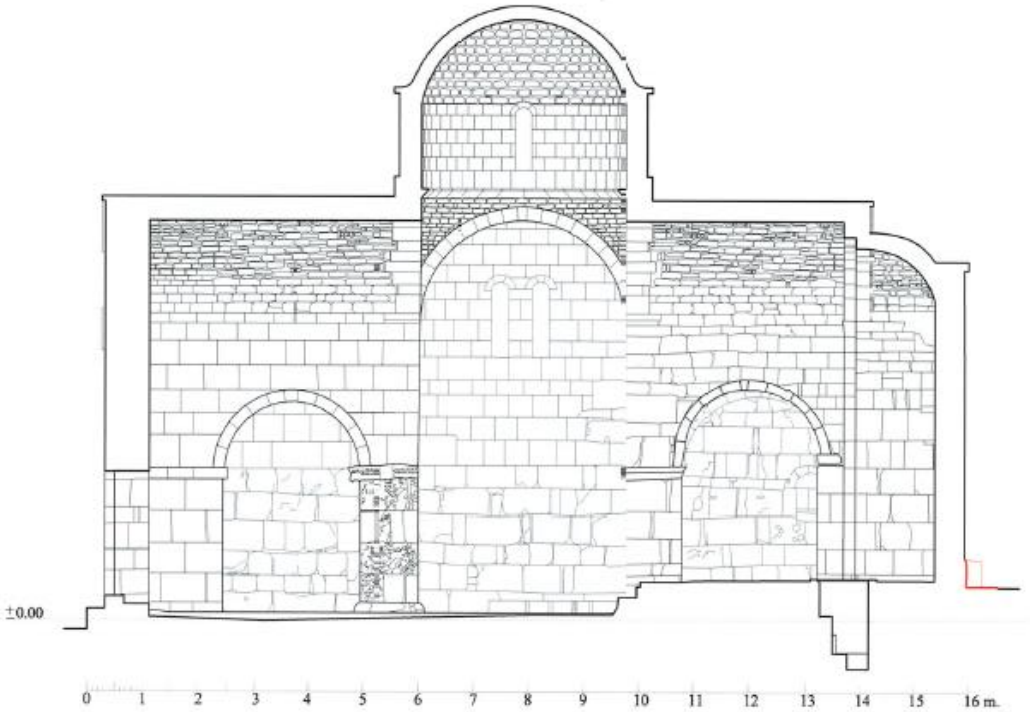
Şekil 149: Kıbrıs, Kalopanagiotis Hagios Herakleidos Kilisesi
(Erel 2008)

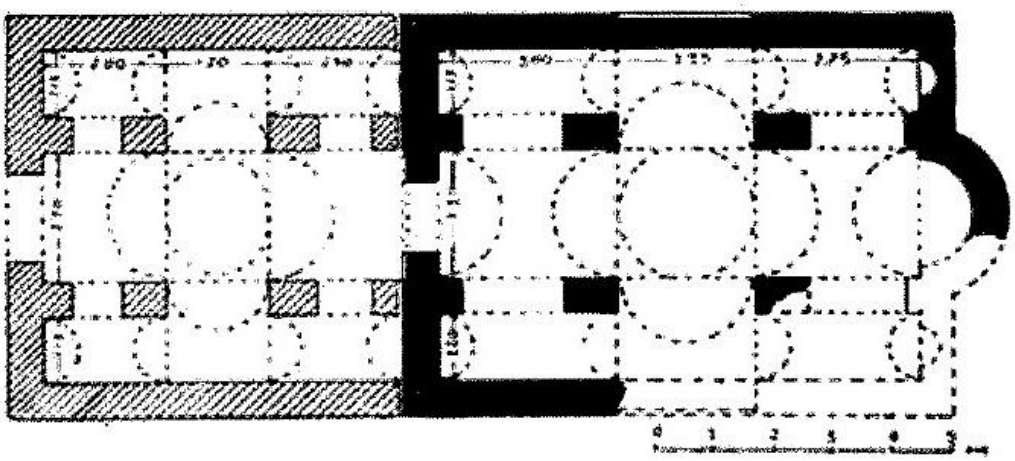
Şekil 150: Kıbrıs, Lapta Panagia Akheiropoietos Kilisesi
(Erel 2008)

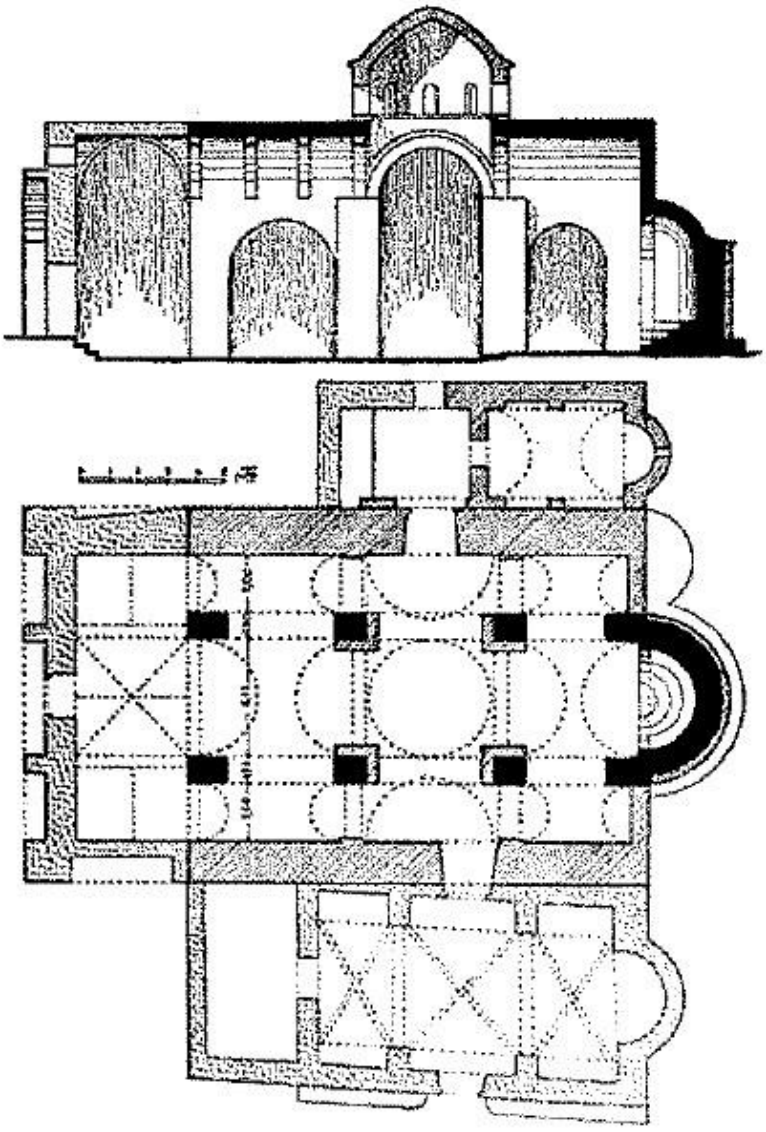
Şekil 151: Kıbrıs, Karpaz Hagios Philon, Kilisesi
(Erel 2008)

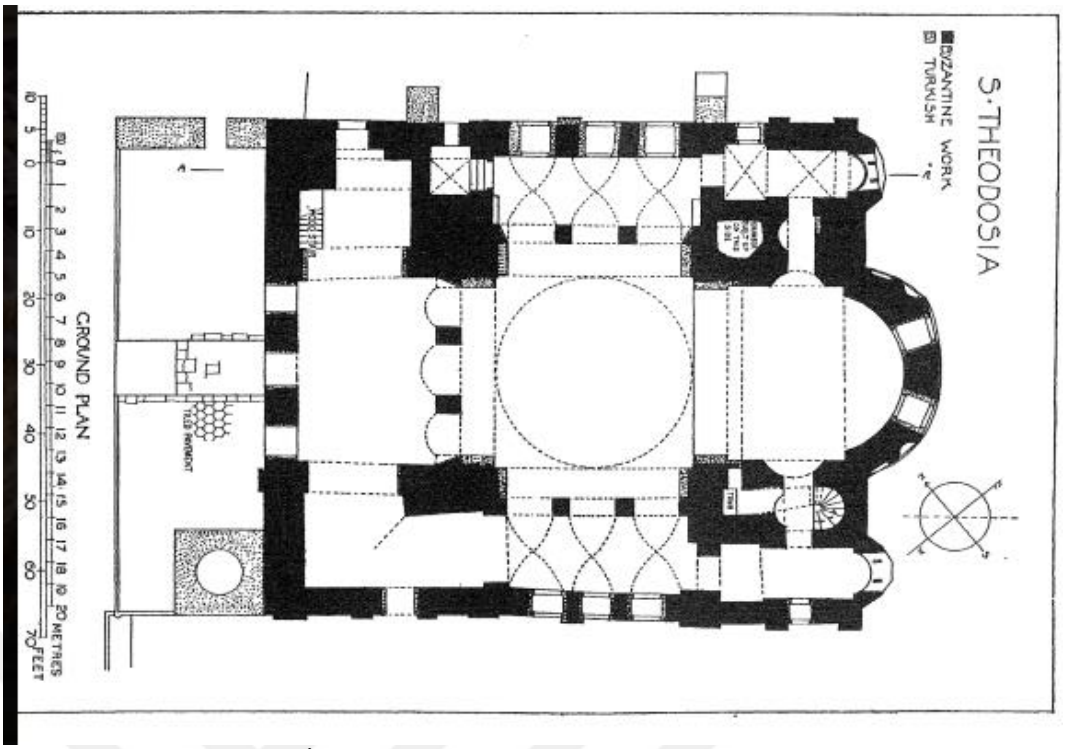
Şekil 152: Kıbrıs, Karpaz Hagios Philon, Kilisesi Kesiti
(Erel 2008)

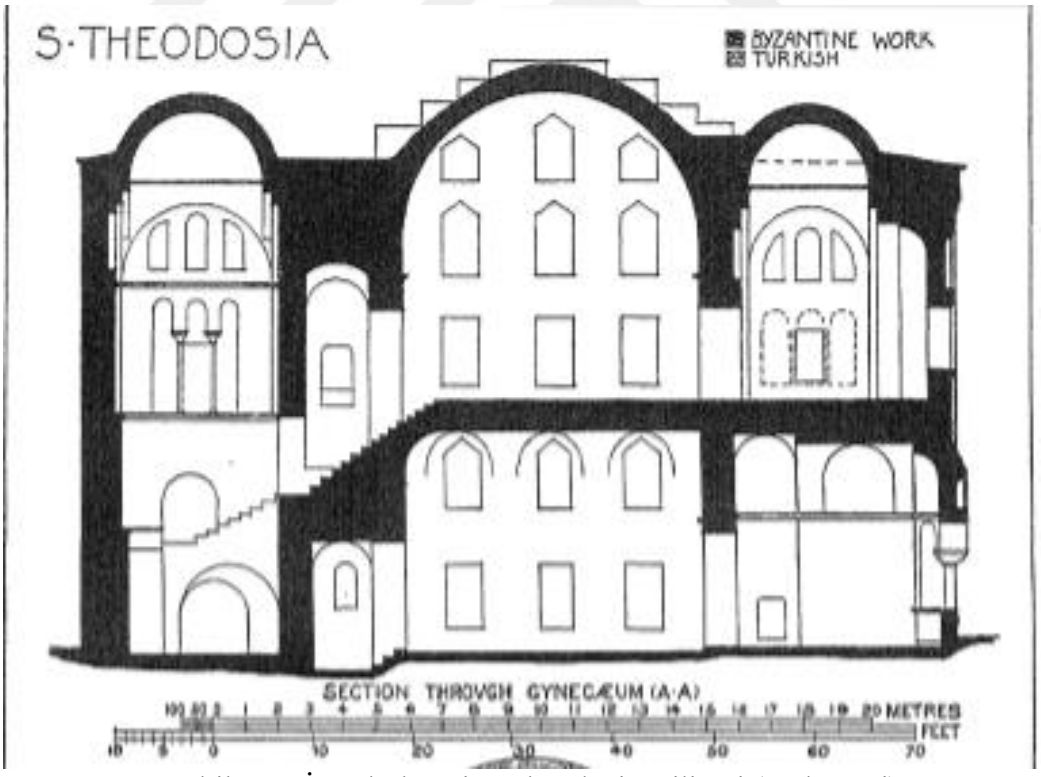
Şekil 153: Kıbrıs, Sotira Hagios Georgios Kilisesi
(Erel 2008)

Şekil 154: Kıbrıs, Larnaka Kiti Panagia Angeloktisti Kilisesi
(Erel 2008)

Şekil 155: İstanbul, Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami)
(Millengen 1012)

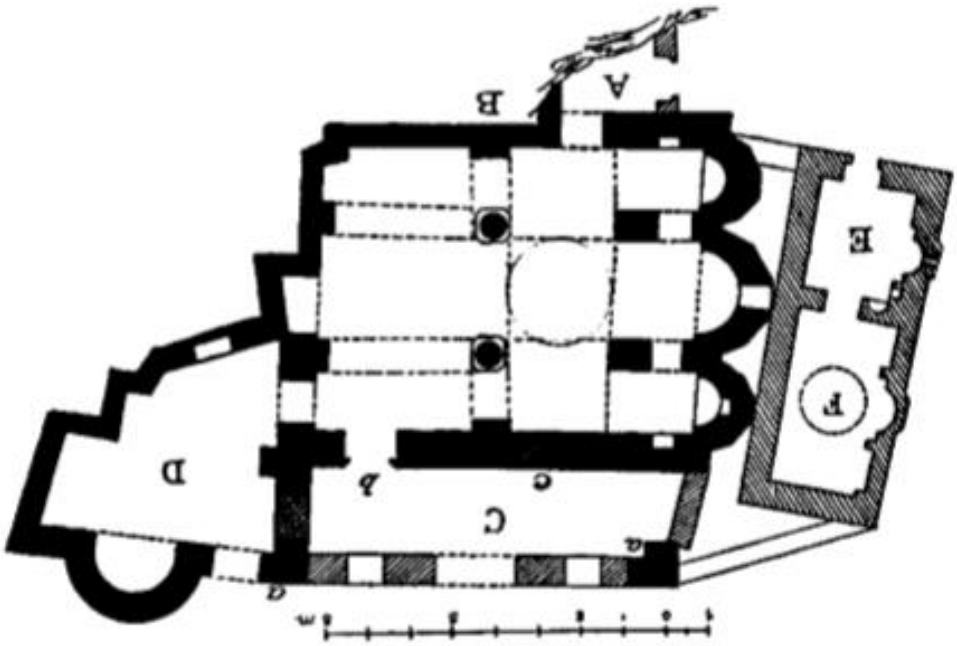
Şekil 156: İstanbul, Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami)
(Millengen 1012)

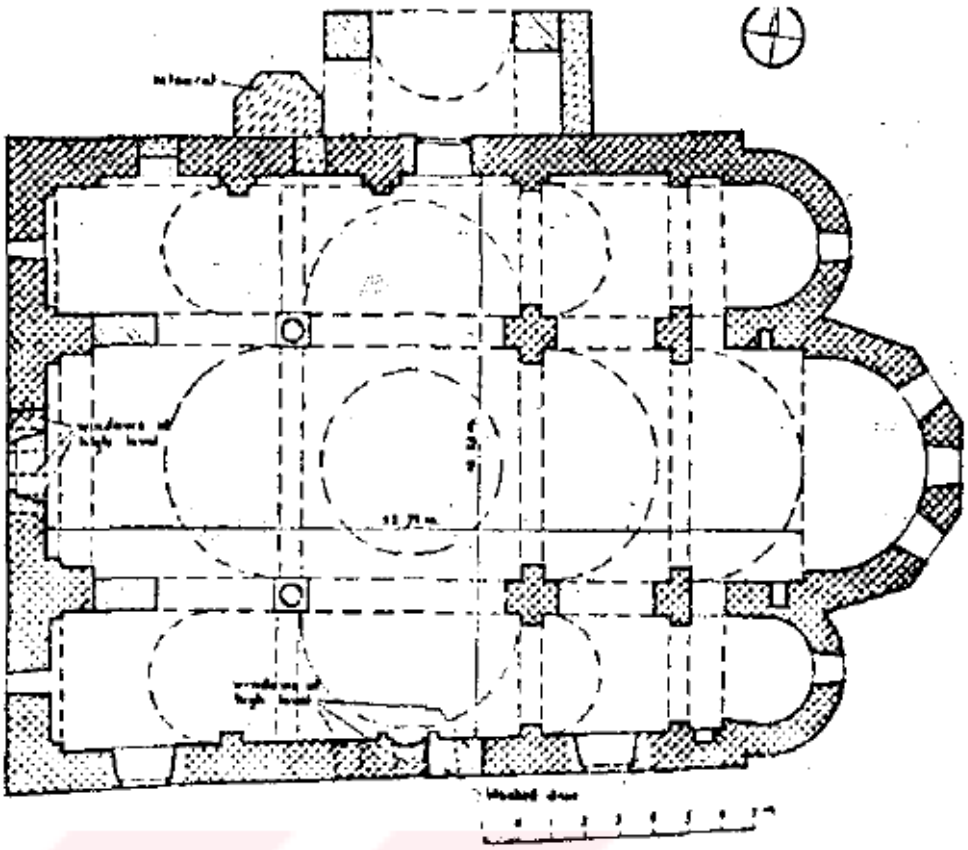
Şekil 157: İstanbul, Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami) Dış Görünüşü

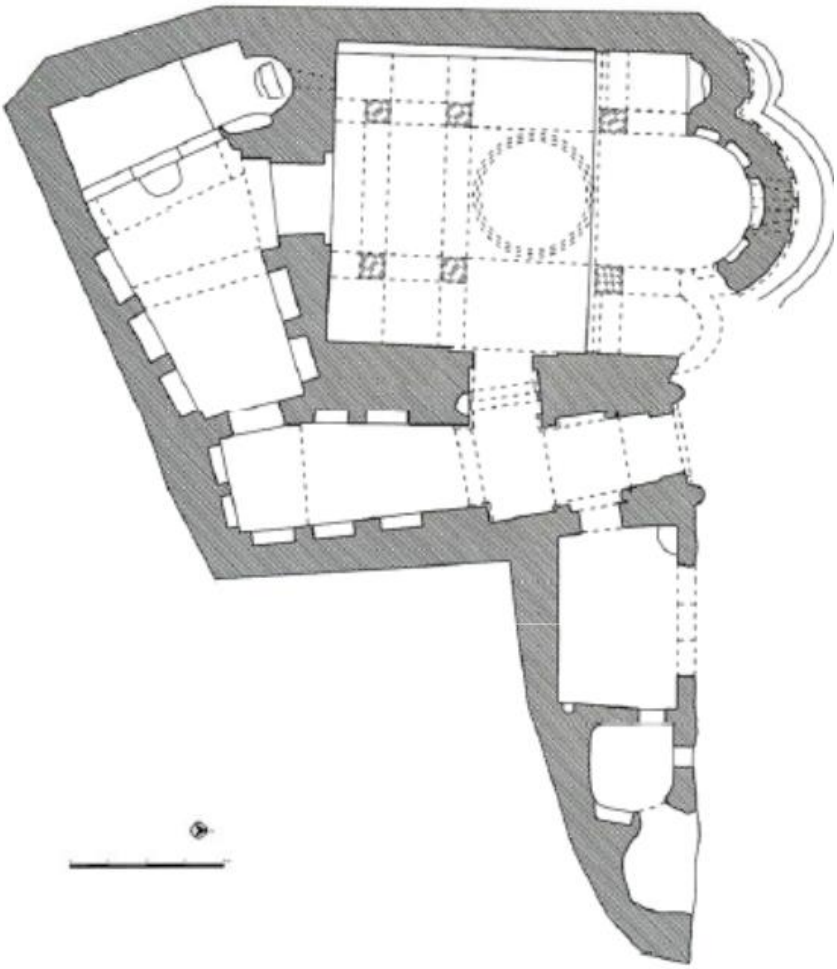
Şekil 158: İstanbul, Azize Theodosia Kilisesi (Gül Cami) İç Görünüşü

Şekil 159: Yunanistan Mistra, Peripleptos Kilisesi
(Hamilton 1956)

Şekil 160: Trabzon Hagios Eugenios Kilisesi (Yeni Cuma Cami)
(Tok 1997)

Şekil 161: Afyon, Ayazin A Kilisesi
(Evcim 2015)

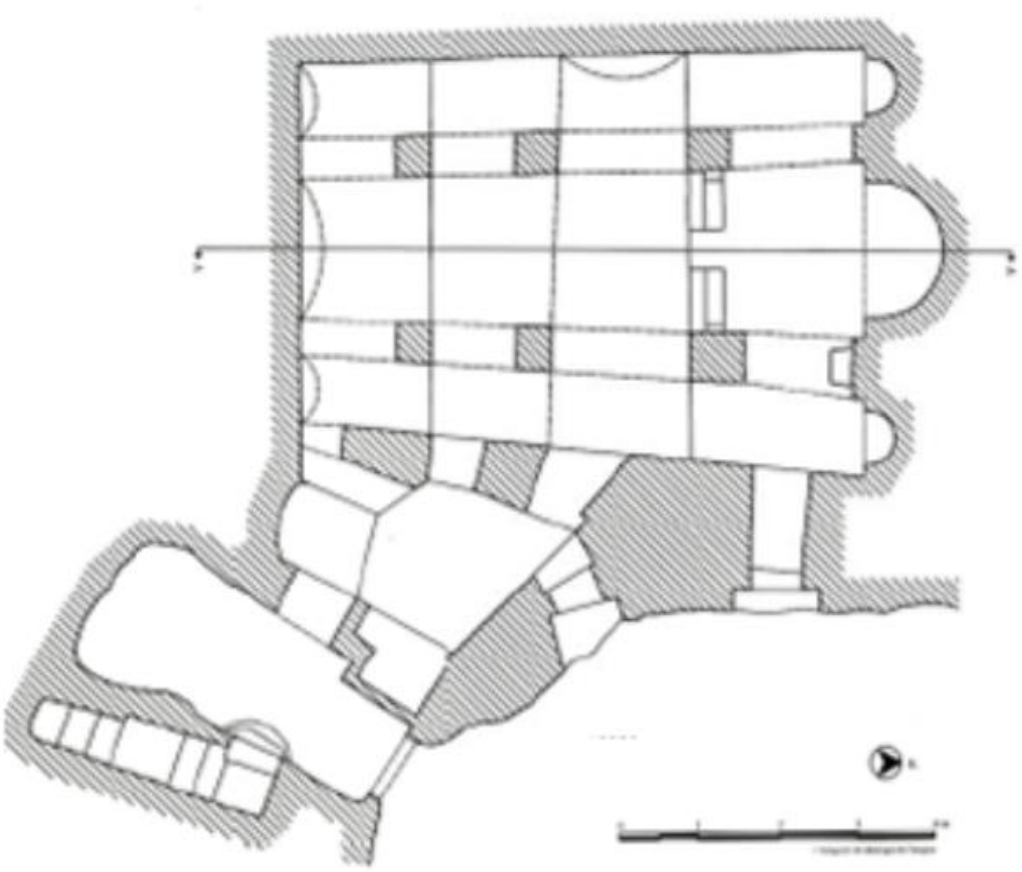
Şekil 162: Afyon, Ayazin A Kilisesi Dış Görünüşü
(Evcim 2015)

Şekil 163: Afyon, Ayazin A Kilisesi Dış Görünüşü
(Evcim 2015)

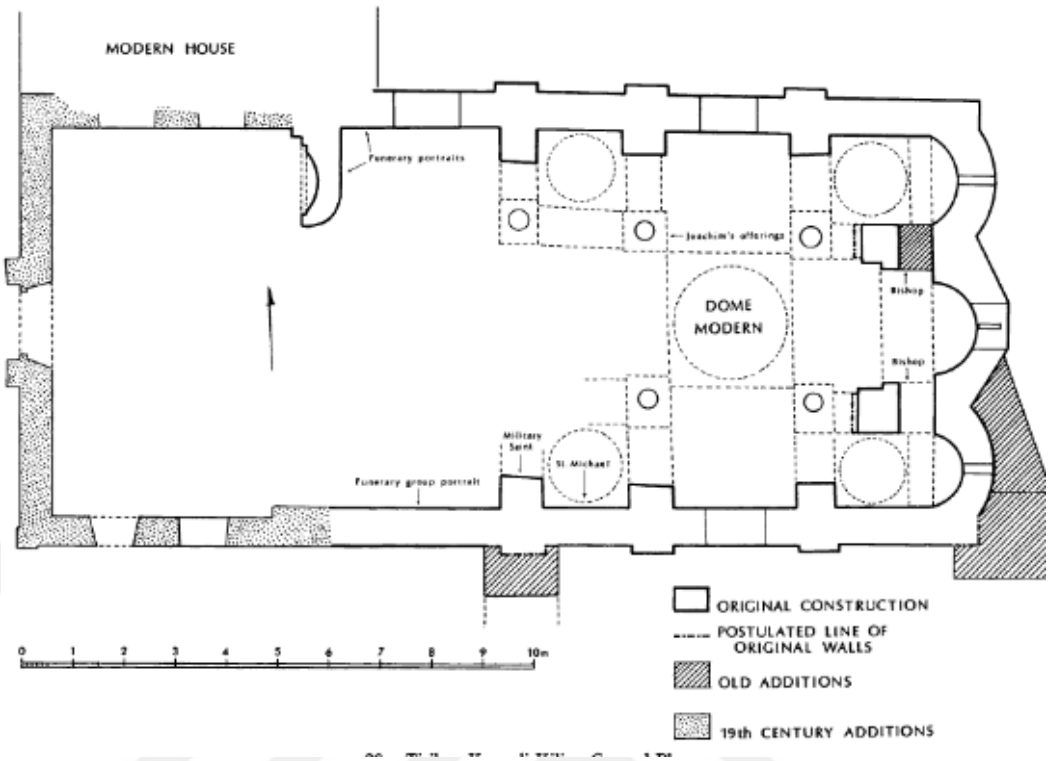
Şekil 164: Afyon, Ayazin A Kilisesi İç Görünüşü
(Evcim 2015)

Şekil 165: Afyon, İhsaniye Ali'nin İni Kilisesi
(Evcim 2015)

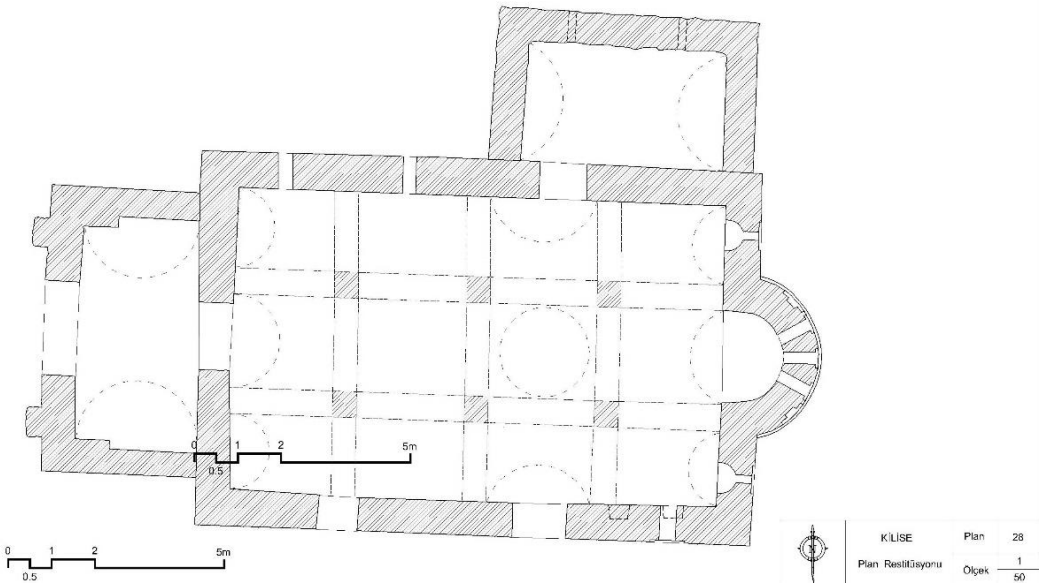
Şekil 166: Afyon, İhsaniye Ali'nin İni Kilisesi İç Görünüşü
(Evcim 2015)

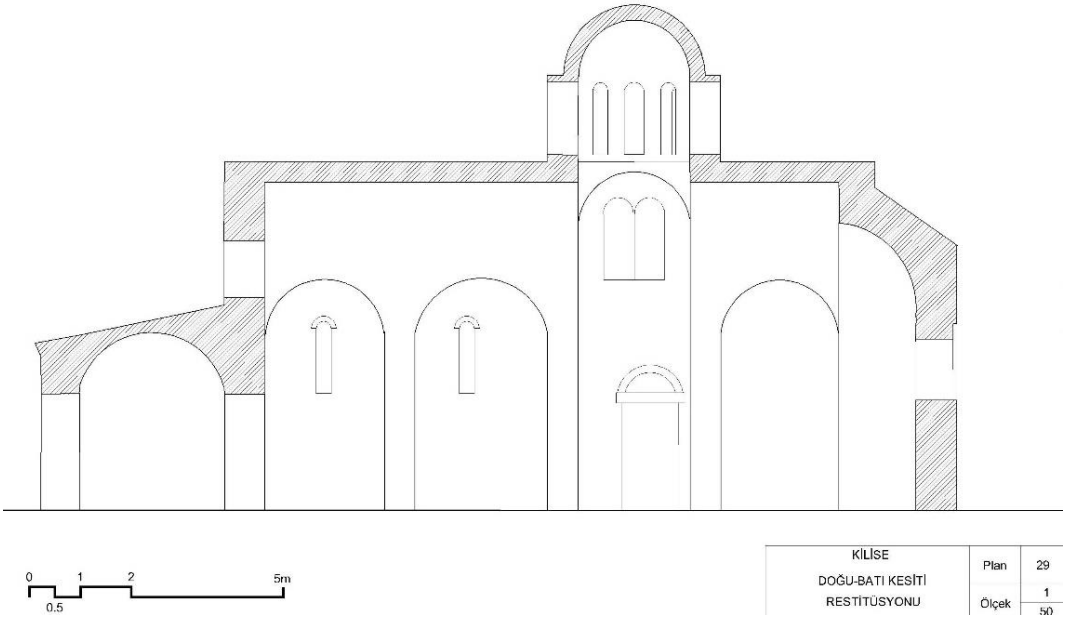
Şekil 167: Tirilye, Panagia Pantobasilissa Kilise (Kemerli Kilise) (Mango- Sevcenko, 1973)

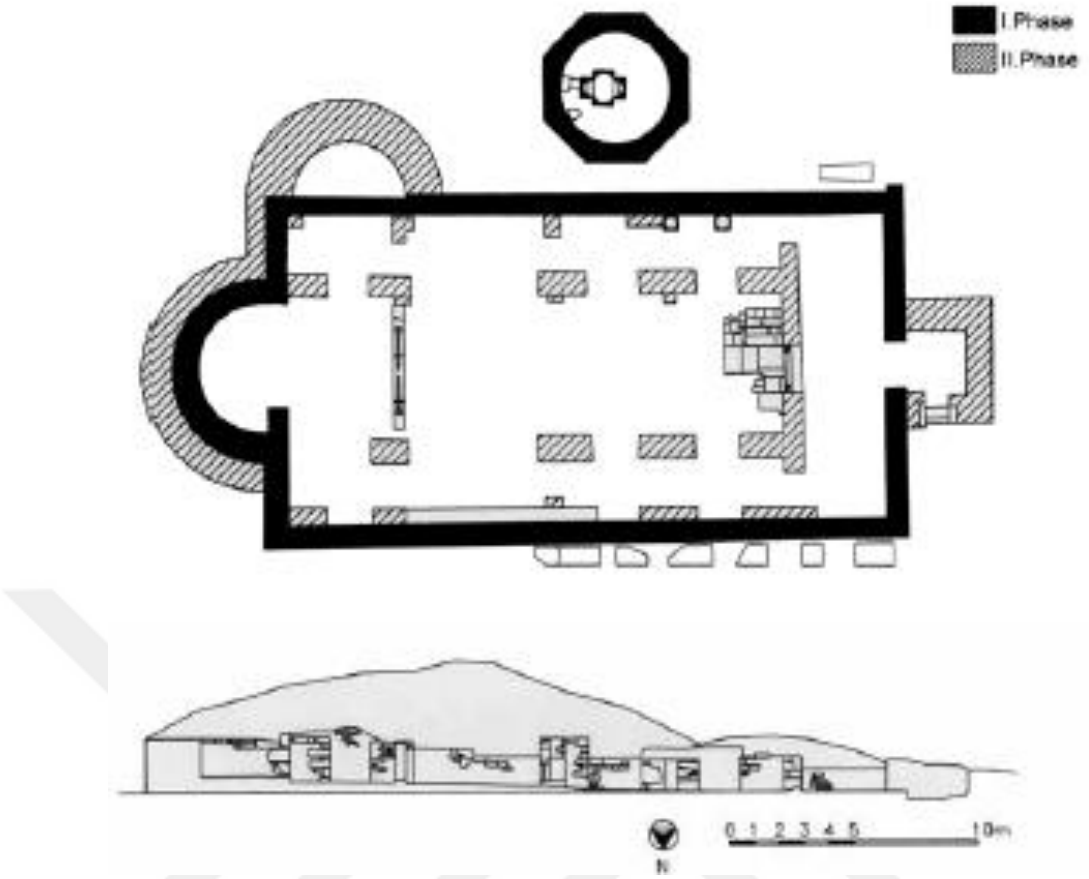
Şekil 168: Tirilye, Panagia Pantobasilissa Kilise (Kemerli Kilise) İç Görünüşü (https://www.nenerede.com.tr/ilan/mudanya-kemerli-kilise-2/ Erişim Tarihi: 02.09.2018)

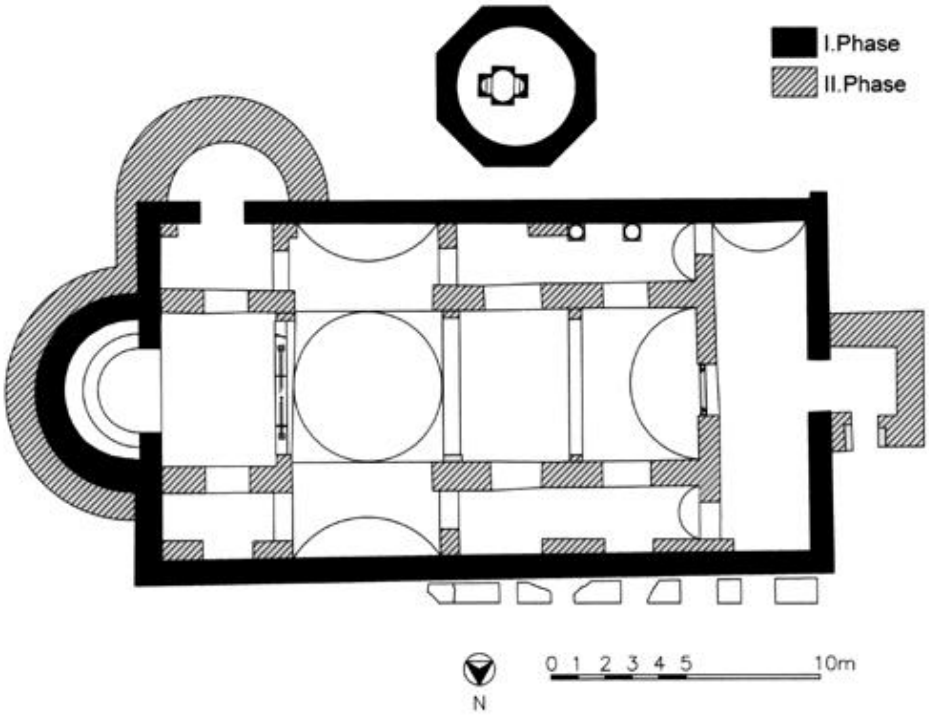
Şekil 169: Kisleçukuru Manastır Kilisesi Restitüsyon planı
(Tiryaki 2007)

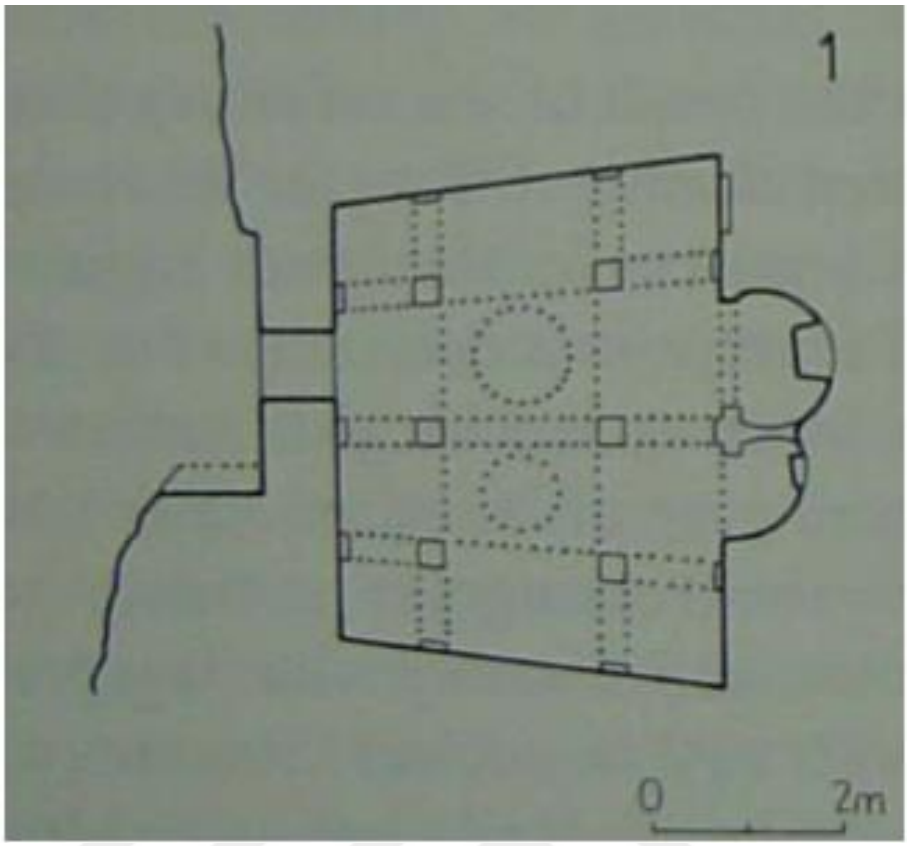
Şekil 170: Kisleçukuru Manastır Kilisesi Kesit Restitüsyonu
(Tiryaki 2007)

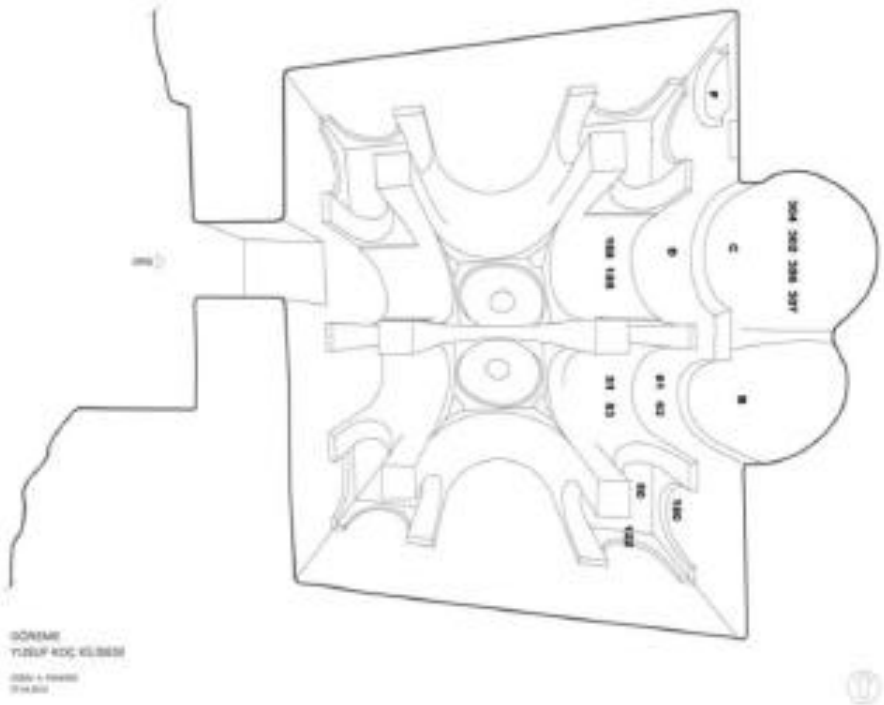
Şekil 171: Başara, Güney Kilise Restitüsyon Planı
(Alp 2009)

Şekil 172: Başara, Güney Kilise Restitüsyon Planı
(Alp 2009)

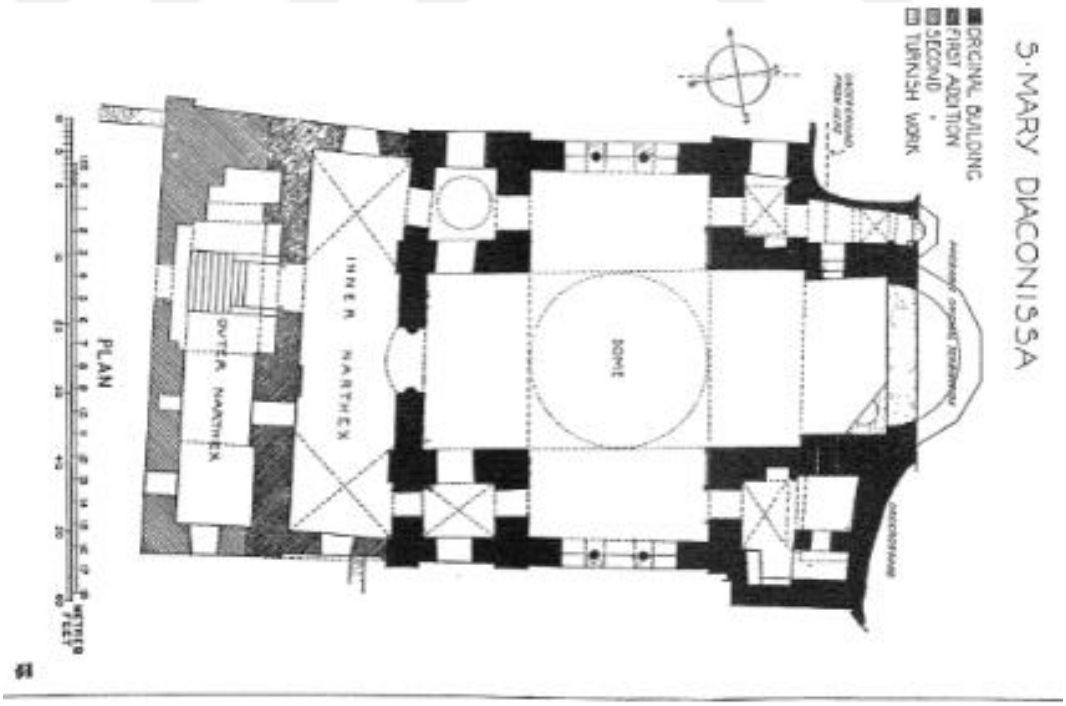
Şekil 173: Avcılar, Yusuf Koç Kilisesi
(Arı 2004)

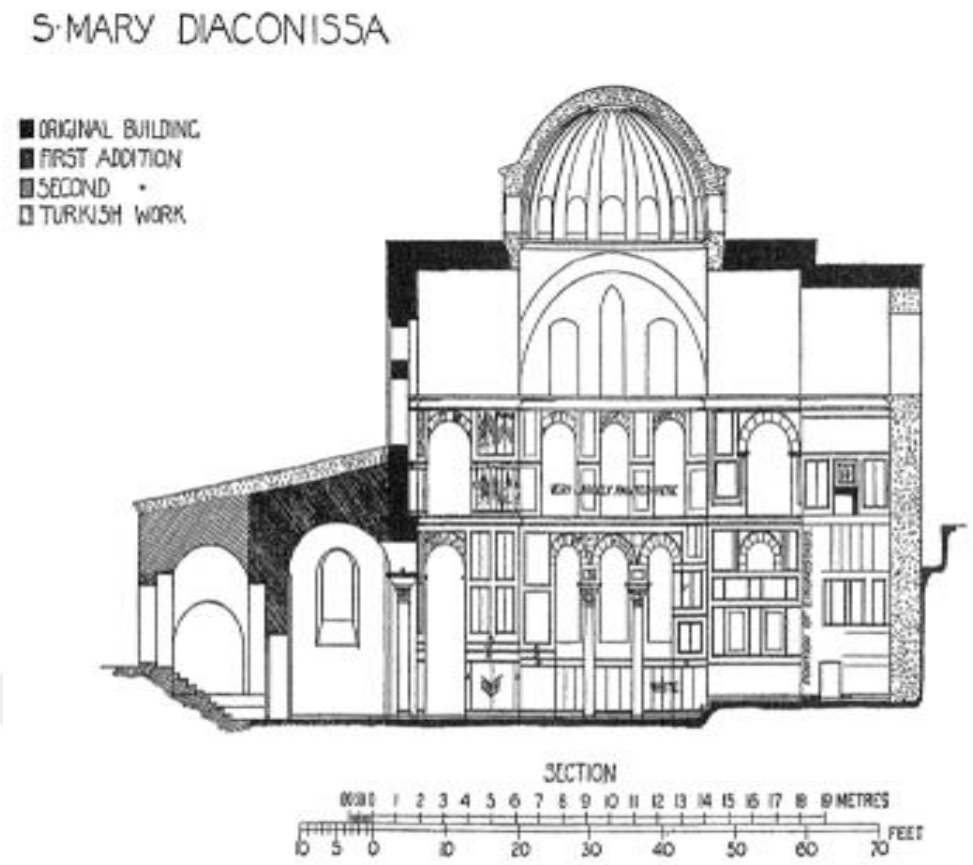
Şekil 174: Avcılar, Yusuf Koç Kilisesi Örtü Sistemi Planı
(Ataç 2015)

Şekil 175: Avcılar, Yusuf Koç Kilisesi
(http://www.turkeyfromtheinside.com/places-to-go/y/1472-yusuf-koc-kilise-goereme.html Erişim Tarihi: 02.09.2018)

Şekil 176: İstanbul, Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami)
(Millengen 1912)

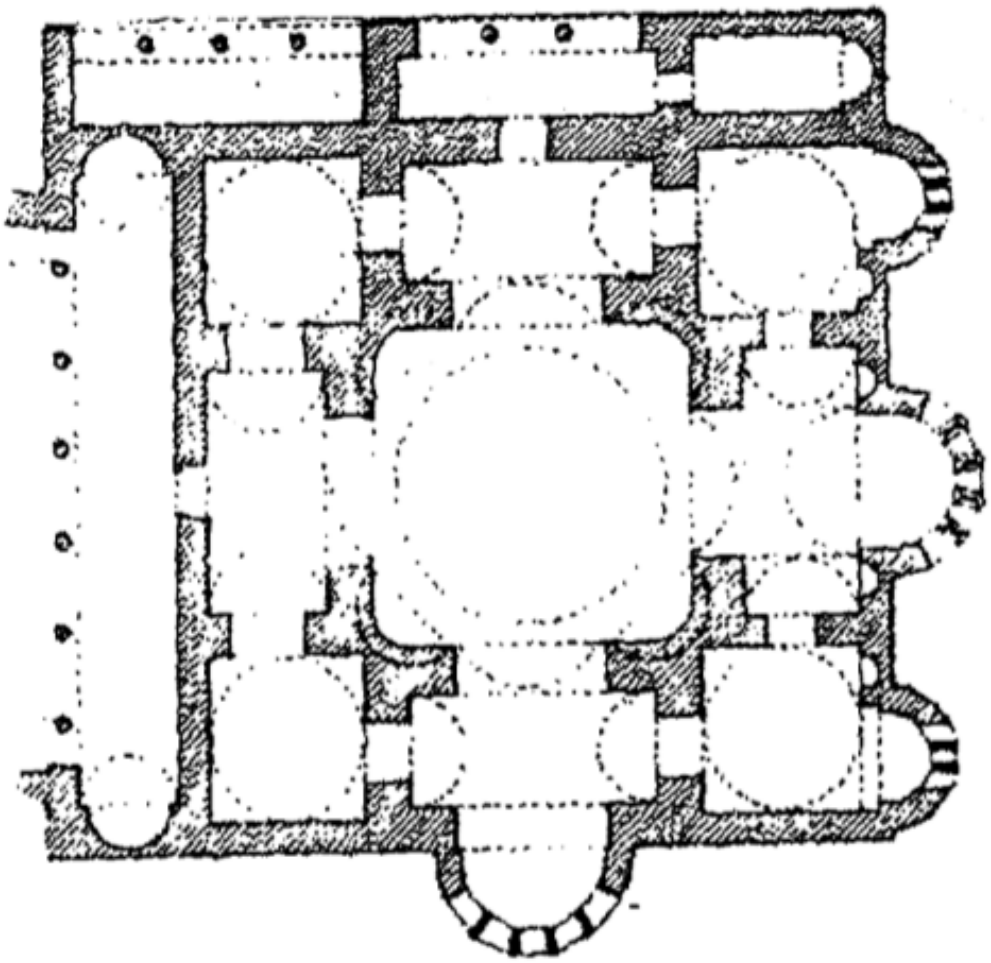
Şekil 177: İstanbul, Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami) Kesiti (Millengen 1912)

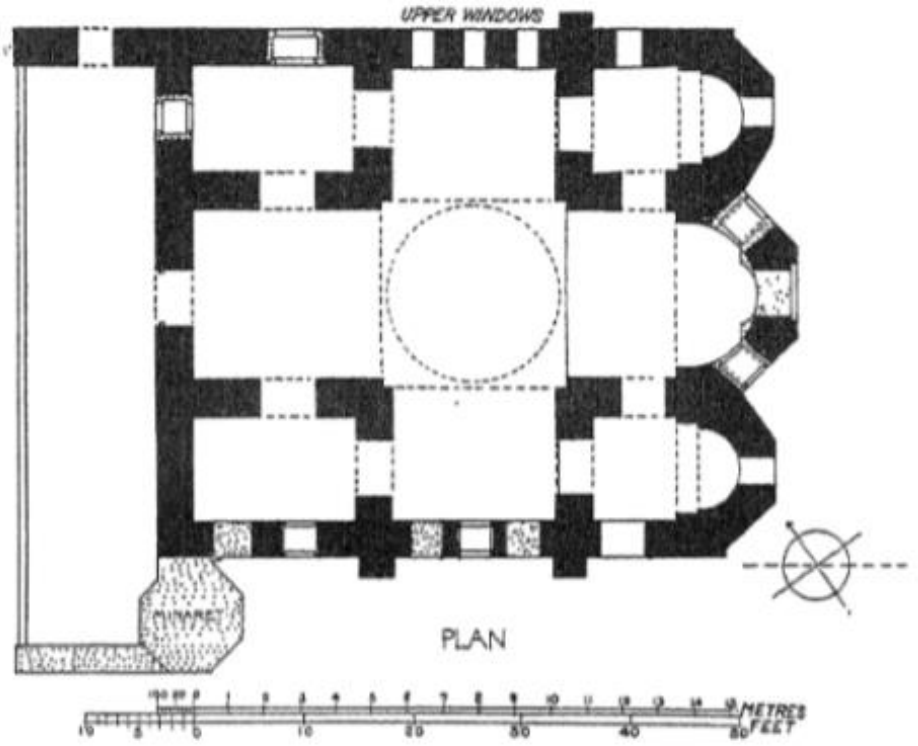
Şekil 178: İstanbul, Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami) Dış Görünüşü

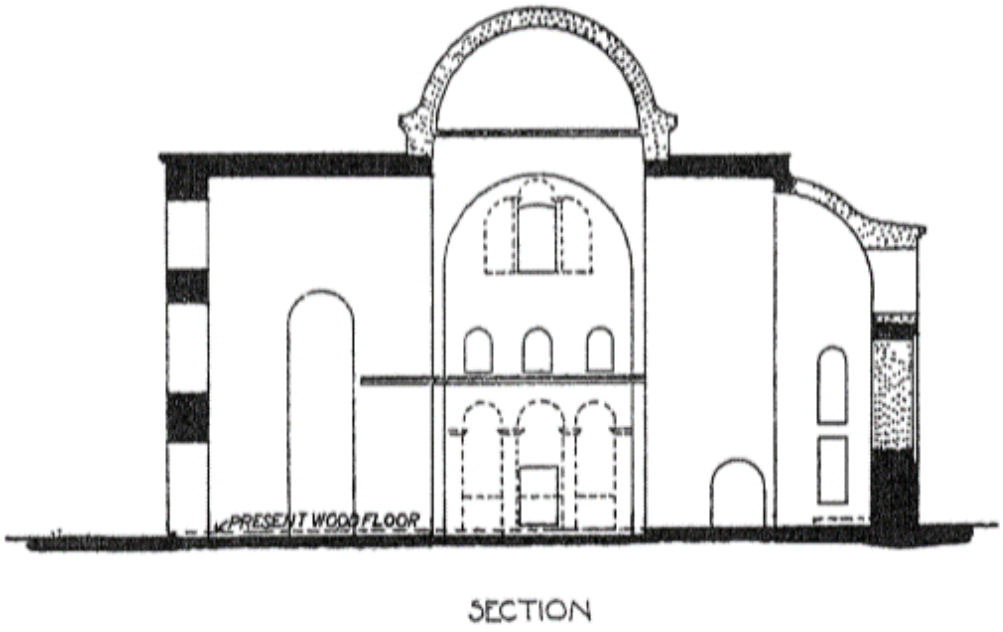
Şekil 179: İstanbul, Kyriotissa Meryem Kilisesi (Kalenderhane Cami) İç Görünüşü

Şekil 180: İstanbul, Mangana Aziz Georgios Manastırı Kilisesi
(Çetinkaya 2003)

Şekil 181: İstanbul, Atik Mustafa Paşa Cami
(Millengen 1912)

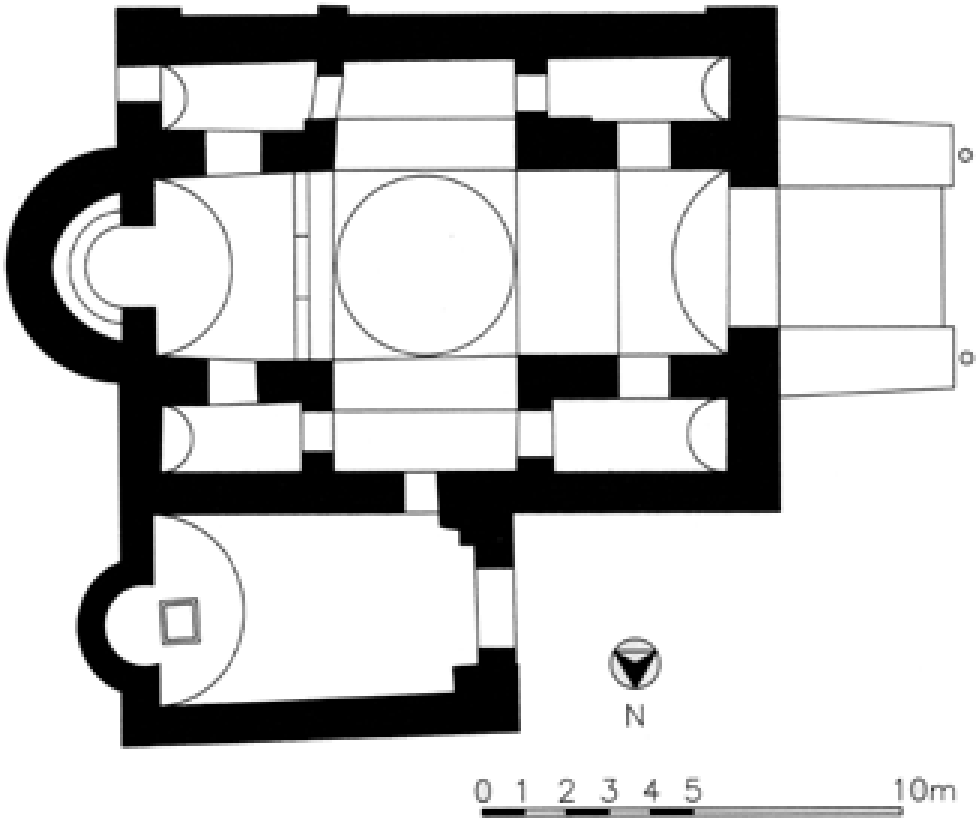
Şekil 182: İstanbul, Atik Mustafa Paşa Cami Kesiti
(Millengen 1912)

Şekil 183: İstanbul, Atik Mustafa Paşa Cami Dış Görünüşü

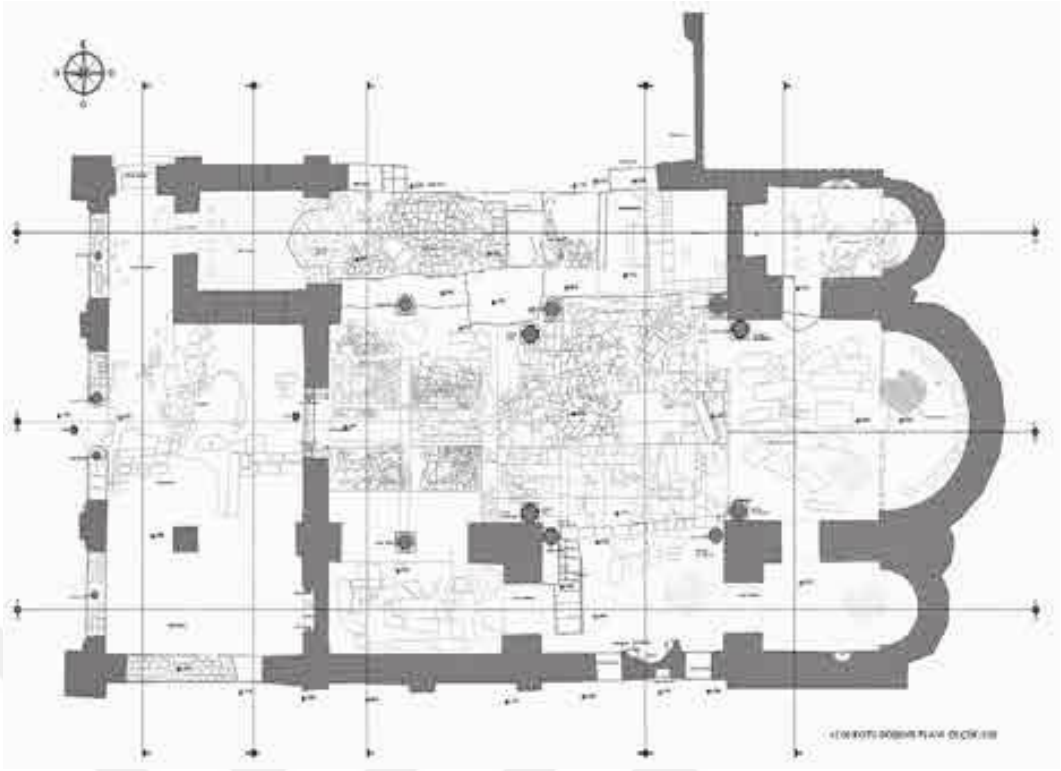
Şekil 184: İstanbul, Atik Mustafa Paşa Cami İç Görünüşü

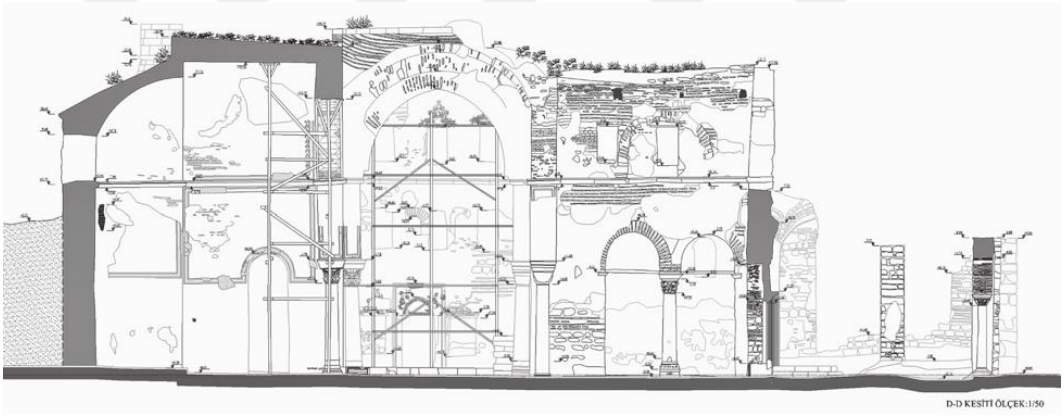
Şekil 185: Başara, Kuzey Kilise Restitüsyon Planı
(Alp 2009)

Şekil 186: Başara, Kuzey Kilise Genel görünüş
(Alp 2009)

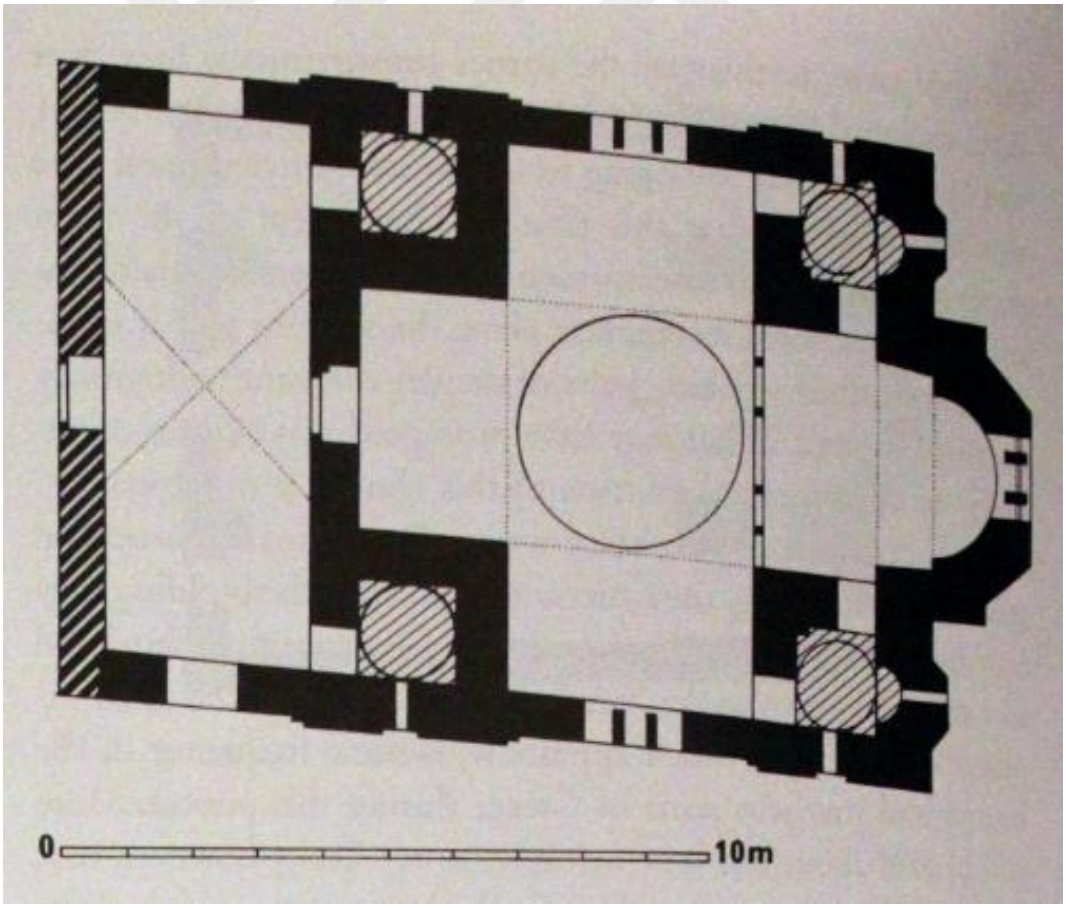
Şekil 187: Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih cami)
(Başaran 2012)

Şekil 188: Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Cami) Kesiti
(Başaran 2012)

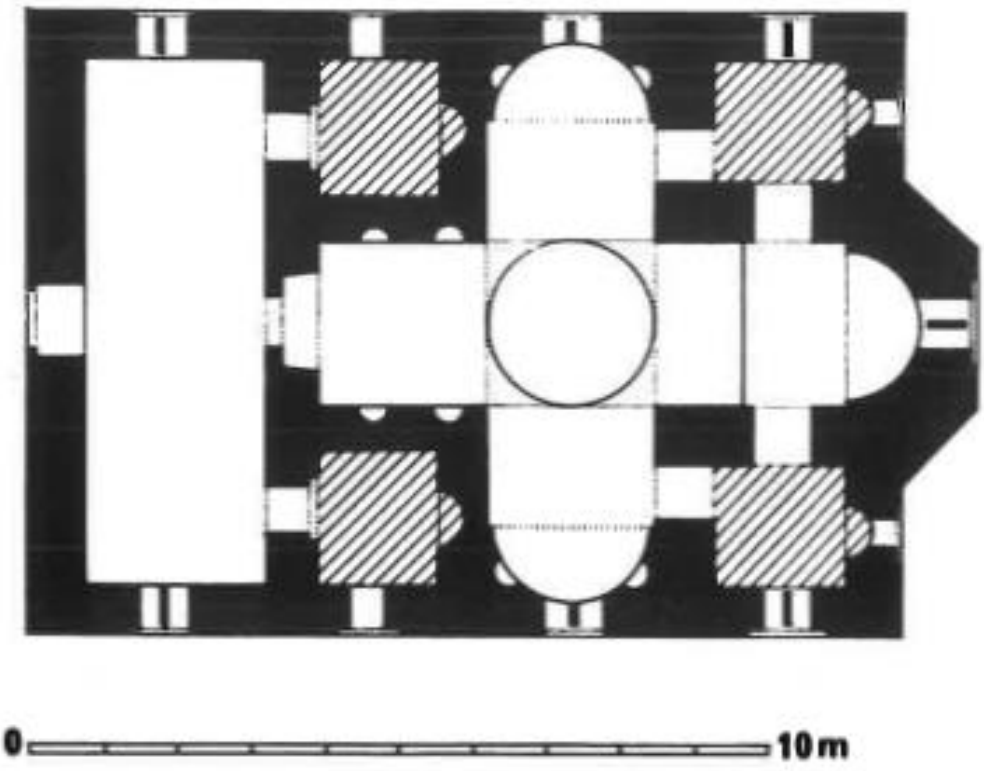
Şekil 189: Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Cami) Dış Görünüşü
(Başaran 2012)

Şekil 190: Makedonya/Nerezi, St. Panteleimon Kilisesi
(Curcic 2010)

Şekil 191: Makedonya/Nerezi, St. Panteleimon Kilisesi Dış Görünüşü
(Curcic 2010)

Şekil 192: Yunanistan Boiotia, Aulis, Hagios Nikolaos Kilisesi
(Curcic 2010)

ANA TİP	ALT TİP	Plan Tipi Tanımı	Yapılar			Yapılar		
			Adı	Yeri	Tarihi	Adı	Yeri	Tarihi
TİP 1 İKİ DESTEKLİ	1a Destekleri Batıda Yer Alan	1a.I Destekleri Batıda Yer Alan Kompleks Yapılar	1 Kapıkırı 2 Kosmosoteira 3 İosonos ve Sosipatros	Bafa Yunanistan/Pherrai Yunanistan/Korfu	11.-13. yy 1152 12. yy	4 Metamorphosis 5 Hagios İoannis 6 Taxiarches	Yunanistan/Amfissa Yunanistan/Ligourio Yunanistan/Mesaria	12. yy ilk çeyreği 11. yy sonu 1158
		1a.II Destekleri Batıda Yer Alan Basit Yapılar	7 Cambazlı 8 Kilise Cami	Nevşehir/Ortahisar Kayseri/Erdemli	11. yy sonu 13. yy başı 11. yy	9 Amphilokios (Eflatun Mescidi) 10 Eustathios	Konya Konya/Meram	9.-11. yy ?
	1b	Destekleri Doğuda Yer Alan	11 Şapel 20 (Barbara)	Nevşehir/Göreme	11. yy ikinci yarı	12 Şapel 22 (Çarıklı)	Nevşehir/Göreme	11. yy ortaları
TİP 2 DÖRT DESTEKLİ	2a	Kompleks Dört Destekli Bema doğu haç koluna bitişik ayrı bir birim olarak yapılır, pastoforion hücreleri bağımsız birimler olarak oluşturulur, hücrelerin örtüsü köşe birimlerinden ayrıdır.	13 Lips Manastırı (Fenari İsa) 14 Myrelaion (Bodrum) 15 Pantepoptes (Eski İmaret) 16 Pammakaristos (Fethiye) Paraklesionu 17 Trullo (Hırami Ahmet) 18 Pantokrator (Zeyrek) 19 Theodoros (Vefa-Molla Gürani) 20 Peribleptos (Sulu Manastır) 21 Karagedik 22 Sütunlar Kilisesi 23 Stephanos (Fatih Cami) 24 Pelekete 25 EE Kilisesi 26 Piskoposluk Sarayı Küçük Kilise 27 Ayasofya 28 Sardis E 29 Tryphonos	İstanbul İstanbul İstanbul İstanbul İstanbul İstanbul İstanbul İstanbul Aksaray/Gelveri Nevşehir/Kızılçukur Bursa/Tirilye Bursa/Tirilye Antalya/Side Antalya/Side Trabzon Manisa/Sart İznik	907-908 920-922 1081-1087 1310-1315 12. yy 12. yy ilk çeyrek 11. yy 1028-1034 10.-11. yy 10.-11. yy 9. yy sonu 709 7.-8. yy 7. yy sonu 13. yy 13. yy 13. yy	30 Onbeş Martyr Kilisesi 31 Aziz George 32 Panagia ton Khalkeon 33 Sagmata 34 Hosios Meletios 35 Hagios Lukas Kuzey 36 Kapnikarea 37 Petrake 38 Zigos Manastırı 39 Xenophontos 40 Iviron H. Ioannis 41 Kelli of H. Prokopius 42 Olynthos Kilisesi 43 Hagia Triada 44 Hagia Mone 45 Koimesis 46 Panagia	Makedonya/Strumica Bulgaristan/Kolusha Yunanistan/Selanik Yunanistan/Boeotia Yunanistan/Boeotia Yunanistan/Boeotia Yunanistan/Atina Yunanistan/Atina Yunanistan/Athos Yunanistan/Athos Yunanistan/Athos Yunanistan/Athos Yunanistan/Olynyhos Yunanistan/Eğriboz Yunanistan/Areia Yunanistan/Chonikas Yunanistan/Merbaka	? 12. yy 1028 1105-1106 1100 10. yy 11. yy 10. yy sonu 13.yy başı 13. yy başı 10. yy son çeyreğ 11. yy son çeyreği 11. yy 12. yy 1149 12. yy ikinci yarısı 12. yy S243
	2b	Yarı Kompleks Dört Destekli Doğu haç kolu doğrudan apsisle birleşmekte, doğu köşe birimleri ve pastoforion hücreleri tek bir örtü ile kaplanmaktadır.	47 Khariton 48 Kutsal Havariler 49 Kaisariani	Konya/Sille Yunanistan/Selanik Yunanistan/Atina	9.-10. yy 1312-1315 11. yy	50 Panagia Gorgoepikos 51 Hagios Mamas 52 Episkopi	Yunanistan/Atina Yunanistan/Naksos Yunanistan/Evritanya	11. yy ? ?
	2c	Basit Dört Destekli Bema ayrı bir birim oluşturmaz. Apsis yada apsisler doğrudan naosa bağlanır.	53 Çeltikdere 54 Latmos Kilise 8 55 Side Küçük Liman 56 Eski Gümüş 57 Şapel 17 (Kızlar) 58 Şapel 19 (Elmalı) 59 Şapel 23 (Karanlık) 60 Şapel 25 61 Şapel 29 (Kılıçlar) 62 Şapel 32 63 Hacı İsmail Dere 64 Şahin Efendi 65 Soğanlı Han 66 Direkli 67 Karanlık Kale 68 Alakilise 69 Koyunağıl 70 Kare Kilise 71 Derviş Akın 72 Bezirhane	Bolu/Seben Bafa/Kahveasar Antalya/Side Niğde/Andaval Nevşehir/Göreme Nevşehir/Göreme Nevşehir/Göreme Nevşehir/Göreme Nevşehir/Göreme Nevşehir/Göreme Nevşehir/Ürgüp Nevşehir/Ürgüp Nevşehir/Ürgüp Nevşehir/Ihlara Nevşehir/Ihlara Nevşehir/Ihlara Nevşehir/Ihlara Nevşehir/Ihlara Nevşehir/Ihlara Nevşehir/Avcılar	11. yy ? 10. yy 10.-11. yy 11. yy ilk yarısı 11. yy ortaları 11. yy ortaları 11. yy 10. yy 11. yy 10. yy sonu 11. yy 11. yy 11. yy ilk çeyreği 11. yy 11. yy 10.-11. yy ? 10. yy sonu 11. yy başı 11. yy	73 Hallaç 74 Çanlı Kilise 75 Mamasın 76 Eustathios 77 Aya Elena 78 Kiriakon 79 Yeşilyurt Köyü Kilisesi 80 35 Nolu 81 39 Nolu 82 Çet Dağı 83 Fisandon 84 Panagia Theoskepasti 85 Vaftizci Yahya 86 Tripun 87 St. Thomas 88 Hagios Germanos 89 Georgios 90 Pantanassa 91 Hagios Herakleitos 92 Panagia Akheiropoietos	Nevşehir/Ortahisar Aksaray/Çeltek Aksaray/Gökçe Mamasın Kayseri/Güzelöz Konya/Sille Konya/Sille Niğde/Bor Karadağ/Değle Karadağ/Değle Karacaören/Madenşehir Karaman/Dereköy Yunanistan/Naxos Bulgaristan/Mesembria Sırbistan/Karadağ Sırbistan/Karadağ Yunanistan/Prespa Yunanistan/Koita Poleponnesos/Gereumana Kıbrıs/Kalopanagiotis Kıbrıs/Lapta	11. yy ortaları 10. yy 10. yy ? 10. yy 10.-11. yy ? ? ? ? 9.-10. yy 10. yy ortaları ? 9. yy 9. yy 10. yy sonu 12. yy ikinci çeyreği 12 yy 11. yy 11. yy sonu 12. yy başı
	2d	Genişletilmiş Dört Destekli Doğu ve batı haç kolları ya da sadece batı haç kolu diğerlerinden derin tutulmuştur. Böylece yapı dikdörtgen bir zemin üzerinde daha geniş bir naosa sahip olur.	93 Hagios Philon 94 Hagios Georgios 95 Panagia Angeloktisti	Kıbrıs/Karpaz Kıbrıs/Sotira Kıbrıs/Larnaka	10. yy 11.-12. yy 11.-12. yy	96 Theodosia (Gül) 97 Peribleptos 98 Hagios Eugenios (Yeni Cuma)	İstanbul Yunanistan/Mistra Trabzon	11.-12. yy 14. yy sonu 12.-13. yy
TİP 3 ALTI DESTEKLİ	3a	Batı Yönde Fazladan İki Destekli Kubbeyi taşıyan ayakların batısında iki destek daha bulunur. Bu nedenle naos doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir.	99 Ayazin A 100 Kıyır Ali İni 101 Pantobasilissa (Kemerli)	Afyon/İhsaniye Afyon/İhsaniye Bursa/Tirilye	? ? 1204-1261	102 Kisleçukuru Manastır Kilisesi 103 Başara Güney Kilise	Antalya/Doyran Eskişehir/Başara	13. yy sonları 10. yy
	3b	Güney Yönde Fazladan İki Destekli Kubbeyi taşıyan ayakların güneyinde iki destek daha bulunur. Böylece naos kuzey-güney yönde dikdörtgen bir plana sahiptir.	104 Yusuf Koç Kilisesi	Nevşehir/Avcılar	11. yy			
TİP 4 KÖŞE DUVARLI Kubbe sütun yada payeler yerine dört köşede yer alan L şeklindeki duvarlara oturmaktadır.	4a	Kompleks Köşe Duvarlı Bema doğu haç koluna bitişik ayrı bir birim olarak yapılır, pastoforion hücreleri bağımsız birimler olarak oluşturulur, hücrelerin örtüsü köşe birimlerinden ayrıdır.	105 Kyriotissa (Kalenderhane)	İstanbul	1200 civarı			
	4b	Basit Köşe Duvarlı Kare veya kareye yakın dikdörtgen bir şema içine bir haç oturtulmakta, doğu duvara ise doğrudan apsis yerleştirilmektedir.	106 Mangana Aziz Georgios	İstanbul	1042-1055			
	4c	Genişletilmiş Köşe Duvarlı Batı haç kolu diğerlerinden derin tutulmuştur. Böylece yapı dikdörtgen bir zemin üzerinde daha geniş bir naosa sahip olur.	107 Atik Mustafa Paşa 108 Başara Kuzey Kilise	İstanbul Eskişehir/Başara	9. yy 10. yy	109 Ayasofya (Fatih Cami)	Edirne/Enez	12. yy
	4d	İki Köşe Birimli Batıdaki köşe birimler naostan ayrı tutulmuş, sadece nartheksle bağlantılıdır.	110 St. Panteleimon	Makedonya/Nerezi	1164	111 Aulis Hagios Nikolaos	Yunanistan/Boiotia	11. yy ilk yarısı

Tablo 2: KAPALI YUNAN HAÇI PLAN ŞEMASI TİPOLOJİ ÖNERİSİ ve TİPLERE GÖRE YAPI DAĞILIMI

ÖZ GEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı	**:**	Canan KILIÇ
Doğum Yeri	**:**	Ordu
Doğum Tarihi	**:**	18.11.1992
E-posta	**:**	canan.kilic11@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise	**:**	2006 – 2010 Ordu Cumhuriyet Lisesi
Lisans	**:**	2011 - 2015 Pamukkale Üniversitesi
Yüksek Lisans	**:**	2015 - 2019 Pamukkale Üniversitesi
Yabancı Dil	**:**	İngilizce (Orta Seviye)